गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गुजराती कॉपीराअिट विभाग]

अनुक्रमांक ૯-૪૨ वर्गांक

पुस्तकनुं नाम રામાયણ

विषय २९५: ९२ वाल्मीकि

ભાવનગરાધિપતિ મહારાજા શ્રી ભાવસિંહજી

વિવિધ જ્ઞાન ગ્રંથમાળા.

(મણકો ૫૩ મો.)

હિંદુ શાસ્ત્ર.

ભાગ છઠ્ઠો.

૯૪૨

રામાયણ.

મૂળ સંસ્કૃતપરથી બંગાલીમાં હેમચંદ્ર વિદ્યારત્ને કર્યું તેનાપરથી

લખનાર,

નારાયણ હેમચંદ્ર.

અમદાવાદ

શ્રી "જૈન" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શા. જેઠાલાલ દલસુખરામે છાપ્યું.

કિમ્મત દોઢ રૂપિયો.

ભાવનગરાધિપતિ મહારાજા શ્રી ભાવસિંહજી વિવિધ જ્ઞાન ગ્રંથમાળામાંનાં આ લખનારનાં પુસ્તકો.

મણકો.		કિંમત.	મણકો.		કિંમત.
૧	વિવિધ જ્ઞાન ...	૦॥	૨	રત્નાવળી ...	૦॥
૩	રોમિયો અને જુલિયટ.	૦॥	૪	અપરાધ તત્વ ...	૦॥
૫	હતતત્વ વિવેક ...	૦॥	૬	નાની મીઠી વાર્તા....	૦॥
૭	વાસવદત્તા.	૦॥	૮	સૌન્દર્ય તત્વ ...	૦॥
૯	પ્રેમ તત્વ	૦॥	૧૦	કમળ કુમારી ...	૦॥
૧૧	બૈજિક તત્વ ...	૦॥	૧૨	કાલિદાસ અને શેક્સપિયરની તુલના ...	૦॥
૧૩	કવિ તત્વ	૦॥	૧૪	કાવ્ય તત્વ ...	૦॥
૧૫	હૃદય તત્વ	૦॥	૧૬	ઈશ્વર જ્ઞાન ...	૦॥
૧૭	ધર્મ જ્ઞાન ...	૦॥	૧૮	અધ્યાત્મિકવિજ્ઞાન તત્વ	૦॥
૧૯	જયસિંહ	૦॥	૨૦	વિવિધ મીઠી વાર્તાઓ	૦॥
૨૧	સંસાર ધર્મ નીતિ...	૦।	૨૨	અવગુણપર ગુણ...	૦।
૨૩	સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ તત્વ.	૦।	૨૪	સૂર્ય ...	૦।
૨૫	કર્ણસુંદરી ...	૦।	૨૬	જીવોત્પત્તિ તત્વ ...	૦।
૨૭	બ્રહ્માંડ તત્વ. ...	૦।=	૨૮	ગાયન તત્વ. ...	૦।
૨૯	મૃણાલિની ...	૦॥	૩૦	રાજ્ય ઉત્પત્તિ તત્વ	૦।
૩૧	સમાજ ઉત્પત્તિ તત્વ	૦।	૩૨	રામ ચરિત ...	૦।=
૩૩	વૈદિક આર્ય સમાજ	૦।=	૩૪	પૃથ્વી ઉત્પત્તિ તત્વ	૦।
૩૫	સુંદરલાલ ...	૦।	૩૬	મનુષ્યોત્પત્તિ તત્વ	૦।
૩૭	રજપુત ટેક વાર્તા...	૦।	૩૮	ધર્મ તત્વ. ...	૦।
૩૯	કેટલીક વાર્તા. ...	૦।	૪૦	કર્પૂરમંજરી	૦।
૪૧	કોહિનુર. ...	૦॥	૪૨	હિંદુશાસ્ત્ર—વેદ સંહિતા	૦।=
૪૩	વિશ્વ ઉત્પત્તિ તત્વ...	૦।	૪૪	નાટકતત્વ.	૦॥
૪૫	હસવા રોવાનું તત્વ	૦।	૪૬	બદરૂદીન	૦।=
૪૭	સ્ત્રી સદ્બોધ વાર્તાવળી	૦।	૪૮	તારામંડળ	૦॥
૪૯	ફુલદાની અને બીજી વાર્તાઓ.	૦।	૫૦	જુની પુરાની વાર્તાઓ.	૦।
૫૧	ધર્મ બંધુ	૦।	૫૨	હિંદુશાસ્ત્ર—અઢારપુરાણ	૧॥
૫૩	હિંદુ શાસ્ત્ર—રામાયણ	૧॥	૫૪	સ્મૃતિવર્દ્ધન શાસ્ત્ર	૦।

(મુંબાઇ. કાવસજી પટેલ તળાવ.) નારાયણ હેમચંદ્ર.

બંધુ પ્રેમનાં ચિહ્ન સ્વરૂપ

આ

રામાયણ

જે

ઉત્તમ બંધુ પ્રેમનું દૃષ્ટાંત સ્વરૂપ છે

તે

મારા પ્રિય ભાઈ

વિઠ્ઠલ હેમચંદ્રને

અર્પણ

કર્યું.

અનુક્રમણિકા.

આદિકાંડ.	૧
અયોધ્યાકાંડ.	૪૯
અરણ્યકાંડ.	૯૮
કિષ્કિન્ધાકાંડ.	૧૨૧
સુંદરકાંડ.	૧૨૭
યુદ્ધકાંડ.	૧૩૯
ઉત્તરાકાંડ.	૧૮૧

૮૯૫:૯૬ વાલ્મીકિ ૯૪૨

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

રામાયણ.

(સંક્ષિપ્ત વૃત્તાન્ત.)

આદિ કાંડ.

મહર્ષિ વાલ્મીકિએ તપમાં લાગેલા સ્વાધ્યાયવાન વેદ જાણનારાઓમાં આગળ પડતા મુનિવર નારદને સંબોધીને કહ્યું, "દેવર્ષિ! હાલમાં આ પૃથ્વીમાં કિયો માણસ ગુણવાન્, વિદ્વાન, મહાબળવાન્, મહાત્મા, ધર્મપરાયણ, સત્યવાદી, કૃતજ્ઞ, દઢવ્રત, અને સચ્ચરિત્રવાન છે ? કિયો માણસ પ્રાણીઓનું હિત કરે છે? કિયો માણસ લોક વ્યવહારમાં કુશળ, અદ્વિતીય, સુચતુર અને અદ્વેષીને પ્રિયદર્શન છે ? કિયો માણસ ક્રોધ તથા અદેખાઇને વશીભૂત નથી ? રણક્ષેત્રમાં ક્રોધાયમાન થવાથી કોને જોઇને દેવતાઓ પણ ડરે છે? તપોધન! પૃથ્વીમાં આવો ગુણવાન્ માણસ કોણ છે, તે આપ જાણો છો જેથી કહો. તે સાંભળવાની મને બહુ ઇચ્છા થઇ છે.

ત્રિલોકદર્શી મહર્ષિ નારદે વાલ્મીકિનાં વચન સાંભળી તેણે પ્રસન્ન મનથી કહ્યું, તાપસ! તમે જે બધા ગુણના વિષે કહ્યું, તે બધા ગુણ સામાન્ય માણસમાં મળવા ઘણા મુશ્કેલ છે. ગમે તેમ હો, આવો ગુણવાન્ માણસ આ પૃથ્વીમાં કોણ છે, તેનું હમણાં સ્મરણ કરીને કહું છું તે સાંભળો.

રામ નામનો ઇક્ષ્વાકુ વંશનો સુવિખ્યાત એક નરપતિ છે. તેના બાહુ આજાનુલંબિત, સ્કંધ અતિ ઉન્નત, ગ્રીવાદેશ ત્રણ રેખાથી અંકિત, છાતી

વિશાળ, માથુ સુગઠિત, કપાળ અતિ સુંદર, એજક ગુઢ, હનુ ઘણુંજ સ્થુલ, નેત્ર આકર્ણ વિસ્તૃત અને વર્ણ શ્યામલ છે. તે ઘણા મોટા કે ઘણા નાના નથી, તેના બધા અવયવો પ્રમાણાનુરૂપ તથા વિરલ છે. તે સર્વ સુલક્ષણ-વાન્ સર્વાંગ સુંદર, મહાવીર રામ અતિશય બુદ્ધિમાન તથા પ્રિયવદ (સારા બોલનાર) છે, તે ધર્મજ્ઞ, સત્ય પ્રતિજ્ઞ, વિનીત અને નીતિપરાયણ છે; તેમનું ચરિત્ર ઘણું પવિત્ર છે; તે યશસ્વી, જ્ઞાનવાન, સમાધિવાન્, જીવલોકના પ્રતિ-પાલક અને વર્ણાશ્રમ ધર્મ તથા સ્વધર્મના રસજ્ઞ છે. તે સગાં વહાલાઓની રક્ષા કરે છે. તે પ્રજાપતિ જેવા તથા શત્રુનો નાશ કરનારા છે. તે પ્રેમાળભક્ત-ને આશ્રય આપે છે. તે વેદ વેદાંગતમાં કુશળ છે, ધનુર્વિદ્યામાં ચતુર, મહા વીરવાન્, ધૈર્યવાન્, અને જિતેંદ્રિય છે. તે સર્વ શાસ્ત્રજ્ઞ, પ્રતિજ્ઞાવાન અને સ્મૃતિશક્તિવાન છે. બધા તેમના ઉપર પ્રેમ દેખાડે છે. તે ઘણા વિચક્ષણ, સદાશય અને તેજસ્વી છે. જેમ નદીઓ મહાસાગરની સેવા કરે છે, તેમ સાધુઓ સતત તેમની સેવા કરે છે. તેઓ શત્રુમિત્રની તરફ સમદર્શી અને ઘણાજ પ્રિયદર્શન છે. તે કૌશલ્યાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયેલા લોકમાં પૂજાયલા રામ ગાંભીર્યમાં સમુદ્રના જેવા, ધૈર્યમાં હિમાલયના જેવા, બળવીર્યમાં વિષ્ણુના જેવા, સૌંદર્યમાં ચંદ્રના જેવા, ક્ષમામાં પૃથ્વીના જેવા, ક્રોધમાં યુગાન્ત કાલના અગ્નિ જેવા, દાન કરવામાં કુબેરના જેવા અને સત્યનિષ્ટામાં બીજા ધર્મના જેવા ગણાય છે. તે રાજા દશરથના સર્વથી મોટા તથા ગુણ શ્રેષ્ટ પુત્ર છે. મહિપાલ દશરથ આવા સર્વગુણવાન્ પ્રજાઓના હિતાર્થી રામને પ્રજાઓનુંજ પ્રિયકામ બજાવવા માટે આનંદિત મનથી યૌવરાજ્યમાં અભિષેક કરવામાં અભિલાષિ થયા હતા.

કૈકેયીએ રામના અભિષેકને માટે સામગ્રી એકઠી થતી જોઇને દશરથે પૂર્વે આપેલા વર પ્રમાણે તેની પાસે રામને વનવાસ અને ભરતને રાજ્યા-ભિષેક આ બે વર માગ્યા. રાજા દશરથ ઘણાજ સત્ય પ્રતિજ્ઞ હતા, તેથી સત્ય રૂપધર્મ પાશમાં બંધાયાથી તેમણે પ્રિય પુત્ર રામને વનવાસ આપ્યો.

મહાવીર રામ પણ કૈકેયીનું હિત કરવા અને પિતાનું વચન પાળવા ખાતર પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં ગયા. સુમિત્રાનો આનંદજનક વિનીત સ્વભાવનો પુત્ર લક્ષ્મણ રામનો અતિશય પ્રિયપાત્ર હતો. તે રામને અરણ્ય વાસનો આશ્રય કરતા જોઇને સ્નેહપૂર્વક તેમનો અનુયાયી થયો. સર્વ સુલક્ષણવાન્ જનક કુળમાં ઉત્પન્ન થયલી વિષ્ણુની મોહિની મૂર્તિના જેવી હૃદય હરનારી, સ્ત્રી કુલમણી, ભર્ત્તા રામનું હિત કરનારી તથા પ્રાણાધિકા પ્રિય–દર્શિતા સીતા પણ જેમ રોહિણી ચંદ્રનું અનુગમન કરે છે તેમ પ્રિયતમના અનુસરણમાં ભળી ગઇ. તે વેળાએ નગરના રહેવાસીઓ અને દશરથ પોતે પણ રામની જોડે કંઇક દૂર ગયા હતા.

ત્યાર પછી રામે નિષાદોના અધિપતિ ગુહની જોડે મેળાપ કર્યો. અને શૃંગવનાપુરમાં ગંગા કિનારે સારથી સુમંત્રને જવાની રજા આપીને ત્યાંથી સીતા તથા લક્ષ્મણની સાથે વન પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરીને મોટી મોટી નદીઓ ઓળંગીને મહર્ષિ ભારદ્વાજના આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યા. ભારદ્વાજની આ-જ્ઞાથી ચિત્રકૂટમાં આવીને એક પર્ણશાળા બનાવીને સ્વેચ્છાથી પરમ સુખમાં કેટલોક કાળ ગાળ્યો.

પેલી તરફ રામ વનવાસી થયાથી રાજા દશરથે પુત્રશોકથી ઘણા દુઃખિત થઇને નાના પ્રકારે વિલાપ તથા પરિતાપ કરતાં કરતાં પ્રાણ છોડયો. તેના મરણ પછી વશિષ્ટ વગેરે બ્રાહ્મણોએ મહાબળવાન્ ભરતને રાજ્યભાર લેવાને કહ્યું, પરંતુ ભરત કોઈ રીતે તેઓના વચનમાં સમંત થયો નહિ. પછી તે રામને પ્રસન્ન કરવા માટે વનમાં ગયો અને વિનીત વેશથી સત્ય પરાક્રમી મહાતપવાન્ રામની પાસે આવીને બોલ્યો, આર્ય ! મોટેરા હોવા છતાં નાનાને રાજ્યાધિકાર લેવો ઉચિત થતો નથી એ ધર્મ આપ સારી પેઠે જાણો છે, એટલા માટે હમણાં પાછા પધારીને રાજ્ય ગ્રહણ કરો. ભરતે આવી વિનંતી કર્યા છતાં પણ પ્રસન્ન વદન, યશસ્વી, ઉદાર સ્વભાવના રામ પિતાએ આજ્ઞા આપેલી તેનું ઉલ્લંઘન કરીને રાજ્ય લેવાને કબુલ થયા નહિ.

ત્યારપછી તે મહાબળવાન્ રામે રાજ્ય ચાલવા માટે પોતાની ન્યાય સ્વરૂપ પાદુકાઓ આપી તેને સમજાવીને પાછો વાળ્યો. આવી રાતે ભરત પોતાની પ્રાર્થના સિદ્ધિના વિષયમાં નિરાશ થવાથી રામના પાદવંદન કરીને નંદિ ગામમાં આવ્યો, અને ત્યાં રામના પુનરાગમનની રાહ જોતો રાજ્ય-પાલન કરવા લાગ્યો. ભરત જેમ પાછો આવ્યો, તેમજ સત્યપ્રતિજ્ઞ જિતેન્દ્રિય મને શહેરના બીજા રહેવાસીઓ પણ પાછા આવવાની હઠ લેશે એવું ધારીને પોતે ચિત્રકૂટથી સાવધાનપણે દંડકારણ્યમાં ગયા.

પદ્મપલાશ લોચન રામ તે મહારણ્યમાં જઇને અગસ્ત્ય વગેરે મહર્ષિયોને મળ્યા. ત્યારપછી તે મહાતપવાન્ અગસ્ત્યની આજ્ઞાથી ઇન્દ્રધનુ, અક્ષય શર, તુણીર તથા ખડગ પામીને ઘણાજ હૃષ્ટ અને સંતુષ્ટ થયા.

જે વખત રામ દંડકારણ્યમાં વાનપ્રસ્થોની જોડે રહેતા હતા, તે વખતે તપસ્વીઓ અસુર તથા રાક્ષસોનો વિનાશ કરાવવાની ઇચ્છાથી તેમની પાસે આવતા હતા, તમે પણ દંડકારણ્યવાસી અગ્નિકલ્પ ઋષિયોની સમિપ રણક્ષેત્રમાં રાક્ષસ તથા અસુરોને મારવાની હા કહી.

ત્યારપછી તેમણે એક વખતે જનસ્થાનવાસી કાળરૂપી સૂર્પનખાના નાક કાન કાપ્યા. પછી ત્યાંના રાક્ષસો સૂર્પનખાની ઉત્તેજનાથી લઢવાને તૈયાર થયા. રામ લઢાઇમાં પ્રવૃત્ત થઇને ખર, ત્રિશિરા અને દૂષણને તેમના ચાકરોની જોડે રણમાં રોળી નાંખ્યા. દંડકારણ્યમાં નિવાસ કરતા હતા તે સમય તેમને હાથે એ સ્થાનના ચઉદ હજાર રાક્ષસો માર્યા ગયા.

ત્યારપછી રાક્ષસરાજ રાવણે પોતાની જ્ઞાતિના માણસોના મરવાના સમાચાર સાંભળી, ક્રોધથી ઘણું આતુર થઇને મારીચ નામના એક રાક્ષસને સહાય આપવાની વિનંતિ કરી. મારીચે રાવણને આવા અસમ સાહસના કામમાં પ્રવૃત્ત થતો થઇને વારંવાર તેમ કરવાની મનાઇ કરી કહ્યું, રાજન્! બળવાન રામની જોડે વિરોધ કરવો એ તમને લાભકારક નથી. પરંતુ રાવણ કાળના પ્રેરણાથી મારીચના વાક્યપર અનાદર દેખાડીને તેની જોડે રામના

આશ્રમમાં ગયો, અને રામ તથા લક્ષ્મણને મારીચીની માયામાં મોહિત કરી દૂર મોકલીને ગૃધ્રરાજ જટાયુને મારીને જાનકીને હરણ કરી લાવ્યો, ત્યાર પછી સીતા ગયાથી તથા વિહગરાજ જટાયુને મરેલો જોઇને શોકાતુર ચિત્તથી રામ વિલાપ કરવા લાગ્યા. જટાયુને અગ્નિસંસ્કાર કરીને દુઃખિત મનથી વને વને સીતાની શોધમાં લાગ્યા, ઘોર દર્શન વિકટાકાર કવંધ નામના એક રાક્ષસને જોયો. કવંધને મારીને તેનું મૃતદેહ ચિતામાં બાળ્યું એટલે તેણે દિવ્ય ગંધર્વરૂપ પ્રાપ્ત કરીને સ્વર્ગારોહણ કર્યો અને સ્વર્ગ જતી વખતે રામને કહ્યું, રામ ! તમે હમણાં ધર્મશીલા તપાસી શબરીની પાસે જાઓ. રામ તેના વાક્યાનુસારે શબરીની પાસે ગયા. શબરીએ તેમની યથાયોગ્ય ઉપચારથી અર્ચ્ચના કર્યા પછી તેઓ પંપાતીરે મહાવીર હનુમાનની પાસે ગયા.

હનુમાનના કહેવા પ્રમાણે સુગ્રીવની પાસે જઇને તેની આગળ પહેલેથી છેલ્લે સુધી પોતાનો વૃત્તાન્ત, વિશેષ કરીને સીતાની દુરવસ્થાના વિષય બધું કહ્યું. કપિવર સુગ્રીવે રામના દુઃખની વાત સાંભળીને અગ્નિના સમક્ષ આનંદિત મનથી તેમની જોડે મિત્રતા બાંધી. રામે, કપિરાજ વાલિની જોડે તેને શત્રુતાનું વિશેષ કારણ શું છે તે વાત પૂછ્યાથી સુગ્રીવ મિત્રતાની ખાતર ખેદીત મનથી બધું કહેવા લાગ્યો. રામે સાંભળીને વાલિને મારવા માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી.

એવામાં સુવર્ણ સમાન દેહવાળો કપિવર સુગ્રીવ કિષ્કિન્ધામાં આવીને સિંહનાદ કરવા લાગ્યો. મહાબળવાન્ વાલિ તે સિંહનાદ સાંભળ્યાથી તારાને સંમત કરીને યુદ્ધ માટે નીકળ્યો અને સુગ્રીવને મળ્યો. તે વેળાએ રામે સુગ્રીવના આગ્રહથી એકજ તીરથી લઢાઇમાં વાલિનો સંહાર કર્યો અને વાલિનું રાજ્ય સુગ્રીવને આપ્યું.

પછી કપિરાજ સુગ્રીવે વાદરાંને બોલાવીને જાનકીની શોધ ખોળ કરવા માટે તેઓને ચારે બાજુએ મોકલ્યાં. મહાવીર હનુમાન પક્ષીન્દ્ર સંપાતિના વચનથી શો યોજન વિસ્તારવાળા લવણ સમુદ્રને ઓળંગીને રાક્ષસરાજ રાવ-

ણની સુરક્ષિત પુરી લંકામાં જઈ અશોક વનમાં ધ્યાનમાં નિમગ્ન થયલી સીતાને જોઇ; અને તેને રામના સમાચાર કહ્યા તથા નીશાની દેખાડીને આશાવાળી કરીને એ વનનો મોટો દરવાજો ભાંગ્યો. પછી કેવળ અશોકવન શિવાય બીજા બધા લંકાના ભાગ બાળીને રામને આ પ્રિય સંવાદ આપવા માટે પાછો તેમની પાસે આવ્યો.

અસીમ બળવાન શ્રીમાન્ હનુમાન મહાત્મા રામની પાસે આવીને તેમની પ્રદક્ષિણા કરીને કહેવા લાગ્યો, "પ્રભો! હું ખરેખર જાનકીને જોઇ આવ્યો છું." રામે હનુમાનને મોંએથી આ શબ્દ સાંભળીને સુગ્રીવની સાથે સાગર તીરે ગયા અને તે ઉપર પુલ બનાવી તે સેતુપરથી લંકામાં પહોંચીને રાક્ષસરાજ રાવણનો વિનાશ કર્યો.

રામે રાવણનો વધ કરીને જાનકીનો ઉદ્ધાર કર્યો, પરંતુ તેનો ઉદ્ધાર કર્યા છતાં પણ ઘણા કાળથી રાક્ષસ ઘરમાં રહેવાને લીધે લોકાપવાદના ડરથી ભયભીત તથા અત્યંત શરમાયા. પતિવ્રતા સીતાએ તે નહિ ખમી શક્યાથી અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. અંતે રામે સીતાને નિષ્પાપી જાણીને હૃષ્ટાન્તઃકરણથી ફરી તેને ગ્રહણ કરી. દેવતા તથા ઋષિયોએ આ કામને માટે તેને વારંવાર સાધુવાદ આપ્યો અને ત્રિલોકનાં સર્વે માણસો બહુ સંતુષ્ટ થયાં. રાક્ષસના ઉપરી વિભીષણને લંકાની ગાદી ઉપર બેસાડીને કૃતકાર્ય તથા ઉતરેલા તાવની પેઠે આનંદિત થયા.

ત્યાર બાદ રામ મિત્રોની સાથે પુષ્પક રથમાં બેસીને અયોધ્યા તરફ જવા નીકળ્યા. અને વચ્ચમાં મહર્ષિ ભારદ્વાજના આશ્રમમાં પહોંચીને ભરતની પાસે પહેલાં હનુમાનને મોકલ્યો. પછી પાછા પુષ્પકમાં બેસીને ગત વૃત્તાન્તનું વર્ણન કરતાં કરતાં નન્દિ ગામમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ભાઇઓની જોડે માથાપરનો જટા ભાર ઉતારીને સીતાનું રૂપ પ્રકાશ કરીને ફરી રાજ્ય ગ્રહણ કર્યું.

ધર્મપરાયણ શિષ્યોની સાથે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ દેવર્ષિ નારદનાં વચન

સાંભળીને તેની પૂજા કરી. નારદની વાલ્મીકિ તરફથી યથાયોગ્ય ઉપચારથી અર્ચ્ચના થયા પછી તેની રજા લઇને તે દેવલોકમાં ગયા.

પછી વાલ્મીકિ થોડોવાર આશ્રમમાં રહીને ભાગીરથીને થોડે છેટે સ્રોતસ્વતી તમસાને કિનારે ગયા. ત્યાં આવીને નદીમાં ઉતરવાનો માર્ગ કીચડ વગરનો જોઇને પાસેના શિષ્ય ભરદ્વાજને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા, "વત્સ! જો આ તીર્થ કેવું સુંદર તથા કીચડ વિનાનું છે, અને એનું પાણી સચરિત્ર માણસના ચિત્તની પેઠે કેવું સ્વચ્છ છે, હમણાં તું કલસ મૂકીને મને વલ્કલ આપ, હું આ નદીમાં સ્નાન કરૂં." ગુરૂની સેવામાં પ્રિય એવા શિષ્ય ભરદ્વાજે વાલ્મીકિની આવી આજ્ઞા મળતાજ તેણે વલ્કલ આપ્યા. વાલ્મીકિ શિષ્યના હાથમાંથી વલ્કલ લઇને નદી કિનારાપરનું ગાઢું જંગલ જોતા જોતા અહિંથી તહિં ફરવા લાગ્યા.

તે કાનનની સામે એક ક્રોંચીમિથુન મધુર સ્વરથી ગાયન કરતું કરતું તનદરોસ્ત શરીરે વિહાર કરતું હતું, એટલામાં અકારણ વૈરી પાપમતિ એક શિકારીએ આવીને એકદમ તેમાંના ક્રૌંચનો નાશ કર્યો. તે વેળાએ ક્રૌંચી, ક્રૌંચને મૃત તથા લોહીથી ખરડાયલા શરીરે જમીન ઉપર ગોલાટિયા મારતો જોઇને તે તામ્રશીર્ષ ફેલાયલી પાંખ વાળા સહચરનો સદાનો વિરહ થયેલો જોઇને તે ખેદીત અવાજથી રોવા લાગી. ધર્મ પરાયણ મહર્ષિ વાલ્મીકિએ પક્ષીને શિકારીને હાથે મરેલો જોઇને વિષાદ સાગરમાં ઘણા નિમગ્ન થયા. ક્રૌંચીના કરૂણ કંઠ સ્વરથી તેના અંતરમાં દયાનો સંચાર થયો. તે વેળાએ તેણે એ કાર્યને ઘણું અધર્મ વાળુ સમજીને કહ્યું, "હે નિષાદ! તેં ક્રૌચ મિથુનથી કામ મોહિત ક્રૌંચનો વિનાશ કર્યો એટલા માટે તું હમેશાં પ્રતિષ્ટાને પાત્ર થઇ શકીશ નહિ." વાલ્મીકિએ નિષાદને આવો અભિશાપ આપીને, મેં આ શકુનિના શોકમાં વ્યાકુળ થઇને શું કહ્યું હતું તે વિશે વારંવાર વિચાર કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તે બુદ્ધિમાન, જ્ઞાનવાન, મહર્ષિ મનમાં ને મનમાં આ વિષય તર્ક વિતર્ક તથા સારી રીતે વિચાર

કરીને શિષ્યને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા. "વત્સ! મારા આ વાક્યચરણમાં બધાયલા અક્ષર વૈષમ્ય વિરહિત તથા તંત્રીલયમાં ગાવા લાયક થયા છે, એટલા માટે એ નિશ્ચય શ્લોક રૂપમાં ગણાવો." શિષ્ય ભરદ્વાજે ગુરૂ દેવનાં આવાં વચન સાંભળીને આનંદિત ચિત્તથી તેમાં પુષ્ટિ આપી.

ધર્મજ્ઞ ઋષિ વાલ્મીકિ પોતાના શિષ્યની જોડે પોતાના આશ્રમમાં આવીને આસન ઉપર બેસીને નાના પ્રકારથી વાતોનો પ્રસંગ કાઢતાં કાઢતાં એકવાર પેલા શ્લોકના ઉપર વિચાર કરે છે, તે અવસરે મહાતેજવાન્ પ્રજાપતિ બ્રહ્મા પોતે તેના દર્શનને માટે ત્યાં પધાર્યા. વાલ્મીકિ તેમને જોતાંજ ઉભા થઇને વિસ્મયવાળા ચિત્તથી નિસ્તબ્ધ થઇને હાથ જોડીને વિનીત ભાવથી ઉભા રહ્યા, ત્યાર પછી તેમણે પાદ્યઅર્ઘ આસન અને સ્તુતિ વાદથી તેમની અર્ચના કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા.

તે વેળાએ અન્તર્યામી ભગવાન બ્રહ્મા હસ્તે ચહેરે મહર્ષિને સંબોધીને બોલ્યા, "તપોધન! તમારા કંઠથી જે વાક્ય નીકળ્યું છે, તે શ્લોક તરીકે પ્રખ્યાત થશે. તાપસ! મારા સંકલ્પ પ્રભાવથીજ તમારા મોંમાંથી આ વાક્ય નીકળ્યું છે એટલા માટે તમે હવે બધુ રામચરિત રચો. તમો દેવર્ષિ નારદની પાસે સાંભળ્યું છે, તે અનુસરી તે ધર્મશીલ, ગંભિર સ્વભાવના, બુદ્ધિમાન્ રામનું તથા લક્ષ્મણ, સીતા અને રાક્ષસોનું જાણવામાં આવેલું તથા અજાણ્યું બધું વૃતાન્ત કીર્તન કરો. આ જીવલોકમાં જ્યાં સુધી ગિરિ નદીઓ રહેશે ત્યાં સુધી તમારી રચેલી આ રામાયણની કથા પ્રચારિત રહેશે, અને ત્યાં સુધી તમારી કીર્તિ શરીર ઉપર તથા અધોલોકમાં સ્થાયી રહેશે." ભગવાન, બ્રહ્મા મહર્ષિ વાલ્મીકિને આવું કહીને અન્તર્ધ્યાન થયા.

ત્યાર પછી શિષ્યની જોડે મહર્ષિ વાલ્મીકિ આ બનાવથી ઘણાજ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેના શિષ્યો તે શ્લોક ગાતા ગાતા આનંદિત તથા આશ્ચર્યવાળા થઇને વારંવાર કહેવા લાગ્યા, ગુરૂ દેવે તુલ્યાક્ષર-ચરણ-ચારવાળી જે પદાવલી ગાઇ છે, શોકાવેગના પ્રભાવથી ઉચ્ચરિત થવાને લીધે તે શ્લોક

તરીકે ગણાય અને તેથી તે મહાત્માએ આવા શ્લોકથી રામાયણ બનાવવાનો સંકલ્પ કર્યો.

રઘુકુલ તિલક રામ રાજ્ય મેળવ્યા પછી મહર્ષિ વાલ્મીકિએ વિચિત્ર પદ તથા અર્થ સંયુક્ત રામચરિત સંબંધી એક મહાકાવ્ય રચ્યું. આ મહા કાવ્યમાં ચોવીસ હજાર શ્લોક, પાંચસો સર્ગ, અને છ અને સાતમો ઉત્તર કાંડ છે. આ ઉત્તર કાંડમાં સીતા ત્યાગનો આરંભ કરીને તેના ભૂગર્ભ પ્રવેશ સુધીનું વર્ણન છે. મહર્ષિએ આ સાત કાંડ રામાયણ તૈયાર કરીને તેના વિસ્તાર વિશે વિચાર કરતા હતા એવામાં મુનિવેશ ધારી આશ્રમવાસી યશસ્વી રાજકુમાર કુશે અને લવે આવીને તેમને પ્રણામ કર્યાં. તે વેળાએ મહાત્મા મહર્ષિ ધર્મજ્ઞ મેધાવી મધુરસ્વર વાળા કુશ લવને કાવ્યાર્થ સમજવામાં સમર્થ જોઇને તેઓને વેદાર્થ ગ્રહણ અને તેની જોડે જોડે પોતાનું રચેલું આખું રામાયણ કાવ્ય અધ્યયન કરાવવા લાગ્યા. એ બેઉ ભાઈઓ ગન્ધર્વના જેવા પરમ સુંદર તથા મધુર કંઠસ્વર વાળા હતા. એઓએ સંગીત વિદ્યા, સ્થાન તથા મૂર્છના તત્વમાં સારી પેઠે કુશળતા મેળવી હતી. એઓને જોવાથી બિંબથી ઉતરતા પ્રતિબિંબના રૂપમાં રામનુંજ અનુરૂપ જણાતું હતું.

ત્યાર પછી બેઉ ભાઇઓ કુશ અને લવ વાંચવા તથા ગાવાની વખતે ઘણોજ શ્રુતિ સુખકર દ્રુત મધ્યમ અને વિલંબિત આ ત્રણ જાતના પ્રણામ સંમત છ જાતના સમ સ્વર, સંયુક્ત, તાલલયાનુકુલ અને શૃંગાર, હાસ્ય, કરૂણ, રૌદ્ર, વીર વગેરે રસવાળુ મહાકાવ્ય રામાયણ શીખવા લાગ્યા, અને થોડા વખતમાં તે ધર્મવાળું ઉત્કૃષ્ટ ઉપાખ્યાન મોંએ કરીને બ્રાહ્મણ તપોધન અને સાધુ મંડળમાં વધારે ધ્યાન લગાડીને ગાવામાં પ્રવૃત્ત થયા.

આવી રીતે કુશ તથા લવ સંગીતથી સર્વત્ર પ્રશંસા મેળવવા લાગ્યા. ત્યાર પછી એક વખત આ બે ભાઇઓ અયોધ્યાના રાજમાર્ગપર રામાયણ ગાતા હતા, એ વખતે રાજા રામે એકદમ તેમને જોયા. રામે તે બેઉ ભાઈઓને જોઇને પોતાને ઘેર લાવીને તેઓનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો પછી તે કાંચ-

નથી બનાવેલા દિવ્ય સિંહાસનપર બેઠા, લક્ષ્મણ વગેરે ભાઇઓ તથા મંત્રીઓ તેની પાસે બેઠા. તે વેળાએ રામે પેલા વિનીત રૂપવાન કુશ અને લવને જોઇને લક્ષ્મણ, ભરત, અને શત્રુઘ્નને કહ્યું, " ભાઇઓ ! તમે આ દેવપ્રભાવવાળા બેઉ ભાઇઓની પાસેથી વિચિત્ર અર્થ તથા પદવાળું ઉત્કૃષ્ટ ઉપાખ્યાન સાંભળો." તેણે લક્ષ્મણ વગેરેને આવું કહીને પેલા બે ગાનારને ગાવાનો આરંભ કરવાને કહ્યું. તે વેળાએ ગાનાર કુશ તથા લવ બેઉ ભાઇઓ સાંભળનારનાં શરીર આનંદિત અને હૃદય મન આહ્લાદિત કરીને સ્વેચ્છાનુરૂપ મોટે અવાજે રાગરાગણીની સાથે વીણાના જેવા મધુર સ્વરથી સ્પષ્ટ રીતે ગાવા લાગ્યા.

"પ્રજાપતિ મનુથી જે રાજાઓ આ સસાગરા વસુમતીને અનન્ય સાધારણરૂપથી પાલન કરતા આવે છે, જેઓના વંશમાં સગર રાજા ઉત્પન્ન થયો, ઇક્ષ્વાકુ કુલનો તે મહીપાલ વંશ આ રામાયણ ઉપાખ્યાનમાં કીર્ત્તિત થયા છે. એટલા માટે હમણાં અમે આ ઉપાખ્યાન પહેલેથી છેલ્લે સુધી ગાશું, આપ અદેખાઇ વિનાના થઇને સાંભળો."

સરયૂ નદીના કિનારા ઉપર ઘણા ધનધાન્યવાળું, આનંદ–કોલાહલથી પૂર્ણ અતિ સમૃદ્ધશાળી કોશળ નામનું એક જનપદ છે. ત્રિલોકમાં વખણાયલી અયોધ્યા એની નગરી છે. માનવેન્દ્ર મનુએ પોતે એ શહેર બનાવ્યું છે. એ અયોધ્યા બાર યોજન લાંબુ અને ત્રણ યોજન પહોળું છે. એ ઘણું શોભાયમાન છે. જ્યાં ત્યાં પહોળા અને જૂદા જૂદા રાજમાર્ગ તથા બહાર નીકળવાના રસ્તાઓ ખીલેલા ફૂલથી અલંકૃત તથા હમેશાં પાણી છાંટીને એને અપૂર્વ શોભા સંપાદન કરે છે. એ શહેરમાં ચારે બાજુએ કમાડ તથા તોરણ તથા હારબંધ દુકાનો છે. કોઇ જગાએ નાના પ્રકારના યંત્ર તથા હથિયારો છે, કોઇ જગાએ શિલ્પીઓ નિરંતર વાસ કરે છે. ઘણી મોટી મોટી ઇમારત ઉપર ધ્વજાઓ વાયુવેગથી ઉડે છે અને કિલ્લાનું રક્ષણ કરવા માટે લોખંડના શતઘ્ની નામના યંત્રો પડેલા છે એમાં વધુઓની નાટકશાળા-

ઓ જ્યાં ત્યાં તૈયાર છે. પુષ્પ વાટિકા તથા આંબાવાડિયા ઠેકઠેકાણે શોભા વિસ્તારે છે અને જૂદા જૂદા દેશના વેપારીઓએ આવીને વેપાર કરવાને માટે આશ્રય લીધો છે. શહેરને ફરતા કોટની પાસે ઘણી ઉંડી પાણીથી ભરેલી નાળી નગરીની ચારે બાજુએ ફરી વળેલી છે અને એ શત્રુમિત્ર બેઉને ઘણી દુરભિગમ્ય છે. એ કોઇ જગાએ હાથી, ઘોડા, ખર, ઊંટ અને ગોધનથી નિરંતર પરિપૂર્ણ છે. કોઇ જગાએ તો રત્નનિર્મિત મહેલ પર્વતના જેવા શોભે છે. કોઇ ઠેકાણે સૂત તથા માગધો રહે છે. કોઇ સ્થાને વિહારને માટે છુપાં મકાનો તથા સાત માળનાં ઘરો બનેલાં છે. એ શહેરમાં વેશ્યાઓ નિરંતર બિરાજમાન છે. ત્યાંના સોનેરી મહેલો અવિરલ તથા જમીન સપાટ છે. એ ધાન્ય, તંડુલ અને નાના પ્રકારના રત્નથી પરિપૂર્ણ છે, અને દેવલોકમાં સિદ્ધોના તપોબળથી મેળવેલા વિમાનની પેઠે એ સર્વોત્કૃષ્ટ તથા સત્પુરૂષોમાં નિરંતર સેવિત છે. ત્યાંનું પાણી સેરડીના રસના જેવું મીઠું છે. એ શહેરની જૂદી જૂદી જગાએ દુન્દુભી, મૃદંગ, વીણ અને પણવો નિરંતર વાગે છે. કોઇ જગાએ સામન્ત રાજાઓ આવીને કર આપે છે. જેના હાથમાં હથિયાર ધારણ કરેલાં છે એવા વીરો તીરથી સહાય વિનાના, છુપાયલા, અથવા નાસવાને તત્પર થયલા દુશ્મનને વિંધતા નથી. ઉલટા તીક્ષ્ણ હથિયાર તથા બાહુબળથી વનમાં ફરનારા પ્રમત ભીમનાદી સિંહ, વાઘ તથા વરાહોનો વિનાશ કરે છે, આ રીતે હજારો મહારથીઓથી એ મહા નગરી પરિપૂર્ણ છે. સાત્વિક ગુણવાન્ વેદવેદાંગવેત્તા દાનશીલ સત્ય પરાયણ મહાત્મા મહર્ષિયો ત્યાં નિરંતર કાળ ગાળે છે. રાજ્ય વિવર્દ્ધન રાજા દશરથ તે અતુલ પ્રભાવવાન્ સુરનગરી અમરાવતીના જેવી સર્વાલંકાર–શોભિત અયોધ્યાનું પાલન કરતો હતો.

તે અયોધ્યા નગરીમાં વેદવેદાંગમાં પ્રવીણ પરમ ધાર્મિક દૂરદર્શી તેજસ્વી યત્નશીલ ત્રિલોક વિખ્યાત મહાબળ પરાક્રમી ઋષિકલ્પ રાજર્ષિ દશરથ પ્રતાપશાળી મનુની પેઠે રાજ્ય પાલન કરતો હતો. ઇક્ષ્વાકુ વંશના ભૂપાલોમાં

જિતેન્દ્રિય દશરથ અતિરથી તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. એ એક સ્વતંત્ર રાજા હતો. ચતુરંગબળ વગેરે રાજ્યાંગો એના સંગ્રહમાં હતાં. ધૃષ્ટિ, જયન્ત, વિજય, સુરાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રવર્દ્ધન, અકોપ, ધર્મપાલન અને અર્થવિત્ સુમંત્ર આ આઠ જણા મહાવીર મહાત્મા રાજા દશરથના મંત્રી હતા. એઓ યશસ્વી વિશુદ્ધ સ્વભાવના અને ગુણવાન્ હતા. બીજાના મનમાંના ભાવ જાણવામાં તથા કાર્યાકાર્યના પરિક્ષાના વિષયમાં તેઓ વિશેષ પ્રવીણ હતા. અને રાજાનું હિત કરવામાં નિરંતર યત્નવાન હતા. મહર્ષિ વશિષ્ઠ તથા વામદેવ એ બે જણાઓ દશરથના સર્વથી મોટા ઋત્વિક હતા. એ શિવાય સુયજ્ઞ, જાબાલિ, કાસ્યપ, ગૌતમ, દીર્ઘાયુ, માર્કંડેય અને કાત્યાયન આ બધા ઋષિ મંત્રીઓ હતા. દશરથની પેઢી દર પેઢીએ ઉતરેલા મંત્રીઓ આ બધા બ્રહ્મર્ષિયોની જોડે મળીને રાજ કાર્ય તપાસતા હતા.

પ્રભાવવાન્ કર્મ પરાયણ, મહાત્મા દશરથે પુત્રની કામનાથી નિરંતર તપાનુષ્ઠાન કર્યું હતું, તે છતાં વંશધર પુત્રનું મુખ ચંદ્ર જોવાને સમર્થ થયા નહિ. એકદા તેણે આ વિષયપર વિચાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય કર્યો કે હવે પુત્રને માટે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો જોઇએ. ત્યાર પછી તે ધીમાન, સ્થિરચિત્તવાળા મંત્રીઓને જોડે આ વિષયમાં નિશ્ચયપર આવીને મંત્રી–પ્રધાન સુમંત્રને કહ્યું, "સુમંત્ર ! તમે ત્વરાથી ગુરૂ અને પુરોહિતોને બોલાવો." સુમંત્ર રાજાની આજ્ઞા મળતાંજ સત્વર સુયજ્ઞ, વામદેવ, જાબાલિ, કાસ્યપ, પુરોહિત વશિષ્ઠ અને વેદવેદાંગપારગ બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા. રાજા દશરથે તેઓને યથાયોગ્ય ઉપચારે અર્ચ્ચના કરીને ધર્માર્થ યોગ્ય મધુર વાક્યથી કહ્યું, "તપોધનો! હું પુત્રને માટે ઘણો વ્યાકુલ થયો છું, કોઈ રીતે મને સુખ નથી; હમણાં મારી ઇચ્છા થઇ કે હું પુત્રની કામનાથી એક અશ્વમેધ યજ્ઞ કરૂં. વિપ્ર ! હું શાસ્ત્રમાં લખેલી વિધિ પ્રમાણે યજ્ઞ કરવા ઇચ્છુ છું. હમણાં શી રીતે મારો મનોરથ પૂર્ણ થાય તે વિશે આપે નક્કી કરવું.

વશિષ્ઠ વગેરે દ્વિજાતિયોએ નૃપતિનાં આવાં વાક્ય સાંભળીને તેમને

વારંવાર સાધુવાદ આપ્યો અને પ્રફુલ્લ મનથી તેમને કહ્યું, " મહારાજ ! જ્યારે પુત્રને માટે આપની આવી ધર્મબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ છે, ત્યારે આપનો અભિલાશ પુત્ર લાભમાં કદી પણ વંચિત થશે નહિ. એટલા માટે આપ ત્વરાથી યજ્ઞની સામગ્રી એકત્ર કરો, અશ્વ છોડાવો, તથા સરયૂના ઉત્તર કિનારાપર યજ્ઞભૂમિ બનાવો. રાજા દશરથ બ્રાહ્મણોનાં આવાં વાક્ય સાંભળીને ઘણો હૃષ્ટ તથા સંતુષ્ટ થયો.

ત્યાર પછી ધર્મ પરાયણ બ્રાહ્મણોએ રાજા દશરથને આશીર્વાદ આપીને તેની પાસેથી જવાની રજા લઇને તેઓ પોતપોતાને મુકામે ગયા. બ્રાહ્મણો ગયા પછી દશરથે મંત્રીઓને કહ્યું, " મંત્રીઓ ! જે પ્રમાણે ઋત્વિકોએ આ દેશ કર્યા છે તે પ્રમાણે યજ્ઞની તૈયારી કરો. દશરથની પાસેના મંત્રીઓને આટલું કહીને તેઓને પોતપોતાને ઘેર જવાની અનુમતિ આપી પોતે અન્તઃપુરમાં ગયા. તેણે અન્તઃપુરમાં જઇને પ્રેયસી મહિષીઓને બોલાવીને કહ્યું, " મહિષીઓ ! હું પુત્રની કામનાને માટે યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરીશ, એટલા માટે તમે પણ એ વિષયમાં નિશ્ચયવાળાં થાઓ, તે વેળાએ મહિપાલનાં આ મધુર વાક્યથી તે કમનીદકાંતિએ નૃપકાન્તાઓના મુખ શશીએ વસંતકાલની કમલિનીની શોભા ધારણ કરી.

ત્યાર પછી રાજા દશરથે પુત્રાર્થે યજ્ઞાનુષ્ઠાનનો સંકલ્પ કર્યો છે એ જોઇને સારથિ સુમંત્રે નિર્જનમાં તેમને કહ્યું, " મહારાજ ! સંતાનને માટે યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરવા એ ઋત્વિકોના અભિમત છે. હમણાં જે મેં પુરાણમાં સાંભળ્યું છે, જે આપની પુત્રોત્પત્તિ સબંધી પુરાવૃત્ત કીર્ત્તન કરૂં છું તે સાંભળો.

મહારાજ ! દેવપ્રધાન ધીમાન્ સનત્કુમારે આ ઉપાખ્યાનનો આરંભ કરીને આખરે જે કહ્યું હતું, મારી પાસેથી ફરી તે હિતકર વાક્ય સાંભળો તેણે કહ્યું, દશરથ નામનો ઇક્ષ્વકુવંશમા પરમ ધાર્મિક સત્ય પ્રતિજ્ઞ એક રાજા જન્મશે. તેની જોડે અંગરાજના ભાઇ લોમપાદની ઘણી મિત્રતા થશે, એ લોમપાદની શાંતા નામની એક કન્યા થશે. એક વેળા યશસ્વી મહીપાલ

દશરથ લોમપાદની પાસે જઇને કહેશે કે “મહાત્મન, હું છોકરા વિનાનો છું. હમણાં એ કારણથી એક યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા રાખુંછું. તમારો જમાઇ ઋષ્યસૃંગ મારી વંશરક્ષાને માટે એ યજ્ઞમાં વ્રતી થાય એમ તમે એમને કહો.” રાજા લોમપાદ દશરથનાં આ વચન સાંભળીને પુત્રવાન મહર્ષિ ઋષ્યસૃંગને તેમના હાથમાં સોંપ્યા. દશરથ ઋષ્યસૃંગને લઇને નિશ્ચિંત થયા અને આનંદિત ચિત્રથી પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કરીને હાથ જોડીને તેને યજ્ઞ કરવા માટે, પુત્રને માટે તથા સ્વર્ગ મેળવવા માટે પગે લાગ્યા. વિપ્રપર ઋષ્યસૃંગ તરફથી તેનો આ પુત્રેષ્ટિ પૂર્ણ થશે અને ત્રિલોક વિખ્યાત અતુલ બળવાન ચાર પુત્ર ઉત્પન્ન થશે.

મહારાજ ! પૂર્વે સત્યુગમાં ભગવાન્ સનત્કુમારે ઋષિયોની સામે આવું કહ્યું હતું. એટલા માટે હમણાં આપ પોતે બળદના રથમાં બેસીને ત્યાં જઇને પરમ માનની સાથે મહર્ષિ ઋષ્યસૃંગને લાવો.

રાજા દશરથ મંત્રી સુમંતના આ વચનો સાંભળીને ઘણાજ સંતુષ્ટ થયા, અને સુમંતે જે કહ્યું હતું તે મહર્ષિ વશિષ્ઠને પહેલેથી આખર સુધી કહીને તેમની અનુમતિ લઇને સ્ત્રીની જોડે અંગરાજમાં જવા નીકલ્યાં. મંત્રીઓ પણ તેમની જોડે ચાલ્યા. ત્યાર પછી તેઓ વન, ઉપવન, નદ નદીઓ ધીરે ધીરે વટાવતાં અંગ દેશમાં આવ્યા અને ધગધગતા અગ્નિના જેવા તેજસ્વી મહર્ષિ ઋષ્યસૃંગને લોમપાદની પાસે બેઠેલા જોયા. તે વેળાએ લોમપાદે રાજા દશરથને આવેલા જોઇને મિત્રતાને લીધે પરમ માનની સાથે નિયમપૂર્વક તેની પૂજા કરી. રાજાના આગમનથી તેને આનંદની હદ રહી નહ પછી દશરથની જોડે તેને જે મિત્રતા હતી તે પોતાના જમાઇ ઋષ્યસૃંગને ઓળખાણ કરાવી મહર્ષિ ઋષ્યસૃંગ એ ઓળખાણ મેળવીને યથાયોગ્ય રીતે સત્કાર કર્યો.

ત્યાર, પછી રાજા દશરથે સાત આઠ, દહાડા લોમપાદની જોડે એ.ત્ર રહીને કહ્યું; “સખા! મેં એક મોટું કામ કરવાનો આરંભ કર્યો છે, એટલા

માટે તમારી કન્યા શાંતાને ભર્ત્તા ઋષ્યસૃંગનેની જોડે મારે ઘેર મોકલાવવી. લોમપાદે મિત્રના આ વચન સાંભળીને તરત તેમાં સંમત થઇને જમાઇ ઋષ્યસૃંગને કહ્યું, "બેટા! તમે સહ ધર્મિણીની જોડે રાજધાની અયોધ્યામાં જાઓ."

પછી ઋષ્યસૃંગ લોમપાદના કહ્યા પ્રમાણે ભાર્યાની સાથે અયોધ્યા તરફ જવા નીકળ્યા. દશરથ મિત્ર લોમપાદના ઘરમાંથી નીકળીને ત્વરીત ગતિવાળા દૂતોને અયોધ્યા વાસીઓને તરત આખું શહેર ધૂપથી સુવાસિત, પાણી છાંટી સ્વચ્છ અને વાવટા વગેરેથી સુશોભિત કરવાની આજ્ઞા આપી. શેહેરના રહેવાસીઓએ રાજાના પાછા ફરવાના સમાચાર જાણીને આનંદની સાથે તરત આખું શહેર શોભાયમાન કર્યું પછી મહીપાલે ઋષ્યસૃંગને આગળ કરીને શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેના પ્રવેશ કાલે શંખ ધ્વનિ તથા દુન્દુભિના અવાજ થવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી ઘણા દિવસ ગયા અને મનોહર વસંતકાલ આવ્યાથી રાજા દશરથની અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઇ. તે વખતે તેમણે પુત્રની કામનાથી દેવ પ્રભાવવાળા મહર્ષિ ઋષ્યસૃંગના પાદવન્દન કરીને તેમને યજ્ઞમાં વરણ કર્યા. ઋષ્યસૃંગ યજ્ઞમાં વૃત થઇને બોલ્યા, "મહારાજ! આપ ત્વરાથી યજ્ઞની બધી સામગ્રી એકઠી કરો, ઘોડાને છોડો અને સ્રોતસ્વતી સરયુને ઉત્તર કિનારે યજ્ઞ ભૂમિ બનાવો.

"વર્ષ પછી ફરી વસંતકાલ આવ્યો. મહાવીર્ય રાજા દશરથ પુત્રની ઇચ્છાવાન થઇને અશ્વમેધ યજ્ઞમાં પ્રવૃત્ત થવાની વાસનાથી મહર્ષિ વસિષ્ટને નમીને તથા યથા શાસ્ત્ર અર્ચ્ચના કરીને વિનીત વાક્યથી બોલ્યા, ભગવાન આપ શાસ્ત્રાનુસાર મારા યજ્ઞ સાધનમાં દીક્ષિત થાઓ અને જેનાથી યજ્ઞમાં કોઈ રીતની અડચણ નહિ પડે, તેનો બંધો બસ્ત કરો. આપ મારા સ્નિગ્ધ મિત્ર તથા પરમ ગુરૂ છો. આપનેજ આ યજ્ઞમાં બધાં કામ કરવા પડશે. વશિષ્ટે કહ્યું, મહારાજ! આપે જે કહ્યું તે હું ખચીત કરીશ.

ત્યાર પછી તેણે યજ્ઞના કામમાં પ્રવીણ, ચાકરો, તક્ષકો, ખોદનાર, ગણનારા, કારીગરો, નટો, નર્તકો અને શાસ્ત્રજ્ઞ વિશુદ્ધ સ્વભાવના પુરૂષોને બોલાવીને કહ્યું, તમે ઝડપથી રાજા દશરથના કહ્યા પ્રમાણે યજ્ઞ કામ બજાવવામાં પ્રવૃત્ત થાઓ. હજારો ઈંટો જલદીથી લાવીને મહીપાલોના રહેવા લાયક મકાનો બનાવીને તે વિવિધ પ્રકારથી શોભાયમાન કરો. પછી વિપ્રોને માટે તડકો વગેરે રોકવાને સમર્થ એવા નાના પ્રકારના અન્ન પાન સમેત શત શહસ્ત્ર એક લાખ મકાન બનાવો. ઘણે છેટેથી આવનારા રાજાઓના જુદા જુદા ઘર, શહેરના તથા સ્વદેશી યોદ્ધાઓનાં ઘર, સુવાના ઓરડા, તથા અશ્વશાળા બનાવો. આ બધાં રહેવાના સ્થળો નાના પ્રકારની સામગ્રીથી પરિપૂર્ણ કરો. આ યજ્ઞમાં પુષ્કળ હલકી જાતના માણસો આવશે, તેઓને માટે સુંદર મકાનો તૈયાર કરો.

વશિષ્ટે આવી આજ્ઞા આપી, કેટલાક પુરૂષ તેમની પાસે આવીને બોલ્યા, તપોધન! અમે આપના કહેવા પ્રમાણે સર્વ કામ સારી રીતે કર્યાં તેમાં કંઇ પણ ખોડ જેવું થયું નથી. હવે બીજા જે જે હુકમ હોય તે કહો એટલે તે પણ અમે કરીશું તે વિષયમાં કંઈ પણ અંગહાનિ થશે નહિ.

ત્યાર પછી વશિષ્ઠે સુમંત્રને બોલાવીને કહ્યું, સુમંત્ર! આ પૃથ્વીમાં જે ધાર્મિક રાજાઓ છે, તેઓને અને બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈસ્ય અને પુષ્કળ શુદ્રને તમે નિમંત્રણ કરી આવો. બધા દેશના માણસને માનપૂર્વક લાવો. મહાભાગ, મહાવીર, સત્યવાદી મિથિલાધિપતિ જનકને તમે પોતે જઈને બહુ માનની સાથે લાવો. તે આપણા નિરંતરના મિત્ર છે, એ કારણથી મેં સર્વેથી પહેલાં તેમને બોલાવવાનો પ્રસંગ કાઢયો છે. ત્યાર બાદ સચ્ચરિત્ર પ્રિયવાદી દેવપ્રભાવવાળા કાશિરાજને તમે પોતે જઇને લાવો. રાજાના સસરા ધાર્મિક વૃદ્ધ સપુત્ર કેકયના રાજા, રાજાના મિત્ર અંગના દેશાધિપતિ લોમપદ તેજસ્વી કોશલના રાજા અને મહાવીર સર્વ શાસ્ત્ર વિશારદ ઉદાર પ્રકૃતિવાળા મગધના રાજા એઓને તમે ઘણા માનપૂર્વક યજ્ઞસ્થમાં લાવો. પૂર્વ દેશના,

સિંધુ દેશના તથા સૌવીર દેશના, સૌરાષ્ટ્ર દેશના અને દક્ષિણ દેશના રાજાઓને દશરથના કહ્યા પ્રમાણે જઈને નોતરો. આ પૃથ્વીમાં જે ચાહના તથા અતરંગના રાજાઓ છે, તેઓ સર્વને મિત્રો તથા નોકર ચાકરનીઃસાથે ત્વરાથી લાવો. હમણાં તમે રાજાના હુકમ પ્રમાણે તેઓની પાસે દૂત મોકલો.

મહામતિ સુમંત્રે મહર્ષિ વશિષ્ઠનાં વાક્ય માથે ચઢાવીને ભૂપાલોને તેડવા માટે તરત વિશ્વાસુ દૂતોને મોકલ્યા અને પોતે પણ તેમના કહ્યા પ્રમાણે રાજાઓને નોતરાં દેવાની મતલબથી ચાલ્યો.

ત્યાર પછી એક બે દિવસમાં નોતરેલા નૃપતિયો રાજા દશરથને ભેટ આપવા માટે ઘણા રત્નભાર લઈને ત્યાં આવ્યા. તે જોઈને વશિષ્ઠ આનંદિત થઈને દશરથને સંબોધીને બોલ્યા, મહારાજ ! ભૂપાલો આપના આદેશાનુસાર આવ્યા છે. મેં તેઓને યોગ્ય સન્માન આપ્યું છે. નોકર ચાકરોએ પણ વિશેષ યત્ન પૂર્વક યજ્ઞની સામગ્રીઓ તૈયાર કરી છે. હવે આપ દીક્ષિત થવા માટે પાસેની યજ્ઞભૂમિમાં પધારો.

તે વેળાએ રાજા દશરથ વશિષ્ઠ અને ઋષ્યશૃંગના વાક્યાનુસાર શુભ નક્ષત્રવાળા દિવસે યજ્ઞભૂમિમાં આવ્યા. વશિષ્ઠ વગેરે બ્રાહ્મણો યજ્ઞ સ્થળમાં જઈને મહર્ષિ ઋષ્યશૃંગને આગળ કરીને શાસ્ત્ર તથા નિયમ પ્રમાણે યજ્ઞ આરંભ કર્યો. રાજા દશરથ પણ સહધર્મિણીઓની જોડે દીક્ષિત થયા.

ત્યાર પછી એક વર્ષે પહેલો છોડેલો ઘોડો પાછો આવ્યાથી સરયૂને ઉત્તર તીરે યજ્ઞનો આરંભ થયો. વેદપારંગ વિપ્રો ઋષ્યશૃંગને આગળ કરીને કર્માનુષ્ઠાનમાં લાગ્યા. તેઓ મહાત્મા દશરથનો મહાયજ્ઞ અશ્વમેધ આરંભ કરીને વિધિ તથા ન્યાયાનુસારે પોત પોતાના કામમાં કાળ ગાળીને કર્મ કરવા લાગ્યા. ઋષ્યશૃંગ વગેરે મહર્ષિયો સુશિક્ષિત દેવમંત્ર ઉચ્ચારીને ઇન્દ્રાદિ દેવોનું આવાહન કરવા લાગ્યા. હોતૃઓ દેવોને મધુર ગાયન તથા મંત્રથી બોલાવીને આવાહન કરીને યથાયોગ્ય યજ્ઞનો ભાગ દરેકને આપવા લાગ્યા.

યજ્ઞને માટે યથા પ્રમાણે ઇંટો બનાવી હતી. શિલ્પ કર્મકુશળ યાજ્ઞિક

બ્રાહ્મણે તે ઈંટોથી અગ્નિકુંડ બનાવ્યો. એ કુંડના દરેક થરમાં છ ઈંટો ગોઠવી. બ્રાહ્મણોએ કુંડમાં અગ્નિ મૂકી. એ અગ્નિ ગરૂડાકાર રૂકમપક્ષવાળી છે. યજ્ઞસ્થલમાં ઈન્દ્રાદિ દેવોના ઉદ્દેશથી નાના પ્રકારના પશુ જીવ ઉરગ જલચર ઘોડા અને પક્ષીઓ એકત્ર કર્યા હતા. ઋત્વિકોએ શાસ્ત્રાનુસાર બધાનો વિનાશ કર્યો. યૂપકાષ્ટમાં ત્રણસો પશુ અને રાજા દશરથનો એક ઉત્કૃષ્ટ ઘોડો બાંધેલો હતો. રાજમહિષી કૌશલ્યાએ તે ઘોડાની સેવા ચાકરી કરીને હૃષ્ટ મનથી ખેડગાઘાતથી તેનો વધ કર્યો. ત્યાર પછી તે પાંખવાળા ઘોડાની સાથે ત્યાં ધર્મ કામનામાં સ્થિર ચિત્તે એક રાત ગાળી.

આવી રીતે રાજા દશરથે પાપહર સ્વર્ગપ્રદ બીજાને અશક્ય એવો અશ્વમેધ પૂરો કરીને આનંદિત થતાં, મહર્ષિ ઋષિશૃંગને કહ્યું, સુવ્રત! જેનાથી મારો વંશ રક્ષા પામે તેવા કામનું આપ અનુષ્ઠાન કરો. તે વેળાએ વેદવિત્ બુદ્ધિવાન્ મહર્ષિ ઋષ્યશૃંગે જરા વિચાર કરીને શું કરવું જોઇએ તે નક્કી કરીને બોલ્યા, મહારાજ! હું આપને પુત્ર થાય તેને માટે અથર્વ વેદમાં લખેલા મંત્રથી પ્રસિદ્ધ પુત્રેષ્ઠિ યાગનું અનુષ્ઠાન કરીશ. ત્યાર પછી તેમણે પુત્રેષ્ઠિ યાગનું અનુષ્ઠાન કરીને કલ્પસૂત્રમાં લખેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે હોમ કર્યો.

એ યજ્ઞ સ્થલમાં દેવતા, ગંધર્વ, સિદ્ધ અને મહર્ષિઓ પોતપોતાના ભાગ લેવા માટે આવ્યા હતા, પુત્રેષ્ઠિ યાગ આરંભ થયાથી સુરોએ એકત્ર થઇને સર્વ લોકના સ્રષ્ટા બ્રહ્મને કહ્યું, ભગવન! રાવણ નામનો એક રાક્ષસ આપની કૃપાથી વીર્યમદમાં મત્ત થઇને અમારા ઉપર જુલમ ગુજારે છે. અમે તેને કોઇ રીતે શાસન કરી શકતા નથી. આપે પ્રસન્ન થઇને તેને વરદાન આપ્યું છે તેથીજ અમે તેના કરેલા જુલમો ખમીએ છીએ. સૂર્યદેવ એને તાપ આપી શકતા નથી તથા મરૂતદેવ પણ તેની પાસે ફરકી શકતા નથી. તરંગ માળાવાળો મહાસાગર એને જોવાથી ચુપચાપ થઈ જાય છે. અમે તે ઘનઘોર દેખાવના રાક્ષસના ડરથી ઘણા ભયભીત થયા છીએ હવે

શી રીતે તે દુષ્ટનો વિનાશ થાય તેનો આપ કંઈ બંદોબસ્ત કરો.

તે વેળાએ ભગવાન કમળયોનીએ થોડોક વિચાર કરીને કહ્યું, દેવતાઓ ! મેં પેલા દુરાત્માને મારવાનો ઉપાય નક્કી કર્યો છે. તેણે વરદાન માગતી વખતે મને કહ્યું હતું, કે દેવતા ગંધર્વ, યક્ષ તથા રાક્ષસના હાથથી મારૂં મૃત્યુ ન થાય. મેં તેને હા ભણી હતી. તે વેળાએ તેણે તુચ્છ ગણીને મનુષ્યના વિશે કહ્યું નહોતું. તેથી માણસના હાથથીજ તેનું મૃત્યુ થઈ શકે છે. તે વેળાએ સુરો તથા મહર્ષિઓ બ્રહ્માના મોંના આવાં પ્રિય વાક્ય સાંભળીને પરમ સંતોષ પામ્યા.

આ ટાણે તપ્ત કાંચન–કેયુર–શોભિત નિર્મળ પ્રકાશવાન ત્રિજગતપતિ શંખચક્ર ગદાધર પીતાંબર હરિ જલદોપરિ દીવાકરની પેઠે ગરૂડપર સ્વાર થઈને સ્તુયમાન થઈને ત્યાં પધાર્યા. તે આવીને એકાંત મનથી બ્રહ્માની પાસે બેઠા. ત્યારે દેવતાઓ તેમને નમીને સ્તવન કરીને બોલ્યા, વિષ્ણો ! અમે લોકહિતાર્થે આપને કાંઈક કામ સોંપવા ધારીએ છીએ. રાજા દશરથ ધર્મપરાયણ, ઉદાર તથા મહર્ષિના જેવો તેજસ્વી છે. તેમની હ્રી, શ્રી અને કીર્ત્તિના જેવી ત્રણ રાણીઓ છે. આપ ચાર ભાગમાં વહેચાઈને તે ત્રણ રાણીના ગર્ભમાં જન્મ લ્યો, અને મનુષ્ય રૂપે અવતરીને દેવોને નહિ મરાય એવા બાહુબળનું અભિમાન રાખનાર માણસોના કાંટા જેવા રાવણને યુદ્ધમાં મારો.

પુત્ર વગરના દશરથ પુત્રની ઇચ્છાથી પુત્રેષ્ટિ યાગ કરતો હતો. વિષ્ણુએ તેના પુત્ર રૂપે જન્મ લેવાને નિશ્ચયવાન થઈ બ્રહ્માનું નોતરૂ તથા મહર્ષિયોની પુજા ગ્રહણ કરીને તે સુરમંડળમાંથી અન્તર્ધાન થયા.

પછી તે યજ્ઞમાં દીક્ષિત થએલા રાજા દશરથના યજ્ઞ હુતાશનથી કાળા રંગના શરીરના, લાલ આંખવાળા, લાલ કપડા પહેરેલા, દીવાકરના જેવા તેજ પૂર્ણ એક મહા પુરૂષ ઉત્તમ ખીરથી ભરેલું એક મોટું વાસણ પોતાના બે હાથે ઝાલીને ઉઠયા. તે યજ્ઞ કુંડમાંથી ઉઠીને દશરથની સામું

જોઇને બોલ્યા, મહારાજ! આ અભ્યાગત માણસને પ્રજાપતિએ મોકલેલા પુરૂષ તરીકે જાણજો. દશરથે આ વચન સાંભળીને હાથ જોડીને કહ્યું, ભગવન; આજ્ઞા કરો, આપની મારે શેવા કરવી જોઇએ.

તે વેળાએ તે પ્રજાપત્ય પુરૂષે ફરીને તેમને કહ્યું, મહારાજ! આપે દેવતાઓની આરાધના કરીને આજે આ ક્ષીર મેળવી છે. હમણાં આ વંશવર્દ્ધક આરોગ્યવાન ભગવાન પ્રજાપતિએ બનાવેલી ક્ષીર અનુરૂપ પત્નીઓને ખવાડવા માટે મોકલો. આપ જે અર્થે યજ્ઞાનુષ્ટાન કરો છો, તે સર્વ પત્નીથી મળશે. રાજા દશરથે તેના બોલ માથે ચઢાવીને તે દેવદત્ત ક્ષીરપૂર્ણ હિરણ્યમય પાત્ર આનંદિત મનથી માથે લીધું અને દરિદ્ર ધન મેળવીને જેમ આનંદ પામે છે તેમ તે આ દેવની ખીર મેળવીને ઘણોજ સંતુષ્ટ થયો. તેજઃપુંજ શરીરના પ્રજાપત્ય પુરૂષે પણ પોતાનું કામ કરીને અગ્નિકુંડમાં અન્તરધાન કર્યું.

જેમ મનોહર શારદીય ચંદ્રમાના કિરણોથી નભોમંડળ શોભે છે, તેમ રાજા દશરથના અંતઃપુરમાં રહેનારી સ્ત્રીઓના હર્ષોત્ફુલ્લ મુખકમળ સુશોભિત થવા લાગ્યાં. તે વેળાએ તેણે અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કરીને કૌશલ્યાને કહ્યું, પ્રિય! તમે પુત્રોત્પત્તિને માટે આ ખીર લ્યો. આમ કહીને દશરથે તેને અમૃત તુલ્ય તે ખીરનો અડધો ભાગ આપ્યો. કૌશલ્યાએ રાજાના કહેવાથી સુમિત્રાને પોતાની ખીરનો અડધો હિસ્સો આપ્યો છે. જે અડધી ખીર બાકી રહી હતી તે રાજા દશરથે કૈકેયીને આપીને સુમિત્રાને તેનો પણ અડધો ભાગ આપવાને કહ્યું. આવી રીતે રાજા દશરથે સહધર્મિણીઓ પ્રત્યેકને તે પ્રજાપત્યે પુરૂષે આપેલી ખીર આપ્યાથી રાણીઓ તેનો આવો અપક્ષપાત જોવાથી યથાયોગ્ય સંતુષ્ટ થઇ. ત્યાર પછી તેઓ દરેક તે ખીર ખાઇને તરત ગર્ભવતી થઇ.

વિષ્ણુએ રાજા દશરથના પુત્ર થવાનું કબૂલ કર્યાથી ભગવાન સ્વયંભુ દેવોને કહ્યું. દેવો આપણે હિતકારી સત્ય પ્રતિજ્ઞ મહાવીર વિષ્ણુના કામરૂપી

મહાબળ સહાયક સૃષ્ટિ કરો. દેવોએ ભગવાન્ સ્વયંભુના આવાં વાક્ય સાંભળીને તેની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને વાનરરૂપી પુત્રો ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા. સુરરાજ ઈન્દ્ર મહેન્દ્ર પર્વતના જેવાં મોટાં શરીરવાળા કપિરાજે વાલિને, જ્યોતિષ્કમંડળમાંના મોટા સૂર્યે સુગ્રીવને, સુરગુરૂ બૃહસ્પતિએ વાંદરાંમાંના બુદ્ધિમાન તારકને, કુબેરે પરમ સુંદર ગંધમાદકને, વિશ્વકર્માએ નલને અને અગ્નીએ પોતાની પ્રભાથી નીલને ઉત્પન્ન કર્યા. ત્યાર પછી પ્રખ્યાત રૂપવાન અશ્વનીકુમાર બે મૈન્દ અને દ્વિવિદને, વરૂણે સુષેણને, મહાબળવાન પર્જન્યે શરભને અને વાયુએ બળવાન હનુમાનને પેદા કર્યા. આવી રીતે ઘણા બળવાળા કરિ તથા પહાડના જેવા મોટા શરીરના કાળરૂપી જે વાંદરાં દશાનનના વિનાશ કરવાને માટે જોઈએ, તેઓ અને રીંછ આદિ હજારો જાતિ ઉત્પન્ન થઈ. આવી રીતે રામને મદદ આપવા માટે તે બધા અચલ શૃંગ જેવા ભિષણાકાર મહાવીર વાંદરાંથી આ પર્વત, વન, સાગરથી ભરપૂર પૃથ્વી પરિપૂર્ણ થઈ.

ત્યાર પછી છ ઋતુ ગઈ અને બાર મહિના પૂર્ણ થયા. ચૈત્ર સુદ નોમને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં રવિ, મંગળ, શનિ, શુક્ર અને બુદ્ધ આ પાંચ ગ્રહના મેષ, મકર, તુલા, કર્ક અને મીન આ પાંચ રાસીમાં સંચાર અને બૃહસ્પતિ ચંદ્રની સાથે કર્કટ રાશીમાં ઉદિત થવાથી રાજમહિષી કૌશલ્યાએ વિષ્ણુના અર્દ્ધાંશભૂત સર્વ લોક નમસ્કૃત, દિવ્ય લક્ષણવાળા, જગતના અધીશ્વર રામને જન્મ આપ્યો. તે વેળાએ જેમ દેવગતિ અદિતી દેવ પ્રધાન વજ્રધર પુરન્દરને મેળવીને શોભા ધારણ કરી હતી, તેમ કૌશલ્યા તે પુત્ર રત્ન મેળવીને ઘણી સુશોભિત થઈ. ત્યાર પછી કૈકેયીએ વિષ્ણુના ચોથા ભાગવાળા ગુણાલંકૃત સત્ય પરાક્રમ ભરતને પ્રસવ કર્યો. ત્યાર પછી સુમિત્રાના ગર્ભમાંથી વિષ્ણુના અડધા ભાગવાળા મહાવીર સર્વાસ્ત્રવિત્ લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન જન્મ્યા. નિર્મળ બુદ્ધિના ભરત પુષ્યા નક્ષત્ર તથા મીન લગ્નમાં અને કર્કટમાં સૂર્ય ઉદિત થવાથી, અશ્લેષા નક્ષત્રમાં જન્મ્યા.

આવી રીતે મહાત્મા રાજા દશરથના અસાધારણ ગુણવાન્, પ્રિયદર્શન અને કાંતિવાળા ચાર પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. ગંધર્વો મધુર સંગીત તથા અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી. દેવલોકમાં દુન્દુભિધ્વનિ તથા અંતરીક્ષમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થવા માંડી. અયોધ્યા નગરીમાં બધા એકઠા થઈને નાના પ્રકારના ઉત્સવ કરવાનો આરંભ કરવા લાગ્યા. રસ્તાઓ નર્તકીથી પૂર્ણ થયા અને માણસોની ભીડ મળી. એમાં કોઈ જગોએ ગાયન કરનારા ગાવા તથા વગાડનાર વગાડવા લાગ્યા. સાંભળનારાઓ તેઓને સંતુષ્ટ કરવા માટે વિવિધ રત્ન આપવામાં પ્રવૃત થયા. ધીરે ધીરે તે પહોળા રસ્તાઓએ અપૂર્વ શોભા ધારણ કરી. રાજા દશરથ સૂત, માગધ અને બંદિયોને ઇનામ આપીને. બ્રાહ્મણોને ઘણી ગાયોનું દાન તથા માગવા કરતાં વધારે ધન આપવા લાગ્યો.

ત્યાર પછી અગિયાર દિવસ ગયા, મહર્ષિ વશિષ્ઠે આનંદિત ચિત્તથી રાજકુમારોનાં નામ પાડયાં. કૌશલ્યાના પુત્રનું નામ રામ, કૈકેયીના પુત્રનું નામ ભરત અને સુમિત્રાના બે પુત્રોમાંના એકનું નામ લક્ષ્મણ અને બીજાનું નામ શત્રુઘ્ન પાડયું. રાજા દશરથે બ્રાહ્મણ, નગર તથા જનપદવાસીઓને ઘણું ખવાડીને વશિષ્ઠની મદદથી પોતાના પુત્રોનું જાત કર્મ વગેરે બધાં કાર્ય કરાવ્યાં. રાજકુમારો વેદવિત્ મહાવીર, સાધારણના હિતકામમાં તત્પર અને જ્ઞાન તથા ગુણવાન્ હતા. એઓમાં તેજસ્વી સત્ય પરાક્રમી રામજ નિર્મળ ચંદ્રના જેવો બધાને વહાલો થઇ પડયો હતો, તે ઘોડા ઉપર સ્વાર થવામાં, રથ ચલાવામાં તથા ધનુર્વેદમાં કુશળ હતો અને પિતાની સેવા ચાકરી કરવામાં તે યથાયોગ્ય ચાહના દેખાડતો હતો. લક્ષ્મીવર્દ્ધન લક્ષ્મણ નાનપણથી લોકાભિરામ રામનાં પ્રિય કાર્ય કરતો હતો. તે મોટા ભાઈનો બહિરાત્મા (બહારના બીજા જીવના) જેવો વહાલો હતો. પુરૂષોત્તમ, રામ વિના ઊંઘતો નહોતો, માતાઓ મિષ્ટાન્ન આપ્યાથી તે રામ વિના કદી ખાતો નહોતો. જ્યારે રામ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને શિકાર કરવા માટે બહાર જતા હતા ત્યારે તે તીરકામઠા લઇને તેનું શરીર સાચવવા માટે તેની જોડે જતો હતો. જેમ લક્ષ્મણ રામનો તેમ

શત્રુઘ્ન ભરતના જીવ કરતાં પણ વહાલો થઇ પડયો.

રાજા દશરથ દેવોથી બ્રહ્મા, તેમ તે ચાર પુત્રોથી ઘણો પરિતુષ્ટ થયો. પછી જ્યારે રાજકુમારો જ્ઞાની, ગુણવાન્, શરમાળ, કીર્તિમાન અને દૂરદર્શી થયા, ત્યારે આવા પુત્રો મેળવીને તેના આનંદની હદ રહી નહિ.

એક વેળાએ રાજા દશરથ પુરોહિત, મંત્રી તથા મિત્રોની જોડે એકત્ર થઇને પુત્રોનાં લગ્ન કરાવવા વિશે વિચાર કરતા હતા, એટલામાં મહા તેજવાન્ મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર તેને મળવા માટે તેમના દરવાજાપર આવીને તેણે દ્વારપાલને કહ્યું, હે દ્વારપાલો ! હું કુશિકનો પુત્ર વિશ્વામિત્ર છું, તમે જલદીથી મહારાજની પાસે જઇને મારા આવવાના સમાચાર આપો."

તે વેળાએ દ્વારપાલ આ વચનો સાંભળીને ભયભીત થયા તથા ગભરાઇને રાજાની પાસે દોડયા અને તરત મહારાજની પાસે જઇને બોલ્યા, મહારાજ ! કુશિકના પુત્ર મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર દરવાજાપર આપની રાહ જુએ છે. રાજા આ ખબર સાંભળતાંજ સત્વર પુરોહિતોની જોડે એકાગ્ર મનથી કઠોરવ્રત તેજઃપ્રદીપ્ત તપેશ્વીની પાસે આવીને તેને અર્ધ્ય આપ્યો. ધર્મપરાયણ વિશ્વામિત્રે રાજાએ આપેલું અર્ધ્ય ગ્રહણ કરીને તેને અને તેનું કોશળ નગર, જનપદ, અને બંધુ બાંધવાના કુશળ સમાચાર પૂછીને કહ્યું મહારાજ ! બધા રાજાઓ શું આપને નમે છે અને શત્રુઓ પણ પરાજિત છે ? દૈવ તથા માનવના કામ તો થાય છે ને ? મહારાજ ! હું હાલમાં એક યજ્ઞાનુષ્ટાન માટે દીક્ષિત થયો છું. એ યજ્ઞ પૂરો થતાં ન થતાંમાં મારીચ તથા સુબાહુ નામના કાળરૂપી મહાબળવાન્ બે રાક્ષસો એમાં ઘણાં વિઘ્ન નાખેછે. એઓ મારી યજ્ઞવેદીમાં 'માંસના કડકા ફેંકે છે તથા લોહી વરસાવે છે, એઓ મારા સંકલ્પને' આવી હરકત નાખે છે તથા યજ્ઞનો નાશ કરતા જોઇને હું ત્યાંથી નીકળી આવ્યો છું. યજ્ઞ કરતી વખતે કોઇને પણ શાપ આપવો નહિ જોઇએ, એ કારણથી મેં આ બે રાક્ષસોના ઉપર ગુસ્સો પ્રકટ કર્યો નહિ. હમણાં પ્રાર્થના એ છે કે આપ કાંકપક્ષધારી

મહાવીર રામને મને સોંપો. એ મારાથી રક્ષીત થઇને પોતાના દિવ્ય તેજઃપ્રભાવથી બધા યજ્ઞના વિઘ્ન કરનાર નિશાચરને મારવાને સમર્થ થશે.

મહીપાલ દશરથ મહર્ષિ વિશ્વામિત્રના બોલથી પળવારને માટે શું કરવું તેના વિચારમાં હતજ્ઞાન થયા હતા. ત્યાર પછી શુદ્ધિ મેળવીને તેને કહ્યું, "તપોધન ! હમણાં રામની ઉમ્મર લગભગ શોળ વર્ષની છે; રાક્ષસોની જોડે લઢાઇ કરવી એ તેની શક્તિથી બહાર છે. હું આ અક્ષૌણી સેનાનો અધીશ્વર છું. એ સેના લઇને હુંજ નિશાચરોની જોડે લઢીશ. તપોધન ! રામના વિના પળ જીવ ધારણ કરવો એ મને મુશ્કેલ થશે. જુઓ છ હજાર વર્ષ મારી ઉમ્મર થઇ છે. હું આ ઉમ્મરમાં ઘણી મુશ્કેલીથી રામને મેળવવા પામ્યો છું. ચાર પુત્રોમાં સર્વથી મોટા ધર્મ પ્રધાન રામનાજ ઉપર મારી વધારે પ્રીતિ છે; એટલા માટે આપ રામને લઈ જશો ના.

મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર મહીપાલ દશરથના આ સ્નેહ ગદ્‌ગદ વાક્ય સાંભળીને ગુસ્સે ભરેલા ચિત્તથી કહેવા લાગ્યા, મહારાજ ! તમે પહેલા મારી પ્રાર્થના પૂર્ણ કરશો એવું વચન આપ્યું હતું. હમણાં તમે તેમાં પરાંમુખ થાઓ છે. તેથી આવો વ્યવહાર કરવો એ રઘુવંશીઓને લાયક નથી. તમારા આ ખરાબ આચરણથી ખચીત એ વંશ ક્ષય પામશે. હમણાં જો આ પ્રતિજ્ઞા તોડીને કુળ ક્ષય કરવું એ તમારી મતલબ હોય તો કરો. હું મારે મુકામે ચાલ્યો જાઉં, તમે પણ મને છેતરીને મિત્રો સાથે સુખમાં કાળ ગાળો.

વિશ્વામિત્રના આવા ઉદ્વેગથી આખી પૃથ્વી વિચલિત થઈ પડી. તે વેળાએ બુદ્ધિમાન વશિષ્ઠે દશરથને કહ્યું, મહારાજ ! આપ ઇક્ષ્વાકુવંશમાં બીજા ધર્મના જેવા છો,આપ ઘણા ધીરજવાન તથા વ્રતપરાયણ છો. ધર્મ ત્યાગવો એ આપના જેવા લોકોનું કર્તવ્ય નથી. હમણાં પ્રતિજ્ઞા પાળો, મહારાજ ! રામ ગમે તો હથિયાર ચલાવતા શીખ્યા હોય કે નહિ શીખ્યા હોય જેમ હુતાશન અમૃતનો રક્ષક છે, તેમ વિશ્વામિત્ર રામનો રક્ષક થવાથી રાક્ષસો

કદાપિ એનું બળવીર્ય સહન કરવા પામશે નહિ એટલા માટે રામને મોકલો. રામ પૃથ્વીમાં અવતરેલા સાક્ષાત્ ધર્મ છે. તે બધા કરતાં બળવાન, સર્વ કરતાં વિદ્વાન, તપસ્યાના આશ્રયભૂત તથા અસ્ત્રજ્ઞ છે. આ પૃથ્વીમાં કિયો માણસ તેને જાણતો નથી અને કોઇ કાલે કોઇ જાણી પણ શકશે નહિ. દેવતા, ઋષિ, રાક્ષસ ગંધર્વ, યક્ષ, કિન્નર અને ઉરગો તેને જાણી શક્યા નથી; વળી આજે મહર્ષિને જુઓ છો, એ પણ કંઇ જેવા તેવા નથી. એ અપૂર્વ અસ્ત્ર-વિદ્યા વિશેષની ઉત્પત્તિ કરી શકે છે. ભૂત, ભવિષ્યત્ અને વર્તમાન એનાથી કંઇ અજાણું નથી એટલા માટે આપ એમની જોડે રામને મોકલવામાં કોઇપણ અચકાતા ના. વિશ્વામિત્ર પોતે એ નિશાચરોનો નાશ કરી શકે એવા છે, કેવળ રામના ભલા માટે આપની પાસે આવીને રામની પ્રાર્થના કરે છે.

ત્યાર પછી રાજા દશરથે આનંદિત ચિત્તથી લક્ષ્મણની જોડે રામને બોલાવ્યા અને રામનું મસ્તક સુંઘીને આનંદિત ચિત્તથી વિશ્વામિત્રના હાથમાં સોંપ્યા. વિશ્વામિત્ર આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યા તેની પછવાડે પછવાડે રામ અને તેની પછવાડે કાકપક્ષધારી લક્ષ્મણ જવા લાગ્યો. આ બે સુકુમાર રાજ-કુમારોનો તીરકામઠાં તરવારની અપૂર્વ શોભા જણાવવા લાગી. તેઓ જ્યારે સમરવેશથી ત્રિશીર્ષ સાપના જેવા મોટા ભાવથી વિશ્વામિત્રના પગલે ચાલ્યા, તે વેળાએ ભાસવા લાગ્યું કે જાણે અશ્વિનીકુમારો પિતામહ બ્રહ્માના અને કાર્તિકેય તથા વિશાખ અચિંત્ય સ્વાભાવ દેવાદિદેવ રૂપનું અનુગમન કરતા હોયને.

મહર્ષિ વિશ્વામિત્રે રાજધાની અયોધ્યાથી અડધા યોજનથી પણ વધારે માર્ગ કાપીને સરયૂના દક્ષિણ કિનારે રામ આ મધુર નામ બોલીને કહ્યું, બેટા ! તું આ નદીનું પાણી લઇને આચમન કર, હું તને બલા તથા અતિબલા નામના મંત્રો આપું છું એ મંત્રનો જપ કર્યાથી ત્રિલોકમાં તારા જેવો બળવાન જણાશે નહિ. સૌભાગ્યમાં કહો કે દયામાં કહો, તત્ત્વ જ્ઞાનમાં કહો કે સૂક્ષ્મ અર્થ સમજવામાં કહો કોઇ વિષયમાં કોઇ તારા બરોબરિયો થઇ શકશે નહિ. આ વિદ્યાબળથી સર્વ વિષયમાં તું બધાને ઓળંગીને જઇશ.

ત્યાર પછી મોટા પરાક્રમી રામે હસ્તે ચહેરે આચમન કરીને પવિત્ર થઈને વિશ્વામિત્ર પાસેથી બળા અને અતિબળા નામની બે વિદ્યા ગ્રહણ કરી. તે એ બે વિદ્યા ગ્રહણ કરીને શરત કાલના પ્રખર સૂર્યના જેવી શોભા પામવા લાગ્યા.

ધીરે ધીરે રાત થવા આવી તે વેળાએ રામે ગુરૂદેવ વિશ્વામિત્રની તરફ શિષ્યને યોગ્ય કામ કર્યા પછી વિશ્વામિત્ર તેઓને લઈને સરયૂ કિનારે રાત ગાળવા લાગ્યા. રાત્રિ પૂરી થઈને પ્રભાત થવા આવ્યું.

ત્યારે વિશ્વામિત્રે કહ્યું, બેટા! આ ભયંકર વન જેને અધિકાર કર્યું છે તેના વિષે કહું છું તે સાંભળ. ઘણા દિવસ ઉપર આ જગાએ મલદ તથા કરૂષ નામના સુખથી ભરપૂર બે જન પદ હતા, પૂર્વે સુરરાજ ઇન્દ્ર વૃત્રવધ કરવાની વખતે ભૂખ્યો તથા મલ દિગ્ધ થયો હતો. તે જોયાથી વસુ વગેરે દેવતા તથા ઋષિયોએ ગંગા જળ ભરેલા હાંડાથી તેને સ્નાન કરાવ્યું. આ ઠેકાણે ઇન્દ્રનું આ શરીરજ મલ તથા કારૂષ (ભૂખ) દૂર થવાથી તેણે કહ્યું કે આ મલદ તથા કરૂષ નામે અતિ મોટા બે જન પદ તરીકે પ્રખ્યાત થશે. બેટા! ઘણા દિવસથી આ મલદ તથા કરૂષ ધન ધાન્યવાન્, અતિ ધનવાન્ જન પદ હતા પછી થોડોક વખત થયો તાડીકા નામની કામ રૂપીણી દુષ્ટાચારિણી એક રાક્ષસીએ આ જનપદનો નાશ કર્યો. એ તાડીકા સુંદની સ્ત્રી છે. તે પોતે હજાર હાથીનું બળ ધારણ કરે છે. એના પુત્રનું નામ મારીચ છે. આપણને પેલા તાડીકા વનમાંથી જવું પડશે. એટલા માટે તું પોતાના બાહુબળથી એ રાક્ષસીનો વિનાશ કર.

રામે કહ્યું, ભગવાન્! મેં સાંભળ્યું છે કે યક્ષોની બહાદુરી ઘણી ઓછી હોય છે, તેથી તે સ્ત્રી શી રીતે હજાર હાથીનું બળ ધારણ કરે છે? વિશ્વામિત્રે કહ્યું, વત્સ! તાડીકાએ જે કારણથી આટલું બળ મેળવ્યું છે તે કહું છું તે સાંભળ. પૂર્વે સુકેતુ નામનો એક મોટો બળવાન્ યક્ષ હતો. તે એક વખત પુત્રની ઇચ્છાથી સદાચાર અવલંબીને કઠોર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો. સર્વ લોક પિતામહ બ્રહ્માએ એ તપશ્ચર્યાથી પ્રસન્ન થઈને તેને તાડીકા

નામની એક કન્યા આપી અને તેના વરદાનથી એ કન્યાના શરીરમાં એક હજાર હાથીના જેટલું બળ આવ્યું. પરંતુ બ્રહ્માએ તે વેળાએ લોક પીડા દૂર કરવા માટે સુકેતુની પુત્ર કામના પૂર્ણ કરી નહિ. ત્યાર પછી તાડીકા નાનપણું વટાળીને યુવતી તથા રૂપવતી થઇ. સુકેતુએ તેને જંભના પુત્ર સુંદના હાથમાં અર્પણ કરી. પછી થોડોક કાળ વિત્યાબાદ એ તાડીકાને પેટે મારીચ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો. વત્સ! એ મારીચ શાપ પ્રભાવથી રાક્ષસ થયો. જે કારણથી તેણે આવું રાક્ષસત્વ મેળવ્યું છે તે પણ સાંભળ. મહર્ષિ અગસ્ત્યે કોઇ જાતના અપરાધથી સુન્દને માર્યો. તાડીકા તથા મારીચે તેનું વેર લેવાની અભિલાષા કરી. તાડીકા ક્રોધથી ગરજીને અગસ્ત્યને ખાવા માટે દોડી. તે વેળાએ ભગવાન્ અગસ્ત્યે તાડીકાને આવી રીતે આવતી જોઇને મારીચને કહ્યું, “રે દુષ્ટ! તું મારા શાપથી રાક્ષસ બન.” તાડીકાને પણ કહ્યું, “યક્ષિ? તું ભયંકર વેશથી ભયંકરથી માણસને ખાવાની અભિલાષી થઇ છે, એટલા માટે હમણાંને હમણાં આ યક્ષિરૂપ ત્યાગીને ભયાનક રાક્ષસીરૂપ ધારણ કર.” વત્સ! હાલમાં તાડીકા અગસ્ત્યના શાપથી ગુસ્સે થઇને અગસ્ત્યનોજ પેલો પવિત્ર આશ્રમ નાશ કરે છે. તું ગાય, બ્રહ્માણના હિતને માટે આ દુર્વૃત્તાનો નાશ કર. ત્રિલોકમાં તારા વિના બીજો કોઈ માણસ આ શાપગ્રસ્થ રાક્ષસીનો વિનાશ કરવાને હિમ્મતવાન થશે નહિ. પુરૂષોત્તમ! સ્ત્રીનો વધ કરવો પડશે તેથી કંઈ પણ તિરસ્કાર કરીશ ના. ચારે વર્ણના હિતને માટે આ કામ કરવું એ રાજકુમારનું કર્તવ્ય છે.

રઘુકુલતિલક રામે મહર્ષિ વિશ્વામિત્રનાં આવાં ઉત્સાહવાળાં વચન સાંભળીને હાથ જોડીને કહ્યું, ભગવાન!' આવતી વખતે પિતાજીએ મને કહ્યું, “વત્સ! કુશિક-તનય વિશ્વામિત્ર જે તને કરવા કહે તે અસંકોચિત્તથી તારે માથે ચઢાવવું.” તેથી પિતાના કહ્યા પ્રમાણે તથા પિતાનાં વાક્યના ગૌરવથી આ બે હેતુથી આપની જે આજ્ઞા હશે તે હું પાલન કરીશ. કદાપિ તેનાથી વિરૂદ્ધ ચાલીશ નહિ. હું ગાય, બ્રાહ્મણના હિતને માટે નિશ્ચય તાડી-

કાનો નાશ કરીશ.

આવું કહીને રામે તીર કામઠું હાથમાં ઉપાડીને મોટા અવાજથી ચારે બાજુએ પ્રતિધ્વનિ કરીને ટંકાર કરવા લાગ્યા. એ ટંકાર શબ્દથી જંગલમાંના જીવજંતુઓ ચકિત તથા ભયભીત થઇ ગયા. રાક્ષસી તાડીકા વ્યાકુલ થઇને ધનુના તીરને લક્ષીને ગુસ્સાથી મહાવેગથી આવવા લાગી. ક્ષણ માત્રમાં તાડીકાએ અંતરીક્ષમાં ધુળ ઉડાડીને એ બે વીરોને વિમોહિત કર્યા અને માયા વિસ્તારીને અસ્ખલીત શિલાવૃષ્ટિ કરવા લાગી. ત્યારે રામે શરજાળથી એ રાક્ષસીની શિલાવૃષ્ટિને રોકીને તેના હાથ કાંપી નાખ્યા. હાથ કપાયલ તથા ઘણીજ થાકી ગયાથી તેઓની સામે જઇને તાડીકા આસ્ફાલન કરવા લાગી. તે જોઇ લક્ષ્મણે ગુસ્સાથી તપી જઇને તેનાં નાક કાન કાંપ્યાં.

ત્યાર પછી કામ રૂપિણી તાડકા વિવિધ રૂપ ધારણ કરીને છુપાઇને રાક્ષસી માયાથી રામ અને લક્ષ્મણને વિમોહિત કરીને લાગટ શિલાવૃષ્ટિ તથા પ્રચંડ ભાવથી રણક્ષેત્રમાં સંચરણ કરવા લાગી ! રામે કંઠસ્વરમાં તેનો પત્તો મેળવીને તીરથી તેને વીંધી નાંખી. તે વેળાએ રાક્ષસી ગુપ્ત ભાગ ત્યાગીને સિંહનાદ કરતી કરતી દોડી. રામે તેને વજ્રના જેવી ઘણા વેગથી આવતી જોઇને તીરવતે તેનું હૃદય વીંધી નાખ્યું, એટલે તરત જમીન ઉપર પડી અને મરણ પામી.

આ વેળાએ ઇન્દ્રાદિ દેવોએ અન્તરીક્ષમાં રહીને તાડીકાને રામના શરથી નાશ પામતી જોઇને આનંદિત ચિત્તથી મહર્ષિ વિશ્વામિત્રને કહ્યું, "તપોધન! તમારૂ મંગળ થાઓ ! અમે આ રાક્ષસીનો વિનાશ થતો જોઇને ઘણા સંતુષ્ટ થયા છીએ, હવે રામને તમારૂં એક સ્નેહનું કાર્ય દેખાડવું જોઇએ. તમે પ્રજાપતિ કૃશાશ્વના પુત્રોને આ રામના હાથમાં સોંપો. રામ તમારા દાનના યોગ્ય પાત્ર છે અને તમારી સેવામાં અનુરક્ત છે. આ રાજકુમારોથી અમરોનાં મહાન કાર્ય પૂર્ણ થશે."

ધીરે ધીરે સાંજ પડવા આવી. વિશ્વામિત્રે તાડીકાને મારવાથી ઘણા

આનંદિત થઇને રામનું માથું સુંધીને કહ્યું, “પ્રિયદર્શન ! આવ, આજે આપણે આ જગાએ રાત ગાળીએ. કાલે સવારે મારા આશ્રમમાં જઇશું.” રામ વિશ્વામિત્રનાં વચન સાંભળીને આનંદિત થયા ને જંગલમાં રાત ગાળવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી વિપ્રવર વિશ્વામિત્ર દેવદુર્લભ મંત્રાત્મક હથિયારો રામને આપવાની ઇચ્છાથી પૂર્વાસ્ય થઇને ધ્યાન કરવા લાગ્યા. દિવ્ય અસ્ત્રની જાત રામની સામે પ્રાદુર્ભૂત થયાં અને પ્રસન્ન અંતઃકરણથી હાથ જોડીને તેઓએ કહ્યું, “રામ! અમે આપના કિંકર છીએ, આપની જે કામમાં યોજવાની ઇચ્છા હોય, તેમાં અમને યોજો, અમે તે સર્વ કામ કરીશું.” રામ પ્રસન્ન મનથી તેઓના હાથને સ્પર્શ કરીને બોલ્યા, “દિવ્યાસ્ત્રો! હું તમારો પ્રીતિપૂર્વક સ્વિકાર કરૂં છું તો તમારી સ્મૃતિ માત્રથીજ તમે મારી પાસે પ્રત્યક્ષ થજો.”

તે વખતે મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર યજ્ઞમાં દીક્ષિત હતા માટે મૌનાવલંબન કરીને બેઠા હતા. બીજા તપસ્વીઓએ મધુર વાક્યથી રામ લક્ષ્મણને કહ્યું, “રાજકુમાર! હમણાં મહર્ષિ દીક્ષિત છે, તેઓ આ છ રાત્રિ મૌન રહેશે. એટલા માટે તમે આજથી આ છ રાત્રિ તપોવનની રક્ષા કરો.” ત્યાર પછી રામ અને લક્ષ્મણ ઋષિયોના આદેશથી તીરકામઠાં તથા બખતર પહેરીને રાત દહાડો એ તપોવનની રક્ષા કરવા લાગ્યા. અને નિદ્રા ત્યાગીને યજ્ઞની હરકત દૂર કરવા માટે નિરંતર સાવધાન રહેવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે પાંચમો દિવસ ગયો અને છઠ્ઠો દિવસ આવી પહોંચ્યો. તે વેળાએ રામે સુમિત્રાના પુત્ર લક્ષ્મણને કહ્યું, “ભાઇ! હવે સાવચેતીથી સતત તૈયાર થઇ રહો.”

પેલી બાજુએ યજ્ઞવેદિમાં યજ્ઞનો આરંભ થયો હતો. ભગવાન વિશ્વામિત્ર બેસીને મંત્રોચ્ચારણ કરીને શાસ્ત્રાનુસારે યજ્ઞકાર્ય કરતા હતા. એટલામાં એકદમ એ વેદિ સળગી ઉઠી, અન્તરીક્ષમાં ભયાનક શબ્દ થવા માંડયા. વર્ષાકાળે આકાશ વાદળાંથી છવાઇને મોટી ગર્જના, પળે પળે વજ્રઘાત અને મુશળધાર વૃષ્ટિ થવા જેવું જણાવવા લાગ્યું, રાક્ષસોએ આવા આડંબરથી નાના

પ્રકારની માયા વિસ્તારીને મહાવેગથી આવવા લાગ્યા. મારીચ, સુબાહુ અને તેઓના અનુચર નિશાચરો ઉગ્રમૂર્તિ ધારણ કરીને આવીને યજ્ઞવેદીના ઉપર લાગટ રક્તધારા વર્ષાવા લાગ્યા.

રામે વેદિના ઉપર લોહીનો વરસાદ પડતો જોઇને તરતજ ઉપર જોયું, તો રાક્ષસો ઝડપથી ટોળાબંધ આવે છે. તેણે તેઓને આવતા જોઇને કામઠામાં તેજ પ્રદીપ્ત ઉત્કૃષ્ટ માનવાસ્ત્ર લગાડીને મારીચની છાતીપર ફેંક્યો. મારીચ જખમી થઇને શો યોજન છેટે મહાસાગરમાં પડયો. તે વેળાએ રામે કાર્મુકને આગ્નેયાસ્ત્ર તાકીને સુબાહુની છાતીપર ફેંક્યો. સુબાહુ આગ્નેયાસ્ત્રથી વિંધાઇને તરત માર્યો ગયો. આવી રીતે મહાવીર રામે સુબાહુને વિનાશ કરીને વાયવ્યાસ્ત્રથી બાકી રહેલા રાક્ષસોને મારી નાખ્યા.

મહર્ષિ વિશ્વામિત્રે નિર્વિઘ્ને યજ્ઞ પૂરો કર્યો. અને એ પ્રદેશને ઘણોક વગર ડરનો જોઇને રામને કહ્યું, “વત્સ! હું હમણાં કૃતાર્થ થયો. તેં ગુરૂનાં વચન ખરેખર પાળ્યાં. હવેથી આ આશ્રમ ખરેખર સિદ્ધાશ્રમ થયું.” વિશ્વામિત્ર રામની આવી પ્રશંસા કરીને તેને અને લક્ષ્મણને જોડે લઇને સન્ધ્યા ઉપાસના કરવા માટે ગયા. મહાવીર રામ તથા લક્ષ્મણ આનંદિત ચિત્તથી તે તપોવનમાં રાત્રિ ગાળવા લાગ્યા સવંત્ર–પ્રભાત થયું તેઓ મુખ માર્જનાદિ કરીને મહર્ષિઓની પાસે ગયા. અને પ્રજ્વલિત હુતાશનના જેવા તેજસ્વી વિશ્વામિત્રને નમસ્કાર કરીને ઉદાર તથા મધુર સ્વરે બોલ્યા, “ભગવત! આપના આ બે કિંકર હાજર થયા છે, આજ્ઞા આપો, હવે બીજું શું કરવું?”

તે વેળાએ વિશ્વામિત્ર વગેરે ઋષિઓએ રામને કહ્યું, “મિથિલાધિપતિ જનક ધર્મપ્રધાન એક યજ્ઞ કરવાના છે. અમે બધા તે યજ્ઞ જોવા માટે જઇશું બેટા! હવે અમારી જોડે તમને પણ ત્યાં આવવાનું છે, તમે ત્યાં આવ્યાથી જનકનું એક અદ્દભુત ધનુષ જોશો. પૂર્વકાલે દેવતાઓએ મહારાજ દેવરાજની યજ્ઞ સભામાં એને આપ્યું હતું. માણસની વાતને તો કંઇ કહેવું

નહિ, સુરાસુર, રાક્ષસ અને ગાંધર્વો પણ એ ધનુષ ખેંચી શકતા નથી. જનકરાજાએ એ ઉત્કૃષ્ટ ધનુરત્ન દેવોની પાસે યજ્ઞરત્ન સ્વરૂપ પ્રાર્થના કરી હતી. દેવતાઓએ તેને આપ્યું છે. હમણાં તે આરાધ્ય દેવતાની પેઠે પોતાના ઘરમાં રાખીને વિવિધ ગંધ તથા અગુરૂગંધી ધૂપથી એની અર્ચના કરે છે. વત્સ! ચાલ, તું મિથિલા દેશમાં મહાત્મા જનકનું તે ધનુ તથા અદ્દભુત યજ્ઞ દર્શન કરી આવીશ."

ત્યાર પછી મુનિવર વિશ્વામિત્રે રામ લક્ષ્મણ અને બીજા તાપસોની જોડે મિથિલામાં જવાના ઇરાદાથી વન દેવતાઓને આમંત્રણ કરીને કહ્યું, "વનદેવતાઓ! હું હવે આ સિદ્ધાશ્રમથી પૂર્ણ મનોરથ થઈને ઉત્તર તરફ હિમાચલમાં જાઉં છું. તમારૂં મંગળ થાઓ." તેઓ આમ બોલીને સિદ્ધાશ્રમની પ્રદક્ષિણા કરીને રામ લક્ષ્મણ અને બીજા તાપસોની જોડે ઉત્તર તરફ જવા લાગ્યા. બ્રહ્મવાદી ઋષિયો સો ગાડામાં અગ્નિ હોત્રની બધી સામગ્રી લઇને તેની સાથે જવા લાગ્યા.

ધીરે ધીરે દિવસ પૂરો થયો. મહર્ષિયો ઘણે છેટે શોણ નદીને કિનારે આવ્યા. દિવાકર પણ અસ્તાચલ શિખર ઉપર ચઢયો હતો. ત્યાર પછી મહર્ષિયોએ સાંયકાલનું સ્નાન કરી અગ્નિહોત્ર પૂરા કરી, વિશ્વા મિત્રને આગળ કરીને બેઠા. પછી રામે આશ્ચર્ય પામીને તેમને પૂછ્યું, "ભગવન! જ્યાં આપણે આવ્યા છીએ, એ કંઇ જગા છે?"

મહા તેજવાન મહર્ષિએ કહ્યું, "બેટા! આ જેતું આશ્રમ છે, જે કારણથી એની એવી દુરાવસ્થા થઈ છે, તે કહું છું તે સાંભળ, આ દેવ પૂજિત દિવ્યાશ્રમના જેવું આશ્રમ પદ પહેલાં મહાત્મા ગૌતમનાજ તાબામાં હતું. તેણે આ જગાએ અહલ્યાની જોડે ઘણા વખત સુધી તપશ્ચર્યા કરી હતી. એક વખતે મહર્ષિ કોઇ કામને માટે આશ્રમથી બહાર નીકળ્યા. એ પ્રસંગે શચીપતિ ઇન્દ્રે લાગ જોઇને ગૌતમ વેશથી અહલ્યાને આવીને કહ્યું, "સુન્દરી! રતિપ્રાર્થી ઋતુકાલની રાહ જોતી નથી?" "તમે હમણાંને

હમણાં મારી પ્રાર્થના પૂર્ણ કરો.” દુષ્ટ અહલ્યા મુનિવેશમાં સુરપતિ ઇન્દ્ર જ આવ્યો છે તે સમજીને તેના સંભોગ-લોભમાં તરત રાજી થઇ.

ત્યારે તેણે સંતુષ્ટ ચિત્તથી ઇન્દ્રને કહ્યું, “દેવરાજ ! મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ. હવે અહીંથી જલદી જતા રહો અને ગૌતમના શ્રાપથી આપની અને મારી રક્ષા કરો. તે વેળાએ સુરરાજે જરા હસીને અહલ્યાને કહ્યું, “સુન્દરી ! હું ઘણોજ પરિતુષ્ટ થયો છું, હમણાં હું મારે મુકામે જાઉં છું.” આમ બોલીને ઇન્દ્ર મહર્ષિના ડરથી ઝડપથી પગલાં ઉપાડતો પર્ણકુટીરમાંથી નીકળ્યો. એટલામાં એકદમ જોયું તો દેવ દાનવોના દુરતિક્રમણીય તપોધન મહર્ષિ ગૌતમ તીર્થના પાણીમાં અભિષેક ક્રિયા પૂરી કરીને સમિધ તથા કુશ હસ્તે પ્રદીપ્ત અગ્નિના જેવો આશ્રમમાં પ્રવેશ કરે છે. તેને જોઇને ઇન્દ્રનું મોં ફીકું થઇ ગયું.

તે વેળાએ ગૌતમે દુર્વૃત્ત દેવરાજને મુનિવેશમાં નીકળતો જોઇને ગુસ્સાથી શ્રાપ દીધો. તેણે ઇન્દ્રને શ્રાપ દઇને અહલ્યાને પણ કહ્યું, “રે દુ:શીલા ! તને પણ આ આશ્રમમાં બીજાને અદૃસ્ય થઇને ભસ્મ રાશિમાં સૂ અને વાયુ માત્ર ખાઇને કાળ ગાળી પોતે કરેલાં કામને માટે તેને અનુતાપની હદ રહેશે નહિ, આવી રીતે ઘણા વર્ષ જશે. એક વખતે દશરથનો રામ આ ઘોર જંગલમાં આવશે. તું લોભ તથા મોહને વશીભૂત નહિ થતાં તેનું અતિથ્ય કરીશ તો તેનાથી તારૂં પાપ ધ્વંશ થઇ જશે, અને તું ફરી પ્રથમ રૂપ પ્રાપ્ત થઇને મારી જોડે મળીશ.” મહા તેજવાન મહર્ષિ ગૌતમે દુ:શીલા અહલ્યાને આવું કહીને પોતાનો આશ્રમ ત્યાગીને સિદ્ધ-ચારણ-સેવિત પરમ સુંદર હિમાચલ શિખરમાં જઇને તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી રામે લક્ષ્મણની સાથે ગૌતમના આશ્રમમાં મહર્ષિ વિશ્વામિત્રની પછવાડે પછવાડે પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં પ્રવેશ કરીને જોયું કે, તપઃ પ્રભાવથી મહા ભાગા અહલ્યાનો પ્રભાવ વધારે વધ્યો છે. તેથી માણસની તો વાત પૂછવાની જ નહિ પણ પાસે આવ્યાથી દેવદાનવોની પણ નજર

પ્રતિહત થઈ જાય. અહલ્યા મહર્ષિના શાપથી રામના દર્શન કાલથી ત્રિલોકને અદૃશ્ય થઈ હતી, હમણાં શાપાવસાને બધાને જોઈને આનંદિત ચિત્તથી તે પાદવંદન કર્યાં. અહલ્યાએ પણ ગૌતમના વચનને યાદ કરીને અવહિત મનથી પાદ્ય અર્ઘ્ય આપીને તેઓનું આતિથ્ય કર્યું. દેવલોકમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ તથા દુન્દુભિધ્વનિ થવા માંડી. ગાંધર્વ તથા અપ્સરાઓ આ બનાવ જોઈને ઉત્સવમાં મગ્ન થઈ. દેવતાઓ તપોબલ વિશુદ્ધ પતિ પરાયણ અહલ્યાને સાધુવાદ આપવા લાગ્યા. મહર્ષિ ગૌતમ યોગબળથી આ વૃત્તાન્ત જાણીને તપોવનમાં આવ્યા અને નિયમ પ્રમાણે રામનો સત્કાર કરીને સહધર્મિણી અહલ્યાની જોડે પરમસુખથી તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. રામ પણ ગૌતમના સત્કારથી ઘણા પ્રસન્ન થઈને મિથિલા તરફ ચાલ્યા.

ત્યાર પછી રામ અને લક્ષ્મણ મહર્ષિ ગૌતમના આશ્રમથી ઉત્તર પૂર્વ તરફ થઈને વિશ્વામિત્રની પછવાડે પછવાડે રાજા જનકની યજ્ઞ ભૂમિમાં આવી પહોંચ્યા, તેઓએ ત્યાં આવ્યા પછી વિશ્વામિત્રને પૂછ્યું, “ તપોધન ! હું જોઉં છું તો મહાત્મા જનકની યજ્ઞ સામગ્રી ઘણી સુંદર રીતની થયલી છે, વેદાધ્યયનશીલ પુષ્કળ બ્રાહ્મણો ચારે તરફથી આવ્યા છે, ઋષિનિવાસો આવનારા ઋષિયોથી ભરેલા છે અને ઘણાક ગાડામાં આવે છે. એટલા માટે હમણાં આપણે કયાં રહેવું તેનો આપ નિર્ણય કરો. ” તે વેળાએ વિશ્વામિત્રે તેઓનાં વચન પ્રમાણે નિર્જનમાં પાણી વાળી એક જગા પસંદ કરી.

એટલામાં વિશુદ્ધ સ્વભાવના રાજર્ષિ જનકે મહર્ષિ વિશ્વામિત્રના આવવાના સમાચાર સાંભળતાંજ પુરોહિત શતાનંદ તથા ઋત્વિકોને આગળ લઈને અર્ઘ્ય હસ્તે ઝડપથી પગલાં ઉપાડતાં આવીને વિનીતભાવથી પૂજા કરી. વિશ્વામિત્રે તેમણે આપેલી પૂજા ગ્રહણ કરીને પછી અનુક્રમે તેમના યજ્ઞની અને ઉપાધ્યાય તથા પુરોહિતોના કુશળ પુછયા. તેમણે આનંદિત ચિત્તથી શતાનન્દ વગેરે મુનિયોની જોડે વાતચિત કરી. ત્યારે રાજા જનકે હાથ જોડીને તેમને કહ્યું “ ભગવન્! આપ આ બધા સાથે આવેલા ઋષિયોની સાથે આસન પર બેસો. ”

મહારાજા જનકે પ્રફુલ્લ મનથી મહાર્ષિ વિશ્વામિત્રને આમ કહીને ફરી હાથ જોડીને પૂછ્યું, " ભગવત્! તરવાર, તીર કામઠાં ધારી એ વીરો પરાક્રમથી અમરોના જેવા અને રૂપમાં અશ્વિનીકુમારના જેવા રૂપવાન છે. જણાય છે કે જાણે સુરલોકમાં એ દેવતાઓ પોતાની ઇચ્છાથી ભૂલોકમાં અવતર્યા છે. જેમ સૂર્ય તથા ચંદ્ર અંતરીક્ષને શોભા આપે છે, તેમ એઓ આ પ્રદેશને ઘણા અલંકૃત કરે છે. આ વખતે હું પૂછું કે આ કાકપક્ષધારી વીર જોડી કોના પુત્ર છે? શી રીતે અને શા કારણથી આ દુર્ગમ રસ્તો પગે ચાલતા આવ્યા છે? તપોધન! આપ સવિશેષ કહો એ સાંભળવાનું મને ઘણું કૌતૂહલ થયું છે."

વિશ્વામિત્રે કહ્યું, "મહારાજ! આ જે બે કુમારોને તમે જુઓ છે, એઓ રાજા દશરથના પુત્રો છે." મહર્ષિ રામ અને લક્ષ્મણને આવો પરિચય આપીને તેઓને સિદ્ધાશ્રમ નિવાસ રાક્ષસ નિવાસ, ડર્યા વિના દુર્ગમ માર્ગમાં આવવું, અહલ્યાનો શાપોદ્ધાર, ગૌતમ સમાગમ, અને હરકાર્મુક જોવા માટે આવવું, આ બધા સમાચાર કહીને રાજા જનકને પહેલેથી આખર સુધીની હકીકત નિવેદન કરી.

નિર્મળ પ્રભાત કાળ થયાથી મહીપાલ જનકે પ્રાતઃકર્મ પૂરૂં કરીને રામ અને લક્ષ્મણની જોડે મહર્ષિ કૌશિકને બોલાવ્યા અને દેવવિધિ પ્રમાણે બધાનો સત્કાર કરીને કૌશિકને કહ્યું, " ભગવાન! હું આપની આજ્ઞાધીન છું, આપની શી સેવા કરૂં?" વાક્‌વિશારદ, ધર્મનિષ્ઠ કૌશિકે કહ્યું, "મહારાજ! આપના ઘરમાં જે ધનુ એકત્ર છે, તે આ બે ક્ષત્રિયકુમારને દેખાડવા માટે આવ્યો છું. આપ એઓને તે 'શરાસન' દેખાડો. તે જોયાથી તેઓ સફળ કામ થઇને જ્યાં જવાની ઇચ્છા હશે ત્યાં પાછા જશે."

જનકે આ સાંભળીને કહ્યું, " તપોધન! જે સૂત્રથી એ ધનુષ્ય મારે હાથ આવ્યું છે તે આપ પહેલાં સાંભળો. પૂર્વે મહા બળવાન રૂદ્રે દક્ષ યજ્ઞનો નાશ કરવા માટે સહેલાઇથી એ ધનુ ખેંચીને ગુસ્સાથી સુરોને કહ્યું હતું,

'સુરો ! હું યજ્ઞનો ભાગ લેવાની પ્રાર્થના કરૂં છું પરંતુ તમે મને મળવાનો ભાગ આપવાને રાજી થતા નથી. એ કારણથી હું આ શરાસનથી તમારાં માથાં કાપીશ.'

આદિ દેવ મહાદેવના આ શબ્દથી દેવો ઘણા ખેદિત થઇને સ્તુતિ વાક્યથી તેમને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. ત્યારે ભગવાન રૂદ્રે ક્રોધ સમાવીને આનંદિત ચિત્તથી તેઓને આ ધનુષ્ય આપ્યું. દેવતાઓએ તેની પાસેથી ધનુષ્ય મેળવીને મારા પૂર્વ પુરૂષ નિમિના મોટા પુત્ર મહારાજ દેવતાની પાસે ન્યાસસ્વરૂપ એ મૂક્યું.

ત્યાર પછી એક વેળાએ હું હળથી યજ્ઞની જમીન શોધન કરતો હતો. તે વખતે હળમાંથી એક કન્યા નીકળી. એ કન્યા જમીન સુધારવાની વખતે હળના મોંથી નીકળવાથી મેં તેનું નામ સીતા પાડયું. એ અયોનીથી ઉત્પન્ન થયલી કન્યા મારા ઘરમાં વૃદ્ધિ પામી છે. પછી મેં એવું પણ લીધું કે જે માણસ હરકાર્મુક ઉપાડીને ખેંચે તેને હું આ કન્યા આપીશ. ધીરે ધીરે સીતા લગ્નને લાયક ઉમ્મર થઇ. ઘણાક રાજાઓએ આવીને તેની માગણી કરી, પરંતુ મેં એઓમાંથી કોઇના હાથમાં તેનું સંપ્રદાન કર્યું નહિ.

પછી રાજાઓ આ હર ધનુનો સાર જાણવાની ઇચ્છાથી મિથિલામાં આવવા લાગ્યા. મેં પણ તેઓને તે દેખાડયું, પરંતુ તેઓ તે લઇને તે ઉંચકી શકયા નહિ. તપોધન! તે વખતે મહીપાલોને આવું બળવીર્ય જણાવી લાચારીથી તેઓને પાછા જવું પડયું પરંતુ આખરે જે બન્યું તે પણ સાંભળો.

ભૂપાલો આવી રીતે વીર્યમાં ફતેહમંદ નહિ થતાં જોઇને ઘણા ગુસ્સે ભરાયા, અને મેં પણ મારા અચલ નિશ્ચયથી તેઓને પાછા વાળ્યા, તેથી તેઓએ બળ પૂર્વક કન્યા ગ્રહણને માટે મિથિલાને ઘેરો નાંખ્યો. શેહેરમાં ઘણો જુલમ ગુજરવા લાગ્યા. હું કિલ્લામાં રહીને તેઓની જોડે લંઢવામાં પ્રવૃત થયો. પરંતુ વર્ષપૂર્ણ થતાંજ મારા કિલ્લામાંની બધી સામગ્રી પૂરી થઇ ગઇ, તે જોવાથી હું ઘણો દીલગીર થયો અને તપઃસાધન કરવામાં

પ્રવૃત થઇને દેવતાની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થના કરી. મારી સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઈ તેઓએ લડાઇને માટે મને ચતુરંગીની સેના મોકલી. હું રાજાઓની જોડે પાછો સંગ્રામમાં ઉતર્યો. બેઉ પક્ષના ઘણા માણસો ઓછાં થવા લાગ્યાં. પછી તે નિર્વીર્ય સંદિગ્ધવીર્ય દુરાચાર પામરો પણ મંત્રીઓની જોડે રણમાં ભંગાણ પાડીને ચારે બાજુએ નાઠા.

તપોધન! જેને માટે આ બનાવ બન્યો છે તે હમણાં રામ અને લક્ષ્મણને દેખાડું છું. જો રામ એને ઉપાડી શકે તો હું તેને કન્યા દાન કરીશ. આ ધનુષ્ય આઠ પઇડાના એક ગાડા ઉપર લોખંડની બનાવેલી પેટીમાં રાખ્યું હતું. રાજાની આજ્ઞાથી ઘણા કદાવર પાંચ હજાર માણસો એને ખેંચીને લાવવા લાગ્યા.

પછી મિથિલાધિપતિ જનકે રામ અને લક્ષ્મણને ધનુષ્ય દેખાડવા માટે હાથ જોડીને મહર્ષિ કૌશીકને કહ્યું, "બ્રહ્મન્ મારા પૂર્વજો આ ધનુની અર્ચના કરતા હતા અને એ બધા મહાવીર્યવાન મહીપાલોએ એનો સાર પારખવામાં અસમર્થ થયા. એઓ પણ તેની પૂજા કરે છે. આ ધનુષ્યની બધારે હકીકત હું શું કહું, માણસો તો છેટે રહ્યા, પણ સુરાસુર યક્ષરક્ષ ગંધર્વ કિન્નર તથા ઉરગેરો એ એને ખેંચી ઉપાડી ફેરવી એમાં તીર નાંખી ને ખેંચી તથા તીર તાકી શકતા નથી. તપોધન! મેં તે ધનુષ્ય મંગાવ્યું છે, આપ એ બે કુમારોને દેખાડો"

કૌશિકે રામને કહ્યું, "વત્સ! તું હવે આ હરધનુને જો." રામે મહર્ષિની આજ્ઞાથી પેટી ઉઘાડીને ધનુષ્ય જોઇને કહ્યું, "હું આ દીવ્ય ધનુને હાથ લગાડું છું, હવે શું એને મારે ઉપાડવું તથા ખેંચવું પડશે? મહારાજ જનકે અને વિશ્વામિત્રે તરત તેમાં હા ભણી. ત્યારે રામે સહેલાઇથી એ શરાસનને મુંઠીમાં લઇને બધાની સામે તેમાં તીર નાખીને ખેંચ્યું. કોદંડના તરત બે કકડા થઇ ગયા. વજ્રઘાત જેવો એક મોટો અવાજ થયો. પર્વત ચીરાવાથી જેમ ભૂભાગ ધ્રુજે છે તેમ ચારે તરફ ધ્રુજી ઉઠયું.

જાનકીના લગ્ન વિષે રાજા જનકને આટલા કાળથી સંદેહ હતો, તે હવે દૂર થયો. તેણે હાથ જોડીને કહ્યું, "ભગવાન! મેં આ દશરથી રામના વીર્યની પરીક્ષા કરી. ધનુર્ભંગ બનાવ ઘણો આશ્ચર્યકારક છે; હું ધારતો નહોતો કે એ કદી પણ બની શકે. હવે રામની જોડે સીતાનું લગ્ન કરીને મારી એક કુલ કીર્તિ સ્થાપન કરો. શું કહું આટલે દહાડે મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઇ. હવે આપ અનુમતિ આપો કે, મારા દૂતો રથમાં બેસીને ઝડપથી અયોધ્યામાં જાય. વિનય વાક્યથી મહારાજા દશરથને આ જગાએ લાવો અને ધનુર્ભંગથી રામને સીતા મળી, એ હકીકત પણ જણાવે. રાજકુમાર રામ અને લક્ષ્મણ નિર્વિઘ્ન છે, એઓ જઇને એ સમાચાર પણ જણાવે."

મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર રાજર્ષિ જનકની પ્રાર્થનામાં સંમત થયા. જનકે રાજા દશરથને આ વૃત્તાન્ત જણાવવા તથા તેઓને તેડી લાવવા માટે દૂતોને પત્ર આપીને અયોધ્યામાં મોકલ્યા. દૂતો રાજર્ષિ જનકની આજ્ઞા પ્રમાણે અયોધ્યા તરફ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં ત્રણ રાત ચાલી ગઇ, તેઓનાં વાહનો થાકી ગયા. ધીરે ધીરે ઘણું છેટું વટાવીને તેઓ અયોધ્યામાં આવ્યા.

તે દૂતો અમર–પ્રભાવ વૃદ્ધ રાજા દશરથને મળીને હાથ જોડીને નિર્ભયથી વિનીત તથા મધુર વચનથી કહેવા લાગ્યા, "મહારાજ! મંત્રી તથા ઋત્વિકની જોડે રાજા જનકે આપને વારંવાર સ્નેહપૂર્ણ વાક્યથી કુશળ પૂછયા છે અને ભગવાન વિશ્વામિત્રના અનુમોદિત કાર્ય સમાચારનાર્થે તેમણે કહ્યું છે, "જે ધનુર્ભંગમાં સફળ થશે, તેને હું કન્યાદાન કરીશ; પૂર્વે આવી પ્રતિજ્ઞા દીધી હતી, તે આપ જરૂર જાણોછો. પુષ્કળ હીનબળ ભૂપાલ આ ધનુર્ભંગમાં અકુશળ થઇને ગુસ્સાથી ચાલ્યા ગયા છે તે પણ આપ જાણોછો. હમણ આપના પુત્ર પોતાની ઇચ્છાથી મહર્ષિ વિશ્વામિત્રની જોડે આવીને સભામાં પેલા પ્રખ્યાત હરધનુના બે ટુકડા કરીને પણમાં સીતાને મેળવી છે, એટલામાટે હું એને કન્યાદાન આપીને પ્રતિજ્ઞાના ભારથી છુટું; આપ એ વિષયમાં મને અનુમતિ આપો. મહારાજ! આપ ત્વરાથી ઉપાધ્યાય તથા

પુરોહિતની જોડે મિથિલામાં આવીને રામ તથા લક્ષ્મણને જુઓ અને મને પણ એ કન્યાભારથી મુક્ત કરો, આપ મિથિલા રાજ્યમાં પધાર્યાથી બે પુત્રોના લગ્નનો મહોત્સવ ભોગવી શકશો. નરનાથ! રાજા જનકે મહર્ષિ કૌશિકની આજ્ઞાથી પુરોહિત શતાનંદના ઉપદેશથી આપને આવું કહાવ્યું છે."

રાજા દશરથ દૂતના મોંના આ સમાચાર સાંભળીને ઘણા આનંદિત થયા. અને વશિષ્ઠ વામદેવ અને મંત્રીઓને કહેવા લાગ્યા, હાલમાં વત્સ રામ લક્ષ્મણની જોડે મહર્ષિ કૌશિકની બરદાસથી વિદેહ નગરમાં રહે છે. મહર્ષિ જનકે તેમના બળવીર્યની પરીક્ષા કરીને તેમને કન્યાદાન આપવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. હવે તમે બધાને જનકના વેવાહીના સંબંધને યોગ્ય સમજો તો ચાલો આપણે બધા જલદીથી વિદેહ નગરમાં જવા નીકળીએ. હવે કાળ ગુમાવવાનો વખત નથી, મંત્રીઓએ ઋષિયોની જોડે દશરથના આ કહેણમાં હા ભાગી. તેથી કોશલાધિપતિએ ઘણા આનંદિત થઇને તેઓને કહ્યું, "ત્યારે આપણે કાલેજ મિથિલા તરફ નીકળીએ."

પ્રભાતમાં રાજા દશરથે ઉપાધ્યાય તથા મિત્રોથી આવૃત્ત થઇને આનંદિત ચિત્તે સુમંત્રને બોલાવીને કહ્યું, "સુમંત્ર! આજે ધનાધ્યક્ષરો સુરક્ષિત થઇને ઘણા ધનરત્નની સાથે આગળ જાઓ. મારી આજ્ઞાથી ચતુરંગિની સેન સજ્જિત થઇને બહાર નીકળે. ભગવાન, વશિષ્ટ, વામદેવ, જાબાલિ. કશ્યપ દીર્ઘાયુ, માર્કંડેય, અને કાત્યાયન આ સર્વ બ્રાહ્મણો ઘોડા ઉપર અને પાલખીમાં જાય. મહારાજ જનકના દૂતો જલદીથી તૈયાર થવાને માટે ઉતાવળ કરે છે એટલા માટે મારા પણ રથને ઘોડા જોડો."

રથ તૈયાર થયો. દશરથ ઋષિઓની જોડે નીકળ્યા. તેના આદેશથી સેના તેની પછવાડે પછવાડે ચાલવા લાગી. રસ્તામાં ચાર દિવસ ગયા. બધા મિથિલામાં આવી પહોંચ્યા.

મહીપાલ જનકે વૃદ્ધ રાજા દશરથના આવ્યાના સમાચાર સાંભળીને ઘણાજ સંતોષ પામ્યા. અને તેમને મળીને પ્રીતિપૂર્વક યથાયોગ્ય ઉપચારથી

અર્જના કરીને કહ્યું. "નરનાથ! આપ તો નિર્વિઘ્નથી આવ્યા છો તેથી આપનું પધારવું એ મારૂં ભાગ્યબળ સમજુંછું. હવે આપ આ બે રાજકુમારના લગ્નજનિત પ્રેમને અનુભવો. સુરો વીટાઇને સુરરાજ ઇન્દ્રની પેઠે ભગવાન પોતે વશિષ્ટદેવ બીજા વિપ્રોની જોડે આવ્યા છે, તેમાં પણ મારા સૌભાગ્ય ગર્વની હદ રહેતી નથી, હમણાં મારા ભાગ્યગુણથી મહાવીર રઘુવંશની સાથે સંબંધ બંધાયાથી મારૂં કુલ અલંકૃત થયું. મહારાજ! આપ પોતે ઋષિયોની સાથે કાલે સત્રારમાં યજ્ઞ કરીને લગ્નની ક્રિયા કરો."

રાજા દશરથે મહર્ષિયોની સામે જનકનાં આ વાક્ય સાંભળીને કહ્યું, "વિદેહનાથ! એના કરતાં આનંદનો વિષય બીજો કિયો છે? આપે જે વિષયનો પ્રસંગ કાઢ્યો છે, તેમાં હું સંમત થાઉંછું." તે વેળાએ રાજર્ષિ જનકે અયોધ્યાધિપતિના આવાં વાક્ય સાંભળીને ઘણા આનંદિત થયા.

પ્રભાત થયું. રાજા જનકે મહર્ષિયોની જોડે પ્રાતઃસવનાદિ કાર્ય પૂરૂં કરીને પુરોહિત શતાનંદને કહ્યું, "જે જગાપર ઇક્ષુમતી નદી વહે છે, તે સાંકાસ્યા નામની સ્વર્ગતુલ્ય નગરીમાં કુશધ્વજ નામનો મારો એક ભાઇ રહે છે. તે ઘણો ધર્મશીલ, તેજસ્વી અને મહા પરાક્રમી છે. હમણાં હું તેમને એક વાર જોવાની ઇચ્છા રાખું છું. તે અહિંયાં આવીને મારી જોડે જાનકીના લગ્નના મહોત્સવનો આનંદ લે." મહારાજા જનકે પુરોહિત શતાનંદને આવું કહ્યું, "કાર્યકુશળ દૂતો તેની પાસે આવ્યા. શતાનંદે પણ તરત તેઓને સાંકાસ્યા નગરીમાં મોકલ્યા. મહારાજ કુશધ્વજ દૂતનો મોંએ જાનકીના લગ્નના સમાચાર સાંભળીને જનકની આજ્ઞા પ્રમાણે વિદેહનગરમાં આવવા નીકળ્યા. ત્યાં આવીને ધર્મપરાયણ જનકના દર્શન તથા મહર્ષિ શતાનંદને પ્રણામ કરીને રાજયોગ્ય ઉત્તમ આસનપર બેઠા.

પછી અમિતદ્યુતિ મહાવીર જનકે અને કુશધ્વજે સુદામન નામના મંત્રીને બોલાવીને કહ્યું, "મંત્રિ! તમે હવે દુર્દ્ધર્ષ રાજા દશરથને પુત્ર તથા મંત્રીઓની જોડે ત્વરાથી આ જગાએ લાવો." રાજમંત્રી સુદામને રઘુકુલ

પ્રદીપ્ત રાજા દશરથની છાવણીમાં જઇ તેની જોડે મુલાકાત કરી અને અવનત શિરે તેને નમીને કહ્યું, "નરનાથ ! રાજા જનક ઉપાધ્યાય અને પુરોહિતની જોડે આપના દર્શનની ઇચ્છા રાખે છે."

મહારાજ દશરથે મંત્રીપતિનાં આવાં વચન સાંભળીને ઋષિયો અને મંત્રી તથા મિત્રવર્ગની જોડે રાજા જનક જ્યાં બેઠા હતા, ત્યાં ગયા, અને કહ્યું, "ભગવાન્ વશિષ્ઠ મારા કુળગુરૂ છે. મારા બધાં કામમાં મોંએ જે કંઇ કહેવું હોય છે તે તે કહે છે, એ આપને અજ્ઞાત નથી. હમણાં એ મહર્ષિ વિશ્વામિત્રની આજ્ઞાથી મારા કુળનો સર્વ વૃતાન્ત કહેશે."

રાજા દશરથ આવું કહીને મુંગા રહ્યા. ભગવાન્ વશિષ્ઠે રાજા જનકને કહ્યું, "મહારાજ ! પ્રમાણના અગોચર બ્રહ્મથી અવિનાશી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. બ્રહ્માના પુત્ર મરીચિ, મરીચિથી કસ્યપે જન્મ લીધો. કશ્યપનો પુત્ર વિવસ્વત. વિવસ્વનથી મનુ ઉત્પન્ન થયો. આ મનુજ પ્રજાપતિ નામથી ઓળખાય છે. મનુનો પુત્ર ઇક્ષ્વાકુ, આ ઇક્ષ્વાકુ અયોધ્યાનો પહેલો રાજા હતો. ઇક્ષ્વાકુને કુક્ષિ નામનો એક પુત્ર થયો. કુક્ષિનો પુત્ર વિકુક્ષિ, વિકુક્ષિનો પુત્ર મહાપ્રભાવ બાણુ; બાણુનો પુત્ર મહાપ્રભાવ તેજસ્વી અનરણ્ય ! અનરણ્યનો પુત્ર પૃથુ, પૃથુનો પુત્ર ત્રિશંકુ; મહારાજા ત્રિશંકુને ધુન્ધુમાર નામનો એક પુત્ર થયો. એ ઘણો યશસ્વી હતો. ધુન્ધુમારનો પુત્ર મહારથ યુવનાશ્વ; યુવનાશ્વનો પુત્ર માંધાતા, માંધાતાનો પુત્ર સુસંધિ; સુસંધિને બે પુત્ર હતા, ધ્રુવસંધિ; અને પ્રસેનજિત; તેમાં ધ્રુવસંધિથી યશસ્વી ભારત ઉત્પન્ન થયા. ભારતનો પુત્ર મહા તેજવાન અસિત. આ અસિતની સામે હૈહય, તાલજંઘ અને શશબિંદુઓ ઉભા થયા; દુર્બલ અસિત તેઓની જોડે લડાઇમાં પ્રવૃત્ત, પરાભૂત અને રાજચ્યુત થઇને બે રાણીઓ જોડે હિમાચલમાં જઇને ત્યાં મરણ પામ્યો. આવું કહેવાય છે કે મહારાજ અસિતની બે રાણીઓ ગર્ભવતી હતી. તેઓમાંથી એકે બીજાનો ગર્ભ નાશ કરવા માટે ખાવાની વસ્તુમાં ઝેર મેળવ્યું. પરંતુ ભૃગુનંદન ચ્યવનની કૃપાથી તે રાણી કાલિન્દીને પેટે એક

પુત્ર થયો. તેની શોક્કે ગર્ભવિનાશ કરવાની ઇચ્છાથી જે ઝેર આપ્યું હતું, પુત્ર અવતરવાની વેળાએ તે પણ નીકળી ગયું. એ કારણથી એનું નામ સગર પાડયું. એ સગરનો પુત્ર અસમંજ; અસમંજથી અંશુમાન ઉત્પન્ન થયો. અંશુમાનનો પુત્ર દિલીપ; દિલીપનો પુત્ર ભગીરથ; ભગીરથનો પુત્ર કકુત્સ્થ, કકુત્સ્થથી રઘુ જન્મ્યો. રઘુનો પુત્ર તેજસ્વી પ્રવૃધ. એ શાપના પ્રભાવથી માંસ ભક્ષક રાક્ષસ થયો. પછી એનુંજ નામ કલ્માષપાદ થયું હતું. એના પુત્રનું નામ શંખણ, શંખણનો પુત્ર સુદર્શન; સુદર્શનનો પુત્ર અગ્નિવર્ણ; અગ્નિવર્ણનો પુત્ર શીઘ્રગ; શીઘ્રગનો પુત્ર મરૂ; મરૂનો પુત્ર પ્રશુશ્રુક; પ્રશુશ્રુકનો પુત્ર અંબરીષ; અંબરીષથી નહુષ ઉત્પન્ન થયો. નહુષનો પુત્ર યયાતિ; યયાતિનો પુત્ર નાભાગ; નાભાગનો પુત્ર અજ અને અજના પુત્ર તે આ મહારાજ દશરથ રામ અને લક્ષ્મણ એમનાજ પુત્રો છે. વિદેહનાથ! આ વંશ પરંપરા પરિશુદ્ધ, મહાવીર, પરમ ધાર્મિક, સત્યનિષ્ઠ ઈક્ષ્વાકુઓના કુળભૂષણ રામ અને લક્ષ્મણને માટે આપની બે કન્યાઓનું માગું કરવામાં આવે છે; આપ યોગ્ય પાત્રે રૂપ ગુણવાન્ કન્યાઓ સંપ્રદાન કરો."

મહર્ષિ વશિષ્ટે આવું કહ્યું, મહારાજ જનકે હાથ જોડીને કહ્યું, "ભગવત્! કન્યાદાન કરવાની વખતે કુલનો પરિચય આપવો એ સદ્વંશોનું કર્તવ્ય છે, તેથી હું પણ મારા કુળનો ઇતિહાસ કહું છું તે સાંભળો. નિમિ નામનો અદ્વિતીય વીર ધર્મપરાયણ એક રાજા હતો. તે પોતે કર્મ બળથી ત્રિલોકમાં ઘણો પ્રખ્યાત થયો હતો. તેનો પુત્ર મિથિ; મિથિનો પુત્ર જનક. એનાજ નામપર મારી વંશપરંપરા બધાને જનક શબ્દથી બોલાવવામાં આવે છે. જનકનો પુત્ર ઉદ્દાવસુ; ઉદ્દાવસુનો પુત્ર નંદિવર્દ્ધન; નંદિવર્દ્ધનનો પુત્ર મહાવીર સુકેતુ; સુકેતુનો પુત્ર મહાબળવાન દેવરાત; રાજર્ષિ દેવરાતનો પુત્ર બૃહદ્રથ. બૃહદ્રથનો પુત્ર મહાપ્રતાપ મહાવીર; મહાવીરનો પુત્ર સુધીર અને સુધૃતિથી ધાર્મિક ધૃષ્ટકેતુ જન્મ્યો; ધૃષ્ટકેતુનો પુત્ર હર્યશ્વ; હર્યશ્વનો પુત્ર મરૂ; મરૂનો પુત્ર પ્રતીન્ધક પ્રતીન્ધકનો પુત્ર મહાબળવાન કીર્ત્તિરથ, કીર્ત્તિરથથી

દેવમીઢ ઉત્પન્ન થયો. દેવમીઢનો પુત્ર વિબુધ; વિબુધનો પુત્ર મહીધ્રક; મહીધ્રકનો કીર્ત્તિરાત; કીર્ત્તિરાતનો પુત્ર મહારોમણુ; મહારોમણુનો કુંવર સ્વર્ણરોમણુનો પુત્ર હ્રસ્વરોમણુ એ ધર્મજ્ઞ મહાત્માતાને બે કુંવર હતા, તેમાં હું મોટા છું અને મારો ભાઇ વીર કુશધ્વજ નાનો છે. અમારા વૃદ્ધ પિતાજી મોટા તરીકે મારા હાથમાં આખું રાજ્ય અને નાના કુશધ્વજની સંભાળ લેવાનો ભાર સોંપીને વનમાં ગયા. પછી તે મરણ પામ્યાથી હું અમર પ્રભાવ કુશધ્વજને સ્નેહની આંખેથી જોતો તથા ધર્માનુસારે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો.

“ત્યાર પછી થોડો કાળ ગયા પછી સુધન્વા નામનો એક મોટો બળવાન રાજા મિથિલા રાજ્યપર ચઢાઇ કરવા માટે સાંકશ્યાથી આવ્યો. તેણે આવીને દૂતની જોડે એવું કહેવડાવ્યું કે, મને હરકાર્મુક અને કમળલોચની જાનકીને આપવી જોઇએ. પરંતુ મેં તેની પ્રાર્થના ગ્રાહ્ય કરી નહિ. એથી એક પક્ષમાં મોટું યુદ્ધ થયું અને મેં તેને લઢાઇમાં હરાવીને મારી નાંખ્યો. તપોધન! સુધન્વા માર્યો ગયાથી તેના રાજ્યપર મહાવીર કુશધ્વજને અભિષેક કર્યો. આ કુશધ્વજ મારો નાનો ભાઇ છે, હું તેનો મોટો ભાઇ છું. હમણાં હું આનંદિત મનથી આ કન્યાદાન કરીશ. સુરકન્યાના જેવી સ્વરૂપવાન જાનકીને રામના હાથમાં અને ઉર્મિલાને લક્ષ્મણના હાથમાં સોંપીશ. હવે આપ રામ અને લક્ષ્મણના લગ્નના ઉદ્દેશમાં ગઉ દાન વિધિ તથા પિતૃકૃત્ય કરો. આજે મઘા નક્ષત્ર છે. ત્રીજે દિવસે પ્રશસ્ત ઉત્તર ફાલ્ગુની નક્ષત્ર છે, તેથી લગ્નસંસ્કાર થઇ શકશે. હવે રામ અને લક્ષ્મણના સુખોદ્દેશમાં ગાય—હિરણ્યાદિનાં દાન કરવા જોઇએ.”

પછી વિશ્વામિત્રે મહર્ષિ વશિષ્ઠના મતાનુસારે રાજા જનકને કહ્યું, “મહારાજ! ઇક્ષ્વાકુ અને વિદેહ આ બે કુળના વિષે હું શું કહું? બીજા કોઇ વંશ કોઇ રીતે એના સમાન થઇ શકશે નહિ. ટુંકામાં સીતા તથા ઉર્મિલાની તથા જોડે રામ અને લક્ષ્મણનો આ સંબંધ ઉત્તમ તથા યોગ્ય થયો છે; અને એઓનું રૂપ તેઓને લાયકજ છે રાજાના માટે માત્ર એક કહેવાનું

છે, આપ તે સાંભળો, મારો નાનો ભાઇ કુશલધ્વજની સર્વાંગ સુંદર બે કન્યા છે, હું રાજકુમાર ભરત અને શત્રુઘ્નને માટે તે બેની પ્રાર્થના કરૂં છું"

રાજર્ષિ જનકે ભગવાન્ કૌશિકને મોંએથી તપોધન વશિષ્ઠનું અભિપ્રાયાનુરૂપ કહેવું સાંભળીને હાથ જોડીને કહ્યું, "તપોધન! જ્યારે આપણે બેઉના આ અનુરૂપ કુળ સંબંધમાં અનુજ્ઞા આપો છો ત્યારે મારૂં કુળ જે ધન્ય છે, તેમાં કાંઇ શક નથી. હવે આપની જેવી અભિરૂચિ હોય તેમ કરો. રાજકુમાર ભરત તથા શત્રુઘ્નના હાથમાં કુશધ્વજની બે કન્યાને સંપ્રદાન કરવામાં આવશે. પરમ દહાડે ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર છે. એ નક્ષત્રમાં ભગદૈવતા છે તેથી એજ લગ્નનો ઉત્તમ દિવસ છે, માટે એ ચાર રાજપુત્રો એકે દહાડે ચાર રાજકન્યાનું પાણિગ્રહણ કરશે."

પછી યશસ્વી દશરથે રાજર્ષિ જનકને સંતોષ આપી ભગવાન વશિષ્ઠ તથા વિશ્વામિત્રને આગળ કરીને ત્યાંથી નીકલ્યા અને પોતાના મુકામપર જઇને શ્રાદ્ધકર્મ કર્યું. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં પ્રાતઃકાલીન ગોદાન સંસ્કારનું અનુષ્ઠાન થયું. પુત્રવત્સલ રાજાએ પુત્રના સુભ સંકલ્પમાં ચાર લાખ સુવર્ણશૃંગિ દુગ્ધવતી, સવત્સ ગાયોનું ધર્માનુસારે બ્રાહ્મણોને કાંસાના દોહેવાના પાત્ર સાથે દાન આપીને તેઓને પ્રાર્થનાથી વધારે ધન આપ્યું, અને એ ગોદાન સંસ્કારથી સંસ્કૃત પુત્રોથી આવૃત લોકપાલ પ્રજાપતિના જેવા શોભાવા લાગ્યા. મહારાજા દશરથે જે દિવસે આ ગાયના દાનની ક્રિયા કરી તે દિવસે કેકયરાજાનો ભાઇ, ભરતનો મામો યુધાજિત દશરથને મળવા માટે મિથિલામાં આવ્યો.

બીજે દિવસે અયોધ્યાના અધિનાથે પુત્રોની સાથે પરમ સુખથી રાત ગાળીને પ્રભાતમાં ઉઠયા, અને પ્રાતઃકર્મ કરીને મહર્ષિને આગળ કરીને યજ્ઞ ક્ષેત્રમાં ચાલ્યા. રાજકુમાર રામ પણ લગ્નના મંગળાચાર પુરા થયાથી પછવાડે પછવાડે યજ્ઞ ભૂમીમાં ગયાં. ત્યાર પછી રાજા દશરથે ઋષિયો તથા પુત્રોને લઇને સભામાં પ્રવેશ કર્યો. બધા સભામાં આવ્યાથી જનકે વશિષ્ટને

કહ્યું, "પ્રભો! આપ ઋષિયોની જોડે લોકાભિરામ રામનું લગ્ન કર્મ કરો." તે વેળાએ વશિષ્ટદેવે આ વાક્યમાં સંમત થઇને ગૌતમતનય શતાનંદ અને કુશિકનંદ વિશ્વામિત્રની જોડે શાસ્ત્રના નિયમાનુસાર યજ્ઞશાળામાં એક વેદિ બનાવી. એ વેદિને ચારે બાજુથી ગંધ પુષ્પથી અલંકૃત કરી. યવાંકુરવાળા ચિત્રકુંભ, ધૂપપૂર્ણ ધૂપપાત્ર, શંખાધાર અર્ઘ્યપાત્ર ઇત્યાદિ વસ્તુઓ જ્યાં ત્યાં શોભા આપવા લાગી. મુનિશ્રેષ્ટ વશિષ્ઠે એ વેદિના ઉપર સમ પ્રમાણ દર્ભ મંત્રથી પવિત્ર કરીને વિધાનુસારે બીછાવ્યા. પછી ત્યાં વિધિ તથા મંત્રથી અગ્નિ સ્થાપન કરીને આહુતિ આપવા લાગ્યા.

રાજા જનક સર્વ ભૂષણથી ભૂષિત સીતાને લાવ્યા અને રામની પાસે તથા અગ્નિની સમક્ષ બેસાડીને કહ્યું, "રામ આ સીતા મારી કન્યા છે. એ તમારી સધર્મિણિ થઇ. તમે તેનું પાણી ગૃહણ કરો, મંગળ થશે. એ મહાભાગા પતિવ્રતા થાઓ અને છાયાની પેઠે તમારી અનુગતા રહો." એમ બોલીને રાજર્ષિ જનકે રામના હાથમાં મંત્રથી પવીત્ર કરેલું પાણી મુક્યું. દેવતા અને ઋષિયો સાધુવાદ ભણવા લાગ્યા. લાગટ દુન્દુભિધ્વનિ તથા પુષ્પ વૃષ્ટિ થવા લાગી.

રાજા જનકે મંત્રોચ્ચારણ તથા પાણી છાંટીને રામને સંપ્રદાન કરીને હૃષ્ટમનથી લક્ષ્મણને કહ્યું, "લક્ષ્મણ! હવે તમે આ તરફ આવો, તમારૂં મંગળ થાઓ. હું ઊર્મિલાને સંપ્રદાન કરૂં છું, તમે ત્વરાથી એનું પાણી ગ્રહણ કરો." જનકે લક્ષ્મણને આવું કહીને "ભરતને કહ્યું, ભરત! તમે માંડવીને ગ્રહણ કરો." શત્રુઘ્નને પણ કહ્યુ, "શત્રુઘ્ન! તમે પણ શ્રુતકીર્ત્તિને ગ્રહણ કરો. તમે સુશીલ અને વ્રત પરાયણ છો. હવે વિલંબ નહિ કરતાં પત્નીઓની જોડે સમાગત થાઓ."

પછી આ ચાર રાજકુમારોએ વશિષ્ઠના કહેવા પ્રમાણે એ ચાર રાજકુમારીના પાણિ ગ્રહણ કર્યા પછી તેઓએ અગ્નિ, વેદિ, રાજા જનક, અને મહાત્મા ઋષિયોને પ્રદક્ષિણા કરીને શાસ્ત્રમાં લખેલી પદ્ધતિએ લગ્ન કર્યું.

અન્તરીક્ષમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થવા લાગી. દિવ્ય દુન્દુભિ તથા બીજાં વાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. અપ્સરાઓએ નૃત્ય અને ગંધર્વોએ મધુર સ્વરથી ગાવાનો આરંભ કર્યો. તે જોઇને બધાના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. પછી રાજા દશરથના પુત્રો ત્રણવાર અગ્નિને પ્રદક્ષિણા કરીને પત્નીઓની જોડે પોતાના મુકામે ગયા. દશરથ પણ વરવધુસંગમમાં નાના પ્રકારના મંગળાચરણ કરીને એઓની પછવાડે ગયા.

બીજે દહાડે પ્રભાતમાં મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર રાજા દશરથ અને જનકની રજા લઇને હિમાચલમાં જવા નીકલ્યા. દશરથ પણ રાજધાની અયોધ્યા તરફ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. તે વેળાએ મિથિલાધિનાથ જનક પ્રફુલ્લ મનથી કન્યાઓને ઘણી ગાયો, ઉત્તમ કંબલો, કૌશેય વસન, ઘણા કપડાં લતાથી સજેલા હાથી, ઘોડા રથ તથા પદાતિ અને સુવર્ણ, રૂપુ, મોતી, તથા પ્રવાળનું કન્યાદાન સ્વરૂપે દાન કર્યું. દરેક કન્યાને સો સખી અને દાસી તથા દાસ આપ્યા. આવી રીતે લગ્ન સમયની બધી લૈકિક ક્રિયા પૂરી કર્યા પછી મહારાજા જનક દશરથની આજ્ઞાથી પોતાના મુકામપર ગયા. દશરથ પણ ઋષિયોને આગળ કરીને ચતુરંગ બળની જોડે પુત્રોને સાથે લઇને અયોધ્યા તરફ જવા નીકલ્યા.

એટલામાં પક્ષીઓએ આકાશમાં મોટા સોરબકોર કરવાનો આરંભ કર્યો. જમીન ઉપર મૃગો દક્ષિણ તરપ જવા લાગ્યા. એક મોટું તોફાન ઉઠ્યું, જેના પ્રભાવથી પૃથ્વી ધ્રુજવા તથા ઝાડ પડવા લાગ્યાં. ગૂઢ અંધારાએ સૂર્યને ઘેર્યો.

એટલામાં ક્ષત્રિયકુલના નીકંદન કરનાર જટામંડલધારી ભૃગુનંદન રામ ખભા ઉપર કુઠાર, હાથમાં પ્રખર શર અને ભાસ્વર શરાસન ધારણ કરીને ત્રિપુરાસુર સંહારક ભગવાન વ્યોમકેશના જેવા ત્યાં આવી ચઢયા. રાજા દશરથે એ કૈલાસ પર્વત જેવા દુર્દ્ધર્ષ, યુગાન્ત આગના જેવા દુઃસહ મહાવીરને એકદમ જોયા. તે જોઇને દાશરથિ રામને કહેવા લાગ્યા, “રામ!

મેં તારા અદ્‌ભુત બળ વીર્ય તથા ધનુર્ભંગ વિષે સાંભળ્યું છે. તમે પેલું શૈવધનુના અનાયાસે બે કકડા કર્યા એ ઘણા આશ્ચર્યની વાત છે તેમાં સંદેહ નથી. આ વાર્ત્તા સાંભળી બીજો એક ધનુ લઇને હું આવ્યો છું. તમે હવે મારા પૂર્વજોના આ ભયાનક કામઠાપર તીર નાખીને એને ખેંચો અને તમારૂં પરાક્રમ બળ દેખાડો. આ કામમાં તમારા વીરપણાની પરિક્ષા કર્યા પછી હું તમારી જોડે બળવત સામસામેની લઢાઇમાં ઉતરીશ.

જામદગ્નિનંદને દાશરથિને વળી એ પણ કહ્યું કે, "રામ ! દેવશિલ્પી વિશ્વકર્માએ બે ધનુષ્ય સારી રીતે બનાવ્યાં. આ બે ધનુઓ સર્વ લોક પૂજિત મજબુત અને સારવત છે. તેમાંથી તમે જે તોડ્યું છે, એ સુરોએ સંગ્રામાર્થી ત્ર્યંબકને ત્રિપુરાસુરને મારવા માટે આપ્યું હતું. બીજું મારા હાથમાં રહેલું છે. દેવતાઓએ એ કામઠું વિષ્ણુને આપ્યું હતું. એ પરપુર વિજયી વૈષ્ણવ ધનુ સારાંશમાં શૈવ ધનુના જેવું છે.

"કોઇ એક સમયમાં સુરોએ સર્વ લોક પિતામહ બ્રહ્માને રૂદ્ર તથા વિષ્ણુના બળાબળ વિષે પૂછ્યું હતું. તે વેળાએ સત્ય સંકલ્પ બ્રહ્માએ સુરોની મતલબ સમજીને રૂદ્ર તથા વિષ્ણુ વચ્ચે વિરોધ ઉત્પન્ન કરાવ્યો. એઓ એકમેક પોતપોતાની સરસાઇ દેખાડવાના પરવશ થઇને મોટી લઢાઇમાં પ્રવૃત્ત થયા. એટલામાં વિષ્ણુએ એક હુંકાર ત્યાગ્યો. તે હુંકાર શબ્દથી ભીષણ શૈવ ધનુ ઢીલું થઇ ગયું અને રૂદ્રદેવ પણ સ્તંભિત થયા. ત્યારથી દેવતા અને ઋષિયો સમજ્યા કે, ત્રિલોકનાથ વિષ્ણુજ વધારે બળવાન છે. પછી ક્રોધાયમાન રૂદ્રદેવ અનુરૂદ્ધ થઇને પ્રસન્ન થયા અને તેણે વિદેહ નગરમાં રાજર્ષિ દેવરાતને તીરની સાથે એ ધનુષ્ય અર્પણ કર્યું. બીજું મારા હાથમાં જે ધનુષ્ય જુઓ છો એ પહેલાં વિષ્ણુએ મહર્ષિ ઋચીકને આપ્યું હતું. પછી મહા તેજસ્વી ઋચીકે મારા પિતા જમદગ્નિને આપ્યું. ત્યાર પછી એક વખત તપોબળ મહાત્મા જમદગ્નિએ આ વૈષ્ણવ ધનુ ત્યાગ કર્યાથી હૈહયાધિપતિ અર્જુને અધમ બુદ્ધિનો આશ્રય કરીને તેને માર્યો. રામ ! મેં પિતાના

આ નહિ બનાવ જેવા ભયાનક વિનાશની વાર્તા સાંભળીને ક્રોધથી ક્ષત્રિય કુલનો નાશ કર્યો છે. પછી આખી પૃથ્વી અધિકાર કરીને યજ્ઞાંતે એ મહાત્મા કાસ્યપને દક્ષિણામાં દાન કરીને હું મહેન્દ્ર પર્વતપર તપ કરતો હતો, એટલામાં મેં સાંભળ્યું કે તમે જનકના મહેલમાં હરધનુ ભાંગ્યું. હું એ સમાચાર સાંભળતાંજ ઘણોજ ગાભરો થઇને તમારી પાસે આવ્યો છું. હવે તમે ક્ષત્રિય ધર્મની મર્યાદા રાખીને મારૂં આ પૂર્વજોનું ધનુષ્ય લ્યો અને તેમાં તીર નાખીને ખેંચો. જો તેમાં તમે વિજયી થયા તો હું તમારી જોડે દ્વન્દ્વ યુદ્ધ કરીશ.”

દાશરથિ રામે ગુસ્સાથી ઘણાજ અધીર થઈને જામદગ્ન્યના હાથમાંથી ઝડપથી ધનુષ્ય અને તીર લીધાં અને ધનુષ્યમાં તીર નાખીને ગુસ્સાથી બોલ્યા, “જામદગ્ન્ય! તમે બ્રાહ્મણો છે, વિશેષતઃ વિશ્વામિત્રના સંબંધમાં મારા પૂજનીય થાઓ છો; કેવળ આ કારણથી જ હું સંહારક તીર તમારા પર છોડી શકતો નથી. પરંતુ આ દિવ્ય ધનુ ટંકાર વ્યર્થ જશે નહિ. હવે કહો એનાથી તમારો તપોસંચિત લોક સમુદાય, કે તમારી આકાશ ગતિ, કિયું નાશ કરૂં? એ વખતે બ્રહ્માદિ દેવતા તથા ઋષિયો અને ગન્ધર્વ, અપ્સર, સિદ્ધ, ચારણ, કિન્નર, યક્ષ, રક્ષ, તથા ઉરગો આ અદ્ભુત વ્યાપાર જોવા માટે ત્યાં આવ્યા. તેઓની સામે જામદગ્ન્યનું તેજ રામે સંકોચાવી દીધું; જામદગ્ન્ય પણ નિર્વીર્ય તથા સ્તંભિત થયા અને રામના ઉપર એકી નજરે જોવા લાગ્યા. ત્યાર પછી તેણે પદ્મ પલાશલોચન રામને મૃદુ વચનથી કહેવા માંડયું, “રામ! મેં જ્યારે મહર્ષિ કાશ્યપને આખી પૃથ્વી દાન કરી હતી, ત્યારે તેણે મને કહ્યું હતું કે તમે હવે મારા રાજ્યમાં રહેવા પામશો નહિ. હું તેમની એ મનાઇથી તરત રાજી થયો. ત્યારથી હું પૃથ્વીમાં હવે રાત્રિવાસ કરતો નથી. એટલા માટે તમે હમણાં મારી ગતિનો નાશ કરશો ના, હું આ ગતિબળથી માનુસવત્ વેગથી મહેન્દ્ર પર્વતપર જઇશ વળી મેં તપોનુષ્ઠાનથી જે ઉત્તમ લોક મેળવ્યું છે તેનો તમે આ ધનુષ્યથી

વિનાશ કરો વીર ! આ વૈષ્ણવ ધનુસ્ય તીર લીધાથીજ મેં જાણ્યું કે, તમે સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમ છો. તમે અવિનાશી વિષ્ણુ છો, જગતમાં તમારો કોઇ સામાવાળીઓ નથી. તમે ત્રિલોકના અધીશ્વર છો."

મહાપ્રતાપ જામદગ્ન્યે આવું કહેવાથી શ્રીમાન રામે તીર તાકેલો ફેંક્યો. તેથી જામદગ્ન્યનું તપોબળ સંચિત લોકો નાશ પામ્યા. જામદગ્ન્ય પણ મહેન્દ્ર પર્વત ઉપર જવા નીકળ્યો.

રાજા દશરથ લશ્કરની સાથે અયોધ્યામાં આવી પહોંચ્યા. રમણીય અયોધ્યા પુષ્પોની અપૂર્વ રચનાથી સુશોભિત અને રાજમાર્ગો પાણીના છંટકાવથી ઠંડા તથા નીશાન વાવટાથી અલંકૃત થયા છે. વાજાંના અવાજથી ચારે બાજુએ નિરંતર પ્રતિધ્વનિ થાય છે. નગરના રહેવાસીઓ માંગલ્ય વસ્તુઓ હાથમાં લઇને ઉભા છે. સર્વત્ર લોકોની ભીડ છે, રાજ પ્રવેશ દર્શનમાં બધાનાં મોં ઘણા તેજસ્વી થયા છે. દશરથે પુત્રોની જોડે હિમાચલના જેવા શ્વેત પોતાના વહાલા મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. દેવી કૌશલ્યા, સુમિત્રા, અને કૈકેયી વગેરે રાણીઓએ મંગલાચરણ કરીને હોમથી પવિત્ર થયલાં કૌશેયવસ્ત્ર-શોભિત વધુઓને લીધી. અને તેઓને અન્તઃપુરમાં લઇ જઇને ગૃહદેવતાઓને પ્રણામ તથા નમસ્કાર કરવા જેવાઓને નમસ્કાર કરાવવા લાગી.

પ્રવેશોપયોગી મંગળાચારો પૂરાં થયાં. વધુઓ નિર્જનમાં આનંદિત ચિત્તે ભર્તાઓની જોડે સુખથી કાળ ગાળવા લાગી. રામ લક્ષ્મણ વગેરે ભાઇઓ પણ ધનજનથી પૂર્ણ થઇને પિતાની સેવા ચાકરીમાં પ્રવૃત્ત થયા.

અયોધ્યા કાંડ.

રાજા દશરથે યોગ્ય સમયે પોતાના તથા પ્રજાના હિતાર્થે અને રામના ઉપર તથા પ્રજા ઉપર સ્નેહ દેખાડવા માટે રામને યૌવરાજ્યમાં અભિષેક કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. તેમણે મંત્રીઓ પાસે જૂદા જૂદા શહેરમાંથી તથા જનપદમાંથી મોટા મોટા માણસોને તેડાવ્યા અને મર્યાદા અનુસારે તેઓને રહેવાને મુકામ તથા નાના પ્રકારની વાસોપયોગી વસ્તુઓ આપી. પછી રાજાએ દુન્દુભિના જેવા ગંભીર તથા મધુર વચનથી ચારે બાજુ પ્રતિધ્વનિત કરીને સભાસદોને આમંત્રણ તથા તેઓના ચિત્તનું આકર્ષણ કરીને હિતકર તથા પ્રીતિકર વાક્યથી કહ્યું, "સભાસદો! મારા પૂર્વજો આ વિસ્તારિત રાજ્ય પુત્રની પેઠે પ્રતિપાલન કરતા આવ્યા છે, તે તમે ખચીત જાણોછો. હમણાં હું તે ઇક્ષ્વાકુ વગેરે નૃપતિના પ્રતિપાલિત સુખોચિત આખા રાજ્યમાં સુખસમૃદ્ધિને વધારવાની અરજ કરૂંછું. જુઓ મેં પ્રાચીન નિયમ પકડીને આત્મસુખમાં નિરપેક્ષ થઇને નિરંતર પ્રજાનું રક્ષણાવેક્ષણ કર્યું છે. મેં બધા લોકોના હિતાચરણમાં દીક્ષિત થઇને એજ સફેદ છત્રની છાયામાં આ શરીર જીર્ણ થયું છે. હવે મારી ઘણી ઉમ્મર થઈ છે, તેથી મારી ઇચ્છા એ છે કે, આ જીર્ણ દેહને એક કાળે વિશ્રામ આપું. હું લોકોના જે ભારે ધર્મનો બોઝો ઉપાડુંછું, નિરંકૂશ માણસ તેની હદમાં જઇ શકતો નથી, અને એ વીરપુરૂષોજ યોગ્ય છે. હું હવે આ મોટા ભારથી ઘણોજ થાકી ગયો છું. એટલા માટે અહિંયાં હાજર થયલા બ્રાહ્મણોની અનુમતિ લઇને પુત્રને પ્રજાના હિત સાધનમાં લગાડીને વિશ્રામલાભની ઇચ્છા કરૂંછું. મારો પુત્ર મહાવીર રામ મારા બધા ગુણ મેળવીને જન્મ્યો છે. તે બળવીર્યમાં સુરરાજ ઇન્દ્રના જેવો છે. તેથી હું પેલા પુષ્પાવિહારી ચંદ્રના જેવા પ્રિયદર્શન ધાર્મિક પ્રધાન રામને પ્રસન્ન ચિત્તથી યૌવરાજ્યમાં લગાડીશ."

જેમ નીલ મેઘ દીઠાથી મોર સંતુષ્ટ થાય છે તેમ ભૂપાલોએ મહા-

રાજા દશરથનાં વાક્ય સાંભળીને સંતોષની સાથે તે કહેવું સ્વીકાર્યું. તે વેળાએ સભામાં સર્વથી પહેલાં સામંત રાજાઓનો આનંદનો ઉભરો ઉછળ્યો. પછી જનસાધારણની ગડબડથી મેદિની કંપિત થવા લાગી. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણ સેનાપતિઓ શહેરના રહેવાસીઓ તથા જનપદની પ્રજાની સાથે ધર્માર્થ કુશળ મહીપાલ દશરથનો અભિપ્રાય સારી રીતે જાણીને ઐક્યમત અવલંબીને મસલતો કરવા લાગ્યા, અને ભૂપાલે પૂછેલા પ્રશ્નોની મીમાંસા કરીને તેણે કહ્યું, મહારાજ ! આપની ઉમ્મર ઘણા વર્ષની થઇ છે. આપ વૃદ્ધ થયા છો; એથી રામને યૌવરાજ્યમાં અભિષેક કરવો એ આપને શ્રેય છે, ત્યારપછી મહારાજ દશરથે સારથિ સુમંત્રને બોલાવીને કહ્યું, “સુમંત્ર ! તું ધાર્મિક રામને જલદીથી અહિંયાં લાવ.”

તે વેળાએ સુમંત્ર રામને રથમાં બેસાડીને તેની પાસે લાવ્યો. રાજસભામાં મણિમંડિત સુવર્ણમય સુંદર એક સિંહાસન રામને માટે લાવવામાં આવ્યું. રાજા દશરથે તેના ઉપર બેસવાની અનુમતિ કરી. રામ બેઠા પછી તેણે રામને કહ્યું, “વત્સ ! તું મારા સ્વંથી મોટી સર્વ પ્રકારે સરખી મહિષી કૌશલ્યાને પેટે જન્મ્યો છે. તું બધી રીતે મારા જેવો છે. અને બધા પુત્રોમાં તુંજ સર્વગુણમાં ગુણવાન્ છે તેથી હું તને બહુ સ્નેહ કરૂંછું. તેં પોતાના ગુણથી આ પ્રજાને અનુરક્ત કરી છે; એટલા માટે હમણાં ચંદ્રના પુષ્પાસંક્રમ થયાથી તું પોતે યૌવરાજ્યનો ભાર ઉપાડ, રામ ! તું સ્વભાવતઃ જ ગુણવાન્ છે. તથાપિ હું સ્નેહને વશીભૂત થઇને તને કંઇક શીખામણ આપવાની ઇચ્છા રાખુંછું. તું જો કે વિનીત છે, તે છતાં વધારે નમ્ર થઇને નિરંતર ઇન્દ્રિય–નિગ્રહમાં યત્નવાન રહેજે, કામ ક્રોધવાળું વ્યસન ત્યાગીને શસ્ત્રાસ્ત્ર સંગ્રહ, દ્રવ્યસંચય અને ધાન્યાગાર પરિપૂર્ણ રાખીને પરોક્ષ તથા અપરોક્ષ વિચારથી મંત્રીઓ વગેરે પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવામાં પ્રવૃત્ત થજે. જે અભિમત પ્રજાને અનુરક્ત કરીને રાજ્યપાલન કરેછે, તે અમૃત લાભમાં દેવતાની પેઠે મિત્રો તેના ઉપર સંતુષ્ટ રહેછે. એટલા માટે વત્સ !

તું પોતાને આવી રીતે નિયંત્રિત કરીને પોતાના કામની પર્યાલોચનમાં યત્નવાન થા. ”

પછી ત્યાંથી રામને જવાની રજા આપીને રાજા દશરથે અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં રામને ફરી બોલીને કહ્યું, “બેટા! આજે પ્રજા તારાજ હાથમાં પાલનનો ભાર જોવા ઇચ્છા રાખે છે. એ વાસ્તે હું તને રાજ્યમાં અભિષેક કરીશ. વિશેષે કરીને આજે ઊંઘમાં ઘણુંજ અશુભ સ્વપ્ન જોયું છે, જાણે દહાડે વજ્રઘાત તથા મોટા અવાજથી ઉલ્કાપાત થાય છે. દૈવજ્ઞો કહે છે કે સૂર્ય, મંગળ અને રાહુ આ ત્રણ ભયાનક ગ્રહોએ મારા જન્મ નક્ષત્રપર હલ્લો કર્યો છે. આવું અશુભ નિમિત્ત હાજર થવાથી લગભગ રાજા વિપત્તિમાં પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેનું મૃત્યુ પણ થાય છે. વત્સ! મનુષ્યનું ચિત્ત સ્વભાવતઃ અસ્થિર હોય છે. એટલા માટે મારા મનમાં બીજા વિચારો આવતાં ન આવતાંમાંજ તું રાજ્યનો ભાર લે. આજે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં ચંદ્રનો સંચાર થયો છે. જ્યોતિર્વેત્તાઓ કહે છે, ચંદ્રનો પુષ્યાભોગ કાલે થશે. હમણાં હું તને યૌવરાજ્ય આપવા માટે આતુર થયો છું. ઇચ્છા છે કે કાલે જ તને અભિષેક કરૂં. એટલા માટે તું આજ રાત્રે વધૂ સીતાની સાથે નિયમ અવલંબન તથા ઉપવાસ કરીને કુશના બિછાનામાં સૂજે.”

પેલી તરફ દેવી કૌશલ્યાએ રામના રાજ્યાભિષેકના સમાચાર સાંભળીને, સુમિત્રા, સીતા, અને લક્ષ્મણની જોડે દેવગૃહમાં જઇને મીંચેલી આંખથી પુરાણ પુરૂષનું ધ્યાન કર્યું, અને સુમિત્રા, સીતા અને લક્ષ્મણ તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. એટલામાં રામે ત્યાં આવીને જોયું કે માતા રેશમી વસ્ત્ર પહેરીને તથા મૌનાવલંબન કરીને દેવભવનમાં દેવપૂજામાં પ્રવૃત્ત થઇને તેનીજ રાજશ્રીની પ્રાર્થના કરે છે. પછી તેણે જનનીને પ્રણામ કરીને શુભ સમાચાર આનંદિત ચિત્તથી કહ્યા, “મા! પિતાજી મને પ્રજાપાલનનો ભાર અર્પણ કરે છે. તેમની આજ્ઞા થઇ છે કે કાલે જ મારૂં રાજ્યાભિષેક થશે. હમણાં જાનકી આ રીતે મારી સાથે ઉપવાસ કરીને રહેશે, ઉપાધ્યાયોએ આ

આશ્ચર્ય પામી. ત્યાર પછી તે થોડે છેટે એક દાઇને સફેદ રેશમી કપડું પહેરી હર્ષોત્ફુલ્લ લોચનથી ઉભી રહેલી જોઇને પૂછ્યું, "દાઈ! રાજજનની કૌશલ્યા કર કસરથી પૈસા ખર્ચનારી હોઇને આજે શા કારણથી મહા આનંદથી ધન દાન કરે છે? આજે બધાના અન્તરના હર્ષનું કારણ શું છે? આજે મહિપાલ એવું શું કામ કરશે?" તે વેળાએ દાઇ હર્ષાવેગથી વિહ્વળ થઇને બોલી, "મંથરા! આજે મહારાજ શાંત સ્વભાવના સુશીલ રામને યૌવરાજ્ય સ્થાપશે."

અસાધુદર્શિની મંથરા દાઇના મોંની આ ખબર સાંભળતાંજ ગુસ્સાથી સળગી ઉઠી અને કૈલાસ શિખર સમાન મહેલ પરથી નીચે ઉતરી સૂતાના ઓરડામાં કૈકેયીની પાસે જઇને બોલી, "મૂઢ! ઉઠ, નકામી હવે શામાટે ઊંઘે છે. તારૂં સર્વનાશ આવી પહોંચ્યું છે. તું શું સમજતી નથી કે દુઃખનો બોઝો મોટા વેગથી તને પીડવા તૈયાર થયો છે? તું મહારાજની અપ્રિય છે, ત્યારે શામાટે નકામું સૌભાગ્ય ગર્વમાં ફુલાય છે? ઉનાળાની નદીના પ્રવાહની પેઠે તારૂં સૌભાગ્ય સ્થાયી છે તેમાં સંદેહ નથી."

મંથરાએ ગુસ્સાથી આવા સખ્ત વાક્ય કહ્યાં. કૈકેયીએ દીલગીર થઇ ને પૂછ્યું, "મંથરા! શું મારૂં કંઇ અમંગળ થયું છે? આજે શાથી હું તને આવી ખેદીત અને દુઃખિત જોઉં છું?"

બોલવામાં ચતુર મંથરાએ બહારથી વધારે વિષાદનાં લક્ષણો દેખાડીને તેના મનમાં રામના ઉપર વિદ્વેષ ઉત્પન્ન કરાવા માટે પહેલાના જેવો ગુસ્સો કરીને કહ્યું, "દેવી! તમારી ખરાબી થવાનો આરંભ થયો છે. મહારાજ રામને યૌવરાજ્ય સ્થાપશે; હું તો હવે આ વિપત્તિમાંથી છુટવાનો કંઇ પણ ઉપાય જોતી નથી. રામના અભિષેકના સમાચાર સાંભળીને મારા મનમાં ભય, દુઃખ, શોક એકના પછી એક આવ્યા કરે છે. આખું શરીર જાણે બળી જતું હોય એમ ભાસે છે."

—મહિષી કૈકેયી શારદીય ચંદ્રકળાની પેઠે હસતે ચહેરે બિછાનાપરથી

સળગાવેલી અગ્નિમાં આહુતિ નાખવા લાગ્યા, રવિના હોમમાંથી અવશેષ રહેલું અન્ન ગ્રહણ કરી નારાયણ ધ્યાન તથા તેની પાસે પોતાની ઇષ્ટ સિદ્ધિની પ્રાર્થના કરી. મૌનભાવે એ દેવલની વચ્ચમાં સીતાની જોડે કુશના આસન ઉપર સૂતા. જ્યારે એક પ્રહર રાત્રી બાકી રહી ત્યારે રામે બિછાના પરથી ઉઠીને પોતાના માણસોને સારી રીતે ઘરનો સામાન ગોઠવવાની આજ્ઞા કરી એ વખતે સુત, માગધ અને બંદિયો પ્રભાત થયું છે એ જોઈ મધુર અવાજથી મંગળ ગીત ગાવામાં પ્રવૃત થયા. રામ પૂર્વ સંધ્યાની ઉપાસનામાં લાગી સમાહિત ચિત્તથી ગાયત્રી જપ કરવા લાગ્યા. પછી તેમણે પવિત્ર રેશમી વસ્ત્ર પહેરીને નારાયણની સ્તુતિ વાદ તથા વંદના કરીને વિપ્રો પાસે સ્વસ્તિ વાચન કરાવ્યું. વાજા અને વિપ્રોના મધુર તથા ગંભીર પુણ્યવાન ઘોષથી આખી રાજધાની પ્રતિધ્વનિત થઇ ગઇ. રામ જાનકીએ ઉપવાસ કર્યો છે, એ ખબરથી શહેરના રહેવાસીઓ ઘણા આનંદિત થયા.

મંથરા રાણી કૈકેયીની દાસી હતી. કૈકેયીએ અનાથને પીયરમાં લાવી હતી. અને તે પોતાની પાસે રાખીને તેનું પ્રતિપાલન કરતી હતી. પ્રાતઃ કાલે શહેરમાં ચારે બાજુએ મોટા માણસોનો શોરબકોર ઉઠયો છે, મંથરા એનું કારણ જાણવામાટે પોતાની ઇચ્છાથી ચંદ્રના જેવા ધવલ રાજ મહેલપર ચઢી અને જોયું તો અયોધ્યાના બધા રાજમાર્ગ ચંદનના પાણીથી છિપાએલા અને રક્તોત્પલથી શોભીત થયા છે. ચારે બાજુએ ઉત્તમ વાવટા અને નીશાનો લાગી રહ્યાં છે. કોઇ જગાએ ઉચ્ચા નીચા માર્ગ અને અને કોઈ જગોએ જવા આવવાને સુગમ પડતાં પહોળા રસ્તા તૈયાર થયા છે. બધા નાહી ધોઇને જાય આવે છે. વિપ્રો માલ્ય તથા મોદક હાથમાં લઇને ગડબડ મચાવી રહ્યા છે. બધા મંદિરના દરવાજા સુધા ધવલીત થયા છે. ચારેબાજુએ વાજાનો ધ્વનિજ થાય છે. અને હાથી ઘોડા, ગાય, સાંઢ સુદ્ધાં આનંદનાદ કરે છે. દાસી મંથરા અયોધ્યામાં આવા ઉત્સવની તૈયારી જોઇને ઘણીજ

વ્યવસ્થા કરી છે. અને પિતાજી પણ આવું કહે છે. એટલા માટે કાલે રાજ્યાભિષકમાં જાનકીને જે મંગલાચરણ કરવાની જરૂર હોય તેની આજે તૈયારી કરો."

દેવી કૌશલ્યા રામના મોંની નિરંતરની ઇચ્છા સફળ થયલી સાંભળીને હર્ષગદગદ વાક્યથી કહેવા લાગી, "રામ ! ચિરંજીવી થા, તારા શત્રુઓ દૂર થાઓ. તું રાજશ્રી મેળવીને મારા અને સુમિત્રાના અન્તરંગોને આનંદિત કર. બેટા ! મેં કંઇ શુભ ક્ષણે તને ગર્ભમાં ધારણ કર્યો હતો." આ ઠેકાણે લક્ષ્મણ હાથ જોડીને વિનીત ભાવથી બેઠો હતો. રામે તેની તરફ નજર ફેંકીને હસતે મુખે કહ્યું, "લક્ષ્મણ! હવે તારે પણ મારી જોડે આ રાજ્ય ભાર ઉપાડવો પડશે. તું મારો બીજો અન્તરાત્મા છે, તેથી રાજશ્રીએ મારી પેઠે તને પણ આશ્રય કર્યો છે. બેટા ! મારૂં જીવન તથા રાજ્ય કેવળ તારે માટે છે; એટલા માટે તુ ઇચ્છાનુરૂપ ભોગ સુખનો ઉપભોગ કર." રામે ભાઈ લક્ષ્મણને આવું કહીને કૌશલ્યા તથા સુમિત્રાને પ્રણામ કરીને તેઓની આજ્ઞાથી જાનકીની જોડે પોતાના મહેલમાં જવા નીકલ્યા.

પેલી બાજુએ રાજા દશરથે કુલ પુરોહિત વશિષ્ઠને કહ્યું, "તપોધન, આજે આપ રામની વિઘ્નશાંતિ તથા રાજ્ય પ્રાપ્તિને માટે સીતા તથા તેને ઉપવાસ કરવાનો આદેશ આપી આવો." મહર્ષિ વશિષ્ટે રામની પાસે આવીને કહ્યું, "બેટા! રાજા દશરથ તારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે. તેઓ તારા હાથમાં બધું રાજ્ય સોંપવાના છે. આજે તું જાનકી જોડે ઉપવાસ કરજે. કાલે સવારે મહારાજ પ્રીતિપૂર્વક તને રાજ્યાસન ચઢતાં જોશે." આવું બોલીને વિશુદ્ધ સ્વભાવના મહર્ષિયે મંત્રોચ્ચારણ કરીને જાનકીની જોડે રામને ઉપવાસનો સંકલ્પ કરાવ્યો અને તેમણે પૂજા ગ્રહણ કરી ત્યાંથી નીકલ્યા.

વશિષ્ટદેવ રજા લઇને ગયા પછી રામ કૃત સ્નાન કરીને વિશાળ લોચના જાનકીની જોડે એકાગ્રચિતથી નારાયણની આરાધનામાં પ્રવૃત થયા એ મહાન્ દેવતાને નમસ્કાર કરીને હવિ: પાત્ર લઇને એઓના ઉદ્દેશથી

ઉઠી અને સંતુષ્ટ થઇને મંથરાને ઇનામ તરીકે ઉત્તમ અલંકાર આપીને પ્રફુલ્લ મનથી બોલી, “મંથરા! તેં આજે કેવી ખુશીની ખબર આપી છે! હમણાં મારી પાસે એવું શું છે કે જે તને આપ્યાથી આ સારા સમાચારના અનુરૂપ થઇ શકે. વત્સ રામ અને ભરત બેજ મારે એક સરખા છે, તેથી મહારાજ રામને રાજ્ય આપે તેમાં મને વધારે સંતોષ છે. શું કહું એના કરતાં પ્રીતિકર સમાચાર બીજા મને કંઇ નથી. મંથરા! તેં આજે તેજ મને સંભળાવ્યો. કહે, તને જે જોઇએ તે હું આપું.

તે વેળાએ મંથરા દુઃખ અને ગુસ્સાથી અધીરી બની તે ઇનામમાં આપેલું અલંકાર છેટે ફેંકીને કૈકયીના ઉપર અસૂયા દેખાડીને કહેવા લાગી, “કૈકેયિ! તું શા માટે અયોગ્ય સ્થળે હર્ષ દેખાડે છે? તું શું સમજતી નથી કે, હવે તારા દુઃખની હદ રહેશે નહિ? દેવી કૌશલ્યા ઘણી ભાગ્યવાન્ છે, આજે શુભ ઘડિયે બ્રાહ્મણો તેના પુત્રને યૌવ રાજ્ય કરશે. રાજ્ય તેનું થયાથી શત્રુઓ દૂર થશે. હવે તે આનંદમાં રહેશે, અને તું દાસીની પેઠે હાથ જોડીને તેની પછવાડે ફરીશ. અમે તારી પેઠે તેની દાસી થઇ રહીશું અને ભરત પણ રામનો દાસ થશે, સીતા સખીઓની જોડે ખુશી ખુશાલી ને રમત ગમત કરશે અને તારી વહુ ભરતનો ગત પ્રભાવ જોઇને મનના દુઃખથી પ્રિયમાન થશે.”

કૈકેયી મંથરાને રામના ઉપર આવો અપ્રીતિભાવ દેખાડતી જોઇને ગુણની વાર્તા કહેવા લાગી, “મંથરા! વત્સ રામ ધાર્મિક, ગુણવાન્, સુશિક્ષિત, કૃતજ્ઞ, સત્યવાદી અને પવિત્ર સ્વભાવના છે. તે મહારાજના મોટા કુંવર છે તેથી રાજ્ય સંપૂર્ણ તેને જ મળવું જોઇએ અને તેનેજ આપી શકાય છે, તે ભાઇઓ તથા ચાકરોને પિતાના જેવા પ્રતિપાલન કરેછે, છતાં તું શા માટે તેના અભિષેકના સમાચારથી આવો પરિતાપ કરે છે? રામના પછી તો ફરી ભરતને પૈતૃકરાજ્યનો અધિકાર છે; ત્યારે શા માટે તું આ ઉત્સવના સમયે અન્તર જ્વાળાથી બળે છે? જેમ હું મારા પોતાંના પુત્ર

ભરતની સુભેચ્છક છું, તેમ અથવા તેના કરતાં પણ વધારે હું રામની વાચ્છિત છું, અને રામ પણ પોતાની માના કરતાં મારી સેવા વધારે કરેછે. હમણાં જો કે રાજ્ય રામનું થશે તો પણ એ ભરતનુંજ થવાનું કારણ કે રામ પોતાના ભાઇઓને પોતાના જીવ પ્રમાણે ગણે છે."

આથી મથરા ઘણીજ દુઃખિત થઇ અને મોટી હાય મારીને બોલી, "કૈકેયિ! જે શુભ છે, તેજ તું ખરાબ નજરથી જુએ છે. દુઃખ, શોક, તથા વિપત્તિએ તને ઘેરી છે, પરંતુ તું અજ્ઞાન છે તેથી પોતાની દુરાવસ્થા કંઈ પણ સમજતી નથી. હમણાં રામ રાજા થાય છે, ત્યાર પછી તેનો પુત્ર પણ રાજ્ય મેળવશે. તેથી ભરત એકી વખતે રાજપદથી ભ્રષ્ટ થશે. જો, રાજાના બધા કુંવરો કંઈ રાજ્ય મેળવતા નથી, જો મેળવે તો એક મોટો અનર્થ થાય, એ વાસ્તે રાજાઓ પુત્રોમાં જે સર્વથી મોટો નહિ પણ જે બધા કરતાં વધારે ગુણવાન હોય તેને રાજ્ય સોંપે છે. આવી વ્યવસ્થા હોવાથી હું કહુંછું કે, હવે ભરત અનાથની પેઠે રાજવંશ તથા સુખ સૌભાગ્યથી વંચિત થશે. રામ અને લક્ષ્મણ એકમેકના રક્ષક છે. બેઉનું અશ્વિની કુમારને સમ સૌભાત્ર બધે સુપ્રસિદ્ધ છે. એ વાસ્તે રામ ભાઇ લક્ષ્મણનું કંઇ પણ અનિષ્ટ કરશે નહિ પરંતુ તે ભરતનો પ્રાણહંતા થશે, તેમાં કંઇ પણ શક નથી. હમણાં ભરત રાજગૃહથી વનમાં જાય મને તો એજ ગમે છે. હા! વત્સ ભરત! નિરંતર સુખમાં પ્રતિપાલિત થતો આવ્યો છું, હવે તુ રામનો સહજ દુશ્મન થયો, રામની ઉન્નતિથી તારી અવનતિ છે તેથી તું રામના વશમાં રહીને હવે શી રીતે જીવીશ? દેવિ! જંગલમાંના સિંહના હુમલાથી જેમ હાથીને રક્ષા કરેછે, તેમ તું ભરતને આ વિપતિમાંથી રક્ષા કર. રામની મા કૌશલ્યા એ તારી શોક છે. તેણે ભર્તાના સૌભાગ્યમાં ગર્વિત થઇને તને ઘણુંક તુચ્છતાચ્છિલ્ય કર્યુંછે, હમણાં તે શા માટે તેનો બદલો નહિ લે. કૈકેયિ! વધારે શું કહું. રામ આ પહાડ સાગરથી પૂર્ણ પૃથ્વીનો અધિરાજ થયાથી પુત્રની જોડે તારે પણ ઘણું અપમાન ખમવું પડશે, એ-

ટલા માટે હવે કયા ઉપાયથી ભરતને રાજ્ય મળી શકે, શા ઉપાયથી રામ વનવાસ જાય તેનોજ તું વિચાર કર."

આથી રાજ મહિષી કૈકેયી ગુસ્સાથી પ્રજ્વાલિત થઈ ગઈ અને લાંબો નિશાસો નાખીને બોલી, "મંથરા! આજે જ હું રામને વનવાસ આપીશ અને આજે જ હું ભરતને રાજ્ય અભિષેક કરાવીશ. હવે શી તદબીરથી મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાય તેનો તું વિચાર કરીને કહે"

અસાધુદર્શિની મંથરાએ રામના રાજ્યાભિષેકમાં વિઘ્ન આણવા કૈકેયીને કહ્યું, "દેવી! ત્યારે જે ઉપાયથી કેવળ તારા પુત્ર ભરતનું જ રાજ્ય થાય તે હું કહું છું તે સાંભળી અને એ વાજબી છે કે નહિ તેનો પણ વિચાર કર ભદ્રે! હવે શું તને કંઇ પણ યાદ નથી, તે પોતે જે વાત ઘણી વખતે મને કહી હતી તે શું કેવળ મારે મોં એજ કહેવરાવવા ઇચ્છે છે? જો તારી તેવી જ મતલબ હોય તો સાંભળ, દક્ષિણ તરફ દંડકારણ્ય નામના પ્રદેશમાં વૈજયંત નામનું એક શહેર છે. ત્યાં નિમિધ્વજ નામનો એક માયાવાન અસુર રહેતો હતો, એનું બીજું નામ શંબર હતું. એની જોડે પહેલા ઇન્દ્રાદિ દેવોની મોટી લડાઈ ચાલી હતી એ દેવાસુર યુદ્ધમાં મહારાજ દશરથ તને લઈ રાજર્ષિઓની જોડે દેવરાજ ઇન્દ્રની મદદે ગયા હતા તે વેળાએ લશ્કર યુદ્ધ પરિશ્રમથી થાકીને રાતે ઊંઘી ગયુ હતું એટલામાં રાક્ષસો આવીને તેઓને બળ પૂર્વક નાશ કરવા લાગ્યા તે વેળાએ મહારાજ દશરથે અસુરોની જોડે મોટી લડાઈ કરી, અને તેમાં તેનું આખું શરીર જખમી થયું હતું તેઓ રણસ્થલમાં મૂર્છિત પડ્યા એ વખતે તેમની જોડે હતી, તે વેળાએ મહારાજે તારા ઉપર સંતુષ્ટ થઇને તને બે વર આપવાની ઇચ્છા પ્રદર્શીત કરી હતી; પરંતુ તેં કહ્યું, 'નાથ! મારી જ્યારે ઇચ્છા થશે ત્યારે હું આ વર માગીશ.' મહારાજ પણ તાહારા આમ કહેવાથી રાજી થયા. દેવિ! હું આ વિષે કંઇ પણ જાણતી નહોતી, પૂર્વે તેમને એ સર્વ કહ્યું હતું. તમારા ઉપર સ્નેહ હોવાથી હું કંઇ ભૂલવા પામી નથી. હમણાં તું મહારાજ ને રામના

રાજ્યાભિષેકથી છેટે રાખે અને તેમની પાસે રામને ચઉદ વર્ષ વનવાસ તથા ભરતના અભિષેકની અરજ કર. રામ ચઉદ વર્ષને માટે વનવાસી થયાથી તમારો પુત્ર ભરત એટલા વખતમાં પ્રજાનો પ્રીતિપાત્ર થઇને રાજ્ય અચળ કરી શકશે."

ત્યાર પછી સ્વર્ણ વર્ણી કૈકેયી મંથરાનાં વચનથી ઉત્સાહિત થઇને સૌભાગ્ય ગર્વથી તેની જોડે ક્રોધ ભવનમાં ગઇ અને કંઠમાંનાં સર્વ મૂલ્યવાન આભુષણો, મોતીના હાર તથા આખા શરીરપરનાં ઘરેણાં દૂર ફેંકી દઇને જમીન ઉપર બેઠી અને બોલી, "મંથરા! આ ક્રોધ ભવનમાંજ કાં તો પ્રાણ ત્યાગીશ, નહિ તો વત્સ ભરતને રાજ્ય અપાવીશ. મારે ધનરત્ન, તથા બીજી ભોગ્ય વસ્તુની કંઇ પણ ન્યુનતા નથી, જો મહારાજ રામને રાજ્યાભિષેક કરશે તો ખચીત હું આ પ્રાણ રાખીશ નહિ."

પેલી તરફ રાજા દશરથ રામના રાજ્યાભિષેકની બધી તૈયારી કરીને સભાસદોની અનુમતિ લઇ અન્તઃપુરમાં ગયા. આજે રામનો અભિષેક થશે, તે કદાચ પ્રાણપ્રિયા કૈકેયી જાણતી નહિ હશે, આવું ધારીને એ પ્રિય સમાચાર આપવા માટે કૈકેયીના મહાલયમાં ગયા, તેમણે ત્યાં જઇને જોયું તો ચારે બાજુએ કુબ્જા તથા નાના કદની સ્ત્રીઓ છે. ક્યાં તો શુક, મયુર, ક્રૌંચ તથા હંસો કલરવ કરેછે. ક્યાં તો વેણુ, વીણા વગેરે વાજા મધુર સ્વરથી વાગે છે. કોઇ જગાએ વેલના માંડવા છે, તો ક્યાં નાના પ્રકારના ચિતરેલા ઓરડાઓ છે, કોઇ જગાએ સર્વદા વિકશિત, સર્વ કાલ ફળ પ્રદ નાના પ્રકારનાં ઝાડ અને ચંપક તથા અશોકની અપૂર્વ શોભા વિસ્તારે છે. ક્યાં તો હાથી દાંત, સોના રૂપાની વેદિ.તથા આસનો મૂકેલાં છે. ક્યાં તો સુંદર તળાવો છે તો ક્યાં નાના પ્રકારનાં અન્નપાન તથા મહામૂલ્યવાન અલંકારો છે. રાજા દશરથ તે સુરપુર પ્રતિમ સુસમૃદ્ધ પોતાના અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કરીને શયનગૃહમાં પ્રિયતમા કૈકેયીને જોઇ નહિ. એક પ્રતિહારીને તે વિષે પૂછ્યું, તે વેળાએ પ્રતિહારી ડરીને હાથ જોડીને બોલી, "મહારાજ! રાણીજી ગુસ્સે થઇને ક્રોધાલયમાં ગયાં છે."

આટલું સાંભળતાંજ રાજા દશરથ ઘણા ગાભરા થયા. તેનું મન વ્યાકુળ થઇ ગયું. તે ક્રોધાગારમાં ગયા. ત્યાં જઇને તેમણે જોયું કે જે દૂધના ફીણ જેવી પથારીમાં સૂનારી કોમલાંગી આજે ભોંય ઉપર સૂતેલી છે. આ જોતાંજ તેમનું હૃદય દુઃખના તાપથી દગ્ધ થવા લાગ્યું. તે વેળાએ તે વૃદ્ધ રાજા પ્રાણ પ્રિયા તરૂણી ભાર્યા કૈકેયીને છિન્ન વેલની પેઠે સુર લોકથી ભ્રષ્ટ સુરનારીની પેઠે ભોંય ઉપર પડેલી જોઇને ચકિત મનથી સ્નેહથી તેના શરીર ઉપર હાથ પંપોળવા લાગ્યા. અને એ કમળ લોચના દુખીત સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યા, "પ્રિયે! તમને શામાટે ગુસ્સો ઉત્પન્ન થયો છે તે હું કાંઈ જાણતો નથી. કહો કોણે તમારૂં અપમાન કર્યું, શામાટે મને અસુખી કરો છો? હું તમારી સુખ કામના કરૂં છું અને તેથી મારી હયાતી છતાં તમે શામાટે આવી અવસ્થામાં કુગ્રહગ્રસ્તની પેઠે પડયા છો! આ વસુન્ધરામાં જ્યાં સુધી સૂર્યના કિરણ પહોંચી શકે છે ત્યાં સુધી મારો અધીકાર છે. દ્રાવિડ સિંધુ, સૌવીર, સૌરાષ્ટ્ર, દક્ષિણાપથ, અંગ, બંગ, મગધ, મત્સ્ય, કાશી અને કોશલ એ બધા મારાં તાબામાં છે. આ બધા દેશમાં ધન, ધાન્ય પશુ વગેરે જે કાંઈ પદાર્થ છે તે બધા મારા છે. આ બધા પદાર્થોમાં જે તમારા મનમાં આવે તે માગો. આવી રીતે ક્લેશ ખમવાની જરૂર નથી હોકો."

ત્યાર પછી કૈકેયી મહારાજ દશરથના પ્રીતિકર વચનથી સારી પેઠે આશાવંત થઇને તેને વધારે દુઃખ આપવા માટે નિર્દય પણાથી બોલી. "નાથ! કોઇએ મને અપમાન કે કોઇએ મને તિરસ્કાર કર્યો નથી. મેં મનમાંને મનમાં એક સંકલ્પ કર્યો છે, તે તમારે પૂર્ણ કરવો પડશે. હમણાં જો તમે મારા મનોરથ સિદ્ધિની ઇચ્છા રાખતા હો તો મારા વિશ્વાસને અર્થે પહેલાં પ્રતિજ્ઞાથી બંધાવો, નહિ તો હું કોઇ પણ પ્રકારે મારી ઇચ્છા જણાવીશ નહિ."

મહારાજ જરા હસીને પ્રિયતમા કૈકેયીનું માથું ભોંય ઉપરથી પોતાને ખોળે લઇને કહેવા લાગ્યા, "હે સૌભાગ્ય—મદ—ગર્વિતા! તમે શું જાણતા નથી

કે, કેવળ રામ વિના જગતમાં તમારા કરતાં બીજો કોઇ મને પ્રિય નથી. મારા જીવના અવલંબન રામના સોગન છે કહે તારા મનમાં શું છે? જે ક્ષણકાલને માટે પણ આંખથી દૂર થવાથી પ્રાણ અસ્થીર થાય છે, તે રામના સોગન છે. તમે જે કહેશો તેજ હું કરીશ. હું પોતાને અને બીજા પુત્રના કરતાં પણ જેને અધીક પ્રિય સમજું છું તે રામના સોગન ખાવું છું કે તમે જે કહેશો તેજ હું કરીશ. હું પોતાની સુકૃતિનો ઉલ્લેખ કરીને સોગન ખાઇને કહું છું કે, તમારી જે અભિલાષા હશે તે હું અસંકોચ ચિત્તથી કરીશ."

કૈકેયીએ દશરથને આવાં વચનમાં બંધાયલા જોઇને પોતાની ધારેલી આશા વિષે એકરીતે નિઃસંશય થઇ, અને ખુશીથી પોતાના પુત્ર ભરતને રાજ્યાભિષેક સંકલ્પ કરીને સાક્ષાત્ યમદૂતની પેઠે રૂવાટાં ઉભાં થાય એવા કઠોર સ્વરથી બોલવા લાગી, "મહારાજ! તમે યથા રીતે સોગન ખાઇ કબૂલ કરેલી માંગણી આપવા પ્રતિજ્ઞાથી બંધાયા છો, એ ઇન્દ્રાદિત્રયસ્ત્રિંશત દેવતાઓ સાંભળે ચંદ્ર, સૂર્ય, દિવારાત્રિ, દસ દિશા, પરોક્ષ અને પ્રત્યક્ષ ભૂવનદેવતા ગૃહદેવતા, ગંધર્વ, રાક્ષસ અને બીજા બધા જીવો તમારી એ પ્રતિજ્ઞા વિષે જાણે. એક શુદ્ધ સ્વભાવ સત્યપ્રતિજ્ઞ, સત્યવાદિ, ધાર્મિક રાજા મને વરપ્રદાન કરવા તૈયાર થયા છે, દેવતાઓ તે સાંભળો. રાજમહિષી કૈકેયી પોતાનો ઉદ્દેશ સાધન અચળ રાખવા માટે પહેલાં દશરથને આવી રીતે સ્તવ કરીને પછી બોલી, "મહારાજ! હવે તમે દેવાસુર યુદ્ધના વિષે એકવાર સ્મરણ કરીને જુઓ, એ વખતે અસુરેશ્વર શંબર તમારો નાશ કરી શક્યો નહિ ખરો, પરંતુ તેની જોડે લઢતાં તમે બહુ દુર્બળ થઇ ગયાં હતા. તે વેળાએ મેં વિશેષ દુઃખ સહન કરીને ઘણા યત્નથી રક્ષા કરી હતી. તેથી તમે મને બે વર આપવાની ઇચ્છા જણાવી હતી. પરંતુ તે વેળાએ તમારી પાસે કંઇ માગ્યું નહિ. હમણા વખત આવ્યો છે. હું પણ માંગુ છું તમે ધર્માનુસારે કબૂલાત આપીને જો મારૂં માંગણું નહિ આપો, તો હું આજેજ આ અપમાનથી જીવ તજીશ."

કૈકેયીએ રાજા દશરથને પોતાના સૌન્દર્યથી વશીભૂત કર્યો હતો. દશરથ હવે રાહ જોઇ શક્યો નહિ. જેમ મૃગ પોતાનો નાશ કરવા માટે પોતેજ જાળમાં બંધાય છે, તેમ તે સત્ય રક્ષા અંગીકાર કરીને પોતાના મૃત્યુની જાળમાં ફસાયો. તે કૈકેયીએ કહ્યું, "મહારાજ ! તમે રામને રાજ્યમાં અભિષિક્ત નહિ કરતાં ભરતને અભિષેક કરો. અને સુધીર રામ ચીર ચર્મ પહેરીને તથા માથે જટા ધારણ કરીને દંડકારણ્યમાં ચઉદ વર્ષ સુધી તપસ્વી વેશમાં કાળ ગાળે. મહારાજ! આજેજ ભરતનું નિર્વિઘ્નથી યૌવરાજ ગ્રહણ, અને આજેજ રામનું વનવાસ પ્રયાણ, એજ મારી ઇચ્છા છે, એજ મારી પ્રાર્થના છે. મહારાજ! તમે સત્ય પ્રતિજ્ઞ થઇ આપનું કુશળ શીળ સાચવો. તપેશ્વરીઓ કહે છે કે સત્ય વાક્ય લોકાન્તરમાં માણસને હિતવાળું થાય છે."

દશરથે કૈકેયીની આ નિર્દય વાચા સાંભળી જરા પરિતાપની જોડે મનમાં ધાર્યું કે હું શું દિવસે સ્વપ્ન જોઉંછું, ના, મારા મનને ખરેખર કંઇ વિપ્લવ થયો છે. આવા વિચાર કરતાં કરતાં મૂર્છિત થયા. ઘણીવારે તેમને શુદ્ધી આવી. દુઃખાનલમાં કૈકેયીને દગ્ધ કરતા હોય એમ ગુસ્સાથી કહેવા લાગ્યા, "ઘાતકી ! દુશ્ચારિણી ! કુળ નાશ કરનારી ! પાપિયણ ! રામે તારો શો અપકાર કર્યો છે અને મેં પણ એવું શું અનિષ્ટ કર્યું છે. કૈકેયી ! હું વૃદ્ધ થયો છું, મારો અન્તકાળ ઘણે પાસે છે, આવી શોચનીય અવસ્થામાં દીનભાવથી તારી પાસે વિલાપ કરૂછું કે તું મારા ઉપર દયા કર. આ સસાગરા પૃથ્વીમાં જે કંઇ પદાર્થ મળે છે, ત બધા હું તને આપુંછું, તું આ દુર્બુદ્ધિ છોડ. હું હાથ જોડીને કહુંછું, તારા પગ પકડુંછું, તું રામની રક્ષા કર; કે જેથી નિરપરાધીને ત્યાગીને મારે અધર્મનો સંચય કરવો પડે નહિ."

મહારાજ દશરથ શોકદુઃખથી ઘણાજ વ્યાકુલ થયા. તેઓ કોઇ વખત વિલાપ કરતા, તો કોઇ વખતે મૂર્છિત થતા, કોઇ સમય તેમનું આખુ શરીર ફરવા લાગતું તો કોઇ વેળા આ દુઃખરસના સમુદ્રમાંથી બચવા માટે

વારવાર પ્રાર્થના કરવી. આવી દીન અવસ્થા જોવા છતાં પણ ક્રૂર સ્વભાવની કૈકેયી તેમને કઠોર વચન પ્રહારવા લાગી, “ મહારાજ ! વરદાન કરીને જો તમને ફરી અનુભવ કરવામાં આવ્યો, તો તમે પૃથ્વીમાં પોતાને ધર્મજ્ઞ શી રીતે પ્રચાર કરવાના ? જ્યારે રાજર્ષિયો આવીને તમને મારા આ વરદાન વિષે પૂછશે, ત્યારે તમે તેઓને શું જવાબ આપશો ! મેં જેની કૃપાથી જીવન મેળવ્યું છે, જેણે મારી સેવા ચાકરી કરી છે, તે કૈકેયીની પાસે અંગીકાર કરીનેજ પ્રતિજ્ઞા લઇને ફરી જાઓછો, તમારા આ દોષથી વંશના બધા રાજાઓનો અપયસ થશે. જુઓ મહીપાલ શૈવે સત્યના પાશમાં બંધાઇને શૈન્યપક્ષી તથા કબૂતરને પોતાનું માંસ આપ્યું હતું. રાજા અલર્કે પોતાની આંખ કાઢીને કોઇ એક આંધળા બ્રાહ્મણને આપીને સદ્દગતિ મેળવી હતી. મહા સમુદ્ર પણ હજી સુધી કિનારો વટાવી શકતો નથી. તમે આ બધાં નિદર્શન જુઓ, જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તેમાં કંઇ પણ ફરક કરશો ના. નરનાથ ! મેં જાણી લીધું છે કે, હમણાં તમને ઘણીજ દુર્બુદ્ધિ સૂઝી છે. તમે ધર્મ ત્યાગીને રામને રાજ્ય સોંપીને કૌશલ્યાની જોડે પ્રેમ કરવા ઇચ્છોછો. મેં તમારી પાસે જે માંગણી કરી છે, તેમાં ગમે તો ધર્મ હો કે અધર્મ હો, અને તમે જે મારી પાસે સ્વીકાર કર્યું છે, તે ખરૂં હોય કે ખોટું હોય, પણ તેમાં કોઇ પણ પ્રકારનો ફેર પડવાનો નથી. જો તમેં રામને રાજ્યમાં અભિષેક કરો તો હું નિશ્ચય કહુંછું કે, હું આજેજ તમારી સામે ઝેર ખાઇને પ્રાણ ત્યાગીશ. મારે એક દહાડો પણ કૌશલ્યાને સંમાન કરવું પડે તો તે કરતાં મરવુંજ સારૂં છે, હું પ્રાણથી વહાલા ભરતનું નામોચ્ચારણ કરી સોગન ખાઇને કહું છું કે, રામને વનવાસ મોકલ્યા વિના કોઇ રીતે મારા મનમાં સંતોષ થશે નહિ.

પેલી તરફ રાત પૂરી થઇને પ્રભાત થતા સૂર્યોદય થયો છે. શુભલક્ષણ શુભ નક્ષત્ર, તથા શુભ મુહુર્ત્ત આવ્યા છે. તે જોઇને વશિષ્ટદેવે અભિષેકની બધી સામગ્રી લઇને શિષ્યોની જોડે રાજપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે જોયું કે

એના બધા માર્ગ પાણીથી છીપાએલા તથા સ્વચ્છ છે, આ પણ બધા પુણ્યદ્રવ્યથી પરિપૂર્ણ છે, ચારે બાજુએ વાવટા નીશાનો ઉડે છે, અને ચંદન અગરૂ તથા ધુપનો વાસ ચારે બાજુએ બહેકી ઉઠે છે. સર્વત્ર મહોત્સવ થાય છે. બધા આહ્લાદથી ઉન્મત છે તથા રામનો અભિષેક જોવા માટે ઉત્સુક છે. વશિષ્ટ તે સુરપુર પ્રતિમ પુરી વટાવીને અંતઃપુરની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમણે આવીને જોયું કે એ પણ ધ્વજા પતાકાથી પરિશોભિત છે. તે વેળાએ પુરવાસી તથા જનપદવાસી પ્રજા અને યજ્ઞવિત બ્રાહ્મણ તથા સભાસદો ત્યાં હાજર થએલા છે. તે જોઇ તેઓ બીજા ઋષિયો સહ રાજા દશરથની પાસે જવા લાગ્યા.

એ વખતે સારથિ સુમંત્ર અંતઃપુરમાંથી બહાર નીકળતો હતો. વશિષ્ઠદેવે દરવાજાપર તેને જોઇને કહ્યું, "સુમંત્ર! તું જલદીથી જઇને મહારાજને અમારા આવવાના સમાચાર કહે અને કહેજે કે સાગર જળ અને ગંગાજળ સોનાના કળસમાં ભરી લાવવામાં આવ્યાં છે, ઔદુમ્બર પીઠ બધી જાતના બી, સુગંધ વિવિધ રત્ન, મધ, ઘી, સાજ કુશ, પુષ્પ, સર્વાંગ સુન્દરી કુમારી મત્ત હાથી, ચાર ઘોડાનો રથ, ખડગ, ઉત્તમ ધનુષ્ય, મનુષ્ય વાહ્ય યાન, શ્વેતચંદ્ર, સફેદચામર સ્વર્ણભૃંગાર, સ્વર્ણશાંકળથી બાંધેલા કકુદધારી, પીલાસ મારતો વૃષ, ચાર દાંડાવાળા મહાબળ સિંહ સિંહાસનક વાઘનું ચામડુ, સમિધ, હુતાશન, સર્વ જાતના વાજા, સુસજ્જિત ગણિકા, બ્રાહ્મણ, આચાર્ય, ગામ અને નાના પ્રકારના પવિત્ર મૃગ પક્ષિ લાવવામાં આવ્યા છે. નગર તથા જનપદના મોટા મોટા માણસો, તેમજ નોકરોને લઇને વેપારીઓ આવ્યા છે. એ વિના બીજા ઘણાં વિવિધસ્થળ નિવાસી રાજાઓ રામનો અભિષેક જોવા માટે આનંદિત ચિત્તથી આવ્યા છે. સુમંત્ર હમણા આ પુષ્યા નક્ષત્રમાં રાજ્યાભિષેક થાય માટે તું મહારાજા દશરથની પાસે જઇને જલદીથી તૈયાર થવાને કહે."

મહાબળવાન સુમંત્ર મહર્ષિ વશિષ્ટની આજ્ઞા સાંભળતાંજ રાજા દશર-

થના મહેલ તરફ ચાલ્યો, રાજાજ્ઞાથી અન્તઃપુરના સર્વત્ર તેને જવા આવવાની છુટ હતી. એ વખતે દશરથની કેવી અવસ્થા થઇ છે, સુમન્ત્ર એમાંનું કંઇ પણ જાણતો નહોતો. તે અસંકુચિત ચિત્તથી ત્યાં જઇને હમેશની રીત પ્રમાણે હાથ જોડીને તેની સ્તુતિવાદ કરીને બોલ્યો, "મહારાજ! આપ અમારી પ્રીતિનું એક માત્ર આશ્રય છો, સૂર્યોદય થવાથી જેમ સમુદ્ર ઉષારંજિત પાણીથી બધાને આનંદ આપે છે, તેમ આપ પોતે પ્રીય થઇને પ્રફુલ્લ ચિત્તથી અમને આનંદ આપો. આજે રાજકુમાર રામનો અભિષેક-મહોત્સવ છે આપ વિચિત્ર વસ્ત્ર તથા અલંકાર ધારણ કરીને ઉજ્વલ શરીરપર સુમેરૂ પર્વતથી સૂર્ય જેમ ઉદય પામે છે તેમ આપ પણ બીછાના ઉપરથી ઉઠો. અભિષેકની બધી તૈયારી થઈ છે નગર તથા જનપદના બધા માણસો વેપારીઓની જોડે ઉભા છે. વશિષ્ટદેવ પોતે બીજા બ્રાહ્મણોની જોડે દરવાજાપર આવ્યા છે. માટે આપ ત્વરાથી રામના રાજ્યાભિષેકની આજ્ઞા આપો."

મન્ત્રી સુમંત્રના આવા શાંત તથા યથાર્થ સ્તવનથી મહીપાલ દશરથ ફરી શોકમાં અભિભૂત થયા અને નિરાનંદ ચિત્તથી, લાલ આંખથી તેની તરફ નજર ફેંકીને બોલ્યો, "સુમંત્ર તમારી આ સ્તુતિવાદ મને વધારે મર્મવેદના કરે છે." રાજા દશરથના મોંની આવી એકદમ કાતરોક્તિ સાંભળીને તથા તેમની દીન દશા જોઇને સુમંત્ર હાથ જોડીને ત્યાંથી કંઇક પછાડે ખસ્યો. તે વેળાએ દેવી કૈકેયી મહારાજને ઘણાજ વિષાદમાં આવેલા તથા વાક્ય બોલવામાં અસમર્થ જોઇને સુમંત્રને બોલાવીને કહ્યું, "જુઓ, મહીપાલ રામાભિષેકના હર્ષથી આખી રાત જાગ્યા છે. એટલા માટે તમે અસંકુચિત ચિત્તથી રામને અહિંયાં લાવો. તમારૂં મંગળ થાઓ." સુમંત્રે કહ્યું, "દેવિ! રાજાજ્ઞા વિના હું શી રીતે જાઉં?" તે વેળાએ રાજા દશરથે મન્ત્રીનું આ બોલવું સાંભળીને કહ્યું, "સુમંત્ર! હું પ્રિયદર્શન રામને એકવાર જોઇશ, તમે જલદીથી તેને લાવો" તે વેળાએ સુમંત્ર રામની ઇચ્છેલી કામના સિદ્ધ

થશે એવું ધારીને રાજાજ્ઞા મળતાંજ આનંદિત ચિત્તથી ત્યાંથી નીકળ્યો.

પછી સુમંત્ર રાજકુમાર રામના ઓરડામાં આવ્યો, એ ગડબડ વિનાનો તથા નિસ્તબ્ધ છે. એની ચારે બાજુએ કુંડલ ધારી વિશ્વાસુ જુવાનો હથિયારો હાથમાં ઝાલીને સતત સાવધાન રહેલા છે અને દરવાજા પર કેટલીક વૃદ્ધ સ્ત્રી વેત્રિકા હાથમાં લઇને બેઠેલી છે. સુમંત્રે ઓરડામાં પ્રવેશીને જોયું કે, રામ ઉત્કૃષ્ટ પોશાક ધારણ કરી સુવર્ણમય પલંગ ઉપર ધનાધિપતિ કુબેરના જેવા બેઠા છે. તેમના શરીર પર સુગંધિ રક્તચંદન ચોપડેલું છે. દેવી જાનકી હાથમાં ચામર લઇને તેમની પાસે બેઠાં છે; જાણે એમ જણાવતાં હોય કે ચિત્રાની સાથે ચંદ્ર મિલિત થયો છે. રામ મધ્યાહ્ન સૂર્યની પેઠે સતેજથી પ્રદીપ્તવાન્ છે. સુમંત્રે તેમની પાસે જઇને વિનીતભાવથી પ્રણામ કર્યો, અને તેમને પ્રમોદશય્યામાં બેઠેલા તથા પ્રસન્ન જોઇને હાથ જોડીને બોલ્યો, "યુવરાજ! રાજા દશરથ તથા દેવી કૈકેયી આપને જોવાની ઇચ્છા રાખે છે એટલા માટે આપ ત્વરાથી ત્યાં પધારો."

મંગલાચરણ પૂરૂં થયાથી રામ જાનકીની સંમતિ લઇને સુમંત્રની જોડે નીકળ્યા. તેમણે ગિરિ ગુહાવિહારી કેશરીની પેઠે મહેલમાંથી બહાર નીકળીને જોયું, વિનીત લક્ષ્મણ હાથ જોડીને દરવાજા પર ઉભો છે. વચ્ચલા ઓરડામાં મિત્રો ટોળા બંધ થઇને તેમને મળવા માટે રાહ જુએ છે, તે વેળાએ તે તેઓની પાસે જઇને તેઓનું સવિશેષ સન્માન કરીને સુવર્ણ મણિ જડિત રથમાં બેઠા. એ રથને વાઘના ચામડાથી ઢંકાયલા, હાથીના બચ્ચાના જેવા હૃષ્ટપૃષ્ટ ઉત્કૃષ્ટ ઘોડા જોડેલા છે અને સુમેરૂના જેવા ઉત્તમ દેખાવનો તે જણાય છે.

રાજા દશરથ શુષ્ક વદન તથા દીનભાવથી કૈકેયીની જોડે પલંગ ઉપર બેઠા છે, એ પ્રસંગે રામ તેમની પાસે આવ્યા અને વિનયની જોડે પહેલા તેમને નમસ્કાર કર્યા પછી પ્રસન્ન ચિત્તથી કૈકેયીને તેમણે પ્રણામ કર્યા. દશરથે રામની સામુ જોઇને કહ્યું, "રામ!" નામ લેતાજ તેમની આંખ આંસુથી

ભરાઈ ગયા તે પછી તેને જોવા કે તેની જોડે વાતચિત્ત કરી શક્યા નહિ. પિતૃવત્સલ સુચતુર રામ તેમને આવો અસંભાવિક શોક અકસ્માત શી રીતે ઉત્પન્ન થયો તેનો વિચાર કરતા પર્વકાલીન સમુદ્રના જેવા અસ્થિર થઈ રહ્યા. મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, મહારાજ આજ શા માટે મને જોઇને હર્ષ પ્રકાશ કરતા નથી. આગળ મને જોયાથી જો કે કોઈ પણ કારણથી ગુસ્સામાં હોય તો પણ પ્રસન્ન થતા પરંતુ આજે શા માટે આવા દુઃખિત થયા. આવો વિચાર કરીને રામ શોકાતુર ચિત્તથી દિલગીર ચહેરે કૈકેયીને પૂછ્યું, "અંબ! કહો, મેં શું કંઈ અપરાધ કર્યા છે? મા! તમે શું ગુસ્સામાં અથવા અભિમાનમાં પિતાશ્રીને કંઇક કઠોર બોલ કહ્યા છે? તેથીજ શું એમનું મન આવું ખિન્ન થયું છે? એનું નિગૂઢ કારણ જાણવા માટે મારૂં મન ઘણું તલપી રહ્યું છે. કહો એમનો આવો નહિ જોયલો ચિત્તવિકાર શા કારણથી થયો છે."

તે વેળાએ નિર્લજ્જ કૈકેયી પોતાના હિતોદ્દેશથી બોલી, "રામ! રાજા ક્રોધાયમાન થયા નથી, એમનું દુઃખ એવું કંઇ નથી પરંતુ એઓ તારા ડરથી પોતાની કંઈ મનની વાત કહી શકતા નથી. તું એમનો જીવથી વધારે વહાલો પુત્ર છે, તને કોઈ જાતનું અપ્રિય કહેવા તેમના મોંથી વાક્ય નીકળતું નથી પરંતુ એમણે મારી પાસે જે સ્વીકાર કર્યો છે, તે ખચીત તારે પાળવું પડશે એમણે પહેલાં સંમાનથી મને બે વર દાન કરવાનું વચન આપ્યું હતું. હમણાં મેં તે વર માગ્યાથી એ અનુતાપ કરે છે. જો સત્ય ધર્મનું મૂળ છે, એ સાધુઓના અજાણમાં નથી. હમણાં રાજા તારા કહેવાથી મારા ઉપર ક્રોધાયમાન થઈને તે સત્ય રક્ષામાં દૂર નહિ થાય. એ તને જે કહેશે, તેના સારાસારનો વિચાર નહિ કરતાં જો તું તે પાલન કરે તો જ હું તને તે કહું."

રામે કૈકેયીના મોંએથી એ બધો વૃત્તાંત સાંભળીને વ્યથિત ચિત્તથી કહ્યું, "દેવી! સજ્જનાની વાત પૂછવી જ નહિ પણ તમારા હિત સાધન તથા પિતાજીના સત્યપાલનને માટે હું પોતે જ ભાઈ ભરતને રાજ્ય, ધન, પ્રાણ

સુધ્ધાં આપી શકું છું હમણાં મહારાજ ઘણાજ શરમાયા છે, તમે એમને ધીરા પાડો. એઓ શા માટે આવી રીતે નીચુ માથુ ઘાલીને હળવે હળવે રૂવે છે? આજે ભરતને મોશાળથી બોલાવવા માટે દૂતો એમની આજ્ઞાથી પવનવેગી ઘોડા પર જાય. અને હું પણ અવિચલિત ચિત્તથી પિતૃઆજ્ઞા માથે ચઢાવીને જલદીથી ચઉદ વર્ષને માટે દંડકારણ્યમાં જાઉં છું

કૈકેયી રામના આ બોલથી સંતુષ્ટ થઈ તેમના વનગમનમાં સંપૂર્ણ નિઃશંસય થઇ અને બોલી ઠીક છે દૂતો ઝડપથી ચાલનારા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને ભરતને મોશાળમાંથી લાવવા માટે જલદીથી જશે પરંતુ રામ! તું જ્યારે વન ગમનમાં આવો ઉત્સુક થયો છે, ત્યારે તને વિલંબ કરવું સારૂં જણાતું નથી. તું હમણાંજ જા. જો સત્યરક્ષાનો વિલંબ થતો જોઇને મહારાજ આવી રીતે લજ્જિત થાય છે, અને એ માટેજ એ તારી જોડે બોલતા નથી. જ્યાં સુધી તું આ પુરીમાંથી વનમાં જશે નહિ ત્યાં સુધી તારો પિતા સ્નાન ભોજન કરશે નહિ."

તે વેળાએ રાજા દશરથ, હા ધિક પડો, કેવું દુઃખ! આમ બોલીને એક લાંબો નીશાસો મૂકીને શોકથી તે સોનાના પલંગ પર મૂર્છિત થયા. રામ પણ ગભરાઇને તેમને ઉપાડીને કૈકેયીના વારંવાર કહેવાથી ઘોડાને એડી તથા ચાબકા મારવાની પેઠે વનમાં જવાને માટે વ્યગ્ર થઈ પડ્યા અને તેના કઠોર બોલથી કંઈ પણ દિલગીર નહિ થતાં બોલ્યા, "દેવિ! હું સ્વા-ર્થી થઇને આ પૃથ્વીમાં રહેવા ચહાતો નથી. જો જીવ આપતાં પણ પૂજની-ય પિતાશ્રીનું હિત કરી શકું તો તે કરવું મારે માટે સારૂં છે. પિતાની સેવા તથા પિતાજીની હું આજ્ઞા પાલન નહિ કરી શક્યાથી હું તમારા કહેવા પ્રમાણે ચઉદ વર્ષને માટે નિર્જન અરણ્યમાં જઇને રહીશ. આજ માની અનુમતિ ગ્રહણ તથા જાનકીને સમજાવતાં જે વખત લાગશે તેટલીજ વાર થોભીને હું તરત દંડકારણ્યમાં જવા નીકળીશ. હવે ભરત રાજ્ય પાલન તથા પિતાજીની સેવા ચા-રી કરે તેનો તમે બંદોબસ્ત કરજો; દેવિ! પિતાની સેવાજ પુત્રનો પરમ ધર્મ છે."

રામના આ બોલથી રાજા દશરથનું દુખ વધ્યું. તેઓ શોકાવેગમાં કાંઇ પણ નહિ બોલતા મોટેથી રોવા લાગ્યા. ત્યારે સુધીર રામ બેશુદ્ધ થએલા પિતા અને અનાર્ય કૈકેયીને પ્રદક્ષણા તથા પ્રણામ કરીને અન્તઃપુરમાંથી નીકલ્યા. મહાવીર લક્ષ્મણે આટલી વારસુધી તે બધી વાતચિત સાંભળી હતી તે પણ ગુસ્સાથી ઘણા વ્યાકુળ થઇને રોતી આંખે તેની પછવાડે પછવાડે જવા લાગ્યા. ત્યાર પછી રામે ઉત્કૃષ્ટ છત્ર, ચામર, આત્મીય સ્વજન તથા શહેરના માણસોને વિદાય કર્યા. તેમણે મનમાંને મનમાં દુઃખનો વેગ ઉપાડીને અને દુઃખનાં બાહ્ય લક્ષણોને ગુપ્ત રાખી આ અપ્રિય સમાચાર આપવા માટે માના અન્તઃપુરમાં ગયા. ટુકામાં, તે વેળાએ કોઇ તેના ચહેરાપર દુઃખના કાંઇ ચિન્હ જોઇ શક્યા નહિ. જેમ જ્યોત્સના પૂર્ણ શારદિય ચંદ્ર પોતાની કુદરતી શોભા ત્યાગતો નથી તેમ એ સુધીરે તે વેળાએ પણ હમેશના હર્ષને ત્યાગ્યો નહિ.

કૌશલ્યાએ સંયમની સાથે રાત ગાળીને સવારે પુત્રના હિતને માટે પોતે વિષ્ણુ પૂજા કરે છે. પછી સફેદ રેશમી વસ્ત્ર પહેરી તથા મંગળોચ્ચાર પૂરો કરીને આનંદિત ચિત્તથી ઋત્વિકાના દ્વારા હોમ કરાવતી હતી. એટલામાં તેના બહુ દિવસની વાસનાનું ધન, આનંદ વર્દ્ધન રામ તેમની પાસે આવ્યા. તે પણ દેવકાર્ય પડતું મૂકીને બાળવત્સા વડવાની પેઠે તેની પાસે ગઇ. પછી રામે કૌશલ્યાના ચરણમાં પ્રણિપાત કર્યા. કૌશલ્યા તેમને આલિંગન કરી. તથા મસ્તકને સુંઘીને પુત્ર વાત્સલ્યથી પ્રિય વાક્ય કહેતાં કહ્યું, "બેટા ! તું ધર્મશીલ વૃદ્ધ રાજર્ષિયોની આયુષ્ય કીર્તિ અને કુળના યોગ્ય ધર્મ મેળવ. જો, મહારાજ કેવા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાન છે. તેઓ આજે તને યૌવરાજ્યમાં નિયોગ કરશે." એવું કહીને કૌશલ્યાએ રામને બેસવા માટે આસન આપીને ખાવાને કહ્યું. ત્યારે વનગમનમાં તેયાર થયલા સ્વભાવતઃ નમ્ર રામે માનો ગૌરવ સાચવવા માટે જરા નમીને હાથ જોડીને કહ્યું. "મા ! તમને, જાનકીને તથા લક્ષ્મણને મોટી વિપત્તિ આવી છે, તે તમે જાણતાં નથી.

હમણા આ આસનની શી જરૂર છે? હું આ પળે દંડકારણ્યમાં જાઉં છું. હવે મારે જંગલે જંગલ ભટકી ચઉદ વર્ષ ગાળવાના છે. પિતાજી આજે મને વનવાસ આપે છે અને ભરતને યૌવરાજ આપે છે."

કૌશલ્યા આ વાક્ય સાંભળતાજ કુહાડીથી કાપેલા શાલના ઝાડની પેઠે, સુરલોકથી ભ્રષ્ટ થયલી સુરનારીની પેઠે તરત જમીન ઉપર મૂર્છીત થઇ પડી. તેણે કદી દુઃખ ખમ્યું નહોતું. રામ તેને કેળના ઝાડની પેઠે ભોંય ઉપર પડેલી તથા મૂર્છીત થયેલી જોઇને ગભરાતા ચિત્તથી ઉઠાડી અને જેમ બડવા બોજો ઉપાડીને થાક ખાવા માટે જમીન ઉપર લોટે છે તેમ તેને લોટતી તથા ધુલથી ખરડાયલી જોઇને પોતે પોતાને હાથે તેના આખા શરીરને ઝાટકવા લાગ્યા. રામે હાથ જોડીને કૌશલ્યાને કહ્યું. "દેવિ! હું વનમાં જઇશ, તમે મને જવાની રજા આપો. મારા સોગન છે જો તમે મારા આ ભલામાં વિઘ્ન નાંખો તો જેમ રાજર્ષિ યયાતિ સ્વર્ગમાંથી જમીન ઉપર આવ્યા હતા, તેમ હું પ્રતિજ્ઞાથી પાર થઇને પાછો ઘરમાં આવીશ. શોક કરીશ ના, મનનું દુઃખ મનમાંજ સમાવ. હું નિશ્ચય કહું છું કે પિતાની આજ્ઞા પાળીને વનવાસથી ઘરમાં આવીશ. જુઓ તમે. હું, જાનકી લક્ષ્મણ અને સુમિત્રા આપણે બધા, પિતા જે કહે તેજ કરીએ એજ ખરો ધર્મ છે."

પછી સુધીર રામ ક્રોધાયમાન હાથીની પેઠે પ્રિયમિત્ર સુમિત્રાનંદન લક્ષ્મણને આગળ કરીને અવિકૃત ચિત્તથી કહેવા લાગ્યા, "વત્સ! હમણાં ક્રોધ, શોક અને આ અપમાનને હૃદયમાં સ્થાન આપીશ ના. રાજ્ય લોભ ત્યાગીને હમણાંજ આ શહેરમાંથી નીકળવાની ઇચ્છા રાખું છું. હું નીકળું તો આજે કૈકેયી નિષ્કંટકપણે પોતાના પુત્ર ભરતને રાજ્યમાં અભિષેક કરશે. હું જટા વલ્કલ ધારણ કરીને અરણ્યમાં ગયાથી તે મનના સુખથી કાળ ગાળશે. મારા તરફ કૈકેયીનો મનોભાવ આવો અનિષ્ટ થયો છે, દૈવજ એનું કારણ છે. તેમ નહિ હોત તો કૈકેયી મને દુઃખ આપવા માટે કદીપણ આવું કરત નહિ. ભાઇ! તું તો જાણે છે કે, હું કોઇ પણ વખતે માતાઓ-માંથી કોઇમાં પણ અનન્યભાવ રાખતો નહોતો, વળી કૈકેયી પણ મને તથા

ભરતને કદી ભિન્ન જોતી નહોતી, છતાં આજે તેણે કઠોર વાક્યથી મારા રાજ્યનાશ તથા વનવાસની પ્રાર્થના કરી, તે વિષયમાં દૈવના વિના બીજું કંઇ કારણ હું જોતો નથી ભાઇ ! રાજ્યલક્ષ્મી હાથમાં આવી નહિ તેથી તું દીલગીર થતો ના, રાજ્ય તથા વન આ બેઉમાં વન જ ઉત્તમ છે. દૈવનો પ્રભાવ કેવો છે તે તો તારા જાણવામાં આવ્યો, તેથી આ રાજ્યનાશ વિષે દૈવોપહત પિતા તથા આ માતાને દોષ દેવો એ આપણું કર્ત્તવ્ય નથી."

લક્ષ્મણે કટાક્ષ કરીને જવાબ દીધો, "વીર ! આ અનિષ્ટ બનાવ મારાથી કોઇ રીતે ખમી શકાતો નથી. હું મનના દુઃખથી જે કંઇ કહું છું આપ ક્ષમા કરજો. આપ કર્મક્ષમ છે, તો શીરીતે તે સ્ત્રી વશવર્તિ રાજાના ધિક્કારવા યોગ્ય અધર્મને વશીભૂત થાઓ છો? જે માણુસ નિસ્તેજ છે, નિર્વીય છે, તેજ દૈવને પગલે ચાલે છે. પરંતુ જેઓ વીર છે, લોકો જેઓના બળ વિક્રયની પ્રસંસા કરે છે, તેઓ કદાપી દૈવના સામું પણ જોતાં નથી. જે પોતાના બળથી દૈવને નિસ્તેજ કરી શકે છે, દૈવ બળથી પોતાના સ્વાર્થની હાની થવા છતાં પણ ગભરાતા નથી. આર્ય ! આજ લોકનું દૈવ બળ અને પુરૂષનું પૌરૂષ્ય બેઉને જોઇશ. આજે દૈવ તથા પૌરૂષ્ય બેઉ બળાબળની પરીક્ષા કરીશ. જેઓ આપના રાજ્યાભિષેક દૈવ પ્રભાવમાં પ્રતિહત થતું જુએ છે, આજે તેઓ મારા પરાક્રમી હાથથી પરાસ્ત થશે. આજે હું ઉચ્છૃંખલ, દુર્દાન્ત, મદ સ્ત્રાવી, મત્ત હાથીના જેવો દૈવને પોતાના પરાક્રમથી અટકાવીશ. પિતાશ્રી દશરથની વાતને તો છેટે રાખો. બધા લોકપાલ, એટલુંજ નહિ, પણ ત્રણ લોકના પ્રાણી માત્ર પણ આપના રાજ્યભિષેકમાં હરકત પહોંચાડી શકશે નહિ. જેઓએ એક બીજાના એક વાક્ય થઇને આપને વનવાસ મોકલવાનો સિદ્ધાંત કર્યો છે, આજે હું તેઓનું અનિષ્ટ સાધન કરીને ભરતને રાજ્ય આપવા માટે રાજા તથા કૈકેયીએ જે આશા રાખી છે, તેનો જડમૂળમાંથી ધ્વંશ કરીશ." રઘુવંશાવતંસ શી રામ લક્ષ્મણના આવાં વચન સાંભળીને વારંવાર તેને ધીરજ આપતાં તેનાં આંસુ લેઇને

બોલ્યા, "બેટા ! હું પિતાજીની આજ્ઞા પાળીશ, સર્વ રીતે એજ મને સન્માર્ગ જણાય છે."

ત્યાર પછી દેવી કૌશલ્યા ધાર્મિક રામને પિતાની આજ્ઞા પાળવા ઘણો આતુર થયલો જોઇને આંસુ ભરેલી આંખથી કહેવા લાગી, "હા બેટા ! તું હવે જ્યાં જઇશ, વત્સાનુગામી ગાયની પેઠે હું તારી જોડે આવીશ." પુરૂષ પ્રધાન રામ શોકાતુર માનાં આવાં વાક્ય સાંભળીને બોલ્યા, "મા ! કૈકેયીએ વંચના કરીને મહારાજને ઘણાંજ દુઃખી કર્યા છે, હમણાં હું તો જંગલમાં જાઉં છું વળી જો તમે પણ મારી જોડે આવો તો તેઓ ખરેખર પ્રાણ ત્યાગશે. સ્ત્રીઓને સ્વામી પરિત્યાગ જેવું બીજું ઘાતકી પાપ એકે નથી, એ અનર્થને મનમાં જરાપણ જગો આપવી નહિ. જ્યાં સુધી જગતમાં પતિ જીવંત છે, ત્યાં સુધી કાયમનો વાક્યથી તેની સેવા કરવી એજ સ્ત્રીનો વાસ્તવ ધર્મ છે. મા ! કાયમનથી તે વૃદ્ધ રાજાનું હિત સાધન કરવું એજ તમારૂં કર્ત્તવ્ય છે."

ત્યાર પછી કૌશલ્યાએ શોક રોકીને પવિત્ર જળથી આચમન કરીને રામને માટે નાના પ્રકારના મંગળાચરણ બોલવા લાગી. તે બોલી "બેટા ! હું તને કોઇ રીતે રોકવા ચહાતી નથી. હમણા તું જા, પરંતુ જલદીથી પાછો આવજે. તું પ્રેમથી નિયમ પૂર્વક જે ધર્મ પ્રતિપાલનમાં પ્રવૃત થયો છે, તે ધર્મજ તારી સંભાળ રાખો. ધીમાન વિશ્વામિત્રે તને જે હથિયારો આપ્યાં છે, તે પણ તારી સંભાળ રાખે. બેટા ! પિતૃસેવા, માતૃસેવા અને સત્ય પાળવાના પ્રભાવથી રક્ષિત થઇને દીર્ઘાયુ થા. ઇન્દ્રાદિક લોકપાલ, વસન્તાદિ છ ઋતુ, માસ, સંવત્સર, દિન, રાત્રિ, મુહુર્ત, કાલ અને વિરાટ, વિધાતા, પુષા, ભગ અર્થમાં શ્રુતિ, સ્મૃતિ, અને ધર્મ તારી રક્ષા કરે. ભગવાન સ્કંદ, સોમ, બ્રહસ્પતિ, સપ્તર્ષિ, નારદ અને બીજા મહર્ષિયો તારી સંભાળ રાખે. કુરકર્મ કરનાર ભિષણુ રાક્ષસ, પિશાચ અને માંસ ભક્ષક તથા અન્ય હિંસક પશુથી તને કોઈ જાતનો ડર ઉત્પન્ન નહિ થાય. વાંદરાં, વીંછુ ગ

દંશ, મચ્છર, મગર તથા કીડા વનમાં તને કોઇ જાતનું અનિષ્ટાચરણ નહિ કરે. હાથી, વાઘ, મોટા દાંતવાળાં રીંછ, શિંગડાવાળા ભયંકર દેખાવના ગોધા અને બીજાં નરમાંસ ભક્ષક પશુઓની હું અહિંથી પૂજા કરીશ તેથી તેઓ તારો પ્રાણ વિનાશ નહિ કરે. તારૂં પરાક્રમ સિદ્ધ થાઓ. રસ્તાનાં વિઘ્નો દૂર થાઓ.” વિશાળ લોચનની કૌશલ્યાએ રામને આવો આશીર્વાદ દઇને મા, સુગંધ અને સ્તુતીવાદથી દેવોની અર્ચના કરવા લાગી. શાસ્ત્રાનુસારે સળગાવેલા અગ્નિમાં આહુતિ આપવા લાગી અને હુતાવશેષથી લોકપાલાદિને બળિ, સમાધાન તથા બ્રાહ્મણોને મધુપર્ક આપીને રામના વનવાસોદ્દેશથી સ્વસ્તિવાચન કરાવ્યું.

પેલી બાજુએ જાનકી રામનો વનવાસ વૃત્તાંત કંઇ જાણવા પામી નહિ, આજે તેને યૌવરાજ્ય હાથમાં આવશે એનો વિચાર મનમાં રમ્યા કરતો હોવાથી તે ઉલ્લાસમાં મગ્ન થયલી છે. તે આ વખતે રાજધર્મના અનુરૂપ આચારને અવલંબીને આનંદિત ચિત્તથી, કૃતજ્ઞ હૃદયથી દેવપૂજા પૂરી કરીને તેની રાહ જોતી હતી, એટલામાં રામે લજ્જા વિનિત વદનથી ત્યાં પ્રવેશ કર્યો તે વેળાએ જાનકી પ્રિયતમને ઘણાજ ચિંતાતુર તથા શોક સન્તપ્ત જોઇને ધ્રુજતે શરીરે ઉઠી. જાનકીની સાથે રામના મનનો શોક હવે ગુપ્ત રહી શક્યો નહિ, ચિન્હોપરથી તે સ્પષ્ટ જણાવવા લાગ્યો. જાનકી રામનો ચહેરો ઉતરી ગયલો જોઇને દુઃખિત મનથી બોલી, “નાથ! તમારૂં આવું ભાવાન્તર શાથી થયું? આજે ચંદ્રની જોડે પુષ્યા નક્ષત્રનો યોગ થયો છે, આ શુભ લગ્નમાં બૃહસ્પતિ દેવતા છે. વિજ્ઞ બ્રાહ્મણો કહેછે કે આજનો દહાડો રાજ્યાભિષેકને માટે સારો છે. ત્યારે શા માટે તમે આવા દિલગીર છો?”

રામે જાનકીનાં આવાં કરૂણ વિલાપવાળાં વાક્ય સાંભળીને કહ્યું, “જાનકે! પૂજ્યપાદ પિતાજીએ મને જંગલમાં દેશ નીકાલ કાઢયો છે. આજે જે કારણથી મારા ભાગ્યમાં આ અનિષ્ટ બનાવ બન્યો છે તે કહું છું તે સાંભળ.” તે વેળાએ પ્રિયવાદિની જાનકી બધો વૃત્તાન્ત સાંભળી પ્રેમનો ક્રોધ દે-

ખાડીને બોલી, "નાથ! તમે કેવું ખરાબ ધારીને મને આવું કહો છો? તમારૂં બોલવું સાંભળીને હવે ધીરજ રાખી શકતી નથી. તમે જે કહ્યું છે તે એક શાસ્ત્રજ્ઞ મહાવીર રાજકુમારને માટે ઘણુંજ અયોગ્ય તથા ઘણાજ અપયશવાળું છે, એટલું જ નહિ પણ આ બોલવું સાંભળીને ન્યાય તરીકે જણાય છે. ગમે તેમ હો, નાથ! પિતા, માતા, ભાઇ, પુત્ર અને પુત્ર વધુ થઇને પોતપોતાના કર્મનું ફળ પોતેજ મેળવે છે, પરંતુ એક માત્ર ભાર્યા જ સ્વામીના ભાગ્યમાં સમભાગિની તેથી જ્યારે તમને દંડકારણ્યવાસની આજ્ઞા થઇ છે, ત્યારે મને પણ તે થઇ છે જ. જુઓ, બીજાં સગાં વહાલાંની વાતને પડતી મૂકો, સ્ત્રીઓ પોતે પોતાનો ઉદ્ધાર કરી શકતી નથી. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કેવળ પતિજ તેની ગતિ છે પ્રાસાદ શિખર, સ્વર્ગનું વિમાન અને આકાશ ગતિથી પણ વંચિત થઇને તે સ્વામીની ચરણ છાયામાં આશ્રય લે છે. માબાપે પણ મને શીખામણ આપીછે કે, સંપદમાં કે વિપદમાં સ્વામીની સહગામિની થજે. એટલા માટે નાથ! જો તમે આજે જ તે અગાધ વનમાં જતા હો તો હું પણ પગ નીચે કુશ કાંટા ભાંગતી તમારી આગળ આગળ ચાલીશ. તમારૂં કહેવું મેં માન્યું નથી તેથી ગુસ્સે થતા ના. જેમ મુસાફરો પીવા માટે પાણી લઇ જાય છે, તેમ તમે અશંકિત ચિત્તથી મને સોબતી કરીને લઇ જાઓ. મેં તમારી પાસે કદી કોઇ જાતનો અપરાધ કર્યો નથી કે, મને તમે રાખી જાઓ. હું ત્રિલોકેનું ઐશ્વર્ય ચહાતી નથી, તમારો સહવાસ જ વાંછનીય છે. તમને છોડીને સ્વર્ગનું સુખ પણ મને સ્પૃહનીય નથી. હમણાં આ વિષયમાં હું જે કહું, તેમાં મને કંઇ પણ કહેશો ના. જીવિતનાથ! મને બહુ ઇચ્છા છે કે, જે જગાપર મૃગ તથા વાઘ રહે છે, તે ગાઢ નિર્જન જંગલમાં તાપસી થઇને નિત્ય તમારી ચરણ સેવા કરૂં. જે સરોવરમાં કમળદલ ખીલ્યાં છે, હંસ તથા કારંડવો ગડબડ મચાવે છે, દરરોજ નિયમપૂર્વક ત્યાંના હું તે વાંદરાંથી ભરેલાં પ્રદેશમાં પિતૃગૃહની પેઠે અક્લેશથી તમારા ચરણ યુગલ ગ્રહણ કરીતે તમારીંજ આ-

નુવર્ત્તિની થઇ રહું અને તમારી જોડે નિર્ભયપણે શૈલ સરોવર તથા પલ્લવો જોઇને કૃતાર્થ થાઉં. હું જાણું છું કે તમે મારૂં વનમાં સુખથી પ્રતિપાલન કરી શકશો. મારી વાત તો દૂર રહી, અસંખ્ય માણસોનો ભાર લીધા છતાં પણ તમને કંઇ પણ આશકા થશે નહિ. એ કારણથી કહું છું કે આજ કોઇ રીતે તમારો સંગ ત્યાગીશ નહિ. તમે કોઇ રીતે મને ત્યાગી શકશો નહિ. ભૂખ લાગ્યાથી જંગલનાં ફળ મૂળ છે, હું સારૂં ખાવા પીવાને માટે તમને કઇ કષ્ટ આપીશ નહિ. તમારી આગળ આગળ ચાલીશ અને તમે ખાધા પછી હું ખાઇશ. આવી રીતે ઘણો શ્રમ થવા છતાં પણ દુઃખ કંઇ પણ જાણીશ નહિ."

જનકનન્દિની રામના નિષેધ વાક્યથી વિષાક્ત બાણવિદ્ધ હરિણીની પેઠે થઇને ઘણી જખમી થઇ હતી તે સંભ્રમ ચિતથી કરૂણવચનથી આવો વિલાપ તથા પરિતાપ કરતી કરતી પ્રિયતમને ગાઢું આલિંગન દઇને જોરથી રોવા લાગી. જેમ અરણિકાષ્ઠ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ આ વખતે તેના નેત્રમાંથી સ્ફટિક ધવલ પાણીની ધારા દરદરિત ધારથી પ્રવાહિત થવા લાગી, અને પ્રબળ શોકાનલમાં તે વિશાળ લોચનાનો પૂર્ણ-ચંદ્ર સુંદર ચહેરો પાંદડાંથી છિન્ન કમળના જેવો ઘણોજ ફીકો થઇ ગયો.

તે વેળાએ રામ જાનકીને દુઃખ શોકમાં વિચેતના થયેલી જોઇને કંઠાલિંગન તથા આશ્વાસન આપીને બોલ્યા, "દેવિ! તને દુઃખ દઇને હું સ્વર્ગની પણ ઇચ્છા રાખતો નથી. પૂર્વે સદાચાર પરાયણ રાજર્ષિયોએ સ્ત્રીની જોડે વાનપ્રસ્થ ગ્રહણ કર્યું હતું, તે પ્રમાણે હું કરીશ. જાનકિ! તને દંડકારણ્યમાં લઇ જવાની મારી ઇચ્છા નહોતી, પણ જ્યારે તું એમાં દૃઢ સંકલ્પવાળી થઇછે ત્યારે જરૂર હું તને મારી જોડે લઇ જઇશ. હું કહું છું. જે મારો ધર્મ છે, તું પણ તેજ કરવા પ્રવૃત્ત થા. વન ગમનના યોગ્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થા. બ્રાહ્મણોને રત્ન અને ભિખારીઓને અન્ન આપ. કિંમતી ઘરેણાં, ઉત્તમ વસ્ત્ર, ક્રીડા સાધન એ સ્ત્રીની સામગ્રી છે, શૈય્યા આદિ મારી તથા

તારી જે કંઇ બીજી વસ્તુઓ છે તે વિપ્રોને દાન કરી દે અને બાકી રહે તે નોકર ચાકરોને વહેંચી આપ. હવે વખત લગાડવાની જરૂર નથી, હમણુાંથી તૈયાર થા.”

મહાવીર લક્ષ્મણુ રામની પહેલાં ત્યાં આવ્યો હતો. તેણે એઉ વચ્ચે આવી વાતચિત સાંભળીને રોવા માંડ્યું, અને રામનું વિરહ દુઃખ ખમી શકાશે નહિ આવું ધારીને તેના પગ ઝાલીને બોલ્યો, “ આર્ય ! હરણ હાથીથી ભરપૂર જંગલમાં જો જવાની ઇચ્છા હોય તો હું પણ ધનુ ધારણ કરીને તમારી આગળ ચાલીશ. તમને છોડીને હુ ઉત્કૃષ્ટ લોક કે અમરત્વ કંઇ પણ ચહાતો નથી, ત્રિલોકની ઐશ્વરની પણ ઈચ્છા કરતો નથી” તે વેળાએ રામ લક્ષ્મણુને સાથે આવવાને ઘણોજ ઉત્સુક જોઇને દીલાસાના વાક્યથી વારંવાર આવવાની મનાઈ કરવા લાગ્યા. લક્ષ્મણ રાજી થયો નહિ. હાથ જોડીને ફરી બોલ્યો, “આર્ય ! પૂર્વે તમેજ મને તમારૂ અનુસરણ કરવાની આજ્ઞા આપી છે તો શા માટે હમણાં મને મનાઈ કરોછો.”

રામ લક્ષ્મણનાં આ વચન સાંભળીને ઘણા ખુશ થઇને બોલ્યા, “લક્ષ્મણ ! ત્યારે તું સગાં વહાલાંની અનુમતિ લઇને મારી જોડે આવ. મહાત્મા વરૂણે રાજર્ષિ જનકના મહાયજ્ઞમાં ભયાનક દિવ્ય શરાસન, દુર્ભેદ્ય વર્મ, તૂણ, અક્ષય શર અને સૂર્યના જેવા નિર્મળ સોનાથી મઢેલી ખડગ આ બધા હથિયારો મે એ આપ્યાં હતાં. પહેરામણીમાં આપણુને તે મળ્યાં છે. આચાર્યના ઘરમાં તેત્રની પૂજા કરીને તે બધાં મૂકી આવ્યાં છીએ, તું તે બધાં લઇને જલદી આવ“ રામની આજ્ઞા પ્રમાણે લક્ષ્મણ ગુરૂને ઘેર જઇને અચિંત માલ્યસલંકૃત હથિયારો લઇને રામની પાસે આવ્યો, તે જોયાથી રામ ઘણાજ ખુશી થઇને કહેવા લાગ્યા, “લક્ષ્મણ ! મેં ધારેલા વખતમાંજ તું આવ્યો. હવે હું તારી જોડે એકત્ર ધનસંપત્તિ તપસ્વી તથા વિપ્રોને આપીશ. સુદૃઢ ગુરૂભક્તપરાયણ પુષ્કળ બ્રાહ્મણ મારા આશ્રયમાં રહે છે તેઓને તથા બીજા આશ્રિતોને પૈસા આપવા જોઇએ. તું વશિષ્ઠતનય આર્ય સુયજ્ઞને જલદીથી લઇ આવ.”

પછી વેદવિત્ સુયજ્ઞ મધ્યાહ્ન સંધ્યા પુરી કરીને લક્ષ્મણની જોડે રામના રમણીય સંપદ પૂર્ણ મહેલની પાસે ગયા. તે હુતાશનના જેવા પ્રદીપ્ત ઋષિકુમાર ત્યાં આવતાંજ રામે હાથ જોડીને સીતાની જોડે ઉઠીને તેમને સન્માન આપ્યું અને તેમને ઉત્કૃષ્ટ અગંદ, કુંડળ, સુવર્ણ સૂત્રથી ગૂંથેલો મોતીનો હાર રત્ન આપીને સીતા સહ બોલ્યા, "સખે! તમે તમારી ભાર્યાને આ હાર તથા કંઠ માળા આપ જો. મારી અરણ્યમાં આવનારી સાથી જાનકી તમને આ કાચીદામ, વિચિત્ર અંગદ તથા કયૂર આપે છે. અને ઉત્તમ સૈય્યા સાથે નાના પ્રકારના હીરા મોતીથી જડેલો પલંગ આપે છે. તમે આ બધું લ્યો. મને મોશાળમાંથી શત્રુંજય નામનો હાથી મળેલો છે, હજાર નિષ્કની જોડે તે પણ તમને અર્પણ કરૂં છું એ પણ લ્યો."

ઋષિતનય સુયજ્ઞે ધનરત્નો લઇને હૃષ્ટ ચિતથી તેઓને આશીર્વાદ આપ્યો. તે વેળાએ જેમ બ્રહ્માએ ઇન્દ્રને, તેમ રામે પ્રિયવદ લક્ષ્મણને કહ્યું, "તું હવે મહર્ષિ અગત્સ્ય તથા વિશ્વામિત્રને બોલાવ અને અર્ચ્ચનાની સાથે હજાર ગાય, સોનુ, રૂપુ અને કિંમતી રત્નો આપીને તેમને પરિતૃપ્ત કર. જે દેવી કૌશલ્યાને હમેશાં આશીર્વાદ આપવા આવે છે, તે તૈતિરીય શાખાના અધ્યાપક, પ્રશંસનીય બ્રાહ્મણને પરિતોષ પૂર્વક કૌશેય વસ્ત્ર, વાહન અને કિંકરી આપ. આર્ય ચિત્રરથ આપણો મંત્રી અને સારથિ છે, તે બહુ વૃદ્ધ થયો છે, તેને બહુ કિમંતી વસ્ત્ર, રત્ન, પશુ અને હજાર ગાય આપ. મારા આશ્રમમાં કઠ શાખાધ્યાયી દંડધારી ઘણા બ્રહ્મચારી છે, તેઓ વેદાનુશીલનમાં સર્વદા લાગેલા રહે છે તેથી કંઇ કામ કરી શકતા નથી, તમે તે બધા સાધુ સમંત મહાત્માઓને રત્નભાર પૂર્ણ હેંસી ઊંટો, હજાર બળદો, ચર્નક, મુદગ અને દહી દૂધને માટે ઘણી ગાયો આપો. મારી માની પાસે પણ એવા બ્રાહ્મણો આવે છે, તેઓને દરેકને હજાર નિષ્ક આપો અને જેના યોગે સીતાની મનતુષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય તેટલું તેઓને દાન કરો."

આવી રીતે રામ અને લક્ષ્મણ બધી ધન દોલત વહેચીને પિતાને મળવા

માટે સીતાની જોડે ત્યાં જવા નીકળ્યા. સીતાએ પોતાને હાથે જે આયુધોને માલ્યચંદનથી અલંકૃત કર્યાં છે તે હથિયારો એ દાસીઓ લઇને પોતાની જોડે ચાલે છે. રાજમાર્ગ લોકોની ગરદીથી ભરાઈ ગયો છે. ત્યાં જવું આવવું ઘણું મુશ્કેલ છે એથી તે વેળાએ બધા ઘરપર, હવેલીઓપર તથા વિમાન-શિખર ઉપર ચઢીને દીન નયનથી રામને જોવા લાગ્યા. તેઓ રામને સીતા તથા લક્ષ્મણની જોડે ચાલતાં જોઇને દુઃખીત હૃદયથી કહેવા લાગ્યા, "હાય જેઓના ગમન કાલે ચતુરંગ બળ તેમની જોડે ચાલતું હતું, આજ તે રામ એકલા, કેવળ લક્ષ્મણ તથા જાનકી સાથે છે. જેના ચરિત્રમાં પૃથ્વીના લોક મોહિત થયા છે, તેની વાતતો છેટે મૂકો, જે પુત્ર નિરગુણ છે, તેના તરફ પણ લોકો આવા નિર્દય વ્યવહાર કરી શકતા નથી. સખ્ત તડકાના તાપથી સરોવરનું પાણી શૂકાયાથી માછલાં વગેરે જળજંતુ જેમ વ્યાકુળ થાય છે, તેમ પ્રજા એના વિરહથી ઘણીજ વ્યાકુળ થશે. એટલા માટે આવ, આપણે ઘર, બગીચા, તથા ખેતરો છોડીને રામના દુઃખથી દુઃખી અને સુખથી સુખી થઇને રામની પછવાડે જઇએ. જે માર્ગથી જશે, આપણે લક્ષ્મણની પેઠે ભાર્યા તથા મિત્રોની જોડે તેજ માર્ગનો આશ્રય કરીએ.

ત્યારપછી પેલા પદ્મ પલાશ લોચન ઘનસ્યામ રામે સુમંત્રને બોલાવીને કહ્યું, "સુત! તમે જઇને પિતાશ્રીને મારા આવવાના સમાચાર કહો." તે વેળાએ સુમંત્ર તરત રાજા દશરથની પાસે ગયો. તેણે જઇને જોયું કે, તે રાહુ ગ્રસ્ત સૂર્યના જેવો, ભસ્માચ્છતન્ન અગ્નિના જેવો, પાણી વિનાના તળાવની પેઠે સંતાપથી ઘણોજ લેવાઇને લાંબી હાય મારી રામને માટે શોક કરે છે. સારથિ સુમંત્ર તેની પાસે જઇને આશીર્વાદ કહીને ભય ભીત મનથી હળવે હળવે બોલ્યો, "મહારાજ! કરજાળ મંડિત સૂર્યના જેવા વિવિધ ગુણાલંકૃત રામ તથા બીજા પ્રાણીઓને ધનવાન તથા મિત્રોને તેડાવીને આપની જોડે મળવાને માટે દરવાજા ઉપર ઉભા છે. સૈં જલદીથી વનમાં જશે આપનો હુકમ

થાય તો તે હમણાં અંદર આવે.” તે વેળાએ દશરથે સુમંત્રને કહ્યું, “સુમંત્ર ! આ ઘરમાં મારી જેટલી સ્ત્રીઓ છે, તું પહેલાં તેમને બોલાવ. હું તેઓની જોડે મળીને રામને જોઇશ.” ત્યાર પછી સુમંત્ર રાજાજ્ઞા મળતાંજ ઝડપથી અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કરીને રાજપત્નીઓને કહ્યું, “મહીપાલ આપને બોલાવે છે. આપ જલદીથી તેમની પાસે પધારો.” તે વેળાએ એકસો પંચાસ રાજપત્નીઓ સુમંત્રદ્વારાએ રાજા દશરથની આવી આજ્ઞા સાંભળતાંજ રામ જાનકી અને કૌશલ્યાને ઘેરીને ત્યાં આવી.

રાજા દશરથ ઘણાજ દુઃખિત થઇને રામને આલિંગન દઇને મૂર્છિત થયા. તેમનું આખું શરીર હાલતું બંધ થયું. તે જોઇને કૈકેયીના વિના બીજી રાણીઓ રોવા લાગી. દાસીઓ પણ હાહાકાર કરવા લાગી. સુમંત્ર પણ આંસુથી પ્લાવિત તથા મૂર્છિત થયો. ત્યાર પછી રામે રાજા દશરથને વિનયપૂર્વક કહ્યું, “પિતાજી ! ભોગસુખ તથા બીજા બધા સંબંધો ત્યાગીને જ્યારે જંગલમાં ફળ ફૂલમાત્ર ખાઇને પ્રાણયાત્રા નિર્વાહ કરવા જાઉં છું, ત્યારે સૈન્યસામંત લઇને મારે શું કરવાનું છે ? હાથી દાન આપીને બંધન-રજ્જુની મમતા રાખવી એ નકામી છે. હમણાં હું બધું ભરતને આપું છું. હવે કોઇ મારી અરણ્ય યાત્રા માટે ચીરવસ્ત્ર, ખનિત્ર તથા પેટક લાવી આપે એટલે થયું.”

રામે એવું કહેતાંજ કૈકેયી પોતે જઇને ચીરવસ્ત્ર લાવી, અને નિર્લજ્જ બનીને રામને તે સભામાં કહ્યું, “રામ ! મેં આ ચીર આણ્યાં છે, તું તે પહેર.” તે વેળાએ તે પુરૂષ પ્રધાને પહેરેલાં સૂક્ષ્મવસ્ત્રો ઉતારીને મુનિવસ્ત્ર ચીર પહેર્યાં. લક્ષ્મણે પણ પિતાની સામે તાપસવેશ ધારણ કર્યો. ત્યાર પછી કૌશેયવસ્ત્ર પહેરેલી જાનકીએ ચીર ગ્રહણ કરીને ઘણીજ ભયભીત થઈ અને બહુ દિલગીર થઇને જળધારાકુલ લોચનથી ભર્ત્તાને કહ્યું, “નાથ ! વનવાસી ઋષિયો શી રીતે ચીર બાંધે છે ?” આમ બોલીને શું કરવું જોઇએ તેના વિચારમાં મૂઢ જેવી ચીરવસ્ત્રનો એક ખંડ ગળામાં અને બીજો ખંડ હાથમાં

લઇને લજ્જાયનત વદનથી ઉભી રહી. તે જોયાથી રામ તરત તેની પાસે આવીને પોતેજ કૌશેયવસ્ત્રના ઉપર ચીરબંધકમાં પ્રવૃત્ત થયા. પુરનારીઓ જાનકીના શરીરપર રામને ચીર બાંધતા જોઇને ખેદિત ચિતથી અનર્ગલ અશ્રુધારા વરસાવવા લાગી, અને બોલી, "વત્સ! જાનકી તમારા જેવી વનવાસમાં નિયુક્ત થઇ નથી. તમે રાજાના કહેવાથી વનમાં જઇને જ્યાં સુધી નહિ આવો ત્યાં સુધી સીતાને જોઇને અમે કાંઇક તાઢાં થઇશું. હમણાં તમે ભાઇ લક્ષ્મણની જોડે જાઓ. સીતા તાપસીની પેઠે વનવાસ આશ્રય કરી શકશે નહિ. તમે પોતે આ જગાપર રહેવાને રાજી હશો નહિ, પણ અમે વિનંતિ કરીએ છીએ કે જાનકીને રાખી જાઓ."

જનકનન્દની સનાથા હોવા છતાં પણ અનાથની પેઠે ચીરધારણા કરવામાં પ્રવૃત્ત થઇ. તે જોઇને બધા દશરથને ધિક્કાર આપવા લાગ્યા. નિશ્વાસ મુકી કૈકેયીને કહેવા લાગ્યા, "કૈકયી! જાનકી સુકુમાર અને બાલિકા છે, અને એણે નિરવચ્છિન્ન ભોગ સુખમાંજ કાળ ગાળ્યો છે. ગુરૂદેવે કહેલું એ વનવાસનું કષ્ટ સહન કરવા યોગ્ય નથી, એ વાત ખરી જણાય છે. આ સુશીલા રાજકુમારીએ કોઇનું પણ કઇ અપકાર્ય કર્યું નથી. એ વનવાસી ભિક્ષુકાની પેઠે ચીર શા માટે ધારણ કરે? પાપીઅણ! મેં કબૂલ કર્યું કે રામે તારી પાસે કંઇક અપરાધ કર્યો હશે, પરંતુ કહે જોઇએ, આ હરિણનયની મૃદુસ્વભાવની જાનકીએ તારો શો અપકાર કર્યો છે?" તે વેળા મહારાજાની આજ્ઞાથી ધનાધક્ષ તરત કોષગૃહમાં જઇ વસનભૂષણ લઇ આવીને સીતાને આપ્યાં. અમો નિસંભવા જાનકીએ સુશોભત શરીરપર બધાં સુંદર ઘરેણાં ધારણ કર્યા છે. જેમ પ્રાતઃકાળે ઉદિત દિવાકરનો પ્રભાત ભોમંડળને શોભાયમાન કરે છે, તેમ સીતાની કળનીય કાંતિ તે વેળાએ ઘરને સુશોભિત કરી મુકે છે.

ત્યાર પછી દેવી કૌશલ્યાએ તેને આલિંગન દઇ તથા મસ્તક સુંઘીને કહ્યું, "વત્સે! જે નારી પ્રિયજનોના આદરને પાત્ર થવા છતાં પણ વિપત્તિમાં

સ્વામી સેવામાં પરાંમુખ થાય તે આ લોકમાં અસતી તરીકે ગણાય છે. જેઓ મોટેરાના ઉપદેશ સાંભળી પોતાની કુલમર્યાદા પાળે છે, જેઓ સત્યવાદી તથા શુદ્ધ સ્વભાવની છે, તે સતીઓ એક માત્ર પતિનેજ પુણ્યનું સાધન સમજે છે. હમણાં મારો રામ જો કે દેશવટે જાય છે, પરંતુ તું એનો અનાદર કરીશ મા. એ ગરીબ અથવા પૈસાદાર હોય, તું તેને દેવતા જેવો માનજે." જાનકીએ દેવી કૌશલ્યાનાં આવાં ધર્મવાળાં વચન સાંભળી હાથ જોડીને કહ્યું, "આર્યે! આપે મને જે આજ્ઞા આપી છે, હું ખચીત તે પાળીશ. સ્વામી પ્રત્યે શી રીતે વર્તવું તે મેં જાણ્યું છે તેમજ સાંભળ્યું છે. જગતમાં સ્વામી વિના અપરિમેય પદાર્થનાં દાતા બીજો કોઇ નથી, આર્યે! પતિજ મોટા પરમ દેવતા છે."

ત્યાર પછી રામે, સીતા અને લક્ષ્મણની જોડે દીનભાવથી હાથ જોડીને મહારાજ દશરથના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા તથા પ્રદક્ષિણા કરી તેમની રજા લઇને શોક સંતપ્ત ચિત્તથી માને નમન કર્યું. લક્ષ્મણે સર્વથી પહેલાં કૌશલ્યા પછી સુમિત્રાને પ્રણામ કર્યા, સુમિત્રાએ તેનું મસ્તક સુંઘીને હિતાભિલાષથી કહ્યું, "વત્સ! જો કે બધાના ઉપર તારી પ્રીતિ છે, તથાપિ હું તને વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપું છું. તારો ભાઇ અરણ્યમાં જાય છે, જોજે તું સર્વદા સાવધ રહેજે. રામ ગમે તો વિપદમાં હો કે સમ્પદમાં હો, એજ તારી ગતિ છે. બેટા! મોટાને વાતભૂત થવું એજ આ લોકનો સદાચાર સમજજે. વિશેષે કરીને એવાં કામ કરવાં કે આ વંશને લાયક હોય. હવે રામને પિતા, જાનકીને મા, અને ગાઢા વનને અયોધ્યા સમજજે." સુમિત્રાએ પ્રિયદર્શન લક્ષ્મણને આવી શીખામણ દઇને વારંવાર કહ્યું, "બેટા! ત્યારે તું હવે સ્વતંત્રપણે વનમાં જા."

પછી સુમંત્રે વિનીત ભાવથી રામને કહ્યું, "રાજકુમાર! હવે રથ ઉપર બેસો. તમે જ્યાં આજ્ઞા કરો ત્યાં લઇ જાઉં. દેવી કૈકેયીએ આજે તમને જવાની આજ્ઞા આપી છે, તેથી આજથી જ ચઉદ વર્ષના વનવાસ

કાલનો આરંભ થયો છે." તે વેળા સીતા આનંદિત ચિત્તથી સર્વથી પહેલાં સૂર્ય જેવા ઉજ્વલ કનક ખચિત રથમાં બેઠી. પછી રામ તથા લક્ષ્મણ, પિતાએ વર્ષની સંખ્યા કરીને જાનકીને જે વસ્ત્રો તથા અલંકાર આપ્યા હતા તે અને વિવિધ હથિયારો, ઢાલ, ચામડાથી મઢેલું પેટક તથા ખનિત્ર રથમાં મૂકીને રથ ચલાવ્યો. સુમંત્રે વાયુ જેવા વેગવાન મનોગત અશ્વની લગામ ખેચતાંજ રથ ધર ધર અવાજ કરતો દોડયો. તે જોતાંજ શહેરના રહેવાસીઓ મૂર્છિત થઈ પડયા. ચારે બાજુએ મોટી ગડબડ મચી રહી. નગરના આબાલ વૃદ્ધ નાગરિક જનો ઘણાજ દિલગીર થઇને પાણીની આશામાં ફરતા ગરમીથી ગરમ થયેલા મુસાફરની પેઠે રામની પછવાડે પછવાડે દોડવા લાગ્યા. ઘણા માણસો રથ સુધી મ્હોં લંબાવીને અશ્રુપૂર્ણ નયનથી પછવાડેથી અને પાસેથી મોટે અવાજે કહેવા લાગ્યા, સુમંત્ર ! તમે જરા લગામ ખેંચીને ધીમા પડો, અમે રાજકુમારનું મુખકમળ ઘણા દિવસ સુધી હવે જોઇ શકીશું નહિ, માટે એકવાર સારીરીતે જોઇ લેવા દો. જણાય છે કે રામની મા કૌશલનું હૃદય લોહમય હોવું જોઇએ, નહિ તો આવા કાર્તિકેય સમાન દીકરાને વનમાં વિસર્જ્જન કરીને કેમ ચીરાતું નથી. ધર્મ પરાયણ જાનકી છાયાની પેઠે સ્વામીની જોડે જઇને કૃતાર્થ થઇ છે. જેમ સૂર્યપ્રભા સુમેરૂને છોડતી નથી તેમ એણે પણ રામનો સંગ છોડયો નથી. લક્ષ્મણ તમને ધન્ય છે, તમે વનમાં પ્રિયવાદી દેવપ્રભાવ રામની સેવા કરજો."

અયોધ્યાના રહેવાસીઓ રામના ઉપર બહુ સ્નેહ રાખતા હતા. અરણ્યમાં જાય છે, તે જોઇને તેની પછવાડે પછવાડે દોડયા. રામ રથમાંથી પુત્રના જેવી પ્રજાના ઉપર સસ્નેહ દૃષ્ટિપાત કરીને કહ્યું, "જુઓ, તમે મારા ઉપર જેવી પ્રીતિ કરો–રાખો છો તથા માન આપો છો, મારા કહેવાથી ભરતને તેના કરતા વધારે કરજો. તે કૈકેયીનો હૃદયનંદન બહુ સુશીલછે, તે તમારા પ્રિયકર તથા હિતકર કામ જરૂર કરશે. ભરત ઉમ્મરે નાનો હોવા છતાં પણ તે જ્ઞાનમાં વૃદ્ધ થયો છે. તેનું બળવીર્ય વધારે હોવા છતાં પણ સ્વભાવે કોમળ

છે. તે તમારા બધી જાતના ભય નિવારણ કરી શકશે. હું વનમાં જાઉં છું. જેથી તેને સંતાપ નહિ થાય તેમ તમે કરજો" એ વખતે રામે દૂર જોયું તો તમસા તેઓની ઉપર દયા કરીને તેમને વનગમનમાંથી નિવારણ કરે છે. ત્યાર પછી સુમંત્રે થાકેલા ઘોડાઓને રથમાંથી છોડી મૂક્યા. રામે તે ગોષ્ટ બહુલ તમસાને કિનારે કુદરતની જોડે રાત ગાળી.

પ્રભાતમાં રામે તમસા નદી ઓળંગી અને રાજધાની અયોધ્યાની તરફ હાથ જોડીને કહ્યું, "હે રઘુકુલ પ્રતિપાલિત! હું તમને અને જે બધા દેવતા તમારામાં રહેલા છે તથા તમારી રક્ષા કરે છે, તેઓ સર્વને સંબોધી-કહું છું કે હું વનમાંથી પાછો આવીને પિતા માતાને મળીને ફરી તમારૂં દર્શન કરીશ." રામે આવું કહીને અયોધ્યાને આવકાર દઇને જમણો હાથ ઉંચો કર્યો અને આંખમાં આસુ આણીને શહેરના રહેવાસીઓને કહ્યું, "જુઓ, તમે મારો યથાયોગ્ય આદર તથા કૃપા કર્યાથી હવે ઘણી વાર દુઃખ સહન કરાવવું એ ઘટિત નથી, માટે તમે સર્વ પાછા જાઓ, હું મારૂં પોતાનું કામ કરવા જાઉં છું." તે વેળાએ શહેરના માણસો રામને પ્રણામ કરીને પાછા ગયા. જતાં જતાં તેને જોવા માટે ફરી ફરીને ઉભા રહેતા. એઓ જેટલી વાર તેને જોતા તેટલી વાર આંખને તૃપ્ત કરી શક્યા નહિ.

ધીરે ધીરે સાંઝના સૂર્યની પેઠે રામ અદૃશ્ય થયા અને જ્યાં ઘણા દાનશીલ માણસોની વસ્તી છે, ચૈત્ય તથા યૂપો શોભે છે, અને નિરંતર વેદધ્વનિ થાય છે, જે સ્થાન આંબા તથા કદંબથી પરિપૂર્ણ છે, સરોવરથી શોભિત છે, અને ધન ધાન્ય તથા ગાયવાળા ઘીથી પરીપુરીત છે, રામે ધીરે ધીરે તે રાજાઓને પણ જોવા જેવો સુંદર કોશલ દેશ છોડ્યો અને સુરમ્યોદ્યાન શોભિત સુસમૃદ્ધ શૃંગવેરપુરમાં આવ્યા, ત્યાં જોયું તો ત્રિપથગામિની પાપનાશિની ગંગા કલકલ અવાજ કરતી પ્રવાહિત થાય છે. ગંગાનું પાણી મણિના જેવું નિર્મળ, શીતલ અને પવિત્ર છે; મહર્ષિયો એ પાણીમાં સ્નાન તથા પાનક્રિયા કરે છે. રામે ભાગીરથીને જોઈને સુમંત્રને કહ્યું, "સુમંત્ર!

પેલું જો, આ નદીને ચોડે છેટે પદ્મકુસુમ-સુશોભિત ઈંગુરીના ઝાડ રહેલાં છે, આજે આપણે આ જગાપર રહીશું. તે વેળાએ લક્ષ્મણ તથા સુમંત્ર એક તેમનાં વાક્યમાં સુમંત થયા. ત્યાર પછી રથ તરત ઝાડની પાસે આવ્યો. રામ, જાનકી અને લક્ષ્મણની સાથે ઉતર્યા. તેઓ ઉતર્યા પછી સુમંત્રે ઘોડાઓને છોડયા અને રામને ઈંગુરીના ઝાડની નીચે બેઠલા જોઇને તેમની સેવા કરવા માટે હાથ જોડીને ઉભો.

આ જગાએ ગુહ નામનો નિષાદ જાતનો એક બળવાન રાજા રહેતો હતો. રામ નિષાદ રાજ્યમાં આવ્યા છે એ સાંભળીને ગુહ વૃદ્ધ મંત્રી તથા સગાં વહાલાંને લઇને તેમની પાસે આવ્યો અને તે ઘણો દુઃખિત થઇને ભેટયા પછી બોલ્યો, "સખા! મારી આ રાજધાનીને અયોધ્યાના જેવી તમારે સમજવી. કહો, આ વખતે તમારૂં શું આતિથ્ય કરવું? આપના જેવા પ્રિય અતિથિ સુભાગ્યથીજ આવે છે"

રામે ગુહનાં આવાં વચન સાંભળીને કહ્યું, "નિષાદરાજ! તમે છેટેથી આવીને સ્નેહ દેખાડયો એથી હું સત્કૃત અને સંતુષ્ટ થયો." આવું કહીને તેણે વર્તુલ હાથોથી ગુહને ગાઢ આલિંગન કરીને કહ્યું, "ગુહ! હમણાં તમારૂં રાજ્ય તથા અરણ્ય તો નિર્વિઘ્નમાં છે ને? તમે પ્રેમપૂર્વક મને જે ખાવાના પદાર્થો ભેટ આપ્યા, તે હું કંઇ પણ લઇ શકતો નથી. હાલમાં ચીરચર્મ ધારણ તથા ફલ મૂળ ખાઇને તાપસવ્રત અવલંબીને અરણ્યમાં ધર્મ સાધન કરવાનું હોવાથી કેવળ ઘોડાને ખાવા યોગ્ય વસ્તુ શિવાય બીજી વસ્તુ હું લઇ શકતો નથી આ ઘોડા પિતા દશરથને બહુ વહાલા છે, તેઓ તૃપ્ત થયાથી જ મારૂં સત્કાર કરવામાં આવ્યું છે એવું સમજુ છું." ગુહે રામની આવી આજ્ઞા મળતાજ તાબાના નોકરોને ઘોડાને ખાવા પીવાનું એકદમ લાવવાનો હુકમ કર્યો.

ત્યાર પછી રામે કપડાં ઉતારીને સંધ્યા કરી. તેમની સંધ્યા પૂરી થયા પછી લક્ષ્મણે પીવા માટે પાણી આણ્યું. અને રામે પાણી પીને જાન-

કીની જોડે ભૂમિશય્યામાં સૂતા પછી તેણે તેઓના પગ ધોઇને ઝાડની નીચે આશ્રમ લીધો. લક્ષ્મણને રામની રક્ષા કરવા માટે અકૃત્રિમ પ્રેમથી રાતે જાગતો જોઇને ગુહ દિલગીર થઇને કહેવા લાગ્યો, "રાજકુમાર! તમારે માટે આ સુખદાયક બિછાનું તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે, તમે તેમાં સૂવો. અમે વગર હરકતે કલેશ ખમી શકીએ છીએ." તે વેળાએ લક્ષ્મણે ગુહનાં આવાં વચન સાંભળીને કહ્યું, "નિષાદરાજ! તમને ધર્મદૃષ્ટ છે; જ્યારે તમે રક્ષણ કરવાનો બોઝો લીધો છે, ત્યારે અમને કોઇ જાતના ભયની સંભવના નથી, પરંતુ જ્યારે આ રઘુકુલતિલક રામજી જાનકીની જોડે ભૂમિ શય્યામાં સૂતેલા છે. ત્યારે હવે મારે સૂવાની જરૂર શી છે?"

સર્વરી પ્રભાત થયું, રામે વાત્સલ્ય પ્રેમથી લક્ષ્મણને કહ્યું, "વત્સ! રાત ગઇ છે અને સૂર્યોદય થવાનો કાલ આવી પહોંચ્યો છે. આ જો અરણ્યમાં કોકિલો કુહુરવ કરે છે અને મોરોનો કંઠ ધ્વનિ સંભળાય છે. આવ આપણે હવે ગંગાપાર થઇએ." પછી સુમંત્રને કહ્યું, "સુમંત્ર! તમે પાછા જલદીથી રાજાની પાસે જાઓ, મને રથમાં લાવવાનું કાર્ય હવે અહિંથી પૂરૂં થયું, હવેથી હું ચાલતો ગાઢા જંગલમાં પ્રવેશ કરીશ. પિતા મારે માટે વ્યાકુલ ન થાય તેમ તમે કરજો. તમે તેમને મારા પ્રણામ જણાવીને મારે માટે આવું કહેજો કે, હું નગરમાંથી ગયો અને મને જંગલમાં રહેવું પડશે તેને માટે હું દિલગીર નથી, ચઉદ વર્ષ ગયા પછી આપ જાનકીની જોડે અમને પાછા જોશો. સુમંત્ર! તમે મારા બાપાને આવું કહીને બીજી મારી માતાઓને તથા કૈકેયીને આમ જ કહેજો. ત્યાર પછી કૌશલ્યાને અમારા પ્રણામ જણાવીને બધી રીતના મંગળ જણાવજો, મહારાજને પણ કહેજો કે ભરતને જલદીથી બોલાવી મંગાવે અને તેને રાજપદમાં સ્થાપિત કરો. પ્રાણાધિક ભરતને કહેજો કે જેમ મહારાજના તરફ આચરણ કરવું જોઇએ, તેમ જ માતાઓની તરફ પણ આચરણ કરવું. જેમ કૈકેયીને જોવામાં આવે, તેમ સુમિત્રા અને કૌશલ્યાને જોજે. પિતાના હિતોદ્દેશથી યૌવરાજ્ય શાસન કરીને

આ લોક તથા પરલોકમાં જરૂર શ્રેય લાભ કરી શકીશ."

ત્યાર પછી રામે સુમંત્ર તથા ગુહને પાછા જવાનું કહીને ખારવાઓને પાર કરવાનું કહ્યું મછવો હલેસાવડે ઝડપથી જવા લાગ્યો. જાનકી ગંગાની વચ્ચમાં જઇને હાથ જોડીને બોલી, "માત ગંગે ! આ રાજકુમાર તમારી કૃપાથી નિર્વિઘ્ને આ યાત્રા પૂર્ણ કરે, અને ચઉદ વર્ષ અરણ્યમાં રહીને પાછા અમારી જોડે આવે એવો શુભાશિશ આપો. હું નિરાપદથી આવીને મનની ઇચ્છા પ્રમાણે તમારી પૂજા કરીશ. તમે સમુદ્રની ભાર્યા છો, બ્રહ્મલોકમાં વ્યાપ્ત છો. દેવિ ! હું તમને પ્રમાણ કરૂં છું."

થોડીવારમાં હોડી નદીના દક્ષિણ કિનારા ઉપર આવી પહોંચી. રામે લક્ષ્મણની જોડે મૃગવરાહ વધ કર્યા, અને તેઓનું પવિત્ર માંસ ખાઇ સાંઝે ઘણા ભૂખ્યા થવાથી વનમાં પ્રવેશ કર્યો. સાયંસંધ્યા કરીને લક્ષ્મણને કહ્યું, "લક્ષ્મણ શહેરની બહાર આ પહેલી રાત જોઈ. હવેથી આપણે આળસ્યશૂન્ય થઇને રાતે જાગવું પડશે; સીતાનું રક્ષણ આપણે શીર છે. આવ, આજે આપણે પોતે ઘાસ પાંદડાં લાવીને જમીન ઉપર બિછાના તૈયાર કરીને સૂઇએ." ત્યાર પછી રામે થોડે છેટે વડના ઝાડની નીચે પાત્રાનું બિછાનું તૈયાર થએલું જોઇને સીતાની જોડે તે પર વિશ્રામ કર્યો. અરણ્ય જન સંચાર વિનાનું છે, તેઓની જોડે કોઇ નહોતું. પરંતુ જેમ ગિરિશૃંગ ગત સિંહ નિડરતાથી રહે છે, તેમ તેઓ વગર ડરથી ઝાડની નીચે સુતા.

બીજે દિવસે રામ તથા લક્ષ્મણ થોડેક છેટે જઇને ગંગા તથા યમુનાના અંતર્વેદિમાં એટલે સંગમની જગાએ મહર્ષિ ભરદ્વાજનો આશ્રમ દીઠો. ત્યાં જઇને જોયું તો ઉગ્ર તપેશ્વરી, ત્રિકાલજ્ઞ મહર્ષિ, અગ્નિહોત્ર કરીને શિષ્યોની જોડે એકાગ્ર મનથી બેઠા છે. રામ તેમને જોઇને લક્ષ્મણની જોડે હાથ જોડીને નમ્યા. અને જાનકીએ પણ પ્રણામ કર્યા, પછી મહર્ષિને પોતાની ઓળખાણ આપીને બોલ્યા, "ભગવન્ ! અમે મહારાજ દશરથનાં પુત્રો છીએ, અમારૂં નામ રામ અને લક્ષ્મણ છે. રાજર્ષિ જનકની કન્યા કલ્યાણી

સીતા મારી ભાર્યા છે. એ હમણાં વિર્જન વનમાં મારી જોડે આવેછે. ભાઈ લક્ષ્મણ પણ વ્રત ધારણ કરીને મારી સાથે આવે છે. અમે પિતાજીની આજ્ઞાથી વનવાસમાં કાલ વ્યતીત કરવા ફળમૂળ ખાઇને ધર્મસાધન કરવા નીકળ્યાં છીએ.'' મહર્ષિ ભરદ્વાજે રામનાં આવાં વચન સાંભળીને તેમને સન્માન આપીને નાના પ્રકારનાં જંગલનાં ફળમૂળ તથા પાણી આપ્યું અને તેઓને રહેવા માટે સ્થાન દેખાડયું. ત્યારપછી વાતનો પ્રસંગ કાઢીને તેમણે કહ્યું, "રામ! ઘણે દિવસે તમને આ આશ્રમમાં મેં દીઠા, તમને વગર કારણે વનવાસ કાઢયો છે તે મેં સાંભળ્યું છે. ગમે તેમ હો, પણ ગંગા યમુનાના સંગમની જગા નિર્જન, પવિત્ર તથા સુંદર છે, તમે હમણાં પરમસુખથી આ જગાએ રહો.''

રામે કહ્યું, "ભગવન્! આ તપોવનથી પાસે જ શહેરના તથા ગામના લોકો વસે છે તેથી તેઓ મને અને જાનકીને વગરહરકતે જોઇ શકશે, જાણ્યાથી સર્વદા જોવા આવશે, એથી આ સ્થાન મને પ્રીતિકારક થતું નથી. જાનકી જ્યાં સુખથી રહી શકે આપ એવું કોઇ જનશૂન્યસ્થાન અમને બતાવો.'' ભરદ્વાજે કહ્યું, "રામ! મને જણાય છે કે ચિત્રકૂટ જ તમારે માટે નિર્જન તથા સુખદાયક થશે.'' રાત પડી, રામ ઘણા થાકી ગયા હતા, તે સીતા તથા લક્ષ્મણને લઇને એ તપોવનમાં પરમસુખથી રાત ગાળવા લાગ્યાં.

પ્રભાત થયું. રામ અને લક્ષ્મણે ભરદ્વાજને પ્રણામ કરીને ચિત્રકૂટ તરફ જવા નીકળ્યા. તે વેળાએ જેમ પિતા પોતાના પેટના છોકરાને બીજી જગાએ જતો જોવાથી સ્વસ્ત્યયન કરે છે, તેમ મહર્ષિએ તેઓને માટે સ્વસ્ત્યયન કરીને કહ્યું, "રામ! તમે આ સંગમતીર્થ પર જઇને પશ્ચિમ તરફ વહેતી યમુનનો કિનારો પકડીને જજો. તે તીર્થમાં પહોંચીને લાકડાના ભારાપરથી નદી પાર જવું પડશે. રસ્તામાં યમુનાના કિનારા પરનાં ઘણી જાતનાં ઝાડ ફેલાયલાં નીલવર્ણ કાનન જોવામાં આવશે. એ રસ્તેથી જ ચિત્રકૂટ પર જવામાં આવે છે.''

ત્યાર પછી તેઓ વનમાંથી સૂકાં લાકડાં એકત્ર કરીને અને ઉશીવને તેને બાંધીને ભેલો બનવ્યો એટલે તરવા માટે એક જાતની હોડી બનાવી. મહા બળવાન લક્ષ્મણે જંબુ તથા બેતસની શાખાઓ કાપીને જાનકીને બેસવા માટે આસન બનાવ્યું. તે વેળાએ રામે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીના જેવી અચિંત્યપ્રભાવવાળી જરા શરમાતી પ્રિય દયિતાને પહેલા હોડીપર બેસાડી, અને તેની પછવાડે વસન ભૂષણ ખનિત્ર અને બકરાના ચામડાથી મઢેલું પેટક મૂકીને લક્ષ્મણની જોડે પોતે આવ્યા, અને તે ભેલો અવલંબીને પ્રીતમનથી સાવધાનથી પાર થવા લાગ્યા. જાનકી યમુનાની વચ્ચમાં આવીને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગી, “દેવિ! હું તમને વટાવીને જાઉં છું, હમણાં જો મારો સ્વામી સુમંગળથી વ્રત પાળીને અયોધ્યામાં પાછા જઇ શકે, તો તમારી પૂજા કરીશ.” સીતા હાથ જોડીને આવી પ્રાર્થના કરતી કરતી તરંગવાળી કાલિંદીના દક્ષિણ કિનારા ઉપર આવી પહોચ્યાં.

સીતા ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં ઝાડ પાન, અને અદૃષ્ટ પૂર્વ પુષ્પ ગુચ્છ સુશોભિત વેલ જે કંઇ જોતી હતી, તે વિશે તરત રામને પૂછતી હતી. લક્ષ્મણ પણ આતુરતાથી તે લાવી આપતો હતો, ત્યાર પછી રામ ત્યાં એક ગાઉને ફાસલે ગયા પછી ઘણાક પવિત્ર મૃગ મારીને વનમાં ખાધું, અને માતંગથી ભરપૂર વાંદરાં ઝાડથી ભરપૂર જંગલમાં સુખથી ફરતાં ફરતાં રાતે સમાન જગા પર નદીને કિનારે આશ્રય લીધો. રજની પ્રભાત થયાથી બધા યમુનાના પાણીમાં સ્નાન કરીને ઋષિયે કહેલા રસ્તા પરથી ચિત્રકૂટ તરફ જવા લાગ્યા.

તેઓ પગે ચાલતાં થોડે છેટે આવી પહોંચ્યાં એટલામાં ચિત્રકૂટ પહાડ આવ્યો. ત્યાં આવીને રામે લક્ષ્મણને કહ્યું, “વત્સ ! આ પહાડ પર ફળ મૂળ ઘણાં મળશે એનું પાણી પણ સ્વાદીષ્ટ છે. આ ઠેકાણે પુષ્કળ ઋષિયો રહે છે. આવ, આપણે આ ચિત્રકૂટમાં જ આશ્રય લઇએ.” આમ કહીને તેઓ મહર્ષિ વાલ્મીકિના આશ્રયમાં આવીને હાથ જોડીને તેમને પોતાની ઓળખાણ આપી અને નમ્યા. વાલ્મીકીએ પણ તેઓને માન આપીને

તેમની ખબર અંતર પૂછી અને સત્કાર કરીને સંતુષ્ટ થયા. ત્યાર પછી રામની આજ્ઞાથી લક્ષ્મણે જંગલમાંથી નાના પ્રકારના ઝાડનાં લાકડાં લાવીને એક ઝુંપડી બનાવી. એ ઝુંપડીની ચારે બાજુ લાકડાની દિવાલ બનાવી અને ઉપલો ભાગ પાંદડાંથી છાયો એ પર્ણકુટિકા અતિ સુંદર બની હતી, બધાં તેમાં રહેવા લાગ્યાં.

રામ ઘણા દિવસ ચિત્રકૂટમાં રહ્યા તેમણે પોતાના ચિત્ત વિનોદન અને જાનકીની તુષ્ટિ કરવા માટે કહ્યું, "જાનકી! આ સુંદર પહાડનું શિખર જોવાથી રાજ્ય નાશ તથા સગાં વહાલાંના વિચ્છેદ હવે આપણને પહેલાં જેવો લાગતો નથી, અને આપણને દુઃખિત કરતો નથી. જાનકિ! તમે અને લક્ષ્મણની સાથે જો હું ઘણો કાલ સુધી આ પહાડ પર રહું તો શોક રીતે મને પીડી શકે નહિ. આ ફળ પુષ્પ પૂર્ણ પક્ષીઓના ગાયનથી કુંજિત સુરમ્ય ગિરિશૃંગમાં હું ખરેખર આનંદ મેળવું છું. તમે પણ ચિત્રકૂટ પર્વતપરની નાના પ્રકારની વસ્તુઓ જોઇને શું આનંદિત થતા નથી!"

રામ આરી રીતે સીતાનું ચિત્તવિનોદન કરે છે એટલામાં લશ્કરના પગલાંથી ઉડતી ધૂળ આકાશપર જોવામાં આવ્યાથી ઘણે છેટેથી આવતી ગડબડ પણ સાંભળાવવા લાગી. તે વેળાએ રામે અકસ્માત્ આ ઘોરતર શબ્દ સાંભળીને અને મૃગનાં ટોલાં ચારે તરફ નાહસ ભાગ કરતાં જોઇને તેમણે લક્ષ્મણને બોલાવીને કહ્યું, "લક્ષ્મણ! જો ચારે બાજુએ મોટા મોટા અવાજો સંભળાયછે, અને હાથી તથા ભેંસો ભયથી દોડે છે, એનું કારણ શું છે? અહિંયાં શું કોઇ રાજા અથવા રાજપુત્ર શીકાર કરવા માટે આવે છે? અકસ્માત્ શાથી આવો બનાવ બન્યો, તું જલદીથી તેનું કારણ શોધી લાવ." તે વેળાએ લક્ષ્મણે તરત એક કુસુમિત શાળના ઝાડ ઉપર ચઢીને ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. વિશેષ તાકીને તપાસ કરી રામને જણાવ્યું કે ભરત લશ્કરની જોડે આ વનમાં આવે છે.

પેલી બાજુએ ભરતે લોકોને કંઈ હેરાન ગતિ નહિ ભોગવવી પડે

તેથી લશ્કરને પહાડની આસપાસ રહેવાની આજ્ઞા આપી. તેઓ પણ ત્યાં અડધો યોજન રહ્યા. ભરતે પાસે આવીને જોયું કે રામની પવિત્ર પર્ણકુટીર શાલ તથા તાલ અને અશ્વકર્ણના પત્રથી છવાયલી છે, ત્યાં એક મોટી વેદી તૈયાર હતી, અને તેમાં સતત અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયા કરે છે. ભરત એ બધું જોઇને પછી જોયું કે, પછી પદ્મપલાશ લોચન હુતાશન કલ્પ રામ, સાક્ષાત્ સ્વયંભૂના જેવા પર્ણકુટીરમાં ચર્માસન પર સીતા લક્ષ્મણની જોડે બેઠા છે. તેઓના પહેરવાના વસ્ત્ર ચીર બલ્કલ તથા કૃષ્ણાજિન છે, માથે જટા છે. ભરત તે સસાગરા પૃથ્વીના અધિપતિ ધાર્મિકનું દર્શન કરીને દુઃખાવેગથી દોડયો અને ઘણો અધીરો થઇને રોતો રોતો કહેવા લાગ્યો, "હા ! પ્રજા રાજસભામાં જેની આરાધના કરે, હમણાં જંગલી મૃગો તેને ઘેરીને રહેલા છે! જેને ઘણાં કિંમતી વસ્ત્રો પહેરવાનો અભ્યાસ છે, તે હાલમાં મૃગના ચામડાં ઓઢે છે! જે વિચિત્ર માલાથી વાળને શોભાવવા લાયક છે, તે આજ જટાનો બોઝો ઉપાડે છે !"

આમ બોલતાં બોલતાં ભરત રામની પાસે ગયો, અને પાસે જતાં નહિ જતાંમાં રોઇને જમીન ઉપર પડયો. શત્રુઘ્ને સજળ લોચનથી રામની પાદ વંદના કરી. રામ પણ તેને આલિંગન દઇને રોવા લાગ્યા. અરણ્ય વાસીઓ આ ચાર રાજકુમારોને જોઇને વિષાદથી આંખમાંનાં પાણી લોવા લાગ્યા.

પેલી તરફ ભરત હાથ જોડીને જમીન ઉપર પડયો છે તેનો ચહેરો ઉતરી ગયલો છે, અને તે ઘણો દિલગીર થઇ ગયો છે. રામ પેલી સાંઝના અંધારામાં સૂર્યના જેવા ઘણાજ દુર્નિરીક્ષ્ય જટાચીરધારી મહાવીરને કંઇક ઓળખી શકયા અને તેને આલિંગન તથા ખોળે લઇને આદરથી પૂછ્યું, "વત્સ! હવે કહે આ ભારે અરણ્યમાં શા માટે તું આવ્યો ? મહારાજ તો કુશળછે ને ? તું બાળક છે, રાજ્યમાં તો બખેડો થયો નથી ને ? પિતાજીની સેવા કરવામાં તો લાગેલો રહેછે ને? જે રાજસૂય તથા અશ્વમેધ યજ્ઞના કરનારા આ-

પણ પેલા ધર્મ પરાયણ પિતા તો કુશળ છે ને? કુલ ગુરૂ વશિષ્ટને તો યથાયોગ્ય માન મળે છે ને? દેવી કૌશલ્યા તથા સુમિત્રા તો સારી પેઠે છે ને? આર્યા કૈકેયી તો આનંદમાં દિવસ ગાળે છે ને? અધિકારમાં જેટલા લોકો છે, ધર્માનુસારે તે બધાનું રક્ષણ કરવું એ તારૂં કર્તવ્ય છે. વત્સ! સ્ત્રીઓ તો તારા યત્નથી સાવધાનમાં છે ને? એઓને તો માન આપે છે ને? ધનવાન કે ગરીબ ગમે તે હો, વિવાદરૂપ સંકટથી તારા મંત્રીઓ તો અપક્ષપાતથી વ્યવહાર ચલાવતા નથી ને? જો, જેઓનો બનાવટી ફરિયાદીનો બરાબર ન્યાય નહિ થાય તે બધા ગરીબ બીચારા માણસોની આંખમાંથી જે આંસુનાં ટીપાં પડશે, તે ભોગાભિલાષી રાજાના પુત્રો તથા પશુઓનો નાશ કરી મુકશે. આપણા પૂર્વજો એ જે પદ્ધતિ અવલંબન કરી હતી, તું તો એનું જ અનુસરણ કરે છે ને?

તે વેળાએ ભરત થોડોક શોકાવેગ રોકીને હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો, "આર્ય! પિતાજી કૈકેયીના નિયોગથી ઘણું જ મહત્ કાર્ય કરીને પુત્ર શોકથી બધું ત્યાગીને સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા છે. આર્ય! હું તમારો દાસ છું, તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ અને તમે પોતે દેવરાજની પેઠે રાજ્ય અધિકાર કરો. આ બધા પ્રજા તથા વિધવા માતાઓ તમારી પાસે આવી છે, હવે પ્રસન્ન થાઓ. તમે મોટા છો, અભિષેક તમારે જ માટે ખોટી છે, હવે તમે ધર્માનુસારે રાજ્ય ગ્રહણ કરીને સગાં વહાલાંની કામના પૂર્ણ કરો. હું મંત્રીઓની જોડે તમારા પગ ધરૂં છું, હું તમારો ભાઇ શિષ્ય અને દાસ છું. તમે પ્રસન્ન થાઓ."

રામ ભરતને મોંએ વજ્રપાતના જેવો પિતૃવિયોગ સાંભળીને હાથ ફેલાવીને કુહાડાથી કાંપેલા કુસુમિત ઝાડની પેઠે જમીન પર મૂર્છિત થઇ પડ્યા. તે વેળાએ તેમના ભાઈઓ તથા જાનકી તેમને જમીન ઉપર પડેલા જોઇને રોતી આંખે તેમને શુદ્ધીમાં લાવવા માટે પાણી છિપવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે રામને શુદ્ધી આવી. તેઓ રોતા રોતા દીનભાવથી બોલ્યા, "ભરત! પિતાએ

સ્વર્ગવાસ કર્યો છે, હવે હું અયોધ્યામાં જઇને શું કરૂં ?"

સસરાએ સ્વર્ગવાસ કર્યો છે એ સાંભળ્યાથી જાનકીની એ આંખમાંથી પાણી પડવા લાગ્યાં, તેને લીધે થોડીકવાર સુધી રામને જોઈ શક્યા નહિ. રામે દુઃખિત મનથી લક્ષ્મણને કહ્યું, "વત્સ! તું ઇંગલી ફળ તથા નવા બલ્કલ લાવ, હું હમણાં મંદાકિનીમાં જઇને પિતાનું તર્પણ કરૂં." ત્યાર પછી રામ મંદાકિની તીર્થ પર જઇને દક્ષિણાસ્ય થઇને ખોબો ફરીને પાણી લઇને આંખમાંથી પડતા આંસુથી બોલ્યા, "પિતાજી! આપ પિતૃલોકમાં ગયા છો, હવે મારૂં લીધેલું આ નિર્મળ પાણી આપને પરિતૃપ્ત કરો." પછી તેમણે ભાઇઓની જોડે દર્ભમય આસ્તરણમાં વદરીમિશ્રિત ઈંગુદી પિંડ મૂકીને દુઃખિતચિત્તથી તે રોતા રોતા કહેવા લાગ્યા, "પિતાજી! આપ ખુશ થઇને આ પિંડ ખાઓ; અમે હમણાં વનમાં આવી વસ્તુ ખાઇએ છીએ. પુરૂષને જે વસ્તુ ભોગ્ય છે તેજ પિતૃલોક પણ ઉપભોગ કરે છે."

પેલી તરફ વશિષ્ઠ રામ દર્શનાભિલાષાથી રાજમહિષીઓને આગળ લઇને આશ્રમની પાસે આવ્યા. રાણીઓએ નદીને કિનારે ધીમે પગલે આવતાં આવતાં જોયું, મંદાકિનીના એક સ્થાનમાં રામ લક્ષ્મણને ઉતરવા માટે પગથિયાં છે, તે જોઇને કૌશલ્યાએ સજળ નયનથી શીકે ચહેરે દીના સુમિત્રા અને બીજી શોકોને કહ્યું, "જુઓ, જેઓ રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયા છે, આ પેલા અનાથોનું તીર્થ છે, સુમિત્રે! તારો પુત્ર લક્ષ્મણ પોતે આળસુ નહિ રહેતાં રામને માટે આ પગથિયાપરથી પાણી લઇ જાય છે" ત્યારપછી રાણીઓએ ઘણીજ દિલગીર થઇને કૌશલ્યાને નાના પ્રકારથી દીલાસો આપતી આપતી આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. આવીને જોયું તો ભોગ પરિશૂન્ય સ્વર્ગ ભ્રષ્ટ-દેવતાના જેવા રામ તેમાં રહે છે; તે જોઇને શોકથી અધીર થઇ, અને એકે અવાજે રોવા લાગી.

તે વેળાએ રામે ઉઠીને એઓને પ્રણામ કર્યા. તેણે પ્રણામ કર્યા પછી તેઓના સુખ સ્પર્શ સુકોમળ પાણિતલથી તેઓના ઉપરની ધૂલ લોહવાને

પ્રવૃત્ત થયા. ત્યાર પછી લક્ષ્મણ દુઃખિતચિત્તથી ભક્તિપૂર્વક તેઓને નમ્યો. અને રામની પેઠે તે પણ વિશેષ યત્ન તથા સ્નેહ કરવા લાગ્યો. પછી વનવાસથી સુકાયલી જાનકી અશ્રુપૂર્ણ લોચનથી સાસુઓની પાદ વંદના કરીને સામે ઉભી રહી. તે જોઈ કૌશલ્યા ઘણીજ દુઃખિત થઇને કન્યાની પેઠે તેને આલિંગન દઇને બોલી, "હા! વિદેહ રાજાની કન્યા, દશરથની પુત્ર વધૂ, રામની ભાર્યા શી રીતે આ નિર્જન વનમાં દુઃખ ભોગવે છે! વત્સ! તારૂં મોં શુકા કમળના જેવું ઝાંખુ જોઇને જેમ આગ લાકડાંને બાળે છે, તેમ શોક મને અન્તર્દાહ કરે છે."

ત્યાર પછી રામ અગ્નિ સમાન દિવ્યતનુવાળા વશિષ્ઠને નમસ્કાર કરીને તેની જોડે બેઠા. ભરત તથા મંત્રી, સેનાપતિ તથા ધર્મપરાયણ પ્રજાની જોડે તેની સામે બેઠા. રાજકુમારો સગાં વહાલાંમાં ઘેરાઇને પિતાને ઉદ્દેશીને શોક કરે છે, એમ કરતાં કરતાં પ્રભાત થઈ ગયું, તે બધા મંદાકિનીને કિનારે પ્રાતઃકાલનો હોમ તથા ગાયત્રીનો જાપ કરીને રામની પાસે આવ્યા.

ભરતે કહ્યું, "આર્ય! હવે અમારૂં કહેવું કબૂલ રાખીને તમે બધાને બચાવો. ક્યાં અરણ્ય અને ક્યાં ક્ષત્રિય ધર્મ, ક્યાં જટા અને ક્યાં રાજશાસન, આવાં પરસ્પર વિરોધી કાર્યો કોઇ પણ પ્રકારે તમને ઉચિત નથી. પ્રજાપાલન ક્ષત્રિયોનો મોટામાં મોટો ધર્મ છે, કોઇ ક્ષત્રિય એ ધર્મનો અલક્ષ કરી સંશયાત્મક ક્લેશદાયક વાર્દ્ધક્ય ધર્મ આચરણ કરે! જો દુઃખકર ધર્મ આચરવાનો તમારો એટલો આગ્રહ હોય તો ધર્માનુસારે એ ચારે વર્ણના ધર્મનું પ્રતિપાલન કરનાર ગાર્હસ્થ સર્વોત્કૃષ્ટ છે, તમે શામાટે તેને ત્યાગવાની વાસના કરોછો? આર્ય! હું વિદ્યામાં તમારા આગળ નાનો બાળક છું, તેમ ઉમ્મરે પણ નાનો છું, તમારા છતાં મારે રાજ્યપાલન કરવું એ શી રીતે સંભવે? હું બુદ્ધિહીન છું, તમારી સહાય વિના પ્રાણ ધારણ કરી શકતો નથી. તમે ભાઇઓની જોડે આખીજ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કરો. વશિષ્ઠ વગેરે મંત્રવિત ઋત્વિકો પ્રજાસહ આ જગાપર તમને અભિષેક કરશે. અભિષેક

કર્યા પછી તમે અયોધ્યામાં આવીને ત્રિદશાધિપતિ ઇન્દ્રની પેઠે બાહુબળથી પ્રતિપક્ષીઓનો પરાજય કરીને રાજ્યની રક્ષા કરવામાં પ્રવૃત થાઓ. દૈવ્ય પૈત્ર્ય આદિ ત્રણે ઋણથી પોતાને છોડવી, શત્રુ વર્ગનું દુ;ખ વધારીને તથા મિત્રોનું સુખ સાધન કરીને રાજ્ય કરો. મારી માતા કૈકેયીનો કલંક દૂર કરીને પૂજ્યપાદ પિતા દશરથને પાપથી બચાવો. હું તમારા ચરણમાં નમીને વારંવાર પ્રાર્થના કરૂં છું, જેમ ઇશ્વરે બધા ભૂતના ઉપર કૃપા કરી છે, તેમ તમે મારા ઉપર કૃપા કરો. જો તમે મારૂં કહેવું કબૂલ નહિ રાખતાં જંગલમાં જાઓ તો હું ખરેખર કહું છું કે હું પણ તમારી જોડે આવીશ."

તે વેળાએ રામે કહ્યું, "ભરત! તું પણ રાજા દશરથને પેટે જન્મ્યો છે. હમણાં જે કંઇ કહ્યું તે સર્વ ઉચિત છે. પરંતુ જો, પહેલાં પિતાજીએ તારી માનું પાણિ ગ્રહણ કરવાની વખતે કૈકયરાજને પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહ્યું હતું, રાજન! તમારી આ કન્યાથી જે પુત્ર ઉત્પન્ન થશે, તેને હું બધું રાજ્ય સોંપીશ. ત્યાર પછી દેવાસુરની લઢાઇમાં પિતાજી ગયા તે તારી માની સેવાથી સંતુષ્ટ થઇને બે વરદાન આપવાનું કબૂલ્યું હતું. તે અનુસાર તારી માએ તને રાજ્ય અને મને વનવાસ આ બે વર માગ્યા હતા. મહારાજ પણ લાચારીથી આ વિષયમાં રાજી થયા અને મને ચઉદ વર્ષને માટે વનવાસમાં લગાડયો. હવે હું તેમનું વચન પાલવા માટે જાનકી અને લક્ષ્મણની જોડે અહિં આવ્યો છું, તું પણ પિતાના કહેવા પ્રમાણે અને તેમનું વચન પાલવા માટે હમણાંને હમણાં રાજ્ય ગ્રહણ કર."

ત્યાર પછી જાબાલિ બોલ્યા, "તમે બહુ સુબોધ છો, સામાન્ય લોકોની પેઠે તમારી બુદ્ધિ અનર્થદર્શિની થાયજ નહિ. જો, કોણ કોનો ભાઈ છે? કોનો અથવા કિયો સંબંધ પ્રાપ્ય છે? જીવ એકલો અવતરે છે; અને એકલો નાશ પામે છે. એટલા માટે માબાપ થઇને જેઓ સ્નેહાસક્ત થઇને રહે છે તે ઉન્મત્ત છે. જેમ કોઇ માણસ મુસાફરીએ નીકળવાની વખતે ગામની બહાર રહે છે, વળી બીજે દિવસે તે સ્થળ છોડીને અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જાય

છે, તેમ મા બાપ ઘર તથા ધનને પણ એમજ સમજવું. સજ્જનો કોઈ રીતે તેમાં આસક્ત થતા નથી. તેથી પિતાની આજ્ઞાથી પિતાનું રાજ્ય છોડીને દુઃખ જનક મોટાં સંકટ પૂર્ણ અરણ્યનો આશ્રય કરવો એ તમારૂં કર્તવ્ય નથી. તમે સુસમૃદ્ધ અયોધ્યામાં પાછા જાઓ, પેલી એક વેણીધરા નગરી તમારી રાહ જુએ છે તમે ત્યાં રાજ ભોગમાં કાળ ગાળીને દેવલોકમાં સુર-રાજ ઇન્દ્ર સમાન પરમ સુખથી વિહાર કરશો. લોકો પિતૃ દેવતાના ઉદ્દેશથી અષ્ટકાશ્રાદ્ધ કરે છે તેમાં કેવળ અન્નનો નિરર્થક નાશ કરવામાં આવે છે, કારણ કોણે ક્યાં સાંભળ્યું છે કે મૃત માણસ ખાઇ શકે છે! જો એક માણસના ખાવાથી બીજાના શરીરમાં તેનો સંચાર થાય, તેમ મુસાફરના ઉદ્દેશથી એક માણસને ખવાડવાથી શું પેલા પ્રવાસીને તૃપ્તિ મળશે? જે શાસ્ત્રોમાં દેવ પૂજા, યજ્ઞ, દાન અને તપશ્ચર્યા વગેરે કામ કરવાની વિધિ છે, બુદ્ધિમાન માણસોએ કેવળ લોકોને વશીભૂત કરવા માટે આ શાસ્ત્રો બનાવ્યાં છે. એટલા માટે રામ! પરલોક સાધન ધર્મ નામે કોઇ પદાર્થ જ નથી. ભરત તમને વિનવે છે, તમે સર્વ સંમત બુદ્ધિનું અનુકરણ કરીને રાજ્ય-ભાર ગ્રહણ કરો."

જાબાલિના આ બોલ સાંભળીને રામનો કંઇ પણ ભાવ બદલાયો નહિ. તેણે ધર્મબુદ્ધિ અવલંબીને કહ્યું, "તપોધન! આપે મારા ભલાને માટે હમણાં જે કંઇ કહ્યું તે ખરી રીતે જોતાં અકાર્ય છે, પરંતુ કર્તવ્યવત્ જણાય છે. વસ્તુતઃ અપથ્ય છે પરંતુ પથ્યના જેવું સપ્રમાણ થાય છે. જે માણસ વિપથગામી થઇને જનમંડળમાં શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ મત પ્રચાર કરે છે તે સાધુ-ઓની પાસેથી કદી પણ સન્માન મેળવતો નથી. ઉચ્ચા કે નીચા કુલમાં વીર કે પુરૂષાભિમાની, પવિત્ર કે અપવિત્ર, ચરિત્ર જ તેની ખરી ઓળખાણ આપે છે. જો આ લોકદૂષણ અધર્મને ધર્મવેશમાં ગ્રહણ કરૂં અને શ્રેય ત્યાગીને અન્યાય કામમાં પ્રવૃત્ત થાઉં, તો વિજ્ઞોની પાસે અનાદર તથા કુલા-ચારથી ભ્રષ્ટ થાઉં. પ્રજા પણ મારી ધર્મ-વિપ્લવકારી તથા સ્વેચ્છાચારી

જોઇને મારૂં અનુકરણ કરે, કારણ કે જેવો રાજા આચરણ કરે છે તેવી પ્રજા પણ આચરણ કરે છે. એટલા માટે તપોધન! આપે જે કહ્યું તે કોઈ રીતે પ્રીતિકર જણાતું નથી.

"જુઓ અનાદિ શાસ્ત્ર સિદ્ધ દયા પ્રધાન રાજત્વ પોતે સત્ય છે, એ વાસ્તે લોક રાજ્યને સત્યરૂપ તરીકે બતાવે છે. સત્યનો પ્રભાવ અતિ મોટો છે, બધા લોક સત્યથી રહેલા છે. દેવતા તથા ઋષિયો સત્યનો આદર કરેછે, સત્યવાદી બ્રહ્મલોક મેળવે છે, સત્યજ ઇશ્વિર છે, સત્યમાંજ ધર્મ સ્થપાયલો છે, સત્યજ બધા વિષયનું મૂળ છે, અને સત્યજ પરમપદ છે. દાન, યજ્ઞ, હોમ અને તપઃપ્રતિપાદક વેદશાસ્ત્ર સત્યના આશ્રયમાં છે. જે માણસ સત્ય પરાયણ છે, તેને જ ભૂમિ, યશ તથા કીર્તિની પ્રાર્થના કરે છે, એટલા માટે સત્યપર થવું એ સર્વ રીતે કર્તવ્ય છે. મારા સત્ય પાલનાર પિતાજી ત્રિસત્યમાં બંધાઇને પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે મને જે આજ્ઞા આપી ગયા, તે હું શા માટે ઉથાપુ? મેં તેમની પાસે સત્ય પાલવાનુ કબૂલ કર્યું છે, હવે ક્રોધ, લોભ, મોહ અથવા અજ્ઞાનતાથી કોઇ રીતે મોટેરાનો સત્યસેતુ બેદીશ નહિ.

"તપોધન! સત્ય, ધર્મ તપશ્ચર્યા, દયા, પ્રિયવાદિતા અને દેવપુજા તથ અતિથિ સત્કાર એ બધા સ્વર્ગના માર્ગ છે; ધાર્મિકો મુખ્ય ફળપ્રદ તરીકે યથાયોગ્ય ધર્માચરણ કરીને ઉત્કૃષ્ટ લોકની ઇચ્છા રાખે છે. આપની બુદ્ધિ વેદવિરોધિની છે, આપ ધર્મભ્રષ્ટ તથા નાસ્તિક છો; જેવી બૌદ્ધ દંડને પાત્ર છે; તેમ નાસ્તિક પણ દંડને પાત્ર છે. ટુંકામાં જેઓ ધર્મપરાયણ, દાનશીલ, અહિંસક અને પવિત્ર છે, તે મહર્ષિયો જ લોકોમાં પૂજનીય થાય છે." રામે રોષથી આવાં વાક્ય કહ્યાથી જાબાલિ વિનય વચનથી બોલ્યા, "રામ! હું નાસ્તિક નથી. તમને વનમાંથી પાછો લઇ જવા માટે મેં આવું કહ્યું હતું; અને તમને પ્રસન્ન કરવા માટે તે પાછાં ખેંચી લઉં છું."

પછી રામે ભરતને કહ્યું. "ભરત! તું રાજ્યભાર ઉપાડવાને હિમ્મત-

વાન્ થા. ચંદ્ર શોભા ખેંચી શકે, હિમાલય હિમ ત્યાગ કરી શકે, અને સાગર પણ હદ ઓળંગી શકે, પરંતુ હું પિતૃસત્ય પાલવામાં કદી પણ પાછો ફરીશ નહિ. વત્સ ! તારી માના સ્નેહ અથવા લોભથી જે કામ થયું છે તે તું મનમાં પણ લાવીશ ના, માના ઉપર જેવી ભક્તિ કરવી જોઇએ તેવીજ કરજે.”

ત્યાર પછી ભરત દિવાકરની પેઠે તેજસ્વી, બીજા ચંદ્ર જેવા સુંદર રામનાં આવાં વચન સાંભળીને બોલ્યો, “આર્ય ! ત્યારે તમે તમારા પગની પેલી સોનાની મઢેલી પાવડી આપો, તે જ લોકોનો ખેદ મટાડશે.” તે વેળાએ રામે પાવડી કાઢીને તેને આપી. ભરત નમીને તે લઇને બોલ્યો, “આર્ય ! હું બધું રાજકારભાર આ પાવડીને નિવેદન કરીને જટાચીર ધારણ તથા ફળમૂળ ખાઇને તમારી વાટ જોતો ચઉદ વર્ષ શહેરના બહારના ભાગમાં રહીશ. પંદર વર્ષને પહેલે દહાડે જો તમારૂં દર્શન નહિ મળશે તો અરેખર હું હુતાશનમાં મારા પ્રાણ ત્યાગીશ.” તેપરથી ધર્મમાં હિમાલયના જેવા રામે કુલ ગુરૂ વશિષ્ઠને યથાયોગ્ય અર્ચના કરીને અનુક્રમે ભરત તથા શત્રુઘ્નને તેમજ પ્રજાને જવાને રજા આપી. આ વખતે તેમની માતાઓની આંખમાંથી આંસુધારા વહી અને તેઓથી બોલાયું નહિ. રામે પણ તેઓને નમીને રોતાં રોતાં પર્ણકુટીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

ત્યાર પછી અનેક ભિન્ન ભિન્ન કારણથી રામને ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા થઇ નહિ. તેમણે વિચાર કર્યો કે, “મેં અહિં ભરત, માતાઓને તથા પ્રજાને જોયાં, તેઓ બધાં મારા શોકથી ઘણાં આકુલ છે, હું કોઇ રીતે તેઓને ભૂલતો નથી. તેથી હવે બીજી જગાએ જવું ઠીક જણાય છે.” આવો વિચાર કરીને રામ જાનકી તથા લક્ષ્મણને જોડે લઇને ત્યાંથી મહર્ષિ અત્રિના આશ્રમમાં જવા નીકળ્યા, અને ત્યાં પહોંચીને તેમને પ્રણિપાત કર્યા. તે વેળાએ અત્રિ તેમને પુત્રની પેઠે ગ્રહણ તથા અતિથ્ય કરીને સીતા તથા લક્ષ્મણને સસ્નેહથી જોવા લાગ્યા. એટલામાં તેમની સહધર્મિણી ધર્મપરાયણ

અનસૂયા ત્યાં આવ્યાં. તપોધને તે સર્વજન પૂજનીયા તાપસીનો સત્કાર કરી સીતાને દેખાડીને કહ્યું, " પ્રિયે! તમે હવે આ સીતાનું સંમાન કરો. "

સીતાએ પોતાનું નામ કહીને તે પતિવ્રતાને પ્રણામ કર્યાં અને હાથ જોડીને તેને કુશળ પૂછ્યા. અનસૂયા તેને જોઇને સાન્ત્વના વાક્યથી બોલી, "જાનકિ, તું ધર્મદષ્ટિ છે. તું સગાં વહાલાંને તથા અભિમાનને ત્યાગીને વનવાસી રામની જોડે આવી છે. સ્વામી ગમે તો અનુકૂલ હો કે પ્રતિકૂલ હો, નગરમાં રહો કે વનમાં રહો, જે નારી એક માત્ર તેને પ્રિય જાણે છે. તેની સદ્દગતિ થાય છે. પતિ દુઃશીલ, સ્વેચ્છાચારી અથવા ગરીબ હો, પૂજ્ય સ્વભાવ સ્ત્રીઓનો તે જ પરમ દેવતા છે. "

જાનકીએ અનસૂયાનાં આવાં વચનો સાંભળીને મૃદુ અવાજે કહ્યું, "આર્યે! સ્વામી સ્ત્રીનો ગુરૂ છે, તે મેં વિશેષ જાણ્યું છે. તે જો કે ખરાબ ચાલનો તથા ગરીબ હોય તો પણ કંઈ પણ બીજું નહિ સમજતાં તેણે તેની સેવામાં લાગી રહેવું જોઇએ. પરંતુ જે જિતેન્દ્રિય, ગુણવાન, દયાળુ, સ્થિરાનુરાગી અને ધાર્મિક છે, અને જે માની સેવામાં તત્પર તથા પિતૃવત્સલ છે, તેના વિષયમાં બીજું શું કહેવાનું છે? જ્યારે હું આ ભીષણ અરણ્યમાં આવી છું ત્યારે આર્યા કૌશલ્યાએ મને જે શીખામણ આપી હતી, તે હું ભૂલી ગઇ નથી; અને લગ્નની વખતે માએ અગ્નિની પાસે જેવી આજ્ઞા આપી હતી તે પણ ભૂલિ નથી. પતિ સેવાજ સ્ત્રીઓની તપશ્ચર્યા છે; સાવિત્રી એના બળથીજ સ્વર્ગમાં પૂજિત થઇ છે?"

ધર્મપરાયણા અત્રિ પત્ની અનસૂયાએ સીતાનાં આવાં વાક્ય સાંભળીને તેને આલિંગન કરી તથા તેનું મસ્તક સુંઘીને બોલ્યા, " જાનકિ! હમણાં સૂર્ય રાતને પાસે લાવીને પોતે અસ્ત શિખર ઉપર જાય છે. આ સાંભળ, પક્ષીઓ આખો દહાડો ખોરાકની શોધમાં ફરીને સાંજે વિશ્રામ મેળવવા માટે માળામાં આવીને મધુર ધ્વનિ કરે છે. મહર્ષિઓ અભિષેક જળથી ભીંજાઇને ખભા ઉપર પાણીથી ભરેલો ઘડો લઇને ભીના વલ્કલ પહેરીને આવે છે.

યથાવિધિ કૃત અગ્નિહોત્રથી કપોત કંઠની પેઠે અરુણવર્ણ ધૂમ વાયુવેશમાં ઉચ્ચે જાય છે. જે ઝાડનાં પાત્રાં અતિ ઓછાં છે, અંધકારના પ્રભાવથી તે પણ જાણે ગાઢા થતાં જણાય છે. આ બધા આશ્રમમૃગ વેદિમાં સૂતા છે; નિશાચર જીવજંતુઓ ચારે બાજુએ ફરે છે; દૂરના પ્રદેશમાં દિશાઓ હવે જણાતી નથી. હવે નિશાકાલ આવી પહોંચી છે, ચંદ્ર જ્યોત્સ્નામાં અવગુંઠિત થઈને આકાશમાં ઉદિત થયો છે, નક્ષત્રો પણ જણાય છે. જાનકિ! હવે હું તને અનુમતિ આપુંછું કે તું જઈને પતિ સેવામાં પ્રવૃત થા. તેં આજે મધુર વાતો કહીને મને પરિતુષ્ટ કરી છે. હમણાં મારી સામે એકવાર વેશભૂષાથી સુસજ્જિત થઈને મને સંતુષ્ટ કર." આવો આદેશ મળતાંજ સુરકન્યા રૂપિણી સીતાએ નાના પ્રકારના અલંકારથી અલંકૃત થઈ તાપસીના પાદવંદન કરીને રામની પાસે તે ગઈ. તાપસી જે વસનભૂષણ તથા વનમાળા યુક્ત હતી, સીતાએ તે રામને દેખાડી.

પછી રામે તાપસોથી સંમાનિત થઈને અત્રિના આશ્રમમાં રાતવાસો કર્યો. પ્રભાત થયાથી લક્ષ્મણની સાથે કૃતસ્નાન કરીને મહર્ષિઓને વનનો માર્ગ પૂછ્યો, તે વેળાએ બધા વનવાસી ઋષિઓએ તેમને જતા જોઈને કહ્યું, "રાજકુમાર! આ વનવિભાગ રાક્ષસોથી ભરેલો છે. મનુષ્યાશી નાના પ્રકારના રાક્ષસો તથા લોહી પીનારા હિંસ્ર જંતુઓ આ મહારણ્યમાં નિરંતર વાસો કરેછે. તાપસો અશુચી અથવા અસાવચેત રહેવાથી એઓ આવીને તેઓને ખાય છે. એટલા માટે હમણાં તમે તેઓને નિર્ભય કરો." તાપસોએ હાથ જોડીને આવું કહેવાથી રામ તથા લક્ષ્મણ તેઓના આશીર્વાદ લઈને જામકી સહ મેઘમંડળમાં જતા સૂર્યની પેઠે ગાઢા વનમાં જવા લાગ્યા.

અરણ્ય કાંડ.

મહાવીર રામે દંડકારણ્યમાં પ્રવેશીને તાપસોના આશ્રમો જોયા. ત્યાં ચીરચર્મધારી ફલ મૂળાહારી વેદજ્ઞ વૃદ્ધ તાપસો રહે છે, સર્વત્ર કુશચીર, આંગણાઓ સ્વચ્છ અને તેમાં મૃગ તથા પક્ષીઓ સંચરણ કરેછે. નિરંતર વેદધ્વનિ થાય છે, કોઈ જગાએ પૂજોપહાર રહેલા છે, ક્યાં તો સ્વાદ ફળ પૂર્ણ વિવિધ જંગલી ઝાડ અને નિર્માલ્ય પુષ્પ ચારે બાજુએ પસરેલા છે, રામે પેલા સર્વભૂતશરણ્ય પુણ્યાશ્રમ જોઇને શરાસનમાંથી બાણ ઘાલી દઇ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. પેલા બધા પવિત્ર સ્વભાવના તપસ્વીઓએ ઉદયોન્મુખ ચંદ્રના જેવા પ્રિયદર્શન રામ અને જાનકી તથા લક્ષ્મણને જોઈ પ્રીતિપૂર્વક આગળ જઇને અને મંગલાચાર પૂર્વક તેમને આદર કર્યો. પછી તેઓએ રામને એક પર્ણશાળામાં બેસાડીને ફળમૂળ પાણી તથા પુષ્પ લાવી એક જુદોજ આશ્રમ બતાવીને હાથ જોડીને કહ્યું, "રામ! તમે ધર્મરક્ષક, દંડદાતા અને ગુરૂ છો રાજા ધર્માનુસારે પ્રજાનું પ્રતિપાલન કરેછે, એથી સાધારણોમાં તેની પાસે નમે છે. તમે નગરમાં કે વનમાં રહો, તોપણ અમારા રાજા છો, અમે તમારી છાયામાં રહીએ છીએ અને તેથી અમારી રક્ષા કરવી એ તમારૂં કર્તવ્ય છે.

તે વેળાએ મહર્ષિ શરભંગ અગ્નિહોત્ર ગૃહમાં બેઠા હતા, રામ લક્ષ્મણે જઇને તેમને અભિવંદન કર્યા, અને તેમની આજ્ઞા થવાથી આસનપર બેઠા. ત્યારપછી મહર્ષિયે તેઓને આતિથ્યમાં નોતર્યા. અને તેઓને માટે સ્વતંત્ર એક જગા મુકરર કરી આપી. આવી રીતના શિષ્ટાચાર પૂરા થયા પછી શરભંગે કહ્યું, "વત્સ! મેં કઠોર તપસાધન કરીને બધાને અસુલભ એવું બ્રહ્મલોક મેળવ્યું છે. હમણાંજ વરદાતા ઇન્દ્રદેવ મને ત્યાં લઈ જવા માટે આવ્યા હતા. પરંતુ તમારા જેવા પ્રિય અતિથિને જોતાં ત્યાં હું ગયો નહિ. તમે અતિ ધર્મશીલ છો, તમારા સમાગમ લાભથી તૃપ્ત થઇને પછીથી

દેવસેવિત બ્રહ્મલોકમાં જઈશ. વત્સ! ઘણા લોક મારા હાથમાં છે; હવે ઇ-
ચ્છા છે કે તમે તે બધા ગ્રહણ કરો.” શાસ્ત્રવિશારદ રામે ન્યાયપૂર્વક કહ્યું
“તપોધન! હું પોતે તપોબળથી દિવ્ય લોક મેળવીશ. આ વનમાં ક્યાં જ-
ઇને આશ્રય લઉં, તે મને કહો એટલે થયું.” ત્યારે શરભંગે કહ્યું, “વત્સ!
આ જગાપર સુતીક્ષ્ણ નામનો એક ધર્મપરાયણ મહર્ષિ રહેછે, તે તમારૂં
ભલુ કરશે. થોડે છેટે કુસુમવાહિની મંદાકિની વહેછે, તમે એના પ્રતિસ્રોતમાં
રહીને ચાલશો તો તેમનો આશ્રમ મળશે. રામ, હમણાં તમે થોડાવાર થોભો.
જેમ ભુજંગ જીર્ણ છાલ ત્યાગેછે તેમ હું તમારી સાથે આ દેહ વિસર્જ-
ન કરૂં છું.”

ત્યાર પછી મહર્ષિ શરભંગે સ્વર્ગારોહણ કર્યું, બીજા ઋષિયો તેજસ્વી
રામની પાસે આવ્યા. તેઓએ આવીને રામને કહ્યું, “રામ! જેમ દેવોનો
ઇન્દ્ર છે તેમ તમે ઇક્ષ્વાકુ કુલના અને આખી પૃથ્વીના પ્રધાન તથા નાથ
છો. તમે યશ વિક્રમમાં ત્રિલોક મધ્યે પ્રખ્યાત થયા છો, સત્ય તમારામાંજ
રહ્યું છે, સર્વાંગપૂર્ણ ધર્મ તમનેજ આશ્રય કરીને રહેલો છે. રામ! તમે આ
વિપ્રબહુલ વાનપ્રસ્થોના નાથ છો. એઓ નિશાચરને હાથે અનાથની પેઠે
માર્યા જાય છે, રાક્ષસો અમને મારેછે, માટે તમે અમારી રક્ષા કરો.” તે
વેળાએ ધર્મશીલ રામે તેઓનાં આવાં વચનો સાંભળીને કહ્યું, “તાપસો!
આપ મને આવી રીતે કહેશો ના, હું સતત આપનો આજ્ઞાધીન છું. હમણાં
જ્યારે મારે પિતાનું વચન પાલવા માટે વનપ્રવેશ કરવો પડયો છે, ત્યારે આ
પ્રસંગે આપના પ્રતિ નિશાચરથી થતા જુલમોને જરૂર ટાળવા જોઇએ.”
પૂજ્ય સ્વભાવના મહાવીર રામ મુનિયોને આવાં આશાવાળાં વચન કહીને
તેઓની જોડે સુતીક્ષ્ણના તપોવનમાં જવા નીકળ્યા.

તે વેળાએ તપધ્યાનવાળા સુતીક્ષ્ણે, રામને જોઇને આલિંગન દઈને
કહ્યું, “વીર! તમે તો નિર્વિઘ્ને આવ્યા છોને? આ તપોવન તમારા આ-
ગમનથી જાણે સનાથ થયું હોયને? હું કેવળ તમારીજ આશામાં આ દેહ

ત્યાગીને સુરલોકમાં ગયો નથી, તમે રાજ્યભ્રષ્ટ થઇને ચિત્રકૂટમાં કાલ ગાળતા હતા, તે મેં સાંભલ્યું. દેવરાજ ઇન્દ્ર મારા આ આશ્રમમાં પધાર્યા હતા, અને મેં પુણ્યબળથી જે ઉત્તમ લોક મેળવ્યા છે તેમણે મને તેના સમાચાર આપ્યા. વત્સ ! હું કહુંછું કે તમે મારી પ્રીતિના ઉદ્દેશથી દેવર્ષિ–સેવિત મારા તપોબલલબ્ધ લોકમાં જઇને જાનકી તથા લક્ષ્મણની સાથે વિહાર કરો." તે વેળાએ રામે પેલા ઉગ્ર તપ કરનાર મહર્ષિને કહ્યું, "ભગવન્ ! હું તપોબળથી પોતેજ તે લોકને મેળવીશ. આપ આ અરણ્યમાં મને કોઈ એકાંત સ્થાન બતાવો." ત્યાર પછી સર્વ લોકપ્રસિદ્ધ સુતીક્ષ્ણે આહ્લાદથી પુલકિત થઇને મધુર વાક્યથી કહ્યું, "રામ ! તમે મારાજ આશ્રમમાં રહો."

રામે તે તાપસજનશરણ અરણ્યમાં સુતીક્ષ્ણના આશ્રમમાં રાતવાસો કર્યો. પ્રભાત થયું એટલે જાનકીની સાથે ઉઠીને પદ્મના વાસવાળા સુશીતલ પાણીમાં નાહી યથાકાલે વિધિવત્ દેવતા તથા અગ્નિની પૂજા કરી. સૂર્યોદય થયો, તે જોઇને તેમણે મહર્ષિ સુતીક્ષ્ણની પાસે જઇને તેમને મધુર વચનથી સંબોધીને કહ્યું, "તપોધન ! અમે આપના સત્કારથી તૃપ્ત થઇને સુખથી રહ્યા. હવે અમે બીજાં તપોવન જોવા માટે જઈશું." આવું બોલીને જાનકી તથા લક્ષ્મણની જોડે રામે સુતીક્ષ્ણને પ્રણામ કર્યા. તે વેળાએ એઓને ઉઠાડીને ગાઢ આલિંગન કરી સ્નેહપૂર્વક કહ્યું, "વત્સ ! તમે હવે આ છાયાની પેઠે અનુગતા સીતા અને લક્ષ્મણની જોડે નિર્વિઘ્નથી જાઓ, અને આ દંડકારણ્યમાં રહેનાર તાપસોના સુંદર આશ્રમો જુઓ." ત્યારપછી રામ સીતા અને લક્ષ્મણની જોડે એકના પછી એક આશ્રમો જોવા નીકળ્યા. ક્યાં દશ મહિના, તો ક્યાં વર્ષ, કોઇ જગાએ છ આઠ મહિના તો કોઇ ઠેકાણે ચાર મહિના, કોઇ સ્થાનમાં છ મહિના તો કોઇ સ્થલમાં ફક્ત બે મહિના, કોઇ ઠેકાણે ત્રણ મહિના તો કોઇ જગાએ બાર મહિના રહ્યા. આવી રીતે દશ વર્ષ વહી ગયા.

ત્યાર પછી રામે પાછા મહર્ષિ સુતીક્ષ્ણના તપોવનમાં આવીને કેટલાક

દિવસ ગાળ્યા, અને એક વેળાએ વિનય પૂર્વક તેમને કહ્યું, "ભગવન્! ઘણાકોને મોંએ સાંભળ્યું છે કે આ દંડકારણ્યમાં મહર્ષિ અગસ્ત્ય રહે છે પરંતુ આ વન ઘણું ગાઢું છે એ માટે હું એ સ્થાન જાણી શકતો નથી. કૃપા કરી કહો કે એ સુરમ્ય તપોવન ક્યાં છે? હું અગસ્ત્યને પ્રણામ કરવા માટે સીતા તથા લક્ષ્મણની જોડે ત્યાં જવા ઇચ્છું છું. હું ત્યાં પોતે જઇને તેમની સેવામાં પ્રવૃત્ત થઇશ, એવી મારી ઘણી ઇચ્છા છે." તે વેળાએ સુતીક્ષ્ણે પ્રીતિપૂર્વક કહ્યું, "વત્સ! હું પોતે આનો પ્રસંગ કરીશ એવું મેં નક્કી કર્યું હતું, સુભાગ્યથી તમે જ મને તે પૂછ્યું અગસ્ત્યનો આશ્રમ ક્યાં છે તે કહું છું તે સાંભળો. તમે આ જગાપરથી દક્ષિણ તરફ ચાર યોજન છોડીને જશો, તો ત્યાં તેમના ભાઇ ઇધ્મવાહનું તપોવન મળશે. એ પ્રદેશ સુરમ્ય તથા પિપ્પલના વનથી શોભિતછે. ત્યાં ફળ પુષ્પ ઘણા થાયછે, નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ કલરવ કરે છે, અને હંસ--સારસ, ચક્રવાકાદિથી શોભિત સ્વચ્છ સરોવર છે. તમે એ તપોવનમાં એક રાત રહીને એ વનની પાસેથી પ્રભાતમાં દક્ષિણ તરફ નીકળજો, એક યોજનપર અગસ્ત્યનો આશ્રમ જોશો. એ સ્થાન ઘણુંજ સુંદર તથા નાના પ્રકારના વૃક્ષથી શોભિત છે. તમે ત્યાં જઇને સુખી થશો." આ પ્રમાણે રામ લક્ષ્મણ નીકળ્યા અને યથાકાલે અગસ્ત્યના આશ્રમમાં પહોંચ્યા.

લક્ષ્મણે આશ્રમમાં પ્રવેશીને અગસ્ત્યના એક શિષ્યને કહ્યું, "રાજા દશરથના મોટા પુત્ર મહાબલ રામ પત્ની જાનકીને લઇને મહર્ષિનું દર્શન કરવા માટે આવ્યા છે. હું તેમનો નાનો ભાઇ છું, મારૂં નામ લક્ષ્મણ છે. મારી ઇચ્છા છે કે ભગવાન્ અગસ્ત્યને મળું. આપ જઇને તેમને આ સમાચાર આપો." મહર્ષિ અગસ્ત્યે શિષ્યને મોંએ આવાં વચન સાંભળીને કહ્યું, "મારા સુભાગ્યથી રામ આજે મને મળવા માટે આવ્યા છે. એ આવશે, એવી મેં આશા રાખી હતી. વત્સ! હવે તું જા, તેને ભાઈ તથા ભાર્યાની જોડે ઘણા માનપૂર્વક મારી પાસે લાવ." પેલી તરફ અગસ્ત્ય શિષ્યોથી વીંટ-

લઇને રામને આવકાર દેવા માટે સામે ગયા. તે વેળાએ રામે મુનિઓમાં શ્રેષ્ટ તેજપુંજ કાંતિના મહર્ષિને જોઇ સૂર્યસંકાશ મુનિને અભિવાદન કર્યા, અને હાથ જોડીને જાનકી તથા લક્ષ્મણની જોડે ઉભા. તે વેળાએ અગસ્ત્ય દેવે તેમને આલિંગન અને પાદ્ય તથા આસન આપી અર્ચના કરીને અગ્નિમાં વૈશ્વદેવ હોમ કરી એ અતિથિયોને અર્ધ તથા વાનપ્રસ્થની રીતિ પ્રમાણે ભોજન કરાવ્યું. ત્યાર પછી મહર્ષિએ કહ્યું, "વત્સ! ઇન્દ્રે તમને આ હેમમય હીરકખચિત વિશ્વકર્માનિર્મિત દિવ્ય વૈષ્ણવ ધનુ, અને બ્રહ્માએ આપેલું સૂર્ય-પ્રભ અમૂલ્ય શર આપ્યું છે. આ જ્વલંત અગ્નિવત્ બાણથી પૂર્ણ અક્ષય તૂણીતું. અને સોનાની મ્યાનમાં સોનાની મુઠવાળી તરવાર પણ છે, જેમ ઇંદ્ર વજ્ર ધારણ કરે છે, તેમ તમે આ હથિયારો ગ્રહણ કરો." આવું કહીને અગસ્ત્યદેવે તે બધાં રામને આપ્યાં. રામે હથિયારો લીધાં અને કહ્યું, "તપોધન! આપ ગુરૂ છો; જ્યારે આપ મારા ગુણોથી પરિતુષ્ટ થાઓ, ત્યારે હું ધન્ય તથા અનુગૃહીત થયો છું. હવે જે જગાએ વન હોય, પાણી મળવું સહેલું હોય, આપ મને એવી એક જગા બતાવો. હું ત્યાં જઇને આશ્રમ બનાવીને નિરંતર સુખથી રહું."

તે વેળાએ અગસ્ત્યદેવે એક પળવાર ધ્યાન ધરીને કહ્યું, "વત્સ! આ જગાપરથી બે યોજનને અંતરે પંચવટી નામનું પ્રસિદ્ધ સુંદર એક વન છે. ત્યાં ફળમૂળ ઘણાં છે, પાણીની ખોટ નથી, અને મૃગાદિ પક્ષીઓ પણ પુષ્કળ છે; તમે એ વનમાં જઇને આશ્રમ બનાવીને પિતાએ કરેલી આજ્ઞા પાળવા માટે લક્ષ્મણની જોડે સુખથી રહો. વત્સ! પહેલાં પેલું મધુક વન જોવામાં આવે છે. તમે ન્યગ્રોધાશ્રમને લક્ષીને એ વનની અંદરથી જશો તો એક પહાડ જોશો. એ પહાડથી થોડે છેટે પંચવટી છે." મહર્ષિ અગસ્ત્યે આમ કહ્યાથી રામ અને લક્ષ્મણ તેમને પગે પડીને તથા તેમની અનુમતિ લઇને શરાસન તથા તૂણીર લઇને જાનકીની જોડે પંચવટી તરફ ચાલ્યા.

રામે હિંસક પ્રાણીઓથી ભરપૂર પંચવટીમાં આવીને લક્ષ્મણને કહ્યું,

"અગસ્ત્યદેવે જે માર્ગ બતાવ્યો હતો તે દેશમાં આપણે આવ્યા છીએ. આ પુષ્પિત કાનન પંચવટી છે. તું હવે એની ચારે બાજુએ નજર કરી જો, કેઇ જગાએ આશ્રમ કરવું જોઇએ. જ્યાં જાનકીને આનંદ મળે અને આપણને પણ બધી રીતે આરામ મળે, જે જગાએ પાણી સ્વચ્છ મળે, જે ઠેકાણે વન સુંદર હોય અને સમિધ કુશ તથા પુષ્પ સહેલાઇથી મળે એવી એક જગા પસંદ કર. વત્સ! તું આ વિષયમાં નિપુણ છે." તે વેળાએ સુધીર લક્ષ્મણે હાથ જોડીને જાનકીની સામે રામને કહ્યું. "આર્ય! આપની હયાતીમાં હું નિરંતર આપનો સેવક થઈ રહીશ. હવે આપ પોતે પ્રીતિકર જગા મુકરર કરો, અને મને ત્યાં આશ્રમ બનાવવાનો હુકમ આપો.". રામ લક્ષ્મણના કહેવાપર બહુ સંતુષ્ટ થયા, અને વિશેષ વિચાર કરીને સર્વ પ્રકારે સુંદર એક જગા પસંદ કરી. તે વેળાએ મહાબળ લક્ષ્મણે ત્યાં ઝડપથી લાંબી સારા થાંભલાથી શોભિત સરખી અને સુંદર એક પર્ણશાળા બનાવી અને એ શમીશાખા કુશ કાશ શર તથા પત્રથી આચ્છાદિત કરીને સુદૃઢ વાડથી રક્ષિત કરી. લક્ષ્મણ આવી રીતે આશ્રમ બનાવીને ગોદાવરીને કિનારે ગયો અને ત્યાં નાહીને કમળ તોડીને તથા આસપાસનાં ઝાડપરથી ફળ તોડીને આશ્રમમાં લાવ્યો. ત્યાર પછી પુષ્પબલિ આપીને તથા યથાવિધિએ વાસ્તુ શાંતિ કરીને તેણે રામને કુટીર દેખાડી. કુટીર જોઇને રામ તથા જાનકીને બહુ આનંદ થયો. ત્યાર પછી રામ સુરલોકમાં દેવતાની પેઠે ત્યાં કંઇક કાલ પરમ સુખથી રહ્યા. સીતા અને લક્ષ્મણ નાના પ્રકારથી તેમની સેવા કરવા લાગ્યાં.

તે અરસામાં એક રાક્ષસી ત્યાં આવી. એ નિશાચરી રાવણની બહેન શૂર્પનખા હતી. તેણે ત્યાં આવીને કામદેવની કાંતિવાળા, પુંડરીક લોચનવાળા, રાજશ્રીવાન સુકુમાર રામને જોયા, અને જોતાં જ તે મોહિત થઇ. શૂર્પનખા બોલી, "હું શૂર્પનખા નામની કામરૂપિણી રાક્ષસી છું, અને વનમાં એકલી ફરું છું. તમે રાક્ષસ રાજ રાવણનું નામ સાંભળ્યું હશે, તે મારો ભાઇ થાય

છે; અને મહા બળવાન્ કુંભકર્ણ, ધાર્મિક વિભીષણ અને પ્રસિદ્ધ ખર અને દૂષણ મારા ભાઇઓ છે! તમે સુંદર પુરૂષ છો, હું તમને જોતાંજ વશવર્ત્તિની થઇને આવી છું. માટે તમે હમેશના મારા ભર્ત્તા થાઓ. તે વેળાએ રામે શૂર્પનખાને હસ્તે ચહેરે મધુર વાક્યથી કહ્યું, " ભદ્રે, મેં લગ્ન કર્યુ છે, આ સીતા મારી સ્ત્રી છે, તે સર્વદા મારી જોડે રહે છે."

ત્યાર પછી શૂર્પનખાએ રામને તરત છોડીને લક્ષ્મણને કહ્યું, "તમારૂં જે રૂપ છે, હું તેને બરાબર યોગ્ય છું, હવે મને પત્નીરૂપે ગ્રહણ કરો, તેમ કર્યાથી તમે મારી જોડે પરમ સુખથી દંડકારણ્યમાં ફરી શકશો." તે વેળાએ લક્ષ્મણે હસ્તે ચહેરે શૂર્પનખાને મશ્કરીથી કહ્યું, "જુઓ, હું દાસ છું, મારી સ્ત્રી થઇને તમે શું દાસી તરીકે રહેશો? તમે રામની નાની બાયડી થાઓ, તેમ થયાથી તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થઇને પરમ સુખથી કાળ ગાળશો."

ભયંકર દેખાવની શૂર્પનખા મશ્કરી શમજી શકી નહિ, તેણે લક્ષ્મણનું કહેવું ખરૂ સમજીને વિશ્વાસ કર્યો, અને રામને કહ્યું, "તમે આ કદરૂપી અ-સતી ઘોડાકૃતિ વૃદ્ધ સીતાને ત્યાગીને મારો સમાદર કરતા નથી એટલા માટે હું આજે તમારી સામે એને ખાઈ જઇશ, અને પત્ની વગરના થઇને પરમ સુખ પૂર્વક મારી જોડે ફરશો." આમ કહીને તે આગના જેવા લાલરંગની રાક્ષસી ગુસ્સાથી મૃગ નયનની જાનકીની તરફ દોડી. જણાવવા લગ્યું કે જાણે ઉલ્કા રોહિણીની તરફ આવતી હોયને. તે વેળાએ મહા બળવાન્ રામ તે મૃત્યુના સાપલા જેવી રાક્ષસીને રોકીને ક્રોધાયમાન થઇ લક્ષ્મણને કહ્યું, "વત્સ! તું હવે હલકી સ્ત્રીઓની જોડે ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરતો ના. જો જાનકી ભયભીત થઇ છે. હમણાં જલદીથી પેલી કુદરૂપી ઉન્મત્ત અસતીને વધારે કદરૂપી કર."મહા બળવાન્ લક્ષ્મણે આવો હુકમ મળતાં જ ગુસ્સાથી રામની સામે તરવાર ઉગામીને શૂર્પનખાના કાન નાક કાપી નાંખ્યા તે વેળાએ પેલી ઘોર નિશાચરી રૂધિર ધારાથી ભીંજાઇને ઘણા મોટા અવાજથી રોતી રોતી ત્વરાથી ચાલી, અને ઉંચ્ચા હાથ કરીને મેઘનાદની પેઠે તર્જ્જન ગર્જ્જન કરીને તેણે વનમાં પ્રવેશ કર્યો.

ત્યારપછી સૂર્પનખા જનસ્થાનમાં રાક્ષસોથી વિંટાયલા પોતાના ભાઇ ખરની પાસે જઇને ગગનની ઉપરથી પડતી વિજળીની પેઠે જમીન ઉપર પછડાઇ. ઉગ્ર તેજવાળા ખરે તેને લોહીલુહાણ તથા જમીન ઉપર પડેલી જોઇને ગુસ્સાથી કહ્યું, " ઉઠ, શું થયું છે ! ખરેખરૂં કહે, તને કોણે આવી રીતે કદરૂપી કરી. સૂર્પનખાએ બધી હકીકત કહી. તે વેળાએ ખર ગુસ્સાથી યમના જેવો બનીને ચારે બાજુના મોટા બળવાન્ રાક્ષસોને બોલાવીને કહ્યું, "જુઓ, ચીરચર્મ ધારી હથિયાર લઇને ફરનાર બે માણસોએ એક સ્ત્રી જોડે આ ઘોર દંડકારણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો છે. તમે તેઓને અને તે ખરાબ સ્ત્રીને મારીને પાછા આવો. મારી આ બહેન તેઓનાં લોહી આજે પીએ, એવી મારી ઇચ્છા છે. હમણાંજ તમે જઇને પોતાની બહાદુરીથી તેઓને દલન કરીને મારો હુકમ જલદીથી બજાવો. ત્યારેજ એ તમારે હાથે પેલા બે માણસોને મરેલા જોઇને આનંદિત ચિત્તથી એઓના લોહીથી તરસની શાંતિ કરશે." તે વેળાએ રાક્ષસો ખરનો આવી રીતનો હુકમ મળ્યાથી સૂર્પનખાની જોડે પવનપ્રેરિત વાદળાંની પેઠે મહા વેગથી ત્યાં ગયા.

ધીરે ધીરે રાક્ષસોનું લશ્કર ચારે બાજુએ દીઠામાં આવ્યું. એઓના મોટા અવાજથી વન ગાજી ઉઠયું. અરણ્યના જીવજંતુઓ ચકિત તથા ભયભીત થઇ પડયા, અને પછવાડે નજર નહિ કરતાં તરત જ્યાં કંઇ અવાજ નહોતા, એવી જગાએ દોડયા. તે વેળાએ મહાવીર રામ ખરનો નાશ કરવા માટે ક્રોધાયમાન થયા. ગુસ્સાથી તેની આંખ લાલચોળ થઇ ગઇ. તેમણે થાકયાવિના તીર ફેંકવાં. ખરના શરીર ઉપર ઘા પડીને છિદ્રમાંથી ઝરાની પેઠે ફીણવાળું લોહી પ્રવાહિત થવા લાગ્યું. તે પ્રહાર વેગથી ઘણો અકળાઇ ઉઠયો, અને દોડતો રામની તરફ આવ્યો. રામ એને લોહીવાળા શરીરથી આવતો જોઇને ઝડપથી બે ત્રણ ડગલાં આગળ વધ્યો અને તેને મારવા માટે ઇન્દ્રે આપેલા એક ધનુષ્યમાં તીર નાખીને ફેંકયો. એ છુટતાંજ ઘણા વેગથી ખરની છાતીમાં જઇને તેનો પ્રહાર થયો. ખર પણ શરાગ્નિથી બ-

ળીને જમીન ઉપર પડયો. ત્યારપછી દૂષણ વગેરે ચઉદ હજાર રાક્ષસોનો સંહાર કર્યો. એ લડાઈમાં અકંપન નામનો ફક્ત એકજ રાક્ષસ જીવતો રહ્યો હતો. જનસ્થાન દોડીને દોડતો લંકામાં જઇને તેણે રાવણને બધા સમાચાર જણાવ્યા.

તે વેળાએ રાવણે કહ્યું, "અકંપન! હું એ રામલક્ષ્મણને મારવા માટે હમણાંને હમણાં જનસ્થાન તરફ જવા નીકળું છું." એ સાંભળીને અકંપને કહ્યું "રાજન! મેં રામના બળવીર્ય તથા કામ જેવાં જોયાં છે તેવાં હું કહું છે તે સાંભળો. એ મહાવીર ક્રોધાયમાન થવાથી કોની મગદુર હોય કે તેની બહાદુરીને હરાવે! આપ તમામ રાક્ષસોની જોડે જવા છતાં પણ એને હરાવી શકશો નહિ. તે સુરાસુરોના મારવાથી બહાર છે, પરંતુ હું તેમને મારવાનો એક રસ્તો કહુંછું, તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. સીતા નામની એની એક સૌન્દર્યવાન સ્ત્રી છે, તે સર્વાલંકારવાળી તથા પૂર્ણયૌવના છે. તેની ખુબસુરતી જોયાથી આશ્ચર્ય પમાય છે! તે એક સ્ત્રીરત્ન છે, માણસની વાત તો પડતી મૂકો, દેવી, ગંધર્વી, અપ્સરા અને પન્નગી પણ તેના સમાન નથી. આપ વનમાં કોઇ રીતે રામને મોહિત કરીને એ સીતાને લાવો. સ્ત્રિનો વિયોગ થવાથી તે કદી પણ પોતાનો જીવ રાખી શકશે નહિ."

રાવણે એ વાતને ખરી જાણીને થોડોવાર વિચાર કર્યા પછી કહ્યું, "અકંપન! હું પ્રાતઃકાલે એકલો કેવળ સારથિને લઇને ત્યાં જઇશ અને સીતાને ઘણી ખુશીથી લંકામાં લઇ આવીશ." આવું કહીને એ વીર ગધેડા જોડેલા વાહનમાં બેસીને દિશાઓને પ્રકાશ કરતો ચાલ્યો. જેમ જળમાં ચંદ્ર શોભેછે, તેમ તે વેળાએ એ રથ આકાશ માર્ગે શોભવા લાગ્યો થોડે છેટે તાડીકાના દીકરા મારીચનો આશ્રમ હતો, રાવણ ત્યાં આવ્યાં. તે વેળાએ મારીચે પોતે પાદ્ય તથા આસન આપીને તેની અર્ચના કરીને અમાનુષ–દુર્લભ ખાવાનું આપીને પૂછ્યું, "રાજન! રાક્ષસો તો આનંદમાં છેને? જ્યારે તમે એકલા આટલા જલદીથી આવ્યા છો તો મનમાં સંદેહ ઉપજે

છે." તે વેળાએ રાવણે કહ્યું, "મારીચ! રામે લઢાઈમાં રાક્ષસની જોડે જનસ્થાનના નહિ મરાય એવા રાક્ષસોને માર્યા છે. હમણાં હું તેમની સ્ત્રીને હરણ કરવા ચાહું છું, તમે એ વિશયમાં મને મદદ આપો."

મારીચે રાવણનાં આવાં વચનો સાંભળીને કહ્યું, "રાક્ષસરાજ! કોઈ મિત્રરૂપી શત્રુએ તમારી પાસે સીતાની વાત કહી હશે? જેણે તમને આમાં ઉત્સાહિત કર્યા છે તે તમારો મોટામાં મોટો દુશ્મન હોવો જોઈએ તેમાં કંઈ શક નથી. તે સાપના મોંમાંથી દાંત ઉખાડવાની કોશેશ કરેછે. રામ મહા બળવાન્ સિંહ છે, રાક્ષસરૂપી મૃગને મારવા એ તેનું કામ છે. તે હમણાં સૂતાં છે, એને જગાડવો એ તમારૂ કર્ત્તવ્ય નથી. રામ વિસ્તારવાળો સમુદ્ર છે; રાજન! એ સમુદ્રના મોંમાં પડવું એ તમારે માટે સારૂ નથી." તે વેળાએ મારીચનાં આવાં વાક્ય સાંભળીને ત્યાંથી લંકામાં ગયો.

પેલી બાજુએ શૂર્પનખાએ જોયું કે રામે એકલાએ ચઉદહજાર રાક્ષસોને મારી નાંખ્યા છે, ખર તથા દૂષણ અને ત્રિશિરા પણ માર્યા ગયલા જોઈને એ વાદળના જેવી રાક્ષસી શોકાવેગથી બુમો પાડવા લાગી, અને રામનાં આ દુષ્કર કાર્ય જોઈને ઘણીજ દિલગીર થઈને રાવણ-રક્ષિત લંકામાં ગઈ, ત્યારપછી શૂર્પનખા મંત્રીઓની સામે મહા ક્રોધથી કઠોર ભાવથી રાવણનો તિરસ્કાર કરવા લાગી. રાવણે શૂર્પનખાનાં આ તિરસ્કારનાં વચનો સાંભળીને મંત્રીઓની જોડે શું કરવું જોઈએ તેનો નિર્ણય કરીને છુપી રીતે યાનશાળામાં ગયો. સારથિ રથ લાવ્યો. એ સોનાનો તથા રત્નથી મઢેલો જેને સુશોભિત ગધેડા જોડેલા છે. રાક્ષસરાજ રાવણ એ મનોહર રથપર ચઢીને જલદગંભીરસ્વરથી સમુદ્રની તરફ ચાલ્યો.

રાવણે ફરીથી મારીચની પાસે જઈને પાછો પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો, "મારીચ! પિતાએ ક્રષ્ટથી જેને સ્ત્રીની જોડે દેશનિકાલ કર્યો છે, તે દુર્બલ ક્ષત્રિયાધમથી આખું રાક્ષસસૈન્ય પાયમાલ થઈ ગયું! જે દુઃશીલે મારી બહેનનાં નાક કાન કાપ્યા છે, હવે હું નિશ્ચય એની પત્ની દેવકન્યારૂપ

સીતાને મારા બળથી જનસ્થાનમાંથી લાવીશ, તમે આ કામમાં મને મદદ આપો. મારે માટે તમારે શું કરવું પડશે તે સાંભળો. તમે રામના આશ્રમમાં જઇને રજત બિંદુવાળા હિરણ્યમય હરણ થઇને સીતાની સામે ફરો; સીતા તમને જોઇને નિશ્ચય તમને લાવવા માટે રામ તથા લક્ષ્મણને વિનવશે. પછી એ બે જણ આ કામને પ્રસંગે બહાર નીકળ્યાથી હું એ શૂન્યસ્થાનમાંથી ધાસ્તી વિના જેમ રાહુ ચંદ્રપ્રભાને હરણ કરેછે, તેમ પરમસુખથી સીતાને હરણ કરી લાવીશ. ત્યારપછી રામ સીતાનાં વિરહથી ઘણા દુઃખિત થઇ જશે; હું પણ કૃતાર્થ થઇને અકલેશથી એનો નાશ કરીશ."

મારીચ ઘણો દિલગીર થઇને હાથ જોડીને પોતાના અને રાવણના ભલા માટે કહેવા લાગ્યો, "રાજન્! નિરવચ્છિન્ન પ્રિય બોલે એવા માણસની ખોટ નથી, પરંતુ અપ્રિય તે છતાં હિતકર વાક્યનો વક્તા અને સાંભળનાર બેઉ દુર્લભ છે. તમે બહુ ચપળ છો, એ કારણથી ઇન્દ્રના જેવા વરૂણ પ્રભાવ મહા બળવાન્ રામને જાણતા નથી. જો તેઓ ગુસ્સે થઇને રાક્ષસકુલ વિનાશ ન કરે તોજ આપણું મંગળછે. સીતા તમારો જીવ લેવા માટે ઉત્પન્ન થઈ છે. અને તેને માટે જલદીથી ભારે સંકટમાં પડવું પડશે. તમે બહુ સ્વેચ્છાચારી તથા દુર્વૃત્ત છો; તે લંકા નગરી તમારૂં આધિપત્ય વગેરે સર્વે આ બધાની જોડે ધૂળધાણી કરી નાખશે. જે રાજા તમારા જેવા દુઃશીલ, ઉચ્છૃંખલ અને પામર છે, તે દુર્મતિ રાજ્ય અને પોતાનાં સગાં વહાલાંની જોડે પોતાનો પણ નાશ કરે છે. તમે રાજ્ય, સુખ અને જીવવાની આશાને ત્યાગીને તે કાલ સ્વરૂપ રામની પાસે જતા ના. રાજન! મને જણાય છે કે રામની જોડે લઢાઈ કરવી એ તમને ઘટિત નથી." તે વેળાએ જેમ મરવાની અણી ઉપર આવેલો માણસ ઔષધ પીતો નથી, તેમ મરવાની અણી ઉપર આવેલા રાવણે મારીચની આ યુક્તિવાળાં વચન ન સાંભળતાં ઉલટો તે ઘણાં કડવાં વેણ કહેવા લાગ્યો. મારીચ તેના ડરથી દુઃખિત ચિત્તવાળો થઇને ફરી બોલ્યો, "રાવણ! ચાલો, ત્યારે આપણે જઇએ.

પેલા શર-શરાસનધારી રામ જો મને ફરી જુએ, તો હું ખચીત મરી જવાનો. કોઇ પણ પ્રાણી બળ પ્રકાશ કરીને તેના હાથથી મને જીવતો છોડાવી શકશે નહિ, આખરે તમે પણ યમના દાંતથી નાશ પામશો.

ત્યાર પછી મારીચ રત્નમય મૃગરૂપ ધારણ કરીને સીતાને લોભાવવા માટે ચારે બાજુએ ફરવા લાગ્યો અને કોઇ વખતે ઘાસ તો કોઈ વખતે પાંત્રા ખાતો ખાતો કેળના બગીચામાં ગયો. તે તરફ મદિરેક્ષણા જાનકી પુષ્પ વીણવામાં લાગીને કર્ણિકાના અશોક તથા આમ્ર ઝાડની પાસે ગઇ, અને ફુલ વીણવા ચારે બાજુએ ફરવા લાગી તે અવસરે પેલો મુક્તામણિ ખચિત રત્નમય મૃગ તેને દેખાયો. તે કોઇ વખતે નહિ દીઠેલા માયામય મૃગને વિસ્મયોત્ફુલ્લ લોચનથી સસ્નેહથી જોવા લાગી! મૃગ પણ રામ પ્રણયિનીને જોઇ વનવિભાગ જોતો જોતો ફરવા લાગ્યો.

સ્વર્ણરંગની જાનકીએ એ અદ્ભુત મૃગ જોઇને આનંદિત ચિત્તથી રામને બોલાવીને કહ્યું, “તમે જલદીથી લક્ષ્મણને લઇને અહિં આવો.” એકવાર એને બોલાવે છે, વળી તે મૃગને જુએ છે. રામને બોલાવતાંજ તરત તેઓ લક્ષ્મણની જોડે ત્યાં આવ્યા અને મૃગને જોયો. તે વેળાએ લક્ષ્મણ સંદેહવાન્ થઇને બોલ્યો, “આર્ય! મારા ધારવામાં આવે છે કે, રાક્ષસ મારીચેજ આ મૃગરૂપ ધારણ કર્યું છે. મારીચ બહુ માયાવાળો છે, જાદુના બળથી જણાય છે કે એજ મૃગ થયો છે! જગતમાં આવો રત્નમય મૃગ રહેવો અસંભવ છે. એ રાક્ષસી માયા છે તે વિષયમાં મને કંઈ પણ સંદેહ થતો નથી.” લક્ષ્મણ આવી રીતે કહે છે તે સાંભળીને જાનકીએ તેને બોલતો રોકીને આનંદિતચિત્તથી રામને કહ્યું, “હમણાં તમે એને આ તરફ લાવો, હું તેને લઇને રમીશ. આહા! એનું કેવું રૂપ છે! કેવી શોભા છે! કેવો અવાજ છે. આ અપૂર્વ હરણ જાણે મારા મનને ખેંચી લેતું હોય ને! જો તમે એને જીવતુ લાવો તો ઘણું આશ્ચર્ય થાય! આપણો વનવાસ કાલ પૂરો થયે પછી આપણે ફરી રાજ્ય મેળવીશું; તે વેળાએ આ મૃગ અ-

ન્તઃપુરમાં આપણને એક શોભાનું દ્રવ્ય થઇ રહેશે. જો મૃગ જીવતું નહિ આવે તો પણ એનું સુંદર ચામડું આપણા ઉપયોગમાં આવી શકશે. હું તૃણમય આસનપર આ સોનાના રંગનું ચામડું પાથરીને બેસીશ. 'સ્વાર્થથી દોરાઇને સ્વામીને કોઈ કામમાં લગાડવો એ સ્ત્રીઓને ઘટતું નથી, પરંતુ શું કહું, આ પ્રાણીનું શરીર જોઈને હું બધું ભૂલી ગઇ છું."

ત્યાર પછી રામે જાનકીનાં આ વાક્ય સાંભળીને અને અરૂણ રંગના મૃગને જોઇ આશ્ચર્ય પામતા મનના ઉલ્લાસથી લક્ષ્મણને કહ્યું, " વત્સ ! જો સીતાને હરણ મેળવવાની સ્પહા કેવી પ્રબળ થઈ છે. તું બખ્તર ધારણ કરીને સાવચેતીથી સીતાને સાચવજે. મૃગ મારીચ હોય તો હું તેને મારીશ; અને જો ખરેખર હરણજ હશે તો હું તે લઇને આવીશ."

પછી રામે તેને મારવા માટે દૃઢ નિશ્ચયવાળા થઇને ગુસ્સાથી સૂર્યરશ્મિના જેવું પ્રદીપ્ત એક બ્રહ્માસ્ત્ર લીધું અને તેમણે એ શરાસનમાં મજબુત નાખીને ઘણા વેગથી ખેંચીને છોડયું. બળતા સાપની પેઠે ઘણોજ ભીષણ વજ્રના જેવો બ્રહ્માસ્ત્ર છુટતાં મૃગરૂપી મારીચની છાતી વિંધાઇ. મારીચ મારના વેગથી તાલના ઝાડની પેઠે કુદીને આર્ત્તસ્વરથી ભયંકર ચીત્કાર કરી ઉઠયો. તેનો પ્રાણ નિર્વાણની લગભગ આવી પહોંચ્યો, અને તે મૃત્યુકાલે તેણે બનાવટી મૃગદેહ વિસર્જન કર્યું. તે વેળાએ માયાવીએ રામના જેવા અવાજથી હા સીતા ! હા લક્ષ્મણ કહીને બુમો પાડી.

પેલી તરફ જાનકી અરણ્યમાં રામના જેવો રોવાનો અવાજ સાંભળીને લક્ષ્મણને કહ્યું, "લક્ષ્મણ ! જાઓ; જાણોછો કે આર્ય પુત્રને શી દુર્ઘટના થઈ છે ! તે ગભરાઇને રૂવેછે, સ્પષ્ટ અવાજ હું સાંભળું છું મારો જીવ ગભરાયછે, અને મન ચંચળ થઇ ગયું છે. હમણાંજ તમે જઇને તેની રક્ષા કરો તેઓ સિંહે ઘેરેલા સાંઢના જેવા રાક્ષસોના હાથમાં સપડાઇને આશ્રય માગે છે, તમે ત્વરાથી તેની પાસે દોડો." પરંતુ લક્ષ્મણ રામની આજ્ઞા સાંભળ્યાથી જવા માટે તૈયાર થયો નહિ. તે વેળાએ જાનકી ઘણી દિલગીર થઇને બોલી,

"જુઓ, તમે આવી અવસ્થામાં પણ રામની પાસે જતા નથી, તમે એક તેના મિત્રરૂપી શત્રુ છો. મને જણાય છે કે તમે કેવળ મારાજ લોભથી તેમની તરફ જતા નથી. તમારામાં ભાઈ ઉપરનો સ્નેહ કંઈ પણ નથી, તેમની વિપત્તિથી તમારૂં ભલુ કરી લેવા ચાહો છો."

સુશીલ લક્ષ્મણ જાનકીનાં આ રૂવાટાં ઉભાં થાય એવાં વચનો સાંભળીને હાથ જોડીને બોલ્યો, "આર્યે! તમે મારા પરમ દેવતા છો; તમારા બોલવા સામે જવાબ આપવો એ મારી શક્તિથી બહાર છે, ગમે તેમ હો, તમારાં આ કઠોર વચન કોઈ રીતે મારાથી ખમાતાં નથી. એ કાનમાં ગરમ કરેલાં નારાચાસ્ત્રની પેઠે ઘણાં કલેશકારક થાય છે. વનદેવતાઓ સાક્ષી છે કે હું તમને ન્યાયપૂર્વક કહેતો હતો, પરંતુ તમે મને ઘણાં કડવાં વેણ કહ્યાં છે. તમારૂં ભલુ થાઓ, જ્યાં રામ છે ત્યાં હું જાઉં છું. હવે તો વનદેવતા તમારી ખબરદારીથી રક્ષા કરો; હું રામની જોડે પાછો આવીને ફરી તમને જોવા પામું એટલે થયું." ત્યાર પછી લક્ષ્મણ હાથ જોડીને તેને અભિવાદ કરી વારંવાર તેની તરફ જોતો જોતો ત્યાંથી ગુસ્સાવાળા મનથી રામની પાસે જવા નીકળ્યો.

ત્યાર પછી રાવણ રામનો અપકારાર્થી થઈને ઘાસથી ઢંકાયલાં કૂવાની પેઠે નવાં ભિક્ષુકરૂપે, ભર્તૃશોકાર્ત સીતાની પાસે આવ્યો, અને તેને જોઈને નિસ્તબ્ધ થયો. જાનકીએ બ્રાહ્મણ વેશથી રાવણને આવેલો જોઈને યથાયોગ્ય અતિથિ સત્કાર કર્યો, "વિપ્ર! આ આસન ઉપર બેસો, આ પગ ધોવાને માટે પાણી લ્યો, અને આ જંગલના પદાર્થો આપને માટે રાંધી મૂક્યા છે, આપ નિશ્ચિંત થઈને ખાઓ. મારા સ્વામી નાના પ્રકારના પશુ મારવા ગયા છે, તે પશુનું માંસ લઈને જલદી આવશે. વિપ્ર! એટલામાં આપનું નામ તથા ગોત્રની ખરી ઓળખાણ આપો, અને શા કારણથી એકલા દંડકારણ્યમાં ફરો છો તે પણ કહો."

સીતાએ આવી રીતનું પૂછ્યાથી રાવણે ભયંકર વાક્યથી કહ્યું, "જાનકિ!

જેના પ્રતાપથી દેવાસુર માણસ ભયભીત થાય છે, હું તે રાક્ષસાધિપતિ રાવણ છું. મેં જૂદે જૂદે સ્થળેથી ઘણીક સુદર સ્ત્રીઓ મેળવી છે, હમણાં તમે તે બધામાં સર્વથી મોટી પટરાણી થાઓ. લંકા નામની મારી એક મોટી નગરી છે, એ સમુદ્રથી વિટાયલી અને પહાડ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે. જો તમે મારી ભાર્યા થાઓ, તો એ લંકાના ઉપવનમાં મારી જોડે ફરશો, સુવેશની પાંચ હજાર દાસી તમારી સેવા માટે રહેશે, પછી આ વનવાસમાં તમારી ઈચ્છા પણ રહેશે નહિ.”

તે વેળાએ સીતા ક્રોધાયમાન્ થઇને રાવણને કહેવા લાગી, “જે હિમાલયના જેવા સ્થિર છે, અને સાગરના જેવા ગંભીર છે, તે દેવરાજ સરખા રામ જ્યાં છે, ત્યાં હું જઇશ. જે વડના ઝાડના જેવા બધાના આશ્રયરૂપ છે, જે સત્ય પ્રતિજ્ઞ છે, કીર્તિવાન અને સુલક્ષણવાન્ છે, તે મહાત્મા જ્યાં છે ત્યાં હું જઈશ. જેના હાથ લાંબા, છાતી પહોળી, અને ચહેરો પૂર્ણચંદ્રના જેવો સુંદર છે; જે સિંહ તુલ્ય પરાક્રમી અને હાથીના જેવા મન્થરગામી છે; તે મનુષ્ય પ્રધાન જ્યાં છે ત્યાં હું જઇશ. રાક્ષસ! શિયાળ થઇને દુર્લભ સિંહણની તે ઇચ્છા કરી છે? જેમ સૂર્યના પ્રભાને સ્પર્શ કરી શકાતો નથી, તેમ તું મને સ્પર્શ કરી શકીશ નહિ. રે નીચ! જ્યારે રામની પ્રિય પત્નીપર તારી સ્પૃહા ઉત્પન્ન થઇછે, ત્યારે તું ખરેખર પોતાની આંખપર મૃત્યુનાં લક્ષણ જુએ છે.”

ત્યાર પછી રાવણે સૂર્યપ્રભાના જેવી પ્રદીપ્તવાન્ કાલા વાલની સીતને કહ્યું, “ભદ્રે! ત્રિલોકમાં પ્રખ્યાત પતિ મેળવવા ચાહતી હોય, તો મને આશ્રય કર, હું સર્વ પ્રકારે તારા લાયક છું. તું મનુષ્ય રામની મમતા છોડીને હું અસુરપર પ્રેમ કર. હે પંડિત માનવાળી! મૂર્ખ સ્ત્રીના કહેવાપરથી પોતાના સગાંવહાલાં તથા રાજ્ય વિસર્જ્જન કરીને, આ ફાડી ખાનારાં જનાવરોથી ભરેલા અરણ્યમાં આવ્યો છે. તે સ્વલ્પાયુષિ નાશવંત રામપર તું કિયા કારણથી પ્રેમ કરે છે?” દુષ્ટ સ્વભાવના રાવણે આમ કહીને જેમ બુધ રોહિણીને ઘેરે છે, તેમ આ પ્રિયવાદિની સીતાને જઇને ગ્રહણ કરી. ડાબે હાથે તેના વાળ અને જમણા હાથમાં ઉરૂયુગલ ધારણ કર્યું. ત્યાર પછી એક

માયામય સ્વર્ણરથ ઝડપથી દોડતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. રાવણ સીતાને લઇને તથા કઠોર અવાજથી તર્જન ગર્જન કરતો એ રથમાં બેઠો. સીતા ઘણી ગભરાઇને દૂર અરણ્યમાંના રામને મોટેથી બોલાવવા લાગી અને રાવણના હાથમાંથી છુટવા માટે ભુજંગીની પેઠે વારંવાર યત્ન કરવા લાગી. પરંતુ રાવણ એને લઇને એકદમ આકાશને માર્ગે ઉડયો.

ત્યાર પછી સીતા ઘેલીના જેવી, શોકાતુરના જેવી ઉદ્‌ભ્રાન્ત મનથી કહેવા લાગી, “હા ગુરૂવત્સલ લક્ષ્મણ કામરૂપી રાક્ષસ મને લઇ જાય છે, તમે જાણવા પામ્યા નહિ. હા રામ ! ધર્મને માટે બીજા સુખ ઐશ્વર્ય ત્યાગ્યા છે, રાક્ષસ બળપૂર્વક મને લઇ જાય છે, તમે જોઇ શકયા નહિ. વીર ! તમે દુષ્કર્મીઓના શિક્ષક છો, આ દુરાત્માને શા માટે સજા આપતા નથી ? દુષ્કર્મનું ફળ તરત ફલ્યું નહિ, જેમ અનાજ પાકવાને સમયની જરૂર છે, તેમ આને પણ છે. રાવણ ! તેં મૃત્યુના મોહથી મુગ્ધ થઇને આ ખરાબ કામ કર્યું. હવે રામના હાથથી પ્રાણાન્તરની મોટી વિપત્તિનો ભોગ થા. હા! ધર્માકાંક્ષી રામની ધર્મપત્નીને હરણ કરીને લઇ જાય છે ! હવે કૈકેયી સ્વજનની જોડે પૂર્ણ કામનાવાળી થઇ. હમણાં હું જનસ્થાન અને પુષ્પિત-કર્ણિકાના બુધાને બોલાવું છું. રાવણ સીતાને હરણ કરે છે, તમે જલદીથી રામને આ વિશે કહેજો. હંસોના કોલાહલથી પૂર્ણ ગોદાવરીને વંદના કરે છે, રાવણ સીતાને હરણ કરે છે, તમે જલદીથી રામને આ વાત કહેજો. હું નાના પ્રકારના ઝાડથી સુશોભિત અરણ્યના દેવતાઓને અભિવાદન કરૂં છું, રાવણ સીતાને હરણ કરે છે, તમે જલદીથી રામને આ વાત કહેજો. આ જગાપર કોઇ પણ જાતનાં જનાવરો હોય તે બધાને હું શરણે થઇને કહું છું, રાવણ રામની પ્રાણથી વધારે વહાલી સીતાને હરણ કરે છે, તમે જલદીથી તેમને આ વિશે કહેજો. હા ! જો યમ પણ લઇ જાય, જો આ લોકમાંથી અન્તરિત થાઉં અને તે મહાવીર જાણી શકે તો પોતાના બળથી નિશ્ચય મને લાવશે.

સીતા ઘણીજ વ્યાકુલ થઇને કરૂણ વચનથી આવો વિલાપ તથા પરિતાપ કરે છે, એ ટાણે તેણે ઝાડના ઉપર, વિહગ (પક્ષીઓનો) રાજા જટાયુને

જોયો. તે તેને જોતાં જ દીન વાક્યથી ડરતી ડરતી બોલી, "આર્ય જટાયુ ! જુઓ આ દુરાત્મા રાક્ષસ મને અનાથની પેઠે લઇ જાય છે ! રામ તથા લક્ષ્મણ આ વૃત્તાન્ત સારી પેઠે જાણે તેમ તમે કરજો." જટાયુએ ઘણો જ ક્રોધાયમાન થઇને રાવણની જોડે લઢવાનો આરંભ કર્યો. ભારે સંગ્રામમાં રાવણના હાથથી જખમી થઇને જટાયુ જમીન ઉપર પડયો !

તે વેળાએ જાનકીએ બીજા કોઇ રક્ષકને નહિ જોયાથી ગિરિશિખરપર પાંચ વાંદરાંને જોયાં. તે વાંદરાંને જોઇને એઓ રામને કહેશે એવી આશાથી તેઓમાં કનકવર્ણ કૌશેયવસ્ત્ર, ઓઢણી અને ઉત્તમ અલંકારો નાખ્યા.

ધીરે ધીરે રાવણ સીતાને લઇને લંકાની તરફ ચાલ્યો. તીર ફેંકવાની પેઠે ઘણીજ ઝડપથી નદી પહાડ અને સરોવરોને ઉલ્લંઘન કર્યા અને તિમિનક્રપૂર્ણ સમુદ્રની નજદીક પહોંચ્યો. સમુદ્રપાર થઇને રાવણે સીતાની જોડે મહાનગરી લંકામાં પ્રવેશ કર્યો. એના માર્ગો પહોળા અને સુવિભક્ત છે અને દરવાજાપર માણસોની ભીડ છે. રાવણ તેમાં પ્રવેશીને અન્તઃપુરમાં ગયો અને ત્યાં સીતાને મૂકીને ભયંકર દેખાવની રાક્ષસીઓને કહ્યું, "મારા હુકમ વિના સ્ત્રી કે પુરૂષ, કોઈ પણ સીતાને જોવા નહિ પામે. મણિમુક્તા સુવર્ણ વસ્ત્રાલંકાર જે જે વસ્તુની તેને ઇચ્છા થાય તે તમે તેને આપજો. જાણતાં અથવા અજાણતાં કદી પણ તેને અપ્રિય કહેશે તો નિશ્ચય તેને મારી નાંખવામાં આવશે."

ત્યાર પછી રાવણે સીતાને કહ્યું, "સીતે ! સાંભળ; હું હવે બાર મહિના સુધી રાહ જોઇશ; જો તમે આટલા દિવસમાં મારી તરફ કૃપાવંત નહિ થાઓ, તો તમારા કડકાથી હું મારો નાસ્તો કરીશ." રાવણે સીતાને આવાં સખ્ત વાક્યો કહીને ગુસ્સાથી લોહી માંસ ખાનાર રાક્ષસીઓને કહ્યું, "રાક્ષસીઓ ! હમણાં તમે સીતાને લઇને અશોકવનમાં સર્વદા ઘેરાઈને તેને છુપી રીતે સાચવો, અને કોઈ વખતે મોટા ગર્જનથી તથા કોઇ સમય સાન્ત્વના વાક્યથી તુફાનની પેઠે એને ધીરે ધીરે વશમાં લાવવાનો યત્ન કરો." રાક્ષસીઓને રાવણનો આવો હુકમ મળતાંજ અશોક વનમાં ગઈ.

પેલી તરફ રામ મૃગરૂપી મારીચને મારીને સીતાને જોવા માટે આશ્રમ તરફ ચાલ્યો. એટલામાં લક્ષ્મણ ફીકો પડીને આવતો હતો, રામે તેને જોયો. તેને તે રાક્ષસપૂર્ણ નિર્જન અરણ્યમાં સીતાને ત્યાગીને આવેલો જોઇને ઠપકો આપ્યો, અને તેનો ડાબો હાથ ઝાલીને ગભરાતા બોલ્યા, "લક્ષ્મણ! જાનકીને મૂકીને આવવું એ તેં ઘણું ખોટું કામ કર્યું છે, કોણ જાણે આ વખતે કેવો બનાવ બનશે! ચારે બાજુએ નાના પ્રકારના ખરાબ બનાવ બને છે. સીતા ખચીત ગુમ થઇ છે. અથવા અરણ્યમાં રહેનાર રાક્ષસોએ તેને ખાધી છે! મારીચ મૃગરૂપથી મને લલચાવીને ઘણે છેટે લઇ ગયો હતો. મેં ઘણા પરિશ્રમથી તેનો નાશ કર્યો. તે પણ મૃત્યુકાલે રાક્ષસ થયો. તથાપિ મારૂં મન દિલગીરવાળું અને ઘણુંજ અપ્રસન્ન છે, ડાબી આંખ ફરકે છે! જણાય છે કે સીતા નથી. કદાચ કોઇએ તેને હરણ કરી હશે અથવા તેનું મૃત્યુ થયું હશે. અથવા તે રસ્તે રસ્તે ફરતી હશે."

રામ આવી રીતે સીતાના સંબંધમાં ઘણા ચિંતાતુર થઇને ગભરાતા ત્વરાથી જનસ્થાન તરફ જવા લાગ્યા. ભુખ તરસ તથા પરિશ્રમથી તેમનો ચહેરો લેવાઇ ગયો. તે ઘણા દિલગીર થયા અને લાંબી હાયો મારવા લાગ્યા. તેમનો આશ્રમપદ ઘણો દૂર નહોતો. તે લક્ષ્મણની સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને આશ્રમની પાસેનો ભાગ શૂન્ય દીઠો, અને એમાં પ્રવેશીને સીતાના વિહાર-સ્થાનમાં ગયા અને પહેલાંનો વૃત્તાન્ત યાદ આણીને બહુ વ્યથિત થયા. તેમનું આખું શરીર રોમાંચિત થયું. ત્યાર પછી તેઓ ગભરાતે મને ચારે તરફ ફર્યા અને હાથપગ પછાડવા લાગ્યા. તે વેળાએ હેમંત પણ શ્રી વિનાના સરોવરની વેઠે પર્ણકુટીર સીતા વિનાની રહેલી છે. વૃક્ષો જાણે રોતાં હોયને એવાં જણાયાં, પુષ્પો કરમાયલાં અને મૃગ તથા પક્ષીઓ ચુપચાપ છે; આશ્રમની ઘણીજ ખરાબ અવસ્થા છે, વન દેવતાઓ ત્યાંથી જતા રહેલા છે. તે વેળાએ રામ ઝુપડી શૂન્ય જોઇને આવી રીતે વિલાપ કરવા લાગ્યા. હા! જાનકીને કોણ હરણ કરી ગયું, શું તેનું મૃત્યુ થયું હશે! તે શું અન્તર્ધાન થઇ હશે, તેના લોહીથી શું કોઇએ તૃપ્તિ મેળવી હશે! તે શું ક્યાં

છુપાઇને રહી હશે કે વનમાં ગઈ હશે! તે શું ફલ પુષ્પ એકત્ર કરવા માટે બહાર ગઈ હશે કે પાણી લાવવા માટે નદીપર અથવા સરોવર તરફ ગઇ હશે!

ત્યાર પછી રામ શોકથી ઉન્મત્ત થઇને, યત્નથી સર્વત્ર તપાસ કરવા લાગ્યા, પરંતુ ક્યાં પણ જાનકીનો મેલાપ થયો નહિ. ત્યારે તે દુઃખથી ઘણા જ ગાભરા બનીને વિલાપ તથા પરિતાપ કરીને ઝાડ પર્વત અને નદનદીપર ફરતા ફરતા આવી રીતે પૂછવા લાગ્યા, કદંબ મારી પ્રિયા તને ઘણી ચાહે છે, હમણાં જો તેં તેને જોઇ હોય તો કહે? બિલ્વ! જેનું આખું શરીર નવા પાંદડાના જેવું કોમળ છે, અને પહેરવાના પીલા કૌશેય વસ્ત્ર છે, જો તેં તેને જોઇ હોય તો કહે! કરબીર! તું કુશાંગી જાનકીને ઘણી જ વહાલી છે, હમણાં તે જીવતી છે કે નહિ તે કહે? મરૂવક! તું લતાસંકુલ પલ્લવાકીર્ણ તથા પુષ્પપૂર્ણ થઇને અપૂર્વ શોભા આપે છે, જાનકી આ વખતે ક્યાં છે, તું તે જરૂર જાણે છે. તિલક! તું ઝાડમાં સર્વથી મોટા છે, ભમરાએ પણ તારી ચારે બાજુએ ગાય છે, તું જાનકીની ઘણી જ વહાલી વસ્તુ છે, હમણાં તે ક્યાં છે, તે તું જરૂર જાણે છે. અશોક! શોકનાશક! હું શોકથી હતચેતન થયો છું, હમણાં તું જાનકીને દેખાડીને મારા શોકનો નાશ કર. તાલ! જો તેં તેને જોઈ હોય તો કૃપા કરીને કહે. જંબુ! જો તેં પેલી સોનાના રંગની સીતાને જોઇ હોય તો નિડરથી કહે. કર્ણિકાર! તું કુસુમિત થઇને બહુ શોભાયમાન થઈ છે, સુશીલા જાનકી તારામાં બહુ અનુરક્ત છે; હમણાં જો તેં તેને જોઇ હોય તો કહે.

રામે ઘણી તપાસ કરી, પણ ક્યાંથી પણ જાનકીનું દર્શન થયું નહિ. તે વેળાએ બે હાથ ફેલાવીને હાહાકાર કરીને લક્ષ્મણને કહ્યું, "ભાઇ! સીતા ક્યાં છે? કેઇ તરફ તે ગઇ છે? કોણે તેનુ હરણ કર્યું હશે અથવા તો તેને મારી ખાધી હશે?" ત્યાર પછી રામ ઘણાજ સંતપ્ત થઇને ગોદાવરી તરફ ગયા અને જાનકીના વિષે પૂછવા લાગ્યા; પરંતુ એ નદી અને બીજા પ્રાણીઓએ તેને કંઇ પણ કહ્યું નહિ.

ત્યાર પછી રામે મૃગોને લક્ષીને રોતાં રોતાં પૂછ્યું, મૃગો! જાનકી

ક્યાં છે? મૃગો આથી કહેતાંજ તરત ઉઠયા, અને દક્ષિણ તરફ મોં કરીને, આકાશ જોઇને તથા સીતાને જે માર્ગ ઉપર લઇ ગયો છે; ત્યાં જઇને રામને જોવા લાગ્યા. તે વેળાએ લક્ષ્મણે હરણો જે માટે માર્ગ તથા આકાશ દેખાડે છે અને જે માટે શ્વાસ લઇને દોડે છે, તે લક્ષ કર્યું. તેણે તેઓના વાક્યને બદલે ઇસારત સ્પષ્ટ સમજીને રામને કહ્યું, "દેવ! આપે જાનકીની વિષે પૂછ્યું, હરણો એકદમ ઉઠીને દક્ષિણ તરફ માર્ગ દેખાડે છે; ઠીક ચાલો, આપણે એ તરફ જઇએ. કદાચ આ વખતે આપણે જાનકીનાં કંઇક ચિન્હ અથવા તેમને મળવી શકીએ." ત્યાર પછી રામ લક્ષ્મણના આ બોલવાપર રાજી થયા અને તેમની જોડે ચારે બાજુએ જોતા જોતા દક્ષિણ તરફ જવા લાગ્યા. એઓ જાનકીના સંબંધમાં વાતચિત્ત કરતાં જાય છે એટલામાં જોયું કે રસ્તાની એક બાજુએ ઘણાંક પુષ્પ પડેલાં છે. તે જોયાથી મહાવીર રામે લક્ષ્મણને દુઃખિત અવાજથી કહ્યું, "વત્સ! મેં કાનનમાં જાનકીને જે પુષ્પો આપ્યા હતા, તે તેણે અંબોડામાં ખોસ્યાં હતાં, મેં ઓળખ્યાં છે કે આ તેજ પુષ્પ છે. જણાય છે કે વાયુ, સૂર્ય અને યશસ્વિની પૃથ્વી મારા ભલા માટે આની રક્ષા કરે છે."

પછી રામ લક્ષ્મણની સાથે આખું વન ફરવા લાગ્યા; તેમણે જોયું કે એક સ્થળમાં ગિરિશૃંગાપરનો જટાયુ લોહીથી ખરડાયલો પડયો છે! તે પાસે ગયા. જટાયુ હળવેથી કહેવા લાગ્યો, "આયુષ્મન! તમે આ મહારણ્યમાં મૃતસંજીવનીની પેઠે જેને શોધો છો, મહાબળવાન રાવણે મારા જીવની સાથે તે દેવીને હરણ કરી છે. અરક્ષિતા હતી, એ ટાણે પેલો દુર્વૃત્ત આવીને તેને બળાપૂર્વક લઇ ગયો તે મેં જોયું. તે જોઇને તેની રક્ષા કરવા માટે પાસે ગયો અને રાવણને પણ જમીનની નીચે નાખી દીધો. રામ! આ તેનું ધનુષ્ય અને શર ભાગ્યાં છે, એ સાંગ્રાહિક રથ તથા છત્ર ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યાં અને સારથિને પાંખના મારથી માર્યો છે. જ્યારે હું લડાઇમાં બહુ થાકયો, ત્યારે તેણે મારી પાંખ તોડીને સીતાને હરણ કરીને આકાશ માર્ગે ચાલતો થયો." રામ પક્ષીઓના રાજા જટાયુને મોંએ પ્રિય સ-

માચાર મેળવીને બમણા સંતપ્ત થઇ પડયા, અને તેને આલિંગન દઇને રોતાં રોતાં જમીન ઉપર પડયા, અને પિતાની પેઠે સ્નેહથી તે લોહીથી ખરડાયલી પાંખ ઉપર સ્પર્શ કરવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી રામ અને લક્ષ્મણ, શર, શરાસન, અને તરવાર લઇને જાનકીને શોધવા માટે નૈઋર્ત દિશામાં ચાલ્યા અને દક્ષિણ તરફ થઇને એક જનશૂન્ય માર્ગપર આવી પહોંચ્યા. એઓ એવી રીતે સીતાની ખોળ કરતા હતા એટલામાં એક ભયંકર શબ્દ ઉત્પન્ન થયો. રામ તરત ખડગ લઇને લક્ષ્મણની જોડે એનું કારણ તપાસવા પ્રવૃત્ત થયા, તેમણે જોયું કે સામે એક મોટા કદનો રાક્ષસ છે! એની છાતી પહોળી છે, માથું તથા ડોક નથી, પેટમાં મોં છે અને કપાળ ઉપર એક જ આંખની પાપણો મોટી છે, એ લીલા રંગની, જાડી અને પહોળી છે, એ અગ્નિ શિખાની પેઠે બળેછે. અને બધું જુએ છે. તે વેળાએ એ મહા બળવાન રાક્ષસ, રામ લક્ષ્મણને જોઇ, એઓનો માર્ગ રોકીને ઉભો. તે વેળાએ એઓ પણ કંઇક દૂર ઉભા રહીને તેને જોવા લાગ્યા. કબંધે હાથથી રામને તથા લક્ષ્મણને ઘેરીને તેની તરફ જોઇને કહ્યું, "ક્ષત્રિય કુમાર! તમે મને ભૂખ્યો જોઇને શું ઉભા છો? હે નિર્બોધ! આજે દૈવે મારા ભક્ષ માટે તમને મુકરર કર્યા છે."

એ વખતે દેશકાળજ્ઞ રામ એની જમણી બાજુએ અને લક્ષ્મણ એની ડાબી બાજુએ જોતાં એઓએ તરવારવતે મહાવેગથી તેના બે હાથ કાપી નાંખ્યા. કવંધ મેઘની પેઠે ગભીર અવાજથી ચારે દિશાની પૃથ્વીને તથા આકાશને પ્રતિધ્વનિત કરીને ગરમ લોહીવાળા શરીરે જમીન ઉપર પડી ગયો અને ઘણો દુઃખિત થઇને તેઓને પૂછવા લાગ્યો, "વીર! તમે કોણ છો?" તે વેળાએ લક્ષ્મણે કહ્યું, "રાક્ષસ! એ ઇક્ષ્વાકુવંશના રામ છે, હું તેમનો નાનો ભાઇ લક્ષ્મણ છું. માતાએ રાજ્યાભિષેકમાં હરકત નાંખીને એને વનવાસ આપ્યો છે; તેથી આ દેવપ્રભાવ, પત્ની અને મને જોડે લઇને જંગલે જંગલે ફરે છે. એમણે નિર્જનવાસનો આશ્રય લીધો હતો, એટલામાં એક રાક્ષસ આવીને તેમની સ્ત્રીને હરણ કરી ગયો. નિશાચર! અમે તેની શોધને માટે અહિં આવ્યા છીએ. હવે હું પૂછું છું કે, તમે કોણ છો? તમારૂં મોં છાતીમાં રહેલું છે અને જંઘા પણ ભાંગેલી છે! કહો, તમે શા માટે કવંધ પ્રમાણે ફરો છો?"

તે વેળાએ કબંધને ઇન્દ્રના વચનો યાદ આવ્યાથી ઘણોજ પ્રેમાળ થઇને માનપૂર્વક કહ્યું, "વીર! હું ભાગ્યબળથી આજ તમારૂં દર્શન પામ્યો છું અને ભાગ્યબળથી આજે મારા હાથ કપાયા છે. તપોધન સ્થૂલશિરાએ મને કહ્યું હતું કે, રામના વિના કોઇ પણ તને મારી શકશે નહિ; ખરી રીતે જોતાં તેજ ખરૂ પડ્યું. હવે તમે મારો અગ્નિસંસ્કાર કરો, હું તમને સુબુદ્ધિ આપીશ."

ત્યાર પછી પહાડ ઉપર એક ખાડામાં ચિતા ખડકી. મહાવીર લક્ષ્મણે જ્વલન્ત ઉલ્કાથી ચિતા સળગાવી. એ ચારે બાજુએથી બળવા લાગી અને એ ચરબીથી ભરેલો કબંધના ઘીના પિંડના જેવું પ્રકાંડ દેહ મૃદુગંદરૂપથી બળવા લાગ્યું. એટલામાં એ મહા બળવાન્ કબંધ આનંદિતચિત્તથી એકદમ ચિતામાંથી વિધુમ અગ્નિના જેવો ઉઠ્યો, એણે નિર્મળ વસ્ત્ર પહેરેલું છે, ગળામાં ઉત્કૃષ્ટ માળા છે, અને આખે શરીરે દિવ્ય અલંકાર છે. તે હંસ જોડેલા ચળકતા રથપર બેસીને પ્રભાપુંજથી દશ દિશાને શોભિત કરી, અને અન્તરીક્ષમાં ઉઠીને રામને તે કહેવા લાગ્યો, "રામ! તમે કેવી રીતે સીતાને મેળવશો તે હું કહું છું તે સાંભળો. સુગ્રીવ નામતો એક મહાવીર વાંદરો છે. તે ઋક્ષરાજાનો ક્ષેત્રજ અને સૂર્યનો ઔરસ પુત્ર છે. ઇન્દ્રનો દીકરો બાલિ એનો ભાઇ છે. એ બાલિએ રાજ્યને માટે ગુસ્સે થઇને એને દૂર કર્યો છે. હમણાં સુગ્રીવ પંપાના કિનારાપર ઋષ્યમુખ પહાડ ઉપર ચાર વાંદરાંની જોડે રહે છે. તે વિનીત, બુદ્ધિમાન્, દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો, સુધીર અને દક્ષ છે. હમણાં તે સુગ્રીવજ સીતાની ખોળમાં તમારો મદદગાર તથા મિત્ર થઇ પડશે. એટલા માટે વીર! તમે આજે જલદીથી અહિંથી જાઓ. જઇને અનિષ્ટ નિવારણને માટે અગ્નિ સાક્ષી કરીને તરત પેલા કપીશ્વરની જોડે મિત્રતા કરો. વાંદરો સમજીને તેનો અનાદર કરતા ના. તે કૃતજ્ઞ, કાળરૂપી અને સહાયાર્થી છે. તે તમારા કામમાં ઉદાસીન રહેશે નહિ."

તે વેળાએ રામે અને લક્ષ્મણે સુગ્રીવને જોવા માટે કબંધે બતાવેલા માર્ગનો આશ્રય કર્યો, અને પહાડપર સ્વાદુફળથી ભરેલાં વૃક્ષો જોતાં જોતાં પંપાની તરફ પશ્ચિમ ભણી જવા લાગ્યા. દિવસ આથમ્યો. તેઓ પહાડની તલેટીપર રાતવાસો કરીને પ્રાતઃકાલે પંપાની પશ્ચિમ કિનારા તરફ ગયા. ત્યાં તાપસી શબરીનો આશ્રમ છે, તથા તે ઘણા ઝાડથી ઘેરાયલું તથા સુંદર છે.

કિષ્કિન્ધા કાંડ.

એ વખતે ગજગામી કપિરાજ ઋષ્યમુખ પહાડની પાસે ફરતો હતો, એટલામાં આ બે અપૂર્વ રૂપવાન તેજસ્વી રાજકુમારને જોયા. તે તેઓને જોતાંજ ભયભીત તથા નિશ્ચેષ્ટ અને દિલગીર થઇ ગયો. સુગ્રીવ હથિયાર ધારણ કરેલા મહાવીર રામ તથા લક્ષ્મણને જોઇને ઘણોજ શંકિત થયો અને ગભરાતા મનથી ચારે બાજુએ જોવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તેણે વ્યાકુલ ચિત્તથી મંત્રીઓની જોડે શું કરવું જોઇએ તેનો નિર્ણય કરીને કહ્યું, "કપિયો! બાલિએ આ બે માણસોને મોકલ્યા છે, તેઓએ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવાને બાહને ચીર પહેર્યા છે. જુઓ હમણાં એઓ ફરતાં ફરતાં આ મારે જંગલમાં પ્રવેશ કરે છે!"

ત્યાર પછી હનૂમાનને સુગ્રીવને આજ્ઞા આપ્યાથી તે રામ તથા લક્ષ્મણની પાસે ગયો. તેણે વાંદરાનું રૂપ બદલીને ભિક્ષુકરૂપ ધારણ કર્યું; અને વિનીતની પેઠે તેઓની પાસે જઇને પૂજા તથા સ્તુતિવાદ કરીને મધુર તથા "કોમળ વચનથી કહેવા લાગ્યો, વીર! તમે કોણ છો? તમારો રંગ સુકુમાર તથા કાંતિ સુંદર છે. તમે વ્રતપરાયણ સુધીર તાપસ અને રાજર્ષિ જેવા તથા દેવસમાન છો. હમણાં કહો, શા માટે આ જગાપર પધારવું થયું છે. તમે ચિરધારી તથા બ્રહ્મચારી છો, તમારી દેહપ્રભાથી આ સ્વચ્છ નદી શોભિત થાય છે. જુઓ, આ ઋષ્યમુખ પર્વતપર સુગ્રીવ નામનો એક વીર રહે છે. તે વાંદરાંનો અધિપતિ અને ધાર્મિક છે. તેમના ભાઈ બાલિએ તેમને રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢયાથી તે દુઃખિત મનથી આખી દુનિયામાં ફરેછે. હમણાં તેમની આજ્ઞાથી હું તમારી પાસે આવ્યો છું. હું પવનનો દીકરો થાઉં. મારૂં નામ હનૂમાન છે. ધર્મશીલ સુગ્રીવ તમારી જોડે મિત્રતા કરવાની ઇચ્છા રાખે છે."

ત્યાર પછી શ્રી રામે, હનૂમાનનાં આવાં વચન સાંભળી, આનંદિત-

ચિત્તથી પાસે ઉભેલા ભાઇ લક્ષ્મણને કહ્યું, "વત્સ ! હું કપિરાજ સુગ્રીવની શોધમાં હતો, હમણાં તેનો આ મંત્રી મારી પાસે આવ્યો છે. આ વાંદરો વીર તથા બોલનાર છે, તું સસ્નેહથી મધુર વાક્યથી એમની જોડે વાચચિત્ત કર." તે વેળાએ વક્તા લક્ષ્મણે સુગ્રીવના મંત્રી હનૂમાનને કહ્યું, "વિદ્વન ! મહાત્મા સુગ્રીવના ગુણ અમારાથી અજાણ્યા નથી, અમે તેમનેજ શોધીએ છીએ. તમે તેમના વાક્યથી અમને જે કહ્યું છે તેજ અમે કરીશું."

સુગ્રીવ હનૂમાનની પાસેથી રામ લક્ષ્મણની બધી ઓળખ મેળવીને પ્રિયદર્શનરૂપ ધારણ કરીને પ્રીતિપૂર્વક રામને કહેવા લાગ્યા, "રામ ! મેં હનૂમાનની પાસેથી તમારા ગુણ ખરી રીતે સાંભળ્યા છે, તમે તપોનિષ્ટ તથા ધર્મપરાયણ છો, બધાંના ઉપર તમારૂં વાત્સલ્ય છે. હું વાંદરો છું, તમે મારી જોડે જે મિત્રતા કરવાની ઇચ્છા રાખો છો, એ મને મોટો લાભ છે, આ મારૂં સન્માન છે." તે વેળાએ રામે આનંદિતચિત્તથી સુગ્રીવનો હાથ ઝાલ્યો અને મિત્રતા સ્થાપીને તેને ગાઢું આલિંગન દીધું. એ વખતે હનૂમાને બે લાકડાંને ઘસીને અગ્નિ ઉત્પન્ન કરીને, પ્રિય મનથી પુષ્પથી તેની અર્ચ્ચના કરતો કરતો એઓની વચ્ચમાં રાખી, એઓ આ પ્રદીપ્ત અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરીને એકમેકની તરફ જોવા લાગ્યા.

પછી સુગ્રીવ હર્ષોત્ફુલ્લલોચનથી બોલ્યો, "રામ ! હું રાજ્યમાંથી દેશનિકાલ થઇને ડરતો ડરતો જંગલોમાં ફરતો ફરૂંછું. બાલિની જોડે મારો બહુ વિરોધ છે, તેણે મારી સ્ત્રીને હરણ કરી છે ! મેં તેનાજ ડરથી ગાંડા જેવો થઇને આ કિલ્લાનો આશ્રય લીધો છે. હવે જેના યોગે મારો તે ડર ચાલ્યો જાય, તેમ તમે કરો. પછી ધર્મવત્સલ તેજસ્વી રામ જરા હસીને બોલ્યા, "કપિરાજ ! ઉપકારજ મિત્રતાનું ફળ છે, તે હું જાણું છું. હું તમારી પેલી સ્ત્રી હરનાર બાલિનો નાશ કરીશ." ત્યાર પછી રામ લક્ષ્મણની સાથે સ્વર્ણ-ચિત્રિત ધનુ અને સમરકુશળ શર લઇને ઋષ્યમુખપરથી મહાવીર બાલિના બાહુબળ-પાલિતા કિષ્કિન્ધાની તરફ જવા નીકળ્યા, સર્વથી પહેલાં સુગ્રી-

ચાલ્યો. પછવાડે લક્ષ્મણ, વીર હનૂમાન, નળ, નીલ અને યુથપતિયોનો નાયક તેજસ્વિપણે જવા લાગ્યા.

પછી બધા ઝડપથી કિષ્કિન્ધામાં આવી પહોંચ્યા, અને ત્યાંના એક ગાઢા વનમાં પ્રવેશીને ઝાડની ઓથમાં રહેવા લાગ્યા. એ વખતે વિશાળગ્રીવ સુગ્રીવ જંગલની ચો તરફ નજર કરીને ઘણો ક્રોધાયમાન થયો અને વાંદરાંમાં આવૃત્ત થઇને મોટે અવાજે ગગનને ચીરતો ચીરતો જાણે સંગ્રામાર્થે બાલિને બોલાવતો હોયને. તે વખતે જણાવવા માંડ્યું કે જાણે એક મોટું વાદળું વાયુવેગ સહાય કરીને ગજરતું હોય ને!

ત્યાર બાદ બાલિ ભુજંગના જેવો લાંબા શ્વાસો લેતો લેતો ગુસ્સાથી શહેરમાંથી ઝડપથી નીકળ્યો અને સુગ્રીવને જોવા માટે સર્વત્ર આંખ ફેરવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે, સ્વર્ણપિંગલ સુગ્રીવ કમરપર મજબુત બંધન બાંધીને બળતી આગના જેવો ઉભો છે. ત્યારે એ મહાબાહુ બાલિ દૃઢ બંધનથી વસ્ત્ર પહેરીને લઢાઇ માટે મુષ્ટિ ઉપાડીને એની તરફ દોડ્યો. સુગ્રીવ પણ ગુસ્સાથી વજ્રમુષ્ટિ ઉદ્યત કરીને લાલચોલ આંખથી તેની તરફ જવા લાગ્યો. પછી બાલિ સુગ્રીવને ઝડપથી ઘેરીને માર મારવા લાગ્યો. ત્યારે પર્વતપર પાણીના ઝરાની પેઠે સુગ્રીવના આખા શરીરમાંથી લોહી પડવા માંડ્યું.

મહાવીર બાલિએ નિષ્પ્રભ, સૂર્યના જેવા, પાણી શૂન્ય મેઘના જેવા, અને હોલવાઈ ગયલા અગ્નિના જેવા થઇ પડીને રામને ઘણાંક કડવાં વચન કહ્યાં. રામ તેનાં કઠોર વાક્યથી તિરસ્કૃત થઇને કહેવા લાગ્યા, "બાલિ! તું શા માટે મારી નિંદા કરે છે? તું વિધર્મી, દુશ્ચરિત્ર અને કામ પ્રધાન છે. અને તારાથીજ રાજધર્મ ત્યાગવામાં આવ્યો છે, મોટો ભાઇ પિતા અને શિક્ષક છે, તેથી પિતા સમાન છે; નાનો ભાઇ, પુત્ર તથા ગુણવાન શિષ્ય છે, એઓ પુત્ર છે. તમે સનાતન ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરીને ભાઇની સ્ત્રીને હરણ કરી છે. મહાત્મા સુગ્રીવ જીવતો છે, એની સ્ત્રી શાસ્ત્રાનુસારે તારી પુત્રવધૂ છે, તેને અધિકાર કરીને તને પાપ ચોટ્યું છે. તું ધર્મભ્રષ્ટ તથા સ્વેચ્છાચારી છે. એ માટેજ મેં તને સજા આપી છે."

ત્યાર પછી બાલિને દિવ્ય જ્ઞાન થયું. તે વેળાએ તે હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો, "રામ ! તમારાં વચન અપ્રામાણિક નથી. તમે ઉત્કૃષ્ટ છો, હું શી રીતે તમારાં વાક્યનો જવાબ આપું ? તમે પ્રજાના હિતસાધનમાં તત્પર છો; પાપ પ્રમાણ તથા દંડ આપવાના વિષયમાં તમે અનશ્વર બુદ્ધિ પ્રસન્નજ છો."

આ વખતે રોવાથી બાલિનો કંઠ રૂંધાયો, સ્વર ખોખરો થવા લાગ્યો. તે પંકનિમગ્ન માતંગના જેવો મરવાની અણી ઉપર આવીને રામને જોતાં જોતાં ધીરા અવાજથી કહેવા લાગ્યો, "રામ ! હું મારે માટે દુઃખિત નથી, હમણાં કેવળ સ્વર્ણાંગદ-શોભિ અંગદના વિચારેજ મને વ્યાકુલ કર્યો છે ! મેં તેને નાનપણથી પાળી પોષીને મોટો કર્યો છે. હમણાં તે મને નહિ જોશે તો તે અતિ દીન થઇને તળાવના જેવો શુષ્ક થઇ થશે. તે બાળક છે, આજ પણ તેની બુદ્ધિ બરાબર ખીલી નથી, હું તેને ઘણો ચાહું છું. માટે હવે તમે તેની સંભાળ રાખજો. સુગ્રીવ તથા અંગદની તરફ તમારી સુમતિ રહે એવું હું ઇચ્છું છું. તમે તેના કામના રક્ષક તથા અકાર્યના રોકનાર થાઓ. જેવા ભરત અને લક્ષ્મણ છે તેવા તેમને તમે સમજજો. તપસ્વિની તારા મારે માટે સુગ્રીવની પાસે અપરાધિની છે, સુગ્રીવ તેની અવમાનતા નહિ કરે એવું તમે કરજો. જે માણસ તમારા વશીભૂત થાય, તે તમારી કૃપાથી રાજ્ય મેળવી શકેછે, આખી પૃથ્વીનું શાસન કરવામાં સમર્થ થાય છે, સ્વર્ગ પણ તેને માટે સહજ છે. રામ ! હવે તમને બીજું વધારે શું કહું ? તારાએ મને રોક્યો છતાં પણ હું તમારે હાથે મૃત્યુની ઇચ્છા કરીને સુગ્રીવની જોડે દ્વન્દ્વ યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થયો." બાલિએ આવું કહીને તે વેળાએ મૌનાવલંબન કર્યું.

પછી રામ સમશોકથી ઘેરાઇને પ્રબોધ-વચનથી સુગ્રીવ, તારા અને અંગદને કહેવા લાગ્યા, " શોક તાપ કર્યાંથી મૃત માણસનું શુભ થતું નથી; એટલા માટે જે કામ કરવાની જરૂર છે, તેના અનુષ્ઠાનમાંજ યત્નવાન્ થાઓ." આવી રીતે મહાબળ રામે બાલિનો અગ્નિસંસ્કાર વગેરે બધા પ્રેત કાર્ય કરાવ્યા.

પછી સુગ્રીવે વાંદરાંને સીતાને શોધવાને માટે પૂર્વ તરફ જાવાદ્વીપ વગેરે દેશમાં, દક્ષિણમાં પાંડુ, મહેન્દ્ર, લંકા વગેરે દેશમાં, પશ્ચિમમાં પારિયાત્ર પર્વત વગેરે સ્થાનમાં અને ઉત્તરમાં હિમાલય તથા કૈલાસ પર્વત તથા ઉત્તર કુરૂ વગેરે દેશમાં મોકલ્યા. ત્વાર પછી સુગ્રીવે મહાવીર હનૂમાનના ઉપર કામ પૂર્ણ કરવાની આશા કરીને કહ્યું, "વીર! તમારી ગતિ પૃથ્વી આકાશ અને દેવલોકમાં પણ કાયમ છે. તમે અસુર, ગંધર્વ, ઉરગ, મનુષ્ય તથા દેવલોકને જાણોછો. તમારી ગતિ વેગ, તેજ અને ક્ષિપ્રકારિતા તમારા પોતાના પિતા અનિલના જેવાં છે. હમણાં જેના યોગે જાનકીની ખબર મળે તે તમે કરો. તમારૂં બળ બુદ્ધિ અસાધારણ છે, તમે નીતિ નિરૂપણ તથા દેશકાલના અનુસરણ કરી શકો છો."

તે વેળાએ રામે જાનકીની ખાત્રીને માટે હનૂમાનના હાથમાં પોતાના નામની એક વીંટી આપીને કહ્યું, "વીર! હું તમને મોકલું છું, જાનકી આ નિશાનીથી તે જાણી શકશે, અને તમને સંદેહની નજરથી જાશે. તમારામાં ખંતીપણું અને બલવીર્ય છે તેથી તમારી ફતેહ થશે; તે વિષયમાં હું કંઇ પણ સંશય કરતો નથી." ત્યારે હનૂમાને એ વીંટી હાથ જોડીને લીધી અને માથા ઉપર ધારણ કરીને રામને નમ્યો. પછી રામે કહ્યું, "પવન-કુમાર! તમે સિંહ-વિક્રમ અને મહાબળ છો; હું તમારા ઉપર સંપૂર્ણ નિર્ભર કરીને રહું છું. ગમે તે રીતે જાનકીની તપાસ મળે, તેમ કરો."

સુન્દર કાંડ.

ત્યાર પછી મહાવીર મારૂતિએ જાનકીની તપાસ કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સલિલ-શ્યામલ તૃણાચ્છન્ન ભૂપૃષ્ટમાં સ્વૈરપદથી જવા લાગ્યો. તે અભિમાની સિંહની પેઠે હરણોને કચરીને અને છાતીના મારથી ઝાડને ભાંગતોડ કરીને જવા લાગ્યો. મહેન્દ્ર પર્વતપર નાના પ્રકારની ધાતુઓ, ચારે બાજુએ આસમાની લાલ અને પીલા રંગ વિસ્તારે છે. ત્યાં સુરપ્રભાવ સુરૂપ યક્ષ, કિન્નર અને ગંધર્વો ઉજ્વલ વેશમાં રહે છે. હનૂમાન તેના નીચલા પ્રદેશમાં ઉભો રહીને શોભા આપવા લાગ્યો. આવી રીતે ધીરે ધીરે હનૂમાન સમુદ્રને કિનારે જઇ પહોંચ્યો.

મહાવીરે સો યોજન સમુદ્રને વંટાવ્યો, તેમાં કંઇ પણ થાક જણાયો નહિ. ઘણી મહેનત કરવાથી તેને લાંબા શ્વાસો નીકળતા નહોતા. તે અટલ દેહથી શોભામાન છે. તે વેળાએ ઝાડે એ વીરના માથા ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવાનો આરંભ કર્યો, તે તેનાથી ઢંકાઇને જાણે પુષ્પમય દેહથી ઉભો રહ્યો હોયને એવો જણાતો હતો. લંબ પહાડનું બીજું નામ ત્રિકૂટ છે, તેના ઉપર લંકાપુરી પ્રતિષ્ઠિત છે, હનૂમાન ધીરે ધીરે તેની તરફ જવા લાગ્યો. ત્યાં સુનીલ સુવિસ્તીર્ણ તૃણાચ્છન્ન પ્રદેશ છે, મધુગંધિ વન છે અને સુંદર ઝાડની હાર છે. ત્રિકૂટપર નાના પ્રકારનાં ઝાડ છે; દેવદારૂ, કર્ણિકાર, પુષ્પિત ખર્જુર, પ્રિયાલ, કુટિજ, કેતક, સુગંધિ પ્રિયંગુ, કદંબ, સપ્તચ્છદ, અમન, કોવિકાર અને કરબીર છે. એ વૃક્ષોમાંથી કેટલાંક કળીવાળાં અને ઘણાંક ફૂલના ભારથી નમેલાં છે; પાંદડાં વાયુના મૃદુમંદ હિલ્લોલથી હલે છે, અને પક્ષીઓ શાખા પ્રશાખાપર બેસીને મધુર સ્વરથી કૂચન કરે છે. ત્યાં નાના પ્રકારનાં સ્વચ્છ તળાવો તથા સરોવર છે; તેમાં સફેદ તથા લાલ પદ્મ ખીલેલાં છે. અને હંસ સારસ વગેરે જળચર પક્ષીઓ સતત ફરતાં ફરે છે. ઠેકઠેકાણે સુરમ્ય ક્રીડા પર્વત અને શોભાયમાન બગીચા છે. મહાવીર હનૂમાન આ બધું જોતો જોતો રાવણ-રક્ષિતા લંકામાં જઇ પહોંચ્યો.

મહાપુરી લંકા ઉત્પલશોભિતા ખાઇથી ઘેરાયલી છે, કનકમય કોટમાં ઘેરાયલી છે, ઉચ્ચાં ચંદ્રના જેવાં ધોળાં ઘરો અને પીળા રંગના પહોળા રાજમાર્ગથી શોભિત છે. એની ચારે બાજુએ વાવટા અને સોનાની લતાનાં તોરણ છે. દેવશિલ્પી વિશ્વકર્માએ એ પુરીને ઘણી કોશશથી બનાવી હતી. જેમ પહાડની ખો ઉરગથી ભરેલી હોય છે તેમ એ ઘોરરૂપ રાક્ષસથી પૂર્ણ થયલી છે. એ શહેર પહાડ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત હોવાથી છેટેથી જાણે કુબેરપુરી અલકાનો દરવાજો જણાય છે. ત્યાંનાં બધાં ઘરો ઘણાં ઉચ્ચાં છે, જાણે આકાશને ધારણ કર્યું હોયને. હનૂમાન એ દરવાજાની રખવાળીની રીતિ, સમુદ્ર અને પ્રબલ શત્રુ રાવણના વિશે વિચાર કર્યો કે વાંદરાં લંકામાં આવે તો પણ તેમાં ફતેહ મેળવી શકશે નહિ. લઢાઇ કર્યા વિના એને કબજે કરવો એ સુરોને પણ મુશ્કેલ પડશે. રામ આ જગાપર આવે તો તે શું કરશે તે હું સમજી શકતો નથી. કદાચ સુગ્રીવ, અંગદ અને નીલ વગેરે વાંદરાંનું આ જગાપર આવવું જ મુશ્કેલ જણાય છે. ગમે તેમ હો, હમણાં જાણવું જોઇએ કે સીતા જીવતી છે કે નહિ? હું તેને મળું પછી શું કરવું જોઇએ તેનો વિચાર સૂજશે.

ત્યાર પછી હનૂમાને જરાવાર સુધી ધ્યાન કરીને અશોકકાનનની દિવાલ ઉપર કુદકો માર્યો. અને શિંશપા ઝાડમાં છુપાઇને જાનકીને જોવા માટે ચારે બાજુએ તાકવા લાગ્યો. એ વન નાના પ્રકારના ઉપકરણથી સુશોભિત છે, જોતાં જ નન્દન-કાનન જેવું જણાય છે. એની ચારે બાજુએ મહેલો તથા હવેલીઓ છે, કોકિલો મધુર અવાજથી હમેશાં કુહુરવ કરે છે. સરોવર સ્વર્ણપદ્મથી શોભાયમાન છે અને અશોકનાં ઝાડ કુસુમિત થઇને સર્વત્ર અરૂણ શ્રી વિસ્તારે છે. પક્ષીઓ નિરંતર એક ઝાડપરથી બીજા ઝાડપર બેસે છે અને અપૂર્વ શ્રીધારણ કરે છે! અશોકની શાખા પ્રશાખાઓ પુષ્પિત છે, કર્ણિકાર ફૂલોના ભારથી જમીનને અડકે છે, કિંશુકો પુષ્પોનાં પડોથી શોભિત છે. પુન્નાગ, સપ્તપર્ણ, ચાંપો અને ઉદ્દાલક વૃક્ષો ફૂલોથી ભરપૂર છે.

મહાવીર હનૂમાને એ અશોક વનમાં એકાએક એક સ્ત્રીને દીઠી. તે રાક્ષસીઓથી ઘેરાયલી, ઉપવાસથી ઘણી દુર્બલ થયલી અને વારંવાર લાંબી હાયો મારતી જણાઈ. તે શુક્લપક્ષના નવોદિત શશિકળાના જેવી નિર્મળ છે, તેનું આખું શરીર અલંકાર વિનાનું છે, અને શરીર ઉપર ફક્ત એક પીળા રંગનું મેલુ લુગડું છે. તેની આંખોમાંથી નિરંતર આંસુની ધારા વહે છે, શોકથી જાણે કોઈનું નિરંતર હૃદયમાં ધ્યાન કરતી હોયને એવું જણાય છે! તેની સામે પ્રીતિ તથા સ્નેહનો પાત્ર કોઇ નથી, કેવળ રાક્ષસીઓ છે; તે ટોળાંથી વિખરાયલા કુતરાથી ઘેરાયલી કુરંગીની પેઠે જણાય છે. તેની પીઠ ઉપર કાળી ભુજંગીના જેવી ફક્ત વેણી લંબાયમાન છે. મારૂતીએ એ વિશાળ લોચનાને જોઇને સીતા જ છે એમ અનુમાન કર્યું.

એટલામાં દિવસ ગયો, રાત પડી. કુમુદ-ધવલ ભગવાન્ શશાંક પોતાનો પ્રભા વિસ્તારીને જાણે સુનીલ પાણીમાં હંસની પેઠે નિર્મળ નભોમંડળમાં ઉદય થયો. તે વેળાએ પૂર્ણ ચંદ્રાનન જાનકી, ભારે બોઝાથી ડુબતી હોડીની પેઠે શોક ભારથી ઢંકાયલી છે. એને થોડે છેટે ઘણીક ઘોરરૂપી રાક્ષસીઓ છે!

રાત ઘણીજ થોડી બાકી રહેલી છે. રાતની આખરમાં વેદવેદાંગવિત યજ્ઞશીલ બ્રહ્મરાક્ષસો વેદધ્વનિ કરવા લાગ્યા, અને મંગલવાદ્ય તથા સુલલિત મંગળગીત ગાવા લાગ્યા. મહાવીર રાવણને જગાડ્યો. તે ઉઠીને જાનકીનો વિચાર કરવા લાગ્યો, અને ઝાડની હારોની શોભા જોતો જોતો અશોકવન તરફ ચાલ્યો. રાક્ષસ રાજા રાવણની જોડે ઘણીક રાજપત્નીઓ છે, જેમ વીજળી વાદલાંને અનુગામિની થાય છે, તેમ તેઓ સ્નેહ તથા પ્રેમથી એનું અનુસરણ કરતી હતી.

ત્યાર પછી જાનકી મહાવીર રાવણને જોતાંજ વાયુથી કેળની પેઠે ભયથી નિરંતર ધ્રુજવા લાગી, અને પાણીની ધારા આવતી આંખોથી બેસી રહી. રાવણ એ રાક્ષસીઓથી વિટાયલી જાનકીની સામે જઇને તેને મધુર વચનથી લલચાવતો કહેવા લાગ્યો, ""વિશાલ-લોચને! હું તમારા પ્રેમની ભિક્ષા

ચાહું છું. તમે મને સંમાન આપો. હાલમાં મારા અન્તઃપુરમાં જે ગુણવાન્ સ્ત્રીઓ છે, તમે તેઓની અધિશ્વરી થાઓ. જેમ અપ્સરામાં દેવી કમળાની સેવા ચાકરી કરે છે, તેમ આ ત્રિલોક સુંદરી તમારી સેવા કરશે. તમે યક્ષેશ્વરનું જે કંઈ ઐશ્વર્ય છે તે બધું અને પૃથ્વી વગેરે સાતલોક મારી જોડે ભોગવો. આ સમુદ્રના કિનારાપર સુરમ્ય કાનન છે, તમે સ્વર્ણહારથી શોભાયમાન્ થઇને તેમાં ફરો."

ત્યાર પછી જાનકી ઉગ્ર સ્વભાવના રાવણનાં આવાં વચનો સાંભળ્યાથી કપિત થઇને ચોધારે રોવા લાગી. રામ ચિંતા તેના મનને નિરંતર જાગ્રત રાખતું હતું. તેણે એક ઘાસનું તણખુ પાસે રાખીને દુઃખિત અવાજથી તે કહેવા લાગી, "રાક્ષસાધિનાથ! તમે મારી ઇચ્છા રાખો ના. ધર્મને શ્રેયઃ સમજો અને સત્વ્રતધારી થાઓ. રાક્ષસ! પોતાની પેઠે પારકી સ્ત્રીને પણ સાચવી જોઇએ. જ્યારે તમારી બુદ્ધિ આવી ઉલટી તથા ભ્રષ્ટ થઈ છે ત્યારે જણાય છે કે આ મહાનગરી લંકામાં સજ્જન કોઈ નથી, જો હોય તો તમે તેઓથી કોઇ રીતનો સંબંધ રાખતા નથી. વિદ્વાનો તમને જે કંઇ સારી શિખામણ આપે છે, તે રાક્ષસકુળ નાશ થવા માટે તે અસાર સમજીને તમે તેને ગણકારતા નથી. જુઓ, કુકર્મી નિર્બોધતા રાજ્યમાં ઐશ્વર્ય કંઇ પણ રહેતું નથી. હમણાં આ ધનરત્નપૂર્ણ લંકા એક માત્ર તમારા દોષથી થોડીવારમાં ધળધાણી થઇ જશે. રાવણ! જેમ પ્રભા સૂર્યની છે, તેમ હું પણ રામની છું; તેથી તમે ઐશ્વર્ય અથવા ધનથી મને કદાપિ લલચાવી શકશો નહિ. રાવણ! તમે હવે આ દુઃખિનીને રામની સોબતણ કરાવો. જો લંકાની શ્રી રાખવાની ઇચ્છા હોય, જો પોતાનો વંશ બચાવવાની મરજી હોય, તો પેલા શરણાગત-વત્સલ રામને પ્રસન્ન કરીને તેની જોડે મિત્રતા કરો."

ત્યાર પછી રાવણે ક્રોધાયમાન થઇને જાનકીને કહ્યું, "હું તમને વિચાર કરવાને હવે બે મહિના આપું છું. જો એ મુકરર સમયના અંતમાં તમે મારી તરફ પ્રેમાળ નહિ થાઓ, તો રસોઇયા મારા સવારના નાસ્તાને માટે

નિશ્ચય તમારા કકડા કરશે.” આવું કહીને રાવણે ભયંકર દેખાવોની રાક્ષસી-ઓની તરફ જોયું.

પછી પેલી કદરૂપી શરીરની રાક્ષસી અપ્રિય તથા સખ્ત વચનથી પ્રિય દર્શનની જાનકીને કહેવા લાગી, “રાક્ષસરાજ રાવણના સુંદર મહેલમાં રહેવા-ની શા માટે તમારી ઇચ્છા થતી નથી ? તમે માણસ છો, માણસની પત્ની થવાનું તમે ગૌરવ સમજો છો, પરંતુ તમારો એ સંકલ્પ કોઇ રીતે પાર પડશે નહિ. રામ રાજ્ય ભ્રષ્ટ, ભગ્ન મનોરથ અને ગરીબ છે, તમે તેના ઉપર પ્રેમ કરશો ના. રાવણ વિશ્વરાજ્યનું ઐશ્વર્ય ભોગવે છે, તમે તેને મેળ-વીને પોતાની મરજી પ્રમાણે સુખ મેળવો.”

ત્યારે જાનકી રાક્ષસીઓના આ વચનો સાંભળીને અશ્રુપૂર્ણ લોચનથી બોલી, ‘ચાહે તો’ તમે મને ખાવો, તથાપિ હું કોઇ પણ રીતે તમારૂં બો-લવું કબૂલ રાખવાની નથી. મારો પતિ રામ ગરીબ અથવા રાજ વિનાનો થાઓ, તેજ મારો પૂજ્ય છે જેમ સુવર્ચલા સૂર્યની, જેમ શચી ઇન્દ્રની, જેમ સાવિત્રી સત્યવાનની અને જેમ દમયંતી નળની, તેમ હું રામની અનુ-રાગિની થઈ છું.” પછી જાનકી લુગડાનો છેડાથી આંસુ લોહતી લોહતી શિં-શપા ઝાડની નીચે જઈ બેઠી. રાક્ષસીઓએ ફરી ચારે બાજુએ તેને ઘેરીને બેઠી.

હનૂમાને શિંશલા ઝાડપર છુપાઇને આટલીવાર સુધી બધું સાંભલ્યું. ત્યાર પછી એ મહાવીર સુરનારીના જેવી જાનકીને જોઇને આવો વિચાર કરવા લાગ્યો, પુષ્કળ વાંદરાં જેને માટે ચારે દિશાપર ફરતાં ફરે છે, મેં તેને મેળવી છે. મેં મહાસાગરને ઓલંગીને રાક્ષસોની વિભવ લંકાપુરી તથા રાવણનો પ્રભાવ નજરો નજર જોયો, હમણાં પેલી અસીમ-શક્તિ સકરૂણ-શક્તિ રામની આ અનુરાગિની પત્નીને દીલાસો આપું. આ ચંદ્રાનનાએ કદાપિ દુઃખ ખમ્યું નથી, હમણાં તે બહુ ગભરાયલી છે, હું તેને દીલાસો આપીશ. જો આજે તેને દીલાસો નહિ આપતાં ચાલ્યો જાઉં, તો આ રાજ-કુમારી છુટવાનો ઉપાય નહિ જોતાં જરૂર પ્રાણ છોડશે.

મારૂતી આવો વિચાર કરીને જાનકીને પાસે ગયો અને હળવેથી કહેવા લાગ્યો, "દશરથ નામનો એક પુણ્યશીલ રાજા હતો, તે સુસંપન્ન, રાજશ્રી યુક્ત અને પરમ સુંદર હતો, સર્વ શ્રેષ્ઠ ઇક્ષ્વાકુવંશમાં તેનો જન્મ થયો હતો, આખી પૃથ્વીમાં તેની ખ્યાતિ હતી, તે પોતાના મિત્રોને બહુ સુખ દેતો હતો. રામ તે દશરથનો મોટો કુંવર છે. તે ધનુર્ધરોમાં અગ્રગણ્ય છે, તે સ્વજન પાલન તથા સુશીલ છે, આ જીવલોક તેનેજ આશ્રય કરીને રહેલું છે. તે ધર્મરક્ષક તથા જ્ઞાનવાન્ છે. એ મહાત્મા સત્યનિષ્ઠ વૃદ્ધ પિતાની આજ્ઞાથી ભાર્યા અને ભાઇની જોડે વનવાસમાં પ્રવેશ થયા છે. જ્યારે તે હરણનો શીકાર કરવાની વખતે અરણ્યમાં ફરતા હતા, ત્યારે તેમના બળવીર્યથી ઘણા રાક્ષસો માર્યા ગયા અને ખર તથા દૂષણ વગેરે નિશાચરો જનસ્થાનમાંના લશ્કરની સાથે ઉખડી ગયા. પછી રાક્ષસરાજ રાવણ આ સમાચાર સાંભળીને ઘણો ક્રોધાયમાન થયો અને મૃગરૂપી મારીચના જાદુના બળથી રામને ઠગીને દેવી જાનકીને હરી ગયો, પછી રામે જાનકીને શોધવામાં પ્રવૃત્ત થઇને કપિરાજ સુગ્રીવની જોડે મિત્રતા કરી અને બાલિનો નાશ કરી, સુગ્રીવને કપિરાજ્યનું આધિપત્ય આપ્યું. ત્યાર પછી વાંદરાં સુગ્રીવના હુકમથી જાનકીની શોધમાં ચારે બાજુએ નીકળ્યાં, અને હું પણ એ પ્રસંગે મહાવેગથી સો યોજન પહોળો સમુદ્ર ઓળંગીને આવ્યો છું. રામની પાસેથી જાનકીનું જેવું રૂપ, જેવો રંગ તથા જેવાં લક્ષણ મેં સાંભળ્યાં હતાં, તેને મળતાં લક્ષણવાળી જાનકીને મેળવી." મહાવીર હનુમાન આમ બોલીને મુગો રહ્યો.

જાનકી આવું સાંભળતાંજ ઘણી આશ્ચર્ય પામી, અને લાલ ચોલ મુખ કમળ ઉચ્ચુ કરીને ડરતાં ડરતાં શિંશપા ઝાડપર જોવા લાગી. હનુમાન સફેત કપડાં પહેરીને ઝાડની ડાલપર છુપાયલો છે, જાનકી તેને જોતાં જ ચમકિત થઇ પડી. તેના મનમાં નાના પ્રકારના સંદેહ આવવા માંડયા. તે દુઃખથી અસફુટ સ્વરથી, હા રામ! હા લક્ષ્મણ! આવું બોલીને રોવા

લાગી, હું આ વાંદરાંને સારી રીતે જોઉં છું અને તેનું બોલવું ઘણુ સ્પષ્ટ સાંભળું છું. હમણાં બૃહસ્પતિને નમસ્કાર છે, ઈન્દ્રને નમસ્કાર છે, બ્રહ્માને નમસ્કાર છે અને અગ્નિને નમસ્કાર છે. આ વાંદરાએ મારી પાસે જે કાંઇ કહ્યું તે ખરૂં પડો.

ત્યાર પછી મારૂતીએ ઝાડપરથી થોડોક નીચે ઉતર્યો અને નમ્રતાથી તથા દીનભાવથી જાનકીની પાસે જઇને તેને અભિવાદન કર્યા. પછી તે માથાપર હાથ જોડીને મધુર વચનથી કહેવા લાગ્યો, "પદ્મપલાશ-લોચને! તમે કોણ છો? શા માટે મેલાં કૌશેય વસ્ત્ર ધારણ કરીને તથા ઝાડની ડાળી ઝાલીને આ જગાપર ઉભાં છો? રાવણે જનસ્થાનમાંથી જેને બળપૂર્વક આણી છે, જો તમે તે સીતા હો, તો મારા બોલવાનો જવાબ આપો. તમારૂં જેવું અલૌકિક રૂપ છે, જેવું નમ્રપણું છે અને જેવો પવિત્ર વેશ છે, તે જોઇને તમને રાજરાણી તરીકે મને પૂરેપૂરી ખાત્રી થાય છે."

તે વેળાએ જાનકી રામનું નામ સાંભળીને ખુશી થતી બોલી, "હું રાજાધિરાજ પ્રબળ પ્રતાપવાન્ દશરથની પુત્ર વધૂ છું, મહાત્મા જનકની કન્યા છું, અને ધીમાન્ રાજની ધર્મ પત્ની છું; મારૂં નામ સીતા છે. લગ્ન કર્યા પછી બાર વર્ષ સુધી સાસરિયાંમાં નાના પ્રકારના સુખ ભોગમાં કાળ ગાળ્યો છે. પછી તેરમું વર્ષ બેસતાં જ દશરથે ઉપાધ્યાયોની જોડે એકત્ર થઇને રામને રાજ્યાભિષેકનો સંકલ્પ કર્યો. તે વેળાએ દેવી કૈકેયીએ અભિષેકની તૈયારી જોઇને દશરથને આવું કહ્યું, 'જો તમે રામને રાજ્ય સોંપો તો હું હવે કોઈ રીતે જીવ રાખીશ નહિ. રામ વનમાં જાય. પહેલાં તમે પ્રીતિથી મને જે કહ્યું હતું તે સત્ય થાઓ.' તે વેળાએ વૃદ્ધ દશરથ કૈકેયીનાં આ ક્રૂર નિર્દય વાક્યો સાંભળીને અને વર આપવાનું વૃત્તાન્ત યાદ લાવીને વિમોહિત થયા અને રામને કહ્યું, 'વત્સ! ભરતને આખું રાજ્ય સોંપીને તું વનવાસી થા.' તે વખતે પિતાનો આ હુકમ રામને અભિષેક ના કરતાં પણ વહાલો થયો, અને તેણે અવિકારી ચિત્તથી એ વચનને માન્ય રાખ્યાં. દાન જ તેની

પ્રીતિ છે, તે કદી પાછું લેતા નથી, સત્ય જ તેની નિષ્ઠા છે, તે પ્રાણ જતાં પણ ખોટું બોલતા નથી. પછી એ ધર્મશીલ વીરે રાજ્યના સંકલ્પને ત્યાગીને માના હાથમાં મને સોંપી. પરંતુ હું તેમાં રાજી થઇ નહિ, અને જલદીથી બહાર નીકળીને તેમની જોડે વનચારિણી થઈ. શું કહું, રામના વિના સ્વર્ગ સુખમાં પણ મને સ્પૃહા નથી. તે વેળાએ મિત્રવત્સલ લક્ષ્મણે મોટા ભાઇનું અનુસરણ કરવા માટે સર્વથી પહેલા વહેલાં કુશચીર ધારણ કર્યાં. પછી અમે રાજાનો હુકમ માથે ચઢાવીને નહિ દીઠેલા ભયંકર ગાઢા વનમાં પ્રવેશ કર્યો. થોડો વખત થયા દંડકારણ્યમાં રહેતા હતા, એટલામાં દુરાત્મા રાવણ મને હરણ કરી લઈ આવ્યો, હમણાં તેણે બે માસ પ્રાણરક્ષાની કૃપા કરી છે. આ બે મહિના વિત્યા પછી જરૂર મારે પ્રાણ ત્યાગવો પડશે.”

તે વેળાએ કપિવર હનૂમાને દુઃખમાં ફસાયલી સીતાને ધીરજનાં વચનો કહેવાનો આરંભ કર્યો, “દેવિ! હું રામની આજ્ઞાથી તમારી પાસે દૂત થઇને આવ્યો છું; હમણાં તે સર્વ પ્રકારે આનંદમાં છે. તેમને તમારા કુશળ પૂછાવ્યા છે. જે બ્રહ્મ અસ્ત્ર તથા બધા વેદના અધિકારી છે તેમણે તમારા કુશળ પૂછાવ્યા છે. જે તમારો ભર્ત્તાનો સેવક છે, તે મહાવીર લક્ષ્મણે પણ દુઃખિત ચિત્તથી તમારા ચરણમાં નિવેદન કહાવ્યા છે.”

આથી જાનકી રામ તથા લક્ષ્મણના કુશળ સમાચાર મેળવીને બહુ આનંદિત થઇ; અને તે બોલી, “‘જીવતો માણસ સો વર્ષે પણ આનંદ મેળવે છે.’ આવી જે લોકવાયકા છે, એ હમણાં મને ખરી જણાય છે.” ત્યાર પછી મારૂતીએ સીતાના મનમાં વિશ્વાસ બેસાડવા માટે ફરી કહ્યું, “દેવિ! હું ધીમાન્ રામનો દૂત છું. જાતનો વાંદરો છું. હવે તમે આ રામ નામની વીંટી જુઓ. રામે તે મને આપી છે. મેં તમારી ખાત્રીને માટે આણી છે. તમે ધીરજ ધરો, જોજો, જલદીથી તમારા દુઃખનો અંત આવશે.”

પછી જાનકીએ હનૂમાનના હાથમાંથી રામનું કર ભૂષણ વીંટી લઇને સતૃષ્ણ નયનથી જોવા માંડી, અને રામના સમાગમ લાભથી તેને જેવી

ખુશી થાય તે પ્રમાણે એ વીંટી મેળવીને પ્રીતા તથા પ્રસન્ન થઈ. તેનું સું-
દર મોં રાહુ ગ્રાસ મુક્ત થએલા ચંદ્રના જેવું પ્રફુલ્લ થયું. તે પરિતુષ્ટ થઇને
સમાદર પૂર્વક હનૂમાનને કહેવા લાગી, “ વીર ! જ્યારે તમે એકલા આ રાક્ષ-
સપુરી લંકામાં આવ્યા છો, ત્યારે તમે સર્વથા સમર્થ તથા વિજ્ઞ છો તેમાં
સંદેહ જણાતો નથી. મહાસાગર નક્ર—મકરપૂર્ણ અને સો યોજન પહોળો
છે, તેને જ્યારે તમે ધુળની પેઠે સમજ્યા છો, ત્યારે તમારૂં વિક્રમશ્લાઘનીય
છે તેમાં કાંઇ શક નથી. હવે જ્યારે તમે રામની પાસે જાઓ છો, તો
મારી જોડે વાતચિત્ત કરો. રામ અપરીક્ષિત અદૃષ્ટ વીર્યવાન માણસને કદી
મારી પાસે મોકલે નહિ. મેં ભાગ્યથી પેલા સત્યનિષ્ઠ ધર્મશીલ રામ અને
લક્ષ્મણના કુશળ સમાચાર જાણ્યા છે. દૂત જો રામનું કોઇ જાતનું અમંગળ
નહિ થયું હોય તો તેઓ પ્રલયકાલના હુતાશનના જેવા ઉઠીને ગુસ્સાથી
આ સસાગરા પૃથ્વીને શા માટે બાળી નાખતા નથી ? અથવા દેવોને નિગ્રહ
કરવું પણ શું તેમને ભારે છે ? નથી. પરંતુ જણાય છે કે મારા અદૃષ્ટમાં
આજ પણ દુઃખનો છેડો આવ્યો નથી. વીર ! હમણાં રામ તો દુઃખથી
ગભરાતા નથી ને ? તેઓ તો મને છોડાવવાને માટે યત્ન કરે છે ને ? ”

હનૂમાને તેના ઉત્તરમાં કહ્યું, “ દેવિ ! રામ મારી પાસેથી તમારા સમા-
ચાર મેળવતાં જ વાંદરાં રીછોની જોડે ત્વરાથી અહીં આવી પહોંચશે. ” ત્યાર
પછી જાનકીએ પોતાનો મંગલ સંકલ્પ કહેવાનો આરંભ કર્યો, “ દૂત ! તમે
પ્રિય બોલનારા છો, ગરમ થયલી પૃથ્વી વૃષ્ટિ પડ્યાથી જેમ શાંત થાય છે,
તેમ હું તમારા સંદેશાથી ઘણી જ આનંદિત થઈ છું. હવે આ શોકથી
ભરપૂર દેહ રામનો સ્પર્શ કરવામાં સમર્થ થાય, તમે કૃપા કરીને તેનો ઉપાય
કરો. મેં આ ચૂડામણિ તમને જ અર્પણ કર્યો. તમે જઇને રામને તે દેખા-
ડજો. તેમણે ગુસ્સાથી બ્રહ્માસ્ત્ર દ્વારા એક વખતે કાગડાની એક આંખ નાશ
કરી હતી, તમે તેમની પાસે આ વાત્ કહેજો. આ બે નિશાનીના શિવાય
તમે મારા બોલમાં એ પણ કહેજો, ' નાથ ! યાદ કરીને જુઓ, મારૂં પ્રથમનું

તિલક જતું રહ્યું છે, તમે મનઃશિલાથી ગાલની પાસે બીજાં તિલક બનાવો. તમે મહાવીર છો; હાલ તમારી સીતા હરણ થઇને રાક્ષસપુરીમાં રહે છે! જાણતી નથી કે તમે એ કેવી રીતે સહન કરતા હશો. મેં આટલા દહાડા સુધી આ ચૂડામણિ સાચવી રાખ્યો હતો. જેમ દુઃખ લોકમાં તમને મળ્યાથી આહ્લાદિત થાઉં છું, તેમ આ ચૂડામણિ જોયાથી ઘણી સુખી થાઉં છું. હમણાં તે નીશાની તરીકે તમારી પાસે મોકલું છું, તમે જો જલદીથી આ જગાપર જાહિ આવો, તો હું શોકથી જરૂર પ્રાણ છોડીશ. નાથ! હું કેવળ તમારે જ માટે ભારે દુઃખ મર્મભેદી વાક્ય તથા રાક્ષસ સહવાસ ખમું છું. હું હવે એક મહિનો જીવ રાખીશ, એટલામાં જો તમને નહિ જોઉં તો ખચિત દેહ પડશે. દુરાત્મા રાવણ ઉગ્ર સ્વભાવનો છે, તે ખરાબ નજરથી મને જુએ છે, માટે જો તમે વાર લગાડશો તો જરૂર દેહપાત કરીશ.' ”

ત્યાર પછી હનૂમાન ચૂડામણિ લઇને અને જાનકીને નમીને જવાને તૈયાર થયો. તે જાયાથી જાનકીએ સજળ નયનથી ગદ્દગદ વચનથી કહ્યું, “ દૂત! તમે જઇને રામ, લક્ષ્મણ અને મંત્રી સાથે સુગ્રીવને કુશલ પૂછજો. રામ કૃપા કરીને તરત આ દુઃખમાંથી મારો છુટકો કરે. તમે તેમને મારો આ તીવ્ર શોકનો વેગ અને રાક્ષસોના તિરસ્કાર વિષે વારંવાર કહેજો. દૂત! હવે તમે આ જગાપરથી નિર્વિઘ્ને જાઓ.”

મારૂતિ સીતાની પાસેથી વિદાય લઇને રાવણના વિરાહ વન અને રાજ મહેલનો નાશ કરવા લાગ્યો, અને જંબુમાલી વગેરે કેટલાક રાક્ષસોને યુદ્ધમાં હરાવીને વિનાશ કર્યા, અન્તે રાવણની આજ્ઞાથી પોતાનો પુત્ર ઇન્દ્રજીત હનૂમાનને ઝાલીને રાંવણની પાસે લાવ્યો દૂતને મારવો જોઇએ એવું ધારીને રાવણે હનૂમાનની પૂછડીને સળગીવીને છોડી મૂક્યો. સળગતી પૂછડી લઇને હનૂમાન કુદકા મારતો મારતા એક ઘર પરથી બીજા ઘરપર જવા લાગ્યો અને આવી રીતે લંકાપુરી બાળી, પછી તે સમુદ્રને ઓળંગીને રામની પાસે ફરી પહોંચ્યો.

મહાવીર હનૂમાન રામની પાસે જઇને અભિવાદન કરી હાથ જોડીને બોલ્યો, "વીર ! મેં દેવી જાનકીને જોઇ છે. તે કુશળ છે અને પોતાનું પતિવ્રત સાચવે છે." તે વેળાએ રામ અને લક્ષ્મણ હનૂમાનની પાસેથી અમૃત જેવા સમાચાર મેળવતાં જ ઘણા જ સંતુષ્ટ થયા. મહાવીર લક્ષ્મણ અને રામ ખુશ થઇને માનપૂર્વક હનૂમાનની તરફ વારંવાર જોવા લાગ્યા. ત્યાર પછી કાનન–શોભિત પ્રસ્ત્રવણ પહાડ ઉપર ગયા. ત્યાં હનૂમાને વાંદરાં રામ, લક્ષ્મણ અને સુગ્રીવને નમીને જાનકીનો વૃત્તાન્ત પહેલેથી અન્ત સુધી કહ્યો. રાવણના અન્તઃપુરમાં જાનકીને કેદી કરીને રાક્ષસીઓના તિરસ્કાર તેની સ્વામિભક્તિ અને રાવણે મુકરર કરેલો જીવવાનો કાલ એક પછી એક કહ્યો.

મારૂતીએ રામના હાથમાં ઇંધાણી તરીકે ચળકતો સ્વર્ણમણિ આપીને હાથ જોડીને કહ્યું, "દેવ ! મેં સીતાની ભાળ મેળવવા માટે સો યોજન પહોળો સમુદ્ર ઓળંગ્યો, એના દક્ષિણ કિનારા ઉપર દુરાત્મા રાવણની લંકાપુરી છે, મેં ત્યાં દેવી જાનકીનું દર્શન કર્યું. તે રાવણના અંતઃપુરમાં કેદી છે, રાક્ષસીઓ નિરંતર તેને તર્જ્જન ગર્જ્જન કરે છે. વિકરાકાર રાક્ષસીઓ તેની ખબરદારી રાખનારીઓ છે. તે તમારા વિરહથી ઘણું કષ્ટ પામે છે. તેની પીઠ ઉપર ફક્ત એક વેણી ઝુલે છે, તે દીનમનથી નિરંતર તમારા ધ્યાનમાં નિમગ્ન રહે છે. તેનું બિછાનું ધરતી છે, તેનો રંગ હિમ આવ્યાથી કમળના જેવો ફીકો છે, તેણે રાવણના ઉપર વિદ્વેષથી પ્રાણ ત્યાગવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. દેવ ! મેં ઇક્ષ્વાકુ રાજકુળની ખ્યાતિ કહીને તેનો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કર્યો હતો, અને તેની જોડે વાતચિત્તમાં પ્રવૃત્ત થઇને મારૂં કહેવાનું મેં જણાવ્યું હતું. તે સુગ્રીવની જોડે મિત્રતાની વાત સાંભળીને બહુ સંતુષ્ટ થઇ હતી. તમારા ઉપર નિત્ય તેની ભક્તિ છે અને તમારા ઉદ્દેશમાં જ તેની બધી કામના સમાયલી છે. ઇંધાણી તરીકે તેમણે આ ચૂડામણિ આપ્યો છે, મેં તે યત્નથી સાચવીને અહિં આણ્યો છે ચિત્રકૂટપર તમારી સામે એક કાગડાએ તેના ઉપર જેવો જુલમ કર્યો હતો તે ઇંધાણી તરીકે પહેલેથી છેલ્લે સુધી મને

કહ્યું. તમે મનશિલાથી તેનું તે તિલક બનાવો, તેણે વારંવાર યાદ આપવા કહ્યું છે. વળી એ પણ કહ્યું છે કે, હું બીજો એક મહિનો જીવતી રહીશ, પછી રાક્ષસોના હાથથી પ્રાણ ત્યાગીશ. રામ! દેવી જાનકીએ મને આવું કહ્યું છે, તમે જેવી રીતે સમુદ્ર પાર થઇ શકો તેવો ઉપાય કરો."

ત્યાર પછી રામ જાનકીએ આપેલું પેલું મણિરત્ન હૃદયમાં સ્થાપીને હળવે હળવે રોવા લાગ્યા, અને વારંવાર અશ્રુપૂર્ણ આંખથી કપિરાજ સુગ્રીવને કહેવા લાગ્યા, "સખા! જેમ વાછડાવાળી ગાય વાછડાને જોઇને સ્નિગ્ધ થાય છે, તેમ આ ચૂડામણિ જોઇને મારૂ હૃદય પણ સ્નિગ્ધ થાય છે. વિદેહરાજ જનકે મારા લગ્નની વખતે આ ઉત્કૃષ્ટ મણિરત્ન જાનકીને આપ્યું હતું; આજે એ મણિરત્ન જોઇને પિતા દશરથ તથા રાજર્ષિ જનકનું વારંવાર સ્મરણ થાય છે. પ્રિયે જાનકી એ માથાપર ધારણ કરતી હતી, આજે જણાય છે કે જાણે મેં સાક્ષાત્ સંબંધમાં તેને જ મેળવી, સૌમ્ય! તમે ફરી કહો, જાનકીએ શું કહ્યું? જેમ મૂર્ચ્છિત માણસને પાણી છિપવાથી ચેતના આવે છે, તેમ તેની વાતથી મારા દેહમાં પ્રાણનો સંચાર થશે. લક્ષ્મણ! જાનકીના વિના આ મણિ જોવો, એના કરતાં બીજુ શું કષ્ટદાયક હોય! હું પેલી કાળી આંખની જાનકીના વિરહથી પળ માત્ર પણ રહી શકતો નથી. હનૂમાન! તમે જે સ્થાનમાં તેને જોઇ છે, મને પણ તે સ્થાનમાં લઇ ચાલો. મેં હવે તેનો પત્તો મેળવ્યો છે. હવે હું મુંગો બેસી શકતો નથી. જાનકી બહુ ડરવાવાળી છે, હું જાણતો નથી કે તે શી રીતે ભીષણ રાક્ષસોમાં કાળ ગાળતી હશે. જેમ અંધકાર મુક્ત શારદીનો ચંદ્ર મેઘના ઢાંકણથી ઝાંખો થઇ જાય છે, તેમ તેનું મુખમંડળ હમણાં પ્રભા વિનાનું થયું છે. જાનકીએ શું કહ્યું, તમે મને ખરેખરૂ કહો; જેમ રોગીને માટે ઔષધ છે, તેમ મારા પ્રાણ ધારણને માટે તેનાં વાક્ય પૂરતાં થશે. કહો, તે મધુર ભાષિણીએ શું કહ્યું હતું? કહો, તે દુઃખના ઉપર દુઃખ ખમીને કેવી રીતે જીવતી રહેલી છે?"

યુદ્ધ કાંડ.

મહાત્મા રામે હનૂમાનની તરફથી જાનકીનો વૃત્તાન્ત પહેલેથી આખર સુધીનો સાંભળીને આનંદિત ચિત્તથી કહ્યું, "આ પૃથ્વીમાં બીજા માણસ જે કામ કરવાને હિમ્મતવાન્ થાય નહિ તે હનૂમાને દુષ્કર કાર્ય અક્લેશથી બનાવ્યું છે." આવું કહીને રામે રોમાંચિત શરીરથી હનૂમાનને આલિંગન કર્યું, અને થોડીવાર વિચાર પછી સુગ્રીવની સામે ફરી કહેવા લાગ્યા, "હમણાં જાનકીનો તો પત્તો મળ્યો છે, પરંતુ સમુદ્રનું સ્મરણ થયાથી મન ઉદાસ થઇ જાય છે! અગાધ સમુદ્રને ઓળંગવોએ મુશ્કેલ છે. જાણુતો નથી કે વાંદરાં શી રીતે પાર ઉતરશે."

તે વેળાએ કપિરાજ સુગ્રીવ રામને ઘણા ચિંતાતુર જોઇને કહેવા લાગ્યો, "વીર! હમણાં દેવી જાનકીનો પત્તો મળ્યો છે, શત્રુપુરી લંકાનો પણ પત્તો મળ્યો છે. હવે શોક કરવાનું કારણ શું? હવે તમે તેનો ઉપાય નક્કી કરો. જે રીતે સમુદ્રપર પુલ થઇ શકે, જે રીતે લંકા મેળવી શકીએ. તમે તેનો નક્કી ઉપાય કરો. સમુદ્ર ઉપર પુલ નહિ કર્યાથી સુરાસુર પણ લંકાપર હુમલો કરવામાં હિમ્મતવાન્ થશે નહિ, લંકાની સામે સેતુબંધનની જરૂર છે; વાનર સૈન્ય તેનાપરથી સમુદ્ર વટાળશે તો જ આપણે નિશ્ચય જયશ્રી મેળવીશું."

ત્યાર પછી રામ સુગ્રીવનાં આ યુક્તિવાળાં વચન રાખીને બોલ્યા, "તપોબલ, સેતુબંધન અથવા પાણીને શોષણ કરવામાં આવે છે, તે ઉપાયથી હું સમુદ્ર ઓળંગીશ. દુરાત્મા રાવણ જાનકીને હરણ કરી ગયો છે, પણ તે જીવતો બીજે ક્યાં પણ છુટી શકશે નહિ. મરવાની અણી ઉપર આવેલો માણસ અનેક પૌષ્ટિક ઔષધ અને અમૃત પીવાથી જેમ આશાવાળો થાય છે, તેમ જાનકી મારા લઢાઇમાં જવાના સમાચારથી જરૂર આશાથી જીવન ધારણ કરશે, આજે ઉત્તર ફાલ્ગુની છે; કાલે હસ્તા નક્ષત્રથી જોડે ચંદ્રનો

યોગ થશે. સુગ્રીવ! ચાલો, આપણે આ મુહૂર્તમાંજ લશ્કરની જોડે બહાર નીકળીએ. હું ખરેખર વિજયી થઇશ. હું નિશ્ચય રાવણુને મારીને જાનકીને છોડાવીશ.”

તે વેળાએ મહાવીર લક્ષ્મણુ તથા સુગ્રીવ, રામનાં આ ઉત્સાહવાળાં વાક્ય સાંભળીને ઘણાજ ખુશી થયા. ત્યાર પછી રામ ફરી કહેવા લાગ્યા, “હમણાં મહાવીર નીલ માર્ગને તપાસવા માટે એક લાખ વાંદરાં લઇને લશ્કરની પહેલા જાય. નીલ! જ્યાં ફળ મૂળ મળવાં સુલભ હોય, પીવાનું પાણી સ્વચ્છ અને શીતલ, મધુર અને ઘણું મળે, તમે તે માર્ગે સૈન્ય લઇ ચાલો. પર્વતના જેવા હાથીઓ, મહાબળવાન ગવય તથા ગવાક્ષ, ગર્વિત પાંઢા જેવા સર્વથી પહેલા જાઓ. ઋષભ સૈન્યની દક્ષિણુ બાજુ અને ગંધગજવત્ દુર્દ્ધર્ષ ગંધમાદન એઓની ડાબી બાજુએ રક્ષા કરો. હું લશ્કરની વચ્ચમાં રહીને લશ્કરને હર્ષ આપતો ચાલીશ. અને મહાવીર જાંબુવાન, સુષેણુ અને વેગદર્શી આ ત્રણુ જણુા લશ્કરનીં રક્ષક થઇને જાય.”

ત્યાર પછી વાંદરાના લશ્કર રંગમાં બીજા સમુદ્રની શોભા ધારણુ કરી. તે વેળાએ તેઓમાં મોટે પગલે ચાલવાના શબ્દ, સાગરના ગંભીર શબ્દને, નિરોહિત કરીને સંભળાવવા લાગ્યો. આમે વિસ્તારવાળો મહાસમુદ્ર મોટા વાયુવેગથી નિરંતર આન્દોલિત થાય છે. પ્રદોષકાલે લાગટ ફીણુ ઉદ્દગાર કરીને જાણે હાસ્ય કરે છે. અને તરંગભંગી જોઇને જાણે નૃત્ય કરે છે. ઠેક ઠેકાણે મોટા પહાડો છે; ભીમ અજગરો ગર્ભમાં લીન થઇ રહ્યા છે; જલરાશિ હમેશાં ઉઠે છે તથા પડે છે. સમુદ્ર આકાશના જેવું છે, એણમાં કંઇ જૂદાપણું નથી; આકાશમાં સમુદ્ર અને સમુદ્રમાં આકાશ મળ્યું છે. પ્રબળ તરંગના એક બીજાના ઘસારાથી, મહાકાશમાં મહાભેરીની પેઠે હમેશાં મોટા અવાજ વાયુમાં મળે છે. વાંદરાં આશ્ચર્ય પામીને વગર આંખ મીચે મહા સમુદ્ર જોવા લાગ્યા.

પેલી તરફ રાક્ષસરાજ રાવણુ ઘણોજ ચિંતાતુર છે. તે મહાવીર હનૂ-

માનનાં ઘોરતર કાર્યો જોઇએ શરમાઇને નીચું માથું ઘાલીને રાક્ષસોને કહેવા લાગ્યો, "જુઓ, આ લંકાપુરીમાં પ્રવેશ કરવો એ કંઇ સહેલું કામ નથી; પરંતુ તે એકજ માત્ર વાંદરો તેમાં પ્રવેશ કરીને જાનકીને જોવા પામ્યો; ચૈતપ્રસાદને ભાગી નાંખ્યું વીર રાક્ષસોનો નાશ કર્યો અને લંકાને પણ વ્યાકુલ કર્યું. હમણાં શું કરવું જોઇએ, અને તમારો તે વિષે શો અભિપ્રાય છે તે કહો. જે મારા યોગ્ય તથા શ્લાઘ્ય થઇ શકે, તમે એવું કંઈ નક્કી કરો.

ત્યારપછી ધર્મપરાયણ વિભીષણ રાક્ષસરાજ રાવણના મહેલમાં ગયો. તેણે દિવાનખાનામાં પ્રવેશીને તેજપ્રદીપ્ત સિંહાસનપર બેઠેલા રાવણને પ્રણામ કર્યા અને યથાયોગ્ય શિષ્ટાચાર દેખાડીને સ્વર્ણમંડિત આસનપર બેઠો. તે વેળાએ દિવાનખાનું નિર્જન હતું. ફક્ત એકજ મંત્રી જોવામાં આવ્યો. આ અવસરે બહુદર્શી વિભીષણે રાવણને સાંત્વવાદ પ્રયોગ કરીને દેશકાલોચિત હિતકર વાક્યો કહ્યાં, "રાક્ષસરાજ ! હું જો કે લોભથી તથા મોહથી કોઇ પ્રકારે વિરૂદ્ધ બોલું તે વિષેમાં મારો દોષ-ગ્રહણ કરશો ના. આ સીતાહરણ અપરાધનું ફળ રાક્ષસ તથા રાક્ષસીઓને થોડા વખતમાં ભોગવવું પડશે. જો કે મંત્રીઓમાં કોઇએ તમને મારા જેવી સલાહ આપી નથી, તથાપિ હું જેવું જોઉં છું તથા સાંભળું છું તેવું જરૂર તમને કહીશ, હું વિનંતિ કરૂં છું કે તમે મારાં હિતકર વાક્ય માનો અને સીતાને પાછી મોકલો."

આથી દુર્મતિ રાવણે ગુસ્સે થઇને વિભીષણને કઠોર વાક્ય સંભળાવ્યાં. ઉલટું શત્રુ તથા ગુસ્સાવાળા સાપની જોડે રહેવું પણ મિત્રરૂપી શત્રુની જોડે કદાપિ રહેવું નહિ જોઇએ. જુઓ, જ્ઞાતિસ્વભાવ મારાથી અજાણ્યો નથી. એક જ્ઞાતિ બીજી એક જ્ઞાતિની વિપદથી સતત ખુશ થાય છે. જ્ઞાતિમાં જે માણસ સર્વથી મોટો હોય છે, રાજ્યરક્ષાનો મુખી હોય છે અને જ્ઞાન તથા ધર્મનો અલંકાર હોય છે, જ્ઞાતિયો લાગ જોઇને તેને હરાવે છે. વિભીષણ ! હું અતુલ ઐશ્વર્યનો અધિપતિ છું, શત્રુના ઉપર જય મેળવવામાં પણ ત્રિલોકમાં પૂજિત છું, જણાય છે કે તારી આંખમાં તે ખમાતું નથી. કુળ

કલંક! તને ધિક પડો, જો મને બીજો કોઇ આવી રીતે કહેત તો તરત તેના માથાના બે કકડા કરત."

ત્યારે યથાર્થવાદી વિભીષણ મોટા ભાઇનાં આવાં કઠોર વચનો સાંભળીને ગદા હસ્તે ચાર રાક્ષસની જોડે ઉઠયો અને અન્તઃરીક્ષમાં ચઢીને ગુસ્સાથી રાવણને કહેવા લાગ્યો, "રાજન! તમે બધાથી મોટેરા છો, પિતાના જેવા છો અને માનનીય છો, પરંતુ તમારામાં કંઇ પણ ધર્મપર નજર નથી. જાણજો કે પ્રિયવાદી થવું એ સહેલું છે, પરંતુ અપ્રિય તે છતાં હિતકર વાક્ય બોલનાર તથા સંભળાવનાર મળવો બહુ મુશ્કેલ છે. તમે મારા ગુરૂ છો, મેં તમારા ભલાને માટે જે કંઇ કહ્યું હતું તે તમે રક્ષા કરો, અને પોતાની રક્ષા કરવાને માટે યત્નવાન્ થાઓ. હું જાણું છું, હું સારી મતલબથી જ તમને રોકું છું, પરંતુ મારૂં બોલવું કોઇ રીતે તમને પ્રીતિવાળું થયું નહિ. જેનું આયુષ્ય પૂરૂં થતું આવ્યું છે, મિત્રના હિતકર વાક્ય તેને અપ્રીતિકર થાય છે."

મહાત્મા વિભીષણે રાવણને કઠોર વાક્યથી આવું કહીને જ્યાં રામ તથા લક્ષ્મણ રહેતા હતા, ત્યાં થોડીવારમાં જઇ પહોંચ્યો. તે પોતે સુમેરૂ શિખરના જેવો ઉજ્વલ અને વીજળીના જેવો પ્રદીપ્ત હતો. કપિવીરોએ અંતરીક્ષમાં એકદમ તેને દીઠો. વિભીષણની જોડે ચાર નોકરો છે, તેઓ મહાબળવાન તથા મહાવીર છે; એઓના શરીરપર બખતર અને ઉત્કૃષ્ટ ભૂષણ છે, હાથમાં નાના પ્રકારના હથિયારો છે. સુગ્રીવે છેટેથી એ પાંચ રાક્ષસોને જોઇને વાંદરાંની જોડે જરા વિચાર કર્યો. અને હનૂમાન વગેરે વીરોને કહ્યું, "જુઓ, આ એક સર્વાસ્ત્રધારી રાક્ષસ છે, બીજા ચાર રાક્ષસની જોડે આપણો નાશ કરવા માટે આવે છે તેમાં સંદેહ નથી."

ત્યાર પછી વિભીષણ ધીરે ધીરે સમુદ્રના ઉત્તર કિનારાપર આવ્યો. તેણે વાંદરાંને જોઈ ગંભીર અવાજથી કહ્યું, "લંકાદ્વીપમાં રાવણ નામનો કોઇ એક દુર્વૃત્ત રાક્ષસ છે. તે રાક્ષસોનો રાજા છે, હું તેનો જ નાનો ભાઈ થાઉં છું. મારૂં નામ વિભીષણ છે. વિહગરાજ જટાયુને મારી જન સ્થાનમાંથી જાન-

કીને લઇ આવ્યો છે. હમણાં તે દીન અશરણ તેના અંતઃપુરમાં કેદી છે; ઘણીક રાક્ષસણીઓ નિરંતર તેને ઘેરીને રહેલી છે. મેં રાવણને ન્યાયના વચનથી વારંવાર કહ્યું હતું, 'રાજન્! તમે જઈને રામના હાથમાં જાનકીને અર્પણ કરો.' પરંતુ તેનો મૃત્યુકાલ પાસે છે; મરવાની અણી ઉપર આવેલા માણસને ઔષધવત્ મારાં હિતકર વાક્ય પ્રીતિકર થયા નહિ. તેણે મને ઘણાં જ કડવાં વેણ કહ્યાં, અને દાસની પેઠે મારૂં અપમાન કર્યું. હમણાં હું સ્ત્રી પુત્ર ત્યાગીને રામને શરણે આવ્યો છું. મહાત્મા રામ બધાનો આશ્રય છે; તમે જલદીથી જઈને તેમને કહો કે વિભીષણ આવ્યો છે."

તે વેળાએ કપિરાજ સુગ્રીવ ઝડપથી રામ અને લક્ષ્મણની પાસે જઈને ગુસ્સાથી બોલ્યો, "વીર! શત્રુ તરફનો કોઈ એક માણસ ખબર નહિ પડે એવી રીતે આપણા લશ્કરમાં આવ્યો છે. તે લાગ જોઈને જેમ ઉલૂકે વાયસોને વધ કર્યા હતા, તેમ વાંદરાંને વધ કરશે. તમે વિશ્વાસુ છો અને નિશ્ચિંત રહેશો, તો આ લાગથી તે માયાબળથી છુપાઈને તમારો નાશ કરશે. તેથી તેને તીવ્ર મારથી મારવો જોઈએ." સેનાપતિ સુગ્રીવે ગુસ્સાથી રામની પાસે આવી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવીને મૌનાવલંબન કર્યું.

પછી શાસ્ત્રજ્ઞ રામે પ્રસન્ન મનથી કહ્યું, "વાંદરાં! તમે મારૂં ભલું ઇચ્છનારા છો, હવે હું વિભીષણને માટે કંઈક કહું છું તે સાંભળો. જુઓ વિભીષણ મિત્રભાવથી આવ્યો છે, હમણાં જોકે તેના કોઈ જાતના દોષ જોવામાં આવે તથાપિ હું તેને ત્યાગી શકતો નથી, દોષ સ્પષ્ટ થયા છતાં પણ શરણાગતને આશ્રય આપવો એ સાધુનું અયશવાળું કામ નથી. શરણાગતને પાછો કાઢયાથી દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. જો કોઈ આવીને એકવાર કહે કે, હું તમારો છું તેને અભયદાન કરવું એ મારૂં વ્રત છે. સુગ્રીવ! હમણાં વિભીષણ કે રાવણ, કોઈ પણ આવ્યો હોય, તમે જલદીથી તેને મારી પાસે લાવો, હું અભયદાન કરીશ."

ત્યાર પછી ભક્તિમાન વિભીષણે રામના અભયદાનમાં ઘણા જ સંતુષ્ટ

થઇને ચાર વિશ્વાસુ અનુચરની જોડે ગગનતલ ઉપરથી ઉતરીને રામને પ્રણામ કર્યાં. તેના અનુચરોએ પણ એકના પછી એક પ્રણામ કર્યાં. પછી તેણે રામને ધર્માનુગત પ્રીતિકર વાક્યથી કહેવા લાગ્યો, રામ! હું રાક્ષસરાજ રાવણનો નાનો ભાઈ થાઉં છું. તેણે મારી બહુ અવમાનના કરી છે. તમે બધાના શરણ્ય છો, એ માટે હું તમારે શરણે આવ્યો છું. મેં લંકાપુરી, ધન, રત્ન, સંપદ અને મિત્રો બધાનો ત્યાગ કર્યો છે. હવે મારૂં જીવન તથા સુખ તમારા આધીનમાં છે. રાક્ષસરાજ રાવણ, પ્રજાપતિ બ્રહ્માના વરથી સર્વ પ્રાણીને અવધ્ય થયો છે. તેમનો વચલો ભાઇ કુંભકર્ણ નામનો છે. હું સર્વથી નાનો છું. કુંભકર્ણ રણ સ્થળમાં સુરરાજ ઈન્દ્રનો પ્રતિદ્વન્દ્વી થઇ શકે એવો છે. પ્રહસ્ત રાવણનો સર્વથી વડો સેનાપતિ છે. તેણે કૈલાસ પર્વતપરના 'મણિભદ્રને હરાવ્યો હતો. મહાવીર ઇન્દ્રજિત્ રાવણનો પુત્ર છે. તે ગોધાચર્મ-નિર્મિત અંગુલિત્રાણ, અચ્છેદ્ય વર્મ અને શરાસન ધારણ કરીને યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થઇને એકદમ અદૃશ્ય થાય છે! મહોદર, મહાપાર્શ્વ અને અકંપન એઓ રાવણના ઉપસેનાપતિયો છે. એઓનું બળવીર્ય લોકપાલોના જેવું છે. રાવણનાં મોટા લશ્કરની સંખ્યા દશ હજાર કરોડની છે."

પછી રામે વિભીષણના મોંથી રાવણનું બળાબળ સાંભળીને મનમાં ને મનમાં આ વિષે તર્ક વિતર્કને કરીને કહ્યું, "વિભીષણ! હમણાં ખરેખરૂં કહું છું કે હું રાવણને પુત્ર તથા સેનાપતિની જોડે મારીને તમને રાજ્યપર અભિષિક્ત કરીશ. ગમે તો રાવણ ભૂગર્ભમાં કે પાતાલમાં પ્રવેશ કરે અથવા પિતામહ બ્રહ્માને શરણે જાય તો પણ મારા હાથથી તે કદાપિ છુટવાનો નથી. હું ત્રણ ભાઇઓના સોગન પૂર્વક કહું છું કે, તેને બધાની જોડે વિનાશ નહિ કરૂં, તો હું અયોધ્યામાં પાછો જઇશ નહિ."

આ વેળાએ ધર્મશીલ વિભીષણે રામને પ્રણિપાત કરીને કહ્યું, "હું રાક્ષસ વધ તથા લંકા પરાભવના વિષે યથાશક્તિ પ્રમાણે તમને મદદ આપીશ, અને રાવણનો પણ પ્રતિદ્વન્દ્વી થઇશ." ત્યાર પછી રામે વિભીષણને

આલિંગન દઇને પ્રીતમનથી લક્ષ્મણુને કહ્યું, " વત્સ ! તમે સમુદ્રમાંથી પાણી ખેંચો. હું વિભીષણુના ઉપર ઘણો પ્રસન્ન થયો છું, તમે તેને રાક્ષસ રાજ્ય પર થોડીવારમાં અભિષિક્ત કરો. " તે વેળાએ સુશીલ લક્ષ્મણે મોટા ભાઈની આજ્ઞાથી સમુદ્રમાંથી પાણી લાવીને સર્વ પ્રધાન વાંદરાંની સામે વિભીષણને રાક્ષસરાજ્યપર અભિષિક્ત કર્યો. ત્યાર પછી સુગ્રીવ તથા હનૂમાને વિભીષણને કહ્યું, " રાક્ષસરાજ ! અમે આ બધુ વાંદરાંનું લશ્કર લઇને શી રીતે આ અજેય મહાસમુદ્ર પાર થઇએ, તમે અમને તેનો માર્ગ બતાવો. " તે વેળાએ વિભીષણે કહ્યું, " વાંદરાં ! હમણાં મહાત્મા રામ સમુદ્રના શરણે થાઓ. મહારાજ સગરના પુત્રાએ આ અપ્રમેય સાગરને ખોદ્યો છે. રામ તેની જ્ઞાતિ છે, તેથી સમુદ્ર એના કાર્યમાં કદાપિ ઉદાસીન રહેશે નહિ. "

ત્યાર પછી રામ સમુદ્રને કિનારે પૂર્વ તરફ થઇને સમુદ્રની પાસે હાથ જોડીને કુશાસનપર સૂતા. તેમણે નિયમ પૂર્વક અપ્રમાદથી તે કુશ શયામાં સૂઇ રહ્યા. તે રાત ગઇ. ધર્મવત્સલ રામે એટલા કાળ સુધી બરાબર સમુદ્રની આરાધના કરી, તથાપિ સમુદ્રે તેની મુલાકાત લીધી નહિ. ત્યારે મહાવીર રામે ધનુષ્ય લીધું, નેત્રો ગુસ્સાથી ફાટયાં. તે યુગાન્તવહ્નિની પેઠે પ્રજ્વલિત તથા દુર્દ્ધર્ષ થયા અને ભીષણ શરાસન ખેંચીને આખું જગત કંપિત કરીને તેણે વજ્રરવે તીર ત્યાગ્યું. તીર ફેંકતાજ સ્વતેજથી પ્રજ્વલિત થઇને તેણે મહાવેગથી સમુદ્રના ગર્ભમાં પ્રવેશ કર્યો. તેથી પાણીનો વેગ ભયંકર વધ્યો. વાયુનો મોટો અવાજ સંભળાયો; તરંગ જાળ ઉછળીને પ્રચંડ વેગથી ઉપર વધવા લાગ્યો, ધુમાડો નજરે પડયો !

તે વેળાએ જેમ ઉદય પર્વતપરથી સૂર્ય ઉદય થાય છે, તેમ સમુદ્રમાંથી મૂર્ત્તિમાન સમુદ્ર ઉપર આવ્યો. તેનો રંગ સ્નિગ્ધ મરકત મણિના જેવો શ્યામલ છે, આખે દીલે સ્વર્ણાલંકાર ધારણ કર્યા છે, ગળામાં રત્નનો હાર છે, નેત્ર પદ્મપલાશના જેવાં લાંબાં છે અને માથે ઉત્તમ માળા બાંધી છે. તે હિમાચલના જેવો આત્મજાત વિવિધ રત્નથી શોભિત છે. તેનો તરંગ નિરંતર

ઘુમે છે, તે મેઘથી વ્યાકુલ છે, તેની જોડે ગંગા વગેરે નદ નદીઓ છે, તે રામની પાસે આવીને તેણે માનપૂર્વક હાથ જોડીને કહ્યું, "રામ! પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, પાણી અને જ્યોતિ આ બધા પદાર્થ બ્રહ્મસૃષ્ટ માર્ગનો આશ્રય કરીને સ્વભાવથી રહેછે. મારી અગાધતા તથા દુસ્તરતાજ સ્વભાવ છે, એનું વૈપરીત્યજ વિકાર છે. હું અનુરાગ, ઇચ્છા, લાભ અથવા ભયથી આ પાણીને કદાપિ સ્તંભિત કરી શકતો નથી. તથાપિ તમે કેવી રીતે પાર થઇ શકશો તે હું કહુંછું. આ શ્રીમાન્ નલ વિશ્વકર્માનો પુત્ર છે. એણે પોતાના પિતાના વરથી સેતુ બનાવવામાં કુશળતા મેળવી છે. તમારા ઉપર તેની બહુ પ્રીતિ છે. હવે એ ઉત્સાહ પૂર્વક મારા ઉપર સેતુ બનાવે, હું તે અક્લેશથી ધારણ કરીશ. સુર-શિલ્પી વિશ્વકર્માના જેવી તેની નિપુણતા છે." સમુદ્ર રામને આવું કહીને અન્તર્ધાન થયો.

ત્યાર પછી મહાવીર નળ વાંદરાંની મદદ લઇને બીજે દિવસે વીશ યોજન, ત્રીજે દિવસે એકવીશ યોજન, ચોથે દહાડે બાવીશ યોજન, અને પાંચમે દિવસે તેવીશ યોજન સેતુ બનાવ્યો. આવી રીતે નળે વાંદરાંની મદદથી પિતા વિશ્વકર્માની પેઠે નિપુણતાની સાથે સમુદ્રને પેલે પાર સુધી સેતુ તૈયાર કર્યો. તે વખતે એ લાંબો પુલ અન્તરીક્ષમાં છાયાપથના જેવો શોભા આપવા લાગ્યો. નળે બનાવેલો સેતુ દશ યોજન પહોળો અને સો યોજન લાંબો છે. અપૂર્વ પુલ મહાસાગરના સીમંતની પેઠે શોભા આપવા લાગ્યો.

પછી રામે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સૈન્યના ભાગ કરીને કહ્યું, "મહાવીર અંગદ અને નીલ પોતાના લશ્કરનાં માણસો લઇને વચ્ચમાં રહે, મહાવીર ઋષભ સૈન્યની દક્ષિણ બાજુએ અને ગંધગજવત્ દુર્દ્ધર્ષ ગંધમાદન એની ડાબી બાજુએ આશ્રય કરે. હું લક્ષ્મણની જોડે બધાની સામે રહીશ. જાંબુવાન, સુષેણ અને વેગદર્શી એઓએ સૈન્યની અંદરની રખવાળી કરવી, અને કપિવર સુગ્રીવે સૂર્યના જેવાં પૃથ્વીની પશ્ચિમ તરફ રખવાળી કરવી તેમ એની પછવાડે રક્ષા કરવી." તે વેળાએ રામના આવા સારા બંદોબસ્તથી

વાંદરાંનું લશ્કર વ્યૂહ વિભાગમાં રક્ષિત થયું. અને એ મેઘાવૃત નભોમંડળની પેઠે શોભા આપવા લાગ્યું. વાંદરાં લંકાપુરીને ધુળધાણી કરવાના સંકલ્પથી ગિરિશૃંગ તથા મોટાં મોટાં ઝાડ લઇને મહાવેગથી જવા લાગ્યાં.

ત્યાર પછી રામે સુગ્રીવને કહ્યું, "સખા! આપણું લશ્કર સારી રીતે વહેંચાયું છે, હવે તમે આ શુકને છોડી દ્યો. તે વેળાએ સુગ્રીવે રામની આજ્ઞાથી શુકનું બંધન છોડયું. શુક છુટો થતાંજ ઘણોજ ભયભીત થઇને રાક્ષસાધિપતિ રાવણની પાસે જઇ પહોંચ્યો. પોપટ ડરથી ઘણો ગભરાઇને કહેવા લાગ્યો, "રાજન્! જેણે કબંધ અને ખરને માર્યાં છે, તે રામ જાનકીને મેળવવા માટે સુગ્રીવની જોડે આવ્યા છે. તે સેતુ બાંધીને સમુદ્રપાર થયા છે, અને રાક્ષસોને તૃણવત્ સમજીને વીરભાવથી કાળ ગાળે છે. વસુમતી મેઘવર્ણ વાનર તથા પર્વતાકાર રીંછ એમના સૈન્યમાં ભરેલાં છે. આ બધુ લશ્કર દિવાલની પાસે જલદીથી પહોંચ્યું છે. આપ ત્વરાથી લડાઇ કરો નહિ તો સીતાને આપો."

આ સાંભળીને લંકાધિપતિ રાવણે શુક તથા સારણ નામના બે મંત્રીઓને બોલાવીને કહ્યું, "જુઓ, સમુદ્રમાં પુલ બાંધીને વાનર સૈન્યે સમુદ્રને ઓલંગ્યું છે એ બે અસંભવ છે. સમુદ્ર બહુ વિસ્તારવાળો છે. તેના ઉપર પુલ બાંધવો એ શી રીતે મનાય! ગમે તેમ હો, તમે બેઉ છુપી રીતે જાઓ અને સૈન્યની સંખ્યા તથા લશ્કરના બળવીર્યની તપાસ કરીને આવો. વાનરોમાં કિયા કિયા મોટા છે? રામ તથા સુગ્રીવના કોણ મંત્રીઓ છે? વીરોમાં કિયા કિયા અગ્રેસર છે અને કોણ ખરેખરા વીર છે? તમે એ બધું જાણી આવો. રામ તથા લક્ષ્મણનાં બળવીર્ય તથા હથિયારો કેવી જાતનાં છે, તમે એ સર્વની જલદીથી તપાસ કરીને આવો."

ત્યાર પછી શુક અને સારણ રાક્ષસરાજ રાવણના હુકમથી વાંદરાંનું રૂપ ધારણ કરીને રામની છાવણીમાં ગયા. વાનર-સૈન્ય અસંખ્ય તથા ભીષણ જોયું. તેઓ કોઇ રીતે તેની સંખ્યા અનુમાન કરી શક્યા નહિ. તે વેળાએ

એ લશ્કર પહાડના શિખરપર, ગુફામાં અને ઝરાનો આશ્રય લઇને રહેલું હતું. ઘણુંકો આવ્યા છે, પુષ્કળ આવે છે અને બહુ આવવાના હતા. શુક સારણ છુપી રીતે રહીને બધું જોવા લાગ્યા. એટલામાં વિભિષણે એકદમ પેલા છુપા પોશાક ધારણ કરનાર જાસુસને ઓળખ્યા અને તરત તેઓને પકડીને રામની પાસે લઈ જઇને કહ્યું, "રામ! આ બે માણસો રાક્ષસરાજ રાવણના મંત્રીઓ છે, તેઓનાં નામ શુક અને સારણછે. એઓ લંકામાંથી છુપા પોશાકથી આવ્યા છે. એઓ છુપા જાસુસ છે." તે વેળાએ શુક તથા સારણ રામને જોઇને ઘણા ભયભીત થયા અને જીવવાની આશા છોડીને હાથ જોડીને રામને કહેવા લાગ્યા, "વીર! અમે બે જણ રાક્ષસરાજ રાવણના હુકમથી લશ્કરની સંખ્યા નક્કી કરવા માટે આવ્યા છીએ."

આ સાંભળીને લોકહિતાર્થી રામે એઓને આવા બોલથી હસીને કહ્યું. "જો તમે બધું લશ્કર જોયું હોય, જો તેઓનો ખરેખરો પરિચય મળ્યો હોય, જો પ્રભુની આજ્ઞા બરાબર પૂરી કરી હોય, તો તે ફરી જુઓ. અથવા જો કહો તો વિભિષણજ તમને બધું દેખાડે. તમે પકડાયા છો તેથી કંઇ પણ ડરતા ના. તમે પહેલાં તો વગર હથિયારના છો, વિશેષતઃ તમે દૂત છો, તમને મારી નાખવા એ કર્તવ્ય નથી. વિભીષણ! આ બે રાક્ષસ જો કે જાસુસ હોય, જો કે એઓ આપણને એક બીજાથી જૂદા પાડવા આવ્યા હોય, તોપણ તેઓને છોડી દો. જાસુસ! તમે લંકામાં જઇને મારી વાત પેલા રાક્ષસરાજને કહેજો, તમે જે શક્તિનો આશ્રય કરીને મારી જાનકીને હરણ કરી છે, હવે તે શક્તિ સૈન્ય તથા સબાંધવ નથી. જેવી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે મને દેખાડો. હું કાલે સવારે કિલ્લાની પાસે તથા દરવાજાપર આવી લંકા અને રાક્ષસ–સૈન્ય તીરની જાળથી છિન્નભિન્ન કરીશ. હું કાલે પ્રાતઃકાળે જેમ ઇન્દ્રે દાનવોના ઉપર વજ્ર છોડયાં હતાં, તેમ તમારા ઉપર ભીષણ ક્રોધ છોડીશ."

તે સાંભળીને શુક તથા સારણે જયજય શબ્દથી ધર્મવત્સલ રામને

માન આપીને લંકામાં જઇને રાવણને કહ્યું, "રાક્ષસરાજ! વિભીષણ અને સુગ્રીવ આ ચાર જણા લોકપાલ જેવા મહાવીરો જ્યારે એક ઠેકાણે એકઠાં થયાછે, ત્યારે તેઓ આખી લંકાપુરીને ઉખાડીને ફરી પોતાની જગાપર રાખી શકે એવા છે. તે લશ્કર રામ, લક્ષ્મણ અને સુગ્રીવના જેવા વીરોના બાહુબલથી રક્ષિત છે, દેવાસુર પણ તેઓને પરાજય કરવામાં સમર્થ નથી. રાજન! આપ હમણાંને હમણાં જઇને રામના હાથમાં જાનકીને સોંપીને સલાહ કરો."

પછી રાવણે સારણને મોંએ બધો વૃતાન્ત સાંભળીને કહ્યું, "જુઓ, જો દેવતા, ગંધર્વ અને દાનવો મારા ઉપર હુમલો કરે, જો આખા જગતના બધા લોકથી ડર ઉત્પન્ન થાય તોપણ હું સીતાને પાછી આપીશ નહિ. તમે ઘણા ભયભીત અને વાનરોના મારથી ઘણા ગભરાઓ છો, તેથી આજે રામને સીતા સમર્પણ કરવી એ ઉત્તમ સમજો છો." રાવણ ગુસ્સાથી આવાં કઠોર વચનથી બોલીને વાનર-સૈન્ય જોવા માટે શુક તથા સારણની જોડે તુષાર-ધવલ ઘણાજ ઉચ્ચા મહેલના શિખર ઉપર ચઢયો, સામે સમુદ્ર છે, પર્વત તથા ગાઢું વન છે, થોડે છેટે વાનર સૈન્ય ભૂમિભાગપર છાઇ રહેલું છે, રાક્ષસરાજ રાવણ શુકના કહેવા પ્રમાણે મહાબળ લક્ષ્મણ રામની પાસે વિભીષણ, ભીમબળ સુગ્રીવ, બલિનો દીકરો અંગદ, મહાવીર હનૂમાન, દુર્જય જાંબુવાન, સુષેણ, કુમુદ, નીલ, ગય, ગવાક્ષ, શરભ, ઉમન્દ અને દ્વિવિદ વગેરે વીરોને પોતાની આંખે જોઇને જરા ગભરાયો.

રાવણે મંત્રીઓની જોડે શું કરવું તેનો વિચાર કરીને તેઓને વિદાય કરી મહેલમાં ગયો. પછી, તેણે વિદ્યુજ્જિહ્વ નામના એક જાદુગર રાક્ષસને બોલાવીને કહ્યું, "તમે માયાબળથી રામનું માથું અને મોટું ધનુર્બાણ તૈયાર કરી લાવો. હમણાં હું જાનકીને રાક્ષસી માયાથી મોહિત કરીશ"

વિદ્યુજ્જિહ્વ રાવણનો હુકમ મળતાંજ માયામુંડ તૈયાર કરીને લાવ્યો, રાવણ એ માયામુંડ જોઇને બહુ ખુશી થયો અને વિદ્યુજ્જિહ્વને ઘણું કિં-

મતી અલંકારો ભેટ આપીને જાનકીને મળવા માટે અશોક વનમાં ચાલ્યો. તે વેળાએ રાક્ષસીઓ સીતાને સમજાવતી હતી. એટલા માટે રાવણે તેની પાસે જઇને હર્ષ પ્રકાશ કરીને અભિમાન પૂર્વક કહ્યું, “જાનકિ! હું તમને જૂદી જૂદી રીતે સમજાવું છું પણ તમે જેના બળથી મારી અવમાનતા કરોછે, તમારો તે વીર સ્વામી લઢાઇમાં માર્યો ગયો છે. મેં તમારો ગર્વ તોડયો, હવે તમે તમારા સ્વામીના અભાવથી મારી સ્ત્રી થાઓ. મૂઢ! રામના ઉપરની આસક્તિ ત્યાગો, તે તો મરી ગયો છે, તેનો વિચાર કર્યાથી શું વળનાર છે? હવે તમે મારી પત્નીઓની અધિશ્વરી થઇ રહો.

“રામ મને મારવાના ઈરાદાથી સુગ્રીવે એકઠું કરેલું વાનર સૈન્ય લઇને સમુદ્ર કિનારે આવ્યોછે. તેણે સૂર્ય અસ્ત થયા પછી સમુદ્રની ઉત્તર તરફ આવીને છાવણી નાંખી તે વેળાએ બધા થાકી ગયા હતા અને સુખથી ઉંઘતા હતા. થોડી રાત બાકી છે, એટલામાંથી સર્વથી પહેલાં એ લશ્કરમાં મારા કેટલાક જાસુસ ગયા. પછી પ્રહસ્ત રક્ષિત રાક્ષસ સૈન્યે જઇને રામ તથા લક્ષ્મણની જોડેના લશ્કરને નાશ કર્યું. તે વેળાએ રામ ગાઢી ઉંઘમાં સૂતો હતો; મહાવીર પ્રહસ્તે ઝડપથી તરવારનો ઘા કરીને તેનું માથું કાપ્યું. વિભીષણ નાશી જતો હતો એટલામાં તે પણ બળપૂર્વક પકડાયો. લક્ષ્મણ વાનર સૈન્યની જોડે ક્યાંનો ક્યાં ભરાઇ ગયો છે; સુગ્રીવની ડોક કપાઇ ગઇ છે. હનૂમાનનું હજૂ પૂછડું નાશ પામ્યું છે. જાંબુવાન એ જાનુ ઉઠતું હતું, એટલામાં હથિયારથી ઝાડની પેઠે કડકે કડકા થઈ ગયા, અને અંગદ શરચ્છિન્ન થઇને લોહી ઓકીને જમીન ઉપર પડયો. વાંદરાંનું લશ્કર હાથીના પગમાં અને રથના ચક્રમાં કચરાઈને વાયુવેગે છિન્ન વાદલાંની પેઠે જોવામાં આવે છે. તેઓમાંથી કેટલાક નાશે છે, કેટલાક ભયભીત છે, કેટલાકની પૂછડી કપાઈ ગઇ છે. જેમ સિંહો હાથીના ટોળાની પછવાડે દોડે છે, તેમ રાક્ષસો ઘણાકોની પછવાડે પછવાડે દોડે છે. તે વેળાએ કોઇ સમુદ્રમાં પડે છે કોઈ તો આકાશમાં છુપાયા, રીંછો વાંદરાંની જોડે ઝાડપર ચઢયા. રાક્ષસોએ સમુદ્ર કિનારે પહા-

ઉપર તથા જંગલમાં જેટલાં વાંદરાં હતાં તે બધાંનો નાશ કર્યો છે. તમારો સ્વામી રામ લશ્કરની જોડે મારા લશ્કરના હાથથી માર્યો ગયો છે. જુઓ હું તેનું લોહીથી ખરડાયલું ધૂળમા રોળાયલું મસ્તક લાવ્યો છું."

તે વેળાએ વિદ્યુજ્જિહ્વ માયામુંડ તથા ધનુષ્ય લઇને આવ્યો અને રાક્ષસરાજ રાવણને દંડવત્ પ્રણામ કરી રામનું પ્રિય દર્શન મુંડ જાનકીની સામે નાખીને ત્યાંથી ઝડપથી અન્તર્ધાન થઇ ગયો. રાવણે પણ ત્રિલોકનું પ્રખ્યાત ભાસ્કર શરાસન, "એ રામનું" કહીને ત્યાં ફેંક્યું.

જાનકીએ રામનું છિન્ન માથું તથા ધનુષ્ય પોતાની આંખે જોયાં તે આંખુ, તે રંગ, તે ચહેરો, તે વાળ, તે કપાળ, પેલો ચૂડામણિ! જાનકી કંપિત શરીરથી મૂર્છિત થઇને ભાંગેલી કેળની પેઠે જમીન ઉપર પછડાઇ પછી શુધી મેળવીને વિલાપ તથા પરિતાપ કરવા લાગી, હા વીર! આખરે મારી આવી દશા થઇ! જે મને છોડાવશે, આજે તેનો નાશ થયો, આર્ય કૌશલ્યા ઘણીજ પુત્રવત્સલ છે, હમણાં બચ્ચાવાળી ગાયની પેઠે તેને વિ-વત્સા કરી! હા નાથ! હું સાક્ષાત્ કરાલા કાલરાત્રિ છું! તમને આલિંગન કરીને બળપૂર્વક લાવી હતી, તેથીજ તમે નાશ થયા! નાથ! તમે ખચીત સ્વર્ગમાં પિતા દશરથ વગેરે પિતૃપુરૂષની જોડે મળ્યા હશો. જણાય છે કે હું આગલે જન્મે બહુ પાપી હોવી જોઇએ, એ માટે આજે અતિથિપ્રિય રામની પત્ની થવા છતાં પણ શોકમાં પડી છું. રાવણ! તું મને જલદીથી રામના મૃત દેહની ઉપર લઇ જઇને વધ કર, ભર્તાની જોડે પત્નીને એકત્ર કર અને કલ્યાણનું કામ કર. આજે તેના માથાની જોડે મારૂં માથું અને તેના શરીરની જોડે મારૂં આ દેહ મેળવ, હું તેનું અનુગમન કરીશ.

લાંબા લોચનની જાનકી રામનું કાપેલું મુંડ જોઇને દુઃખિત ચિત્તથી આવી રીતે વિલાપ તથા પરિતાપ કરવા લાગી. એટલામાં એક દ્વારપાલ રાક્ષસરાજ રાવણની પાસે આવી હાથ જોડી આશીર્વાદ ભણી અભિવાદન કરીને બોલ્યો, મહારાજ! સેનાપતિ પ્રહસ્ત મંત્રીઓની જોડે આપને મ-

ળવા માટે આવ્યો છે. હું તેનો મોકલાવેલો દ્વારપાલ છું. જો કે હું કવખતે અહિં આવ્યો છું પરંતુ આપ રાજભાવે મને ક્ષમા કરજો. હમણાં કોઇ વિશેષ કામ છે તેથી આપ પધારીને એઓને એકવાર દર્શન દ્યો." રાવણ દ્વારપાલના આ બોલ સાંભળી અશોક વન ત્યાગીને મંત્રીઓની તરફ જવા લાગ્યો, અને થોડીવારમાં સભામાં પ્રવેશીને તેઓની જોડે બધા કામનો વિચાર તથા બંદોબસ્ત કરવામાં ગુથાયો.

રાક્ષસી સરમા જાનકીની પ્રિય સખી હતી. જાનકી પતિના શોકથી બેશુદ્ધ છે, જેમ બડવા થાકયાથી ધૂળમાં આલોટી પાછી ઉઠેછે, તેમ તેને ઉઠતી સરમાએ જોઇ. સ્નેહવતી સરમા તેની પાસે જઇને અને સખીસ્નેહથી દીલાસો આપીને મૃદુ વાકયથી કહેવા લાગી, "જાનકિ! મેં આટલી વાર સુધી તમારે માટે જનશૂન્ય ગાઢા વનમાં છુપાંઇને બધુ સાંભળ્યું છે. રાક્ષસરાજ રાવણ જે કારણથી ગભરાતો બહાર નીકળ્યો તે મેં બહાર જઇને જાણ્યું છે. જે બધું રાવણે કહ્યું હતું તે બધું ખોટું છે. જેમ સુરો સુરરાજ ઇન્દ્રથી રક્ષિત થાય છે, તેમ વાંદરાં રામના બાહુબળથી રક્ષિત થાય છે, મહાવીર રામના ભૂજો લાંબા તથા સુગોળ છે, છાતી પહોળી છે, હાથમાં ધનુષ્ય તથા તીરો છે, અને શરીરમાં અભેદ્ય બખતર છે. તે બધાનો રક્ષક છે, તે ધર્મશીલ તથા પ્રખ્યાત છે, તેમનાં બળવીર્ય અચિંતનીય છે, તે સારા વંશના તથા નીતિ કુશળ છે. જાનકિ! તે વિજયી વીર નાશ પામ્યા નથી. ઉગ્ર પ્રકૃતિનો રાવણ કુમતિવાળો તથા કુકાર્ય કરનારો છે, તે સર્વભૂતનો વિરોધી છે. એ જાદુગરી છે, તમને માયાના પ્રભાવથી મોહિત કરવા ઇચ્છેછે. દેવિ! હું તમને એક સારા સમાચાર આપું છું, તે સાંભળો. મેં જોયું, મહાવીર રામ, લક્ષ્મણની જોડે લસ્કરની સાથે સમુદ્ર પાર થઇને સમુદ્રની દક્ષિણ કિનારે રહેલા છે. તે પૂર્ણબ્રહ્મ અને પોતાના મહિમામાં રક્ષિત છે, વાનર સૈન્ય તેને ઘેરીને રહેલું છે. રાવણે હમણાંજ રાક્ષસોને ત્યાં મોકલ્યા છે. તેઓએ રામના સમુદ્ર પાર થવાના સમાચાર આણ્યા છે. ઉ-

મણાં રાવણ એ સમાચાર સાંભળીને મંત્રીઓની જોડે મસલત કરેછે ”

એટલામાં જલદગંભીર ભેરી અવાજથી લશ્કરનો મોટો સિંહનાદ થયો. તે વેળાએ સરમા મધુર વચનથી જાનકીને કહેવા લાગી, “સખિ! આ સાંભળો, ભીષણ ભેરી મેઘ ગર્જના જેવો મોટો અવાજ રણસજ્જાની સૂચના કરેછે. હમણાં લડાઇની તૈયારી છે. મત માતંગો સુસજ્જિત અને ઘોડાં રથમાં જોડાય છે. આ જુઓ, ઘોડેસવાર થઇને ઘણા વીરો લડાઇમાં સજીને પ્રાશહાથમાં લઇને ચારે બાજુએ દોડે છે; જેમ વેગવાન પાણીના સ્રોતથી સાગરને ભરેછે, તેમ ધારદાર હથિયાર ચામડાં અને બખ્તરોના નાના પ્રકારના રંગનો પ્રભા દિશાને ભરતો દેખાયછે. આ જુઓ, હુનાળામાં અરણ્યને દાહ કરવામાં લાગેલી આગ જેવું આ લશ્કર નાના પ્રકારનું દેખાયછે, સમરગામી ચતુરંગ સૈન્ય ઘણુંજ ગભરાયલું છે. આ સાંભળો ઘંટનો અવાજ, પેલો રથના ચક્રનો ઘર્ઘર શબ્દ, પેલો ઘોડાનો ખોંખારો, પેલા રણશિંગડાના અવાજો અને અશ્વધારી સૈન્યોનો તુમુલ ઘોંઘાટ. જાનકિ! હવે તમારા ઉપર શોકનાશિની ભાગ્યશ્રી સુપ્રસન્ન થઇ છે. જેમ ઇન્દ્રે દૈત્યોના ઉપર જય મેળવ્યો હતો, તેમ રામ રાવણના ઉપર જય મેળવીને તમારો ઉદ્ધાર કરશે. તમે આ એક માત્ર વેણી ઘણા દિવસથી ધારણ કરી છે, તે મહાબળવાન જલદીથી એ છુટી કરશે. તેમનો ચહેરો ઉદય પામેલા પૂર્ણ ચંદ્રકળાના જેવો સુંદર છે, તમે થોડીવારમાં તે જોઇને સ્થુલધારથી આનંદાશ્રુ પાડશો.” જેમ મેઘ ગરમ થયલી પૃથ્વીને પાણીના ધારાથી આનંદિત કરેછે, તેમ સરમાએ શોકથી સન્તપ્ત જાનકીને આવાં વચનથી આનંદિત કરી.

પેલી બાજુએ રાવણ અશોક કાનનમાંથી સભાગૃહમાં આવ્યાથી તેનો માતામહ (દાદો) સુવિજ્ઞ માલ્યવાન તેને કહેવા લાગ્યો, “રાજન! જે રાજા નીતિસંમત કામ કરેછે, તે હમેશાં ઐશ્વર્યશાળી રહેછે અને શત્રુઓ તેને તાબે થાય છે. તમે જઇને રામની જોડે સલાહ કરો. તે જે અર્થે તમારા ઉપર હુમલો કરવા આવેછે, તે જાનકીને તેના હાથમાં તમે જાતે આપો.

દેવર્ષિ અને ગંધર્વો પણ તેમના જયશ્રીની ઈચ્છા રાખેછે, તમે અવિરોધથી તેમની જોડે સલાહ કરો, જેણે મહાસમુદ્ર ઉપર સેતુ બાંધ્યો છે તે કંઇ જેવો તેવો માણસ નથી, તમે જઈને તેની જોડે સંધિ કરો.” માલ્યવાનનાં આવાં હિતકર વચન મરવાની અણી ઉપર આવેલા રાવણને અસહ્ય લાગ્યાં. તેણે ગુસ્સાથી ભવાં ચઢાવી કીકીને ફેરવીને કહ્યું, “તમે શત્રુપક્ષનું વધારે બળ માનીને મને રૂક્ષ ભાવથી જે અહિતકર વચનો કહ્યાં છે, મેં એવાં બીજાં કોઇથી પણ સાંભળ્યા નથી. જે માણસ ગરીબ છે, જે પિતાનો ત્યાગેલો પુત્ર છે, જે વનવાસી છે, જેને ફકત જંગલમાંનાં વાંદરાંનોજ આશ્રય છે, તમે તેને શા માટે આટલો બળવાન ધારોછો? વળી જે માણસ બધા રાક્ષસનો અધીશ્વર છે, દેવોને ડરવાની જગા છે, તેને તમે શામાટે આટલો દુર્બલ સમજોછો? હું મહાવીર છું, કદાચ એ કારણથી મારા ઉપર તમારો વિદ્વેષ હોય.” માતામહ માલ્યવાન રાવણને ક્રોધાયમાન જોઇને ઘણો શરમાયો. તેણે કંઇ પણ તેના ઉપર જવાબ આપ્યો નહિ અને તેને જયાશીર્વાદ દઇને તેની આજ્ઞાથી ત્યાંથી બહાર ગયો.

પછી રાક્ષસરાજ રાવણ મંત્રીઓની જોડે મસલતો કરીને શહેરની રક્ષા કરવાને તૈયાર થયો. તેણે મહાવીર પ્રહસ્તને લંકાના પૂર્વ દરવાજાપર, મહાપાર્શ્વ અને મહોદરને દક્ષણ દરવાજાપર તથા માયાવી ઇન્દ્રજીતને પશ્ચિમ દ્વારપર મુકરર કર્યા. પછી તેણે કહ્યું, “હુંજ ઉત્તર તરફના દરવાજાની રક્ષાં કરીશ.” પછી તેણે મહા બળવાન વિરૂપાક્ષને કહ્યું, “તમે ઘણા રાક્ષસોની જોડે શહેરના વચ્ચલા ગુલ્મની રક્ષા કરો.

પેલી બાજુએ રામ શત્રુવિનાશ કરવામાં દૃઢ નિશ્ચયવાળા થઇને બોલ્યા, “મહાવીર નીલ ઘણા લશ્કરમાંના વાંદરાંને લઇને લંકાના પૂર્વ તરફના દરવાજા પરના પ્રહસ્તનો પ્રતિદ્વન્દ્વી થાઓ. બાલિનો પુત્ર અંગદ દક્ષણ દરવાજાપર જઇને મહાપાર્શ્વ તથા મહોદરને ઘેરો, અને હનૂમાન! તમે પશ્ચિમ દરવાજો કચરીને તેમાં પ્રવેશ કરો. વળી જે દુરાત્મા, દૈત્ય, દાનવ અને ઋષિયોના

અપકારક, જે પામર, પ્રજાનું અનિષ્ટાચરણ કરી વરદર્પથી ફરેછે, હું પોતે તે રાવણનો વધ કરવા માટે તૈયાર છું, લક્ષ્મણની જોડે ઉત્તર તરફજ સુગ્રીવ, જાંબુવાન અને વિભીષણ આ ત્રણ જણાઓમાં ગુલ્મના ઉપર ઘેરો નાખે. હમણાં આપણા એકમેક વચ્ચે આ એક સંકેત રહ્યો કે, વાંદરાં પોતાના ચિહ્ન શિવાય મનુષ્યમૂર્તિ ધારણ નહિ કરે. અને અમે બે ભાઇઓ, મિત્ર વિભીષણ અને તેના ચાર મંત્રીઓ આ સાત જણાઓ મનુષ્યરૂપથીજ રહેશે.

ત્યાર પછી રામે વિભીષણના કહ્યા પ્રમાણે કુમાર અંગદને બોલાવીને કહ્યું, "સૌમ્ય! તમે રાવણની પાસે જાઓ, અને મ્હારાં વાક્ય તેને જઇને કહો, 'રાક્ષસરાજ! અમે સમુદ્રને ઓળંગી નિર્ભયથી નિરૂપદ્રવથી લંકાને ઘેરી છે, હવે ભાર્યા હરણના દુઃખથી સાક્ષાત્ યમના જેવો થઇને મેં તમારો દરવાજો બંધ કર્યો છે. રાક્ષસ! જો જાનકીને પાછી આપીને મારે શરણ નહિ આવીશ, તો ખચીત હું મારા વજ્રસમ બાણથી ત્રિલોકને રાક્ષસ વિનાનું કરીશ."

મહાવીર અંગદને આવો હુકમ મળતાંજ સાક્ષાત્ આગના જેવો ચળકતો ગગન માર્ગપર જવા નીકલ્યો. તેણે પળમાં રાવણની પાસે જઈ પહોંચીને સ્થિરભાવથી જોયું, રાવણ મંત્રીઓની જોડે બેઠો છે. તે વેળાએ અંગદ છેટેના આકાશમાં પડીને બળતી આગની પેઠે ઉભો થયો, અને તે પોતાની ઓળખાણ આપીને બધાની સામે રામની કહેલી બધી વાત કહેવા લાગ્યો, અંગદના ઉપર રાવણ બહુજ ગુસ્સે થઇને મંત્રીઓને વારંવાર કહેવા લાગ્યો, "મંત્રીઓ! તમે પેલા મૂર્ખને ઝાલો અને એને મારી નાખો." તે વેળાએ ચાર ભયાનક રાક્ષસોએ રાવણના હુકમ પ્રમાણે જ્વલંત અંગાર રૂપ અંગદને તરત પકડયો. મહાવીર અંગદ એ પતંગવત્ બાહુલ જોડાયલા ચાર રાક્ષસોને લઇને ઉચ્ચા રાજમહેલના શિખર ઉપર કુદ્યો, તેના ઉપર ચઢવાના વેગથી તેઓ પણ લપસીને રાવણની પાસે પડી ગયા. ત્યાર પછી અંગદે

મહેલનું શિખર પહાડના શિખરની પેઠે ઉન્નત થઇને પગના મારથી ચૂર્ણ કર્યું. ત્યાર પછી વારંવાર પોતાનું નામ દઇને તથા સિંહનાદ કરીને રાક્ષસોને વ્યથિત તથા વાંદરાંને આનંદિત કરીને રામની પાસે આવ્યો. વાનરો તેના આ અદ્ભુત વીરકાર્યથી ઘણા ખુશ થયા, અને વારંવાર સિંહનાદ કરવા લાગ્યા.

આથી રાવણ ગુસ્સે થયો અને લશ્કરને જલદીથી લડવા જવાનો તેણે હુકમ આપ્યો. રાક્ષસો તેનો આવો હુકમ મળતાંજ એકદમ મોટી લડાઈ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા. બેઉ પક્ષમાં મોટું યુદ્ધ થવા માંડ્યું. રાક્ષસોએ પોતપોતાના બળવીર્યનું અભિમાન દેખાડીને પ્રદીપ્ત ગદા અને સુતીક્ષ્ણ શૂળ શક્તિ તથા પરશુથી વાનરોને મારવાનો આરંભ કર્યો. મોટા કદના વાનરો પણ એઓને પથ્થરા, ઝાડ, નખ અને દાંતથી મહાવેગથી મારવા લાગ્યા. વાંદરાંમાં સુગ્રીવનો જય, અને રાક્ષસોમાં રાવણનો જય, ચારે બાજુએ કેવળ આ જય જય શબ્દ સાંભળતો હતો. બેઉ પક્ષમાંના યોદ્ધાઓ પોતાનું નામ કહીને પોતપોતાના વીરત્વની ખ્યાતિ પ્રચાર કરવા લાગ્યા. મોટા રાક્ષસો કિલ્લાના ઉપર અને વાંદરાં નીચે જમીન ઉપર હતા; રાક્ષસો વાંદરાંને ભિન્દિપાલ અને શૂળ મારવા લાગ્યા, અને વાંદરાં ગુસ્સાથી કુદીને તેઓને હાથથી નીચે ખેંચવા લાગ્યાં. બેઉ પક્ષમાં મોટી લડાઇ થઈ, રણસ્થળ લોહી માંસના કીચડથી ભરાઇ ગયું.

એટલામાં સુર્યાસ્ત થયો; પ્રાણહારિણી રાત્રિ આવી પહોંચી. જાતવૈર વાનર તથા રાક્ષસની રાતની લડાઇ શરૂ થઇ. ચારે બાજુએ ઘનઘોર અંધારૂં છે, તું વાંદરો, તું રાક્ષસ આમ કહીને એક બીજાનો નાશ કરવા લાગ્યા. એક તો ગાઢું અંધારૂં છે, તેમાં રાક્ષસો કાળા રંગના છે અને સોનાનાં કવચ ધારણ કરેલાં છે, તેથી તેઓ પ્રદીપ્ત ઔષધિવાળા પહાડના જેવા જણાવવા લાગ્યા. ટુંકામાં એ વીરઘાતિની ઘોર રાત્રિ તે વેળાએ કાળ રાત્રિના જેવી ઘણીજ લાંબી થઇ પડી. તે વેળાએ રામ યજ્ઞશત્રુ, મહાપાર્શ્વ, મહોદર, વજ્રદંષ્ટ્ર, શુક અને સારણ આ છ રાક્ષસોને લક્ષીને પળમાં પ્રદીપ્ત છ તીર

ફેંક્યા. એઓ રામના તીરથી વિદ્ધમર્મ થઈને તરત નાઠા. મહારથ રામે જ્વ-લંત અગ્નિકલ્પ શર જાળથી તરત ચારે બાજુએ નિર્મળ કરી મૂકી.

લક્ષ્મણ પેલી બાજુએ ઇન્દ્રજિતની જોડે લઢતો હતો. ઇન્દ્રજિતનો ઘોડો અને સારથિ નાશ પામ્યાથી તે રથપરથી ઉતરીને મોટી મહેનતે છુ-ટયો. ત્યાર પછી પાપી સ્વભાવનો ઇન્દ્રજિત અંગદના હાથે હાર ખઇને ઘણોજ ક્રોધાયમાન થયો અને માયાના પ્રભાવથી અદ્દશ્ય થઇને રામ તથા લક્ષ્મણને ઘોર નાગસ્ત્રથી વિદ્ધ કરવા લાગ્યો. સામેની લઢાઇમાં તેઓને હ-રાવવા એ બહુ મુસ્કેલ જણાયું તેથી ઇન્દ્રજિત માયા બળ વાપરીને તેઓને થકાવવા લાગ્યો. વાનરો ઘણાજ ભયભીત થઇને આકાશ તથા પૃથ્વી જોવા લાગ્યા, રામ તથા લક્ષ્મણ નાગપાશથી બંધાઇને પડયા, તેઓ બેઉ તીરથી વિંધાયલા તથા બેશુદ્ધ થઇને પડયા છે અને આખે શરીરે લોહી વળગેલું છે, શ્વાસ હળવે હળવે ચાલે છે. એ મહાવીર નાગાસ્ત્રથી વિદ્ધ દેહ હેમમય ધ્વજદંતની પેઠે પડયા રહ્યા છે, ટોળાનાં ઉપરીઓ જળધારાકુલ લોચનથી એઓને ઘેરીને બેઠા છે.

એટલામાં વાનરોએ પળમાં પ્રદીપ્ત આગના જેવો ગરૂડને જોયો. પ-ક્ષીનો રાજા ગરૂડ આવતાંજ જે બધા ભીમબળ સાપોએ શરરૂપી થઇને રામ લક્ષ્મણને બાંધ્યા હતા, તે બધા નાઠા. તે વેળાએ ગરૂડ એ બે મહાવીરને અભિનંદન કરીને તેઓના અંગને સ્પર્શીને તેઓનાં મુખચંદ્ર હાથથી લોહ્યાં. તેના હાથના સ્પર્શથીજ એઓના ઘા સૂકા થયા, શરીર જલદીથી શ્રી લા-વણ્યથી શોભિત તથા સ્નિગ્ધ થયું, અને તેજ તથા બળવીર્ય બમણું થયું. વિહગરાજ ગરૂડ રામને પ્રદક્ષીણા તથા આલિંગન થઇને વાયુવેગથી આકાશ માર્ગે ચાલ્યો ગયો. ત્યારે યુથપતિ વાનરો, રામ તથા લક્ષ્મણને નીરોગ જોઇ વારંવાર પૂછડીઓ હલાવીને સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. ભેરીનો અવાજ થયો, મૃદંગ વાગવા લાગ્યા, અને ઘણાકો હૃષ્ટ મનથી શંખધ્વનિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા.

તે વેળાએ રાક્ષસો ગભરાઇને નીકળ્યા, અને કિલ્લાપર ચઢીને જોવા લાગ્યા, કપિરાજ સુગ્રીવ વાંદરાનું લશ્કર રક્ષા કરવામાં ગુથાયેલુંછે, અને રામ તથા લક્ષ્મણ ભયાનક નાગપાશથી પૂરેપૂરા છુટીને ઉઠયાછે. તે જોઇને રાક્ષસો ઘણા દિલગીર થયા, એઓના ચહેરા ઘણાજ લેવાઇ ગયા. ત્યાર પછી તેઓ ભયભીતથી મનથી કિલ્લાની દિવાલ ઉપરથી ઉતરીને રાવણની પાસે જઇને કહેવા લાગ્યા, "મહારાજ! મહાવીર ઇન્દ્રજિતે રામ અને લક્ષ્મણને નાગપાશમાં બાંધીને બેશુદ્ધ કરી મૂકયા હતા, પરંતુ હમણાં જઇને અમે જોયું કે, તે બે ગજેન્દ્ર વિક્રમવીર જેમ હાથી બંધનમુક્ત થાયછે, તેમ સર્વ રીતે બંધનમુક્ત થયાછે. રાક્ષસરાજ રાવણ ગુસ્સાથી ભૂજંગના જેવો લાંબી હાય મારેવા લાગ્યો, અને તેણે ધુમ્રાક્ષને બોલાવી કહ્યું, "વીર! તમે ઘણું લશ્કર લઇને રામ તથા વાનરોનો નાશ કરવા માટે જાઓ." ધુમ્રાક્ષે લઢાઇનો આરંભ કર્યો. હનૂમાન ધુમ્રાક્ષના તીરથી વાનરોને પીડિત તથા વ્યથિત જોઈ એક મોટી શિલા લઇને ગુસ્સાથી તેની પાસે ગયો. તેની આંખ ક્રોધથી વધારે લાલ છે, તે વિક્રમમાં પવનનાજ જેવોછે. મહાવીરે શિલા લઇને ધુમ્રાક્ષને લક્ષીને ફેંકી. ધુમ્રાક્ષ શિલાખંડ મહાવેગથી આવતી જોઇને સત્વર રથમાંથી કુદીને ગદા ઉઠાવીને જમીન ઉપર ઉભો. મોટી શિલાએ તેના રથના કડકે કડકા કરી નાંખ્યા. પછી હનૂમાન એક શૈલનું શિખર લઇને ધુમ્રાક્ષને લક્ષીને દોડયો. ધુમ્રાક્ષ પણ એકદમ સિંહનાદ કરી ગદા હાથમાં ધરીને તેની સામે ગયો, અને કોપાયમાન થઇ તેના માથાપર એ ગદા ઘણા જોરથી ફેંકી. ગદા નકામી ગઈ, તે વેળાએ હનૂમાને શૈલશૃંગથી ધુમ્રાક્ષનું માથું ફાડી નાખ્યું. ધુમ્રાક્ષ આખું શરીર ફેલાવીને પહાડના જેવો એકદમ જમીન ઉપર પડયો. તે જોયાથી નિરાશ થયલા રાક્ષસો ઘણા ભયભીત થઇને મહાવેગથી લંકામાં ગયા.

ત્યાર પછી રાક્ષસરાજ રાવણ, મહાવીર ધુમ્રાક્ષના મરવાના સમાચાર સાંભળ્યાથી ઘણો કોપાયમાન થયો. તે ભુજંગના જેવા લાંબા લાંબા શ્વાસો

ત્યાગીને મહાબળવાન્ પરાક્રમી વજ્રદંષ્ટ્રને કહેવા લાગ્યો, "વીર! તમે રાક્ષસ સૈન્યથી વિંટાઇને જલદીથી લઢાઇને માટે જાઓ, અને સુગ્રીવ વગેરે વાનરોની સાથે પરમ શત્રુ રામનો વિનાશ કરીને પાછા આવો." મહાવીર વજ્રદંષ્ટ્ર પાશ હાથમાં ઝાલીને યમની પેઠે રણસ્થળમાં ફરવા લાગ્યો. મહાબળવાન્ રાક્ષસો ગુસ્સાથી આકળા થઇ પડયા, અને સુતીક્ષ્ણ તીરથી વાનરોનો વિનાશ કરવા લાગ્યા. તે વેળાએ હનૂમાન સંવર્ત્તક અગ્નિના જેવો બમણા ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થઇ વૃક્ષ ઉખાડીને જેમ સિંહ નાના હરણોનો વિનાશ કરેછે તેમ રાક્ષસોનો વિનાશ કરવામાં તૈયાર થયો. પછી પળ માત્રમાં અંગદે દંડાહત ઉરગની જ્વલંત આંખ ઉપાડી, અને સારી ધારવાળી તરવાર વજ્રદંષ્ટ્રનું માથું કાપ્યું. વજ્રદંષ્ટ્રનું આખુ શરીર લોહીવાળું થયું. માથાના બે કકડા થઈ ગયા, અને આંખ ઉલટી થઈ ગઈ. તે વખતે રાક્ષસો વજ્રદંષ્ટ્રના વિનાશથી ભયભીત થયા અને વાનરોથી હન્યમાન થઇને લંકાની તરફ દોડયા.

આ ખબર રાક્ષસ રાજ રાવણે સાંભલ્યા તેથી તે વજ્રદંષ્ટ્રના વિનાશથી બહુ કોપાયમાન થયા, અને હાથ જોડીને ઉભેલા સૈન્યાધ્યક્ષ પ્રહસ્તને કહેવા લાગ્યો, "પ્રહસ્ત! હવે મોટા બળવાન્ રાક્ષસો અકંપનને લઇ ત્વરાથી લઢાઇને માટે જાઓ. આ અકંપન શત્રુને દમન કરવામાં કુશળ છે, એ પોતાના પક્ષનો રક્ષક છે અને યુદ્ધનો અધિનાયક છે, હમણાં એ વીરજ રામ લક્ષ્મણ અને સુગ્રીવ વગેરે વાનરનો નિશ્ચય વિનાશ કરીને આવવાનોજ. મહાવીર અકંપન જલદ શરીરનો છે, તેનો અવાજ જલદ ગંભીર છે, સુરો પણ તેને સંગ્રામમાં વિચલિત કરી શકતા નથી. એ મહાવીર તાવેલા કાંચનથી સણગારેલા રથમાં બેસીને રાક્ષસ સૈન્યથી ઘેરાઇને ગુસ્સાથી નીકલ્યો. ત્યાર પછી બેઉ પક્ષ ઝાડ, શક્તિ, ગદા, પ્રાસ, શિલા, પરિઘ અને તોમરથી એકએકના ઉપર પ્રબલ વેગથી પ્રહાર કરવા લાગ્યા. વાનરો પર્વતના જેવા રાક્ષસોને મુકા મારવામાં પ્રવૃત્ત થયા. રાક્ષસો પણ કોપાયમાન થઇને

ભીષણ પ્રાસ તથા તોમરથી વાંદરાંનો નાશ કરવા લાગ્યા. તે વેળાએ અકંપન ભયાનક દેખાવના મારૂતિને આવેલો જોઇ ગભરાઇને ગર્જના કરીને સુતીક્ષ્ણ ચકિદ બાણથી તેને વિદ્ધ કર્યો. પછી હનૂમાને એક ઝાડ ઉખેડીને તથા યથાયોગ્ય વેગ દેખાડીને ગુસ્સાથી તેના યોગે અકંપનનું માથું ભાંગી નાંખ્યું. અકંપન તરત જમીન ઉપર પડી ગયો.

ત્યારપછી રાક્ષસરાજ રાવણે અકંપનના મરવાના સમાચાર જાણીને લેવાયલા ચહેરાથી મંત્રીઓની તરફ જોયું, અને પળવાર સુધી વિચાર કરીને અને તેની જોડે શું કરવું એ નિશ્ચય કરીને વ્યૂહ જોવા માટે શહેરમાં નીકલ્યો. તેણે જોયું, ધ્વજપતાકા શોભિત લંકાપુરી બહુ વ્યૂહથી ઘેરાયલી તથા રાક્ષસો રક્ષિત છે. તેણે યુદ્ધ-કુશળ સેનાપતિ પ્રહસ્તને બોલાવીને કહ્યું, "વીર! આ લંકાપુરી વિપક્ષ સૈન્યથી ઘેરાયલી છે, અને એ સૈન્ય બળપૂર્વક ફરે છે, હમણાં લઢાઇ કર્યા વિના છુટકો થવાની સંભવના હું જોતો નથી. પરતુ હું કુંભકર્ણ, તમે ઇન્દ્રજિત અથવા નિકુંભ આ કેટલાકના શિવાય આ કાર્યભાર બીજા કોણ ઉપાડશે? એટલા માટે તમેજ જયલાભ મેળવવાની મતલબથી ઘણું લસ્કર લઇને બહાર પડો." પ્રહસ્ત લઢવાને નીકલ્યો. ત્યાર પછી રામે પ્રહસ્તને દૂરથી જોઇને હસતા હસતા વિભીષણને પૂછ્યું, "રાક્ષસરાજ! આ પેલો મહાવીર પુષ્કળ લસ્કરથી વીંટાઇને મહાવેગથી આવેછે, એ કોણ છે? અને તેનું બળવીર્ય કેવા પ્રકારનું છે?" વિભીષણે તેના જવાબમાં કહ્યું, "એ વીર રાક્ષસરાજ રાવણનો સેનાપતિ છે, એનું નામ પ્રહસ્ત છે. જેટલું લંકામાં લસ્કર એકત્ર કરવામાં આવ્યું છે, તેનો ત્રીજો ભાગ તેની જોડે આવે છે. એ હથિયાર ચલાવવામાં કુશળ છે, તેમજ વીર છે, એનું બળવિક્રમ બધે પ્રખ્યાત છે." ત્યાર પછી સેનાપતિ નીલ, વાયુ જેમ મોટા વાદલાંની તરફ દોડે છે તેમ પ્રહસ્તની તરફ મહા વેગથી ચાલ્યો. તે જોયાથી પ્રહસ્ત ધનુષ્ય ઉપાડીને નીલની તરફ દોડયો, અને તેને તાકીને લાગટ તીરની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. તેઓ બેઉ જણા સિંહ તથા વ્યાઘ્રના જેવા ભયાનક આકારવાળા છે,

અને એ ઘણાજ સિંહ તથા વાઘના જેવા મારી નાખનારા છે. સેનાપતિ પ્રહસ્તે ઘણી મહેનતથી નીલના કપાળપર એક મુસલાઘાત કર્યો. મુસલ તેના કપાલને ચીરીને લોહીની ધારા પાડી. તે બહુ ક્રોધાયમાન થયો, અને તેણે એક ઝાડ લઇને પ્રહસ્તની છાતીપર માર્યું. પ્રહસ્ત તે ઝાડના મારને નહિ ગણકારતા મુસલ લઇને નીલની તરફ દોડયો. નીલે પણ એક મોટી શિલા લીધી અને તેના માથાને તાકીને મહા વેગથી ફેંકી. તેથી પ્રહસ્તના માથાના કકડે કકડા થઈ ગયા. તે પ્રાણ વિનાનો તથા હાલચાલ વિનાનો થઇને ભાંગી નાખેલા ઝાડની પેઠે એકદમ જમીન ઉપર પડયો, અને તેના આખા શરીરમાંથી પાણીના ઝરાની પેઠે લોહીનો પ્રવાહ નીકળવા લાગ્યો. પ્રહસ્ત મરી ગયો. આથી રાક્ષસસૈન્ય ઘણુંજ દીલગીર થઇને લંકાની તરફ નાશવા લાગ્યું.

ત્યારપછી લશ્કરમાંના બીજા રાક્ષસોએ રાવણની પાસે જઇને પ્રહસ્તના મરવાના સમાચાર જણાવ્યા. તે વેળાએ રાવણ તેઓની પાસેથી આ સમાચાર સાંભળતાંજ ઘણોજ કોપાયમાન થયો. તેનું મન શોકથી ઘેરાયું, તેથી તેણે કહ્યું, રાક્ષસો! જેણે મારા સેનાપતિ સુરના લશ્કરને મારનાર પ્રહસ્તને લશ્કરની સાથે વિનાશ કર્યો, હવે તે શત્રુને કોઇ રીતે પણ છોડવો નહિ જોઇએ. એટલા માટે હું પોતે તેને મારવા માટે પેલી અદ્ભુત યુદ્ધભૂમિ તરફ જઇશ, જેમ બળતી આગ વનને બાળેછે, તેમ આજ હું નિશ્ચય રામ લક્ષ્મણ તથા વાનરોને દગ્ધ કરીશ. આમ બોલીને ઇન્દ્રનો શત્રુ રાવણ સદશ્વ જોડેલા અંગારકલ્પ રથપર બેઠો. શંખ, ભેરી તથા પણવ વાગવા લાગ્યાં. રાક્ષસરાજ રાવણ પુણ્યસ્તરમાં પૂજાઇને ઝડપથી નીકલ્યો, અને પર્વતના જેવા દીપ્તમૂર્તિ જ્વલંત નેત્રવાળા રાક્ષસોથી ઘેરાઇને ભૂતપરિવૃત રૂદ્ર દેવની પેઠે શોભા આપવા લાગ્યો.

જેમ મોટાં માછલાં પૂર્ણ સમુદ્રના પ્રવાહને ભેદેછે, તેમ રાવણે વાનર સૈન્યમાં એકદમ પ્રવેશ કર્યો. કપિરાજ સુગ્રીવ, રાવણને શર શરાસન હાથમાં લઇને આવેલો જોઈ, ઘણા ઝાડ, પહાડના શિખરો ઉખાડીને તેની સામે

દોડયો અને તેને તાકીને મહાવેગમાં શિખરો ફેંકવા લાગ્યો. મહાવીર રાવણુ સ્વર્ણમુખ ધનુષ્યથી સુગ્રીવે ફેંકેલા શિખરોને ભાંગવા માંડયાં, અને તેણે ક્રોધાયમાન થઇ અજગરભીષણુ યમના જેવું એક તીર ફેંકયું. તીરે વજ્ર-દેહવાળા સુગ્રીવને અકલેશથી ભેદ્યું, સુગ્રીવ પણુ મોટા બરાડા પાડીને જ-મીન ઉપર મૂર્છિત થઇને પડયો. ત્યારપછી મહાવીર ગવાક્ષ, ગવય, સુષેણુ, ઋષભ, જ્યોતિર્મુખ અને નળ પહાડના શિખરો ઉખાડીને રાવણુના ઉપર મહા વેગથી દોડયા. રાવણુ શોણિત શરથી વાનરે ફેંકેલા ઝાડ શિલા નકામાં કરીને લાગટ તીરની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. મોટાં કદનાં વાંદરાંમાંના ઘણાંક રાવણુના બાણુથી છિન્ન ભિન્ન થયાં, ઘણાંક જખમી તથા ઘણાંક જમીન ઉપર પડયાં, અને ઘણાંકો ભયભીત થઇને ગભરાતે અવાજે રામનો આ-શ્રય લીધો. તે વેળાએ મહાવીર રામ વાંદરાંની આવી અવસ્થા જોઇને નિ-રાંતે રહી શકયા નહિ. તેને ધનુર્બાણુ હાથમાં ઉપાડયું. એટલામાં મહાવીર લક્ષ્મણુ તેમની પાસે આવી હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો, આર્ય! દુરાત્મા રાવણુને મારવાને માટે હું ઘણો આતુર થયો છું. હવે આપ હુકમ આપો, હું જઇને એનો વિનાશ કરી આવું. રામે તેને અનુમતિ આપી.

એટલામાં મારૂતિએ ક્રોધાયમાન થઇને ઝડપથી જઇને રાવણુની છાતીપર એક મુષ્ટિ મારી. રાવણે તીક્ષ્ણુ શરથી હનૂમાનને વિંધ્યો. હનૂમાન લોહીથી ખરડાઇને જમીન ઉપર પડયો. એટલામાં લક્ષ્મણે આગળ વધીને રાવણુની જોડે મોટી લઢાઇ કરી, પરંતુ રાવણુના તીરથી વિંધાઇને જમીન ઉપર પડયો.

આથી રામ પોતે યુદ્ધમાં આગળ પડયા, અને ધારદાર તીરોની જા-ળથી રાવણુના રથના કકડે કકડા કર્યાં. પછી જેમ સુરરાજ ઇન્દ્રે સુમેરૂને વજ્રાઘાત કર્યો હતો, તેમ તેણે તેની છાતીપર એક તીરનો ઘા કર્યો. જેણે મહાવીર ઇન્દ્રનો વજ્ર ખમ્યો હતો, તે રામના તીરથી ગભરાયો અને વિ-ચલિત થયો. તેનું ધનુષ્ય હાથમાંથી પડી ગયું, તે વેળાએ રામે પ્રદીપ્ત અ-ર્દ્ધચંદ્રથી તેના ઉજ્વલ મુગટના કકડે કકડા કરી નાંખ્યા. રાક્ષસરાજ રાવણુ

નિર્વિષ સર્પ અંતે નિષ્પ્રભ સૂર્યના જેવો જણાવવા લાગ્યો, અને ઘણોજ નિરાશ થઇ પડયો. તે વેળાએ રામે કહ્યું, રાવણ ! તમે ભારે લડવૈયા છો, હમણાં તમે આરામ લ્યો, આ કારણથીજ મેં તમારો વધ કર્યો નથી. હવે હું હુકમ આપુંછું કે હમણાં નમો. તમે રણસ્થળમાંથી વીરોની જોડે ચાલ્યા જાઓ, ને લંકામાં પ્રવેશીને આરામ કરો, પછીથી રથ ઉપર સવાર થઇ પાછા આવીને મારૂં બળ પ્રત્યક્ષ અનુભવજો. તે વેળાએ રાવણનો ગર્વ નાશ પામીને તથા દિલગીર થઇને તેણે લંકામાં પ્રવેશ કર્યો રામે પણ વાનરોની જોડે લક્ષ્મણને સારો કર્યો.

રાક્ષસરાજ રાવણ હતદર્પવાળો થઇને ચિંતાતુર થયો. જેમ સિંહની પાસે હાથી તથા ગરૂડની પાસે સાપ હારી જાય છે, તેમ તે રામની પાસે પરાસ્ત થયો છે. તે ઉત્તમ સોનાના આસન ઉપર બેસીને રાક્ષસોની સામુ જોઇને બોલ્યો, રાક્ષસો ! હવે તમે આ આવેલું સંકટ દૂર કરવાને માટે યત્ન કરો, બધા રાજમાર્ગપર શહેરના દરવાજાપર અને કિલ્લામાં એકઠા થાઓ, મહાવીર કુંભકર્ણ ઘોર નિદ્રામાં ઢંકાયલો છે, તેને જગાડો; તે મહાવીર સમસ્ત રાક્ષસશ્રેષ્ઠ છે, તે રામ લક્ષ્મણ અને વાંદરાંનો જલદીથી વિનાશ કરશે.

ત્યારપછી રાવણના હુકમથી મહાવીર કુંભકર્ણ ઉંઘમાંથી જાગૃત થઇને સોનાનું મઢેલું લોહમય ધારદાર શૂલ ઝડપથી લઇને બોલ્યો, રાજન્ ! લશ્કરની મારે શી જરૂર છે. હું એકલો લઢાઇ કરવા જઇશ, અને ભૂખ્યો થઇને વાંદરાંને ખાઇ આવીશ, મોટી લઢાઇ શરૂ થઇ. વાંદરાં કુંભકર્ણની લઢાઇથી હત તથા જખમી થઇને નાઠાં. કુંભકર્ણ ઘોર ચીત્કાર કરીને રામની તરફ દોડતો ગયો. રામે ધારદાર હથિયારથી એના હાથ પગ કાપી નાંખ્યા, કુંભકર્ણના હાથ પગ કપાઇ ગયાથી તે મોં વીકાસીને મોટા બરાડાની સાથે અંતરીક્ષમાં ચંદ્રની ઉપર રાહુની પેઠે દોડયો. મહાવીર રામે તીક્ષ્ણ તીરોથી એના મોંમાં માર માર્યો. કુંભકર્ણ બોલતો બંધ પડયો તે બહુ મુશ્કેલથી અસ્ફુટ શબ્દો બોલીને બેશુદ્ધ થઇ પડયો. તે વેળાએ રામે ભાસ્કરવત્ પ્ર-

ખરજ્યોતિઃ બ્રહ્મ દંડતુલ્ય યમના જેવા ઐન્દ્રાસ્ત્ર લીધાં અને એ ધારદાર વાયુ વેગગામી હથિયારો કુંભકર્ણના ઉપર વજ્રવત મહા વેગથી ફેંક્યાં. ઐન્દ્રાસ્ત્ર વિધૂમ અગ્નિના જેવા અતિમાત્ર કરાલ દર્શન છે, એ ફેંકતાંજ પોતાના તેજથી દિગ્મંડળને પ્રકાશિત કરીને ઘણાજ જોરથી ચાલ્યું, અને કુંભકર્ણના કુંડલથી અલંકૃત પહાડના શિખર જેવા દંષ્ટ્રાકરાલ મુંડના બે કકડા કર્યા, જેમ સૂર્ય અન્તરીક્ષમાં રાહુ ગ્રાસથી છુટીને અંધકાર દૂર કરીને શોભાયમાન થાય છે, તેમ રામ કુંભકર્ણનો વિનાશ કરીને વાનરોમાં શોભા આપવા લાગ્યા.

કુંભકર્ણનું મૃત્યુ સાંભળીને રાવણ ઘણોજ શોકાતુર થયો, પરંતુ તેના પુત્રોએ તેને સાન્ત્વના આપીને ફરી તેઓ લઢાઇમાં જવા નીકળ્યા. નરાન્તક નામનો રાવણનો એક પુત્ર અંગદનાં હાથથી મરાયો. અને હનૂમાનની જોડે લઢતાં દેવાન્તક નામનો રાવણનો પુત્ર મરણ પામ્યો. ત્યારપછી ત્રિશિર નામના રાવણના મોટા બળવાન પુત્રે હનૂમાનની જોડ લઢવાનો આરંભ કર્યો, અને તેણે હનૂમાનના મોટા મારથી પ્રાણ છોડયો. ભાઇઓનું મરણ થતાં જોઇને વીર અતિકાય ક્રોધાયમાન થઇ વાનરોને હરાવીને લક્ષ્મણની જોડે મોટી લઢાઇ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયો. લક્ષ્મણે ઘણાક હથિયાર આવતા રોકયા. આખરે સુમિત્રા-નંદને બ્રહ્માસ્ત્રથી અતિકાયને માર્યો.

વીરપુત્રોના મરવાના સમાચાર સાંભળી દશાનન શોકથી તથા ક્રોધથી અધીર બન્યો, પરંતુ વીર ચૂડામણિ ઇન્દ્રજિતે પિતાને સાન્ત્વના આપીને તે લઢાઇ કરવાને નીકળ્યો. ઇન્દ્રજિતની સામે વાંદરા રહી શકયા નહિ, સુગ્રીવ, અંગદ, નીલ, હનૂમાન વગેરે બધા તેના હથિયારથી જખમી થયા. રામ લક્ષ્મણ પણ ઇન્દ્રજિતના બાણથી અસ્થિર થઇને અચેતન થઇ ગયા, અને વિજયી ઇન્દ્રજિતે સહર્ષથી પિતાની પાસે જઇ રામ-લક્ષ્મણના મરવાના સમાચાર કહ્યા.

ઘોર રાતે બધા જખમી તથા હત થઇને પડયા છે, એવામાં વિભીષણે હનૂમાનને બોલાવીને કૈલાસ તથા ઋષભ પહાડની વચ્ચમાંના એક પર્વતઉપરથી ઔષધી લાવવા કહ્યું, હનૂમાન હુકમ મેળવતાંજ સમુદ્ર તથા દેશ

પ્રદેશ ઓલંગીને બરફથી ઢંકાયલી પહાડની હારોની પાસે પહોંચ્યો. તે ઓષધિના વાસથી ચારે બાજુ બહેકી રહી, વાંદરાંએ પાછું બળ મેળવ્યું, અને રામ લક્ષ્મણ પાછા સજીવન થયા.

પછી રાક્ષસવીર કુંભ, નિકુંભ, સુગ્રીવના હાથે મર્યો. અને મકરાક્ષ રામની જોડે લઢતા મર્યો. ત્યાર પછી બીજીવાર ઇન્દ્રજિત લઢાઇ કરવા આવ્યો, અને માયાબળથી અદૃશ્ય થઇ ઘણાક વાંદરાંને મારી નાખ્યા. પાપીષ્ટ ઇન્દ્રજિતે સીતાને એક માયારૂપ રથમાં લઇને રામના લશ્કરની સામે તેને તરવારથી મારી નાખી. સુમિત્રા નંદન લક્ષ્મણે કોપાયમાન થઇને મોટી લઢાઇના પછી મહાવીર ઇન્દ્રજિતને માર્યો. ઇન્દ્રજિતના મરવાનાં સમાચાર સાંભળી દેવતાઓને આનંદની હદ રહી નહિ.

રાક્ષસો વિષાદમાં મગ્ન થયા. પતિપુત્ર વિનાની રાક્ષસણી કહેવા લાગી, હા ! નિમ્નોદરી વિકટા રાક્ષસી શૂર્પનખા અરણ્યમાં રામની પાસે શા માટે ગઇ હતી ? રાવણે કેવળ તેનેજ માટે આ દુશ્મનાઇ કરી છે, અને જાનકીને હરણ કરી લાવ્યો છે. મહાત્મા વિભીષણે રાવણને હિતકર વચનથી ઘણું સમજાવ્યું હતું પણ તે વેળાએ મોહપ્રભાવથી તે બોલવું રૂચ્યું નહિ. હા ! જો રાવણ તેનું બોલવું કબૂલ રાખત તો આ લંકા આજે શ્મશાનના જેવી થાત નહિ. હમણાં કુંભકર્ણ તથા ઇન્દ્રજિત શત્રુથી નાશ પામ્યા છે. આ બધા બનાવ જોઇ તથા સાંભળીને પણ શું રાવણને શુદ્ધી આવતી નથી ! હાય ! મારો પુત્ર, મારો ભાઇ, મારો ભર્તા, મને જોડીને કયાં નાઠો. હમણા આ પુરી વીર વિનાની છે ! મારો પણ પ્રાણ નિરાશ થાયછે ! રામ યુગાન્તકાલીન કરાલ કાળના જેવો અમારી ઉપર હુમલો કરે છે; હવે અમને આશ્રય આપે એવો આ જગતમાં બીજો કોઇ નથી. અમે જંગલમાં દાવાગ્નિથી ઘેરાયલી હાથણના જેવી વિપત્તિમાં છીએ, હવે અમને બચવાનો કંઇ માર્ગ નથી.

રાક્ષસરાજ રાવણ લંકાના ઘેરે ઘેરે રાક્ષસણીના આવા કરૂણ વિલાપ સાંભળવા લાગ્યો. તેણે હાય મારીને ઘણીવાર સુધી ગુપચુપ રહીને ક્રોધા-

યમાન થયો. તેની આંખ લાલચોળ થઇ, તેણે દાંતથી વારંવાર હોઠને ક-
રડયા. ત્યારપછી ચક્ષુ જ્યોતિથી પાસેના રાક્ષસોને જાણે બાળીને ગુસ્સાથી
ગુગળાતા અવાજથી મહોદર, મહાપાર્શ્વ અને વિરૂપાક્ષને રાવણે કહ્યું, વીરો !
તમે ત્વરાથી લશ્કરને કહો કે તમે લઢાઇમાં હમણાં બહાર નીકલો.

સારથિયે રથ જોડયો. રક્ષોરાજ રાવણ એ પ્રદીપ્ત અગ્નિના જેવા ઝ-
ડપથી જનાર રથપર બેઠો. અને પુષ્કળ રાક્ષસો ઘેરાઇને વીર્યાતિશયથી
જાણે પૃથ્વીને ચીરતા વેગથી નીકલ્યા. ચારે બાજુએ રણશિંગડા વાગ્યા,
અને મૃદંગ, પટહ તથા શંખ વાગવા લાગ્યા. મહાપાર્શ્વ, મહોદર અને વિ-
રૂપાક્ષ આ ત્રણ વીરો રાવણના હુકમથી રથપર બેસીને લઢવા નીકલ્યા હતા.
એઓના બરાડાથી પૃથ્વી વિદીર્ણ થવા લાગી. કરાલ યમના જેવા રાવણે
શરાસન ઉચકીને જે દરવાજાપર રામ તથા લક્ષ્મણ હતા, તે તરફ રથ ચ-
લાવ્યો. સૂર્ય નિષ્પ્રભ છે, ચારે બાજુએ ગાઢુ અંધારૂ છાઈ રહ્યું છે, એટ-
લામાં શકુનિયોએએ મોટા શોરબકોર આરંભ્યો.

પેલી બાજુએ વાનરો પણ રાક્ષસોના રથ શબ્દથી ઉત્સાહિત થઇને
લઢવાને માટે ગુસ્સાથી એકમેકને બોલાવવા લાગ્યા. બેઉ તરફમાં મોટી લ-
ઢાઇ શરૂ થઇ. રાવણ પોતાના સોનાના મઢેલા ધનુષ્યથી વાંદરાંને જખમી
કરવા લાગ્યો. એઓમાંથી કોઈનું માથું છિન્ન થયું છે, કોઇના આંતરડાં
ટુટી ગયા છે, તો કોઇના આંખ કાન ગયા છે, કોઈ રૂદ્ધ શ્વાસથી પડે છે, તો
કોઇની પીઠ પછવાડેથી ચીરાઇ જાય છે. રાવણ ક્રોધવાળી આંખ ફેરવતો જ્યાં
ચાલ્યો ત્યાં વાનરો કોઇ પણ પ્રકારે એના તીરના વેગ ખમી શકતા નહોતા.

ત્યાર પછી મહાવીર લક્ષ્મણ કોપાયમાન થઇ સાત તીરથી રાવણનું
નુમુંડચિહ્નિત ધ્વજચ્છેદન કર્યું અને સારથિના વાળથી અલંકૃત માથાના બે
કકડા કરીને પાંચ તીરથી રાવણના હાથીના શૂડના આકારવાળું ધનુષ્ય છેદન
કર્યું. આ વખતે વિભીષણે પણ એના નીલ મેઘાકાર પર્વતના જેવા ઘોડાં
પગના મારથી મારી નાખ્યા. ત્યારે રાવણ રથમાંથી કુદીને તેના ઉપર ગુ-

સ્સાથી બળતી તરવારના જેવી એક શક્તિ તેણે ફેંકી. લક્ષ્મણે વિભીષણના ઉપર એ મહાશક્તિ ફેંકેલી જોઈને અડધે રસ્તેથી તેના કકડે કકડા કરી નાખ્યા. આથી વાનરોએ સિંહનાદ કર્યો અને સ્વર્ણમાલિની શક્તિ પણ ત્રિધા છિન્ન થઈને આકાશમાંથી પડતા તણખાવાળા બળતા ઉલ્કાની પેઠે જમીન ઉપર પડી.

આથી રાવણ ભાઈના વધથી ઉત્સાહ ત્યાગીને લક્ષ્મણની સામુ જોઈને બોલ્યો, રે બળગર્વિત ! જ્યારે તું લઢાઈમાં પ્રવૃત્ત થઈને વિભીષણને શક્તિથી બચાવ્યો, ત્યારે મેં એને છોડીને તારા ઉપર છોડીશ. આ શત્રુનું લોહી પીવા ચહાનાર શક્તિ આજે નિશ્ચય તારો જીવ લેશે. આમ બોલીને મહા વીર રાવણે એ જ્વલંતશક્તિ લક્ષ્મણના ઉપર ગુસ્સાથી ફેંકીને સિંહનાદ કર્યો. ઉરગરાજની જીભની પેઠે કરાલ, શક્તિ ઝડપથી આવીને નિર્ભીક લક્ષ્મણની છાતીમાં વાગી અને ફેંકવાનો વેગ છાતીપર ગાઢો માર લાગ્યો. લક્ષ્મણ મૂર્છિત થઈ પડયો. પાસે ઉભેલા રામ તેને આવી અવસ્થામાં જોઈને ભ્રાતૃસ્નેહથી ઘણોજ દિલગીર થયો. તેના નેત્રમાંથી દરદરિત ધારાથી શોકાશ્રુ પડવા લાગ્યા.

એ વખતે લક્ષ્મણ મર્મ વેદનાથી અસ્થિર થઈ વિકૃત અવાજે ચીત્કાર પાડતો હતો. તે જોઈને રામ વધારે ખેદિત તથા વ્યાકુલ થયા અને સુષેણને કહેવા લાગ્યા, સુષેણ ! ભાઈ લક્ષ્મણને રણસ્થળમાં ધુલના ઉપર સૂતેલો જોઈને જયશ્રી મેળવવી એ પણ મારે પ્રીતિપદ થતી નથી. હવે લઢાઈ કરવી શા માટે ! અને જીવવાનું પ્રયોજન શું ? હું જ્યારે વનવાસી થયો છું, ત્યારે આ મહાવીર મારી જોડે જોડે આવ્યો હતો ! હમણાં હું પણ યમલોકમાં એની સાથે જઈશ. આ કેવી દુરાવસ્થા થઈ ! હા ! દેશે દેશે સ્ત્રી અને દેશે દેશે ભાઈ મળેછે, પરંતુ સહોદર ભાઈ મળતો નથી. સુષેણ ! હવે લક્ષ્મણના શિવાય મારે રાજ્યલાભથી ફળ શું ? હા ! હું અયોધ્યામાં જઈને પુત્રવત્સલ એવા સુમિત્રાને શું કહીશ ? તે જ્યારે પુત્ર શોકથી મને લાંછન કરશે ત્યારે તે શી રીતે સહન કરીશ ? હું જનની કૌશલ્યા તથા કૈકેયીને પણ શું કહીશ ? અને ભરત તથા શત્રુઘ્ન આવીને

જ્યારે મને પૂછશે, “ તમે લક્ષ્મણને સાથે લઇને વનમાં ગયા હતા, પરંતુ તેના વિના તમે કેમ પાછા આવ્યા ? ” ત્યારે હું તેઓને શું કહીશ ? કોણ જાણે પૂર્વ જન્મમાં મેં ઘણા પાપ કર્યાં હશે તેથી ધાર્મિક લક્ષ્મણ આજે વિનષ્ટ થઇને મારી સામે પડયો છે ! હા ! ભાઈ! હા મહાવીર ! તમે મને છોડીને એકલા શા માટે લોકાન્તરમાં જાઓછો ? હું તમારે માટે વિલાપ તથા પરિતાપ કરૂંછું, તમે શા માટે મને સાન્ત્વતા આપતા નથી ? હમણાં ઉઠી આંખ ઉઘાડીને મને એકવાર જુઓ. હું પર્વત અથવા વનમાં શોકાર્ત, પ્રમત્ત અને વિષન્ન થયો છું, તમેંજ દીલાસાના વાકયથી મને સાન્ત્વતા કરવામાં હમંણાં શા માટે આવા મુંગા થયા છો ?

ત્યાર પછી સુષેણે રામને વ્યાકુલ મનથી આવા પરિતાપ કરતા જોઇને કહ્યું, મહાવીર ! શ્રીમાન જીવતા છે, લક્ષ્મણ દેહ વિસ્તારીને સૂતા છે, તેમનું કલેજુ ધીરે ધીરે હલવાથી શ્વાસોશ્વાસ લેછે. પ્રાજ્ઞ સુષેણ રામને આમ કહીને હનૂમાનને કહ્યું, સૌમ્ય ! જાંબુવાને પહેલા જે તમને ઐાષધ લાવવાનું કહ્યું હતું, તમે તે ઓાષધિ પર્વતમાં જાઓ અને તેના દક્ષિણ શિખરપર જે ઓા-ષધિ ઉત્પન્ન થઈ છે તે તમે જઇને જલદીથી લાવો. ત્યાર પછી મહાવીર હનૂમાન ઐાષધિ–પર્વતપર ગયો અને તેમાંથી ઐાષધિનો પતો નહિ લાગ્યાથી હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો, તેણે ધાર્યું કે હું આ પહાડનું શિખર લઇને જાઉં. આવો વિચાર કરીને હનૂમાન પુષ્પિત વૃક્ષ શોભિત નીલમેઘાકાર ઐાષધિશૃંગ બારત્રય આલાંડન તથા ઉખાડીને તે એ હાથમાં લઇને અંતરીક્ષમાં ચઢયો અને મહાવેગથી સુષેણની પાસે આવ્યો અને તે ઉતારીને વિશ્રામાન્તે બોલ્યો: સુષેણ ! હું તમે બતાવેલી ઐાષધિ ઓાળખવા પામ્યો નહિ, એ વાસ્તે આખું શિખર તમારી પાસે લાવ્યો છું. તે વેળાએ સુષેણે ઐાષધિ લઇને વાટીને લક્ષ્મણને સુંઘાડી. લક્ષ્મણ પણ તેના વાસથી વિશલ્ય તથા નિરોગ થઇને તરત ઉઠીને ઉભો થયો. વાનરો ઘણા ખુશી થઇને વારંવાર એને સાબાસી આપવા લાગ્યા.

પેલી બાજુએ રાક્ષસરાજ રાવણ બીજા એક રથમાં બેસીને સૂર્યના ઉપર રાહુની પેઠે, રામની તરફ જવા લાગ્યો અને જેમ મેઘ પહાડપર વરસેછે, તેમ એને લક્ષીને વજ્રસાર તીરો ફેંકવા લાગ્યો. તે વેળાએ મહાવીર રામ પણ ધનુષ્ય લઇને એના ઉપર દીપ્ત પાવકતુલ્ય તીરો ફેંકવામાં પ્રવૃત થયો. એ વખતે દેવતા, ગંધર્વ અને કિન્નરો રામને જમીન ઉપર ઉભેલો અને રાવણને રથ ઉપર બેઠેલો જોઇને દુઃખિત થયા. તે વેળાએ સુરરાજ ઇન્દ્રે માતલિને કહ્યું, માતલિ! તું જલદીથી રથ લઇને રામ પાસે જા, અને જઇને એને કહે કે દેવરાજે આપને માટે આ રથ મોકલ્યો છે." ત્યારપછી રામ દેવરથને પ્રદક્ષિણા તથા પ્રણામ કરીને દેહશ્રીથી સમસ્ત લોકને પ્રકાશિત કરી તેના ઉપર બેઠો. રામ અને રાવણ વચ્ચે રોમહર્ષણ અદ્‌ભુત બે રથની લઢાઇનો આરંભ થયો.

રામ રાવણ વચ્ચે મહાયુદ્ધનો આરંભ થયો, યુદ્ધ જોઇને દેવ ગંધર્વાદિ ત્રાસ પામ્યા. ત્યાર પછી સુરસારથિએ રામને કહ્યું, વીર! હવે બ્રહ્માસ્ત્ર છોડો, રાવણનો વિનાશકાળ પાસે આવ્યો છે, માતલિએ યાદ આપતાંજ રામે બ્રહ્માસ્ત્ર છોડયું. પ્રથમ અપરિચ્છિન્ન પ્રભાવથી ભગવાન પ્રજાપતિએ ત્રિલોકનાં જયને માટે ઇન્દ્રને આ હથિયાર આપ્યું હતું. પછી રામ, મહર્ષિ અગસ્ત્યથી એના અધિકારી થયા હતા. એ ગુસ્સે થયલા સાપની પેઠે ભીષણ અને યમના જેવું ઉગ્ર દેખાવનું છે, વાનરો એ બ્રહ્માસ્ત્ર જોઇ આનંદિત થયા અને રાક્ષસો લેવાઇ ગયા. મહાબળ રામે વેદમાં કહેલી ક્રિયા પ્રમાણે એ મંત્રપુત કરીને ધનુષ્યમાં લગાડયું. બધા પ્રાણીઓ ભયભીત અને પૃથ્વી કંપિત થઇ પડી. વજ્રવત્ દુર્દ્ધર્ષ, યમના જેવું દુર્ણિવાર બ્રહ્માસ્ત્ર મહાવેગથી રાવણની છાતીમાં જઇને લાગ્યું અને તે ત્વરાથી તેની છાતી ચીરાઇને તથા પ્રાણ હરણ કરીને લોહીવાળા શરીરથી જમીનના ખાડામાં પ્રવેશ કર્યો. રાવણના હાથમાંથી એકદમ ધનુષ્ય તથા તીર પડી ગયા; તે વજ્રહત વૃત્રાસુરની પેઠે રથમાંથી મોટા વેગથી જમીન ઉપર પડી ગયો.

ત્યાર પછી નિરાશ થયલા રાક્ષસો અનાથ થઇને ભયભીત ચિત્તથી શોકા ચહેરાથી લંકામાં ગયા. ગર્વિત વાનરો ખુશીથી રામનો જયધ્વનિ કરીને સિંહનાદ કરવા લાગ્યા. અન્તરીક્ષમાં સુરદુન્દુભિ મધુર ગંભીર અવાજથી વાગી ઉઠી, સુખસ્પર્શ સુગંધી હવા ચારે તરફથી આવવા લાગી; રામના રથ ઉપર દુર્લભ અને મનોહર પુષ્પ વૃષ્ટિનો આરંભ થયો. ગગનમાં દેવતાઓ રામનું તસ્વ તથા સાબાસી આપવા લાગ્યા. સર્વ લોકનો ભીષણ રાવણના વધથી બધાને ઘણો હર્ષ ઉત્પન્ન થયો.

પછી રાક્ષસણો રાવણના વિનાશથી શોકાતુર થઇને અન્તઃપુરમાંથી બહાર નીકળી જેઓના વાળના અંબોડા ચુંથાઇ ગયલા છે, વારંવાર રોક્યા છતાં પણ તેઓ ધુળમાં આલોટે છે, બંધી મરી ગયલા બચ્ચાની ગાયની પેઠે શોકાતુર છે. આ રાક્ષસણો લંકાના ઉત્તર દરવાજાપર જઇને ભીષણ યુદ્ધની જગાએ જઇ પહોંચી. સર્વથી મોટી પ્રિય પત્ની મન્દોદરી રાવણને રામના તીરથી વિનષ્ટ થયલો જોઇને કરૂણ અવાજથી વિલાપ કરવા લાગી, હા નાથ ! તમે ગુસ્સે થયાથી ઇન્દ્ર પોતે ડરથી તમારી સામે ઉભો રહી શકતો નહોતો. મહિર્ષિ, યશસ્વી, ગંધર્વ અને ચારણો તમારા ભયથી ચારે દશાએ નાશતા હતા. તમે આજે એક માણસના હાથે પરાજિત થયા ! તમે પોતે દુઃસહ બળ વિક્રમથી ત્રિલોકના ઉપર હુમલો કરીને જય મેળવ્યો હતો, આજે એક વનચારી માણસે તમારો વિનાશ કર્યો ? તમે પોતે કામરૂપી, મનુષ્યના અગમ્ય અને લંકાદ્વીપ તમારી વાસભૂમિ છે. આજ એક માણસે તમને વધ કર્યો ! રાક્ષસરાજ મહિષી મંદોદરી સજલ નયનથી આવો વિલાપ તથા પરિતાપ કરીને સ્નેહાવેગથી રાવણની છાતીપર મૂર્છિત થઇ ગઇ. તે તે વેળાએ સાંઝના લાલ વાદળાંમાં ઉજ્વળ વીજળીના જેવી શોભા આપવા લાગી. તે વેળાએ તેની શોકો ઘણીજ દુઃખિત થઇને રોતી રોતી અને ભર્ત્તાની છાતીપરથી ઉઠાડીને દીલાસો આપતા બોલી, દેવિ ! લોકસ્થિતિ અનિશ્ચિત છે એ શું તમે જાણતા નથી ? અને પુર્ણ્યનો ક્ષય થયાથી રાજાની રાજલ-

ક્ષ્મી રહેતી નથી એ પણ તમે શું જાણુતા નથી ? રાવણુની પત્નીઓ રોતી મન્દોદરીને આવું કહીને મોટેથી રોવા લાગી.

તે વેળાએ ધર્મશીલ રામે વિભીષણે કહ્યું, રાક્ષસરાજ ! મેં તમારા પ્રભાવથી જયશ્રી મેળવી છે. હમણાં તમારૂં કોઈ જાતનું પ્રિય કાર્ય કરવું એ મારી ફરજછે. આ પ્રસંગે મારે જે કંઇ કહેવુંછે, તે હું કહું છું. જો આ રાક્ષસાધિપતિ રાવણુ જોકે અધાર્મિક તથા દુશ્ચારિત્ર હતો પરંતુ તે મહાબળવાન્ તથા મહા વીર છે. સાંભળ્યું છે કે, ઇન્દ્ર વગેરે દેવો પણ એને જય કરી શક્યા નહિ. હમણાં તમે એનો અગ્નિ સંસ્કાર કરો. તે વેળાએ વિભિષણુ રાવણુનો અગ્નિ સંસ્કારમાં સત્વર થયો. પછી દેહ ભસ્મ થયું, તેણે કૃતસ્નાન થઇને ભીના કપડાથી વિધિપૂર્વક દર્ભ મિશ્રિત્ ત્રિલોકથી એનું તર્પણ કર્યું, અને સઘળી સ્ત્રીઓને વારંવાર દીલાસો આપી પાછા જવાની અરજ કરી. એઓ બધા ગયા.

ત્યાર પછી હનૂમાનને હુકમ થયો, વિભીષણુની આજ્ઞા લઇને લંકાપુરીમાં ગયા. તેણે વૃક્ષ–વાટિકામાં પ્રવેશીને જોયું, જાનકી અંગ–સંસ્કારની ખોટથી લેવાયલી અને ગ્રહ ભયાતીત રોહણીની પેઠે દીના છે. તે રાક્ષસીઓમાં ઘેરાઇને અને ઝાડની નીચે નિરાનંદ ચિત્તથી બેઠી છે. તે વેળાએ હનૂમાન પાસે જઇને તેને અભિવાદન કરીને બોલ્યો, દેવિ ! રામે તમારા કુશળ પૂછ્યા છે, અને તે લક્ષ્મણુ, સુગ્રીવ બધા કુશળમાં છે. મહાત્મા રામ અને લક્ષ્મણુ વાનર–સૈન્યની જોડે વિભીષણુની મદદથી રાવણુનો વધ કર્યો છે. તે હમણાં શત્રુ વિનાના તથા પૂર્ણમનસ્કામ થયાછે.

તે વેળાએ પતિવ્રતા સીતા પરમ આનંદિત થઇને ગળગળા અવાજથી કહેવા લાગી, વત્સ ! તમે મને જે હકીકત કહી છે, તેનો વિચાર કરીને હું એના યોગ્ય કંઇ આપવા જેવી વસ્તુ જોઇ શકતી નથી. તમને આપીને સુખિની થઇ શકુ એવું પૃથ્વીમાં કંઇ જોતી નથી. હનૂમાન જાનકીના આ વાક્યથી સંતુષ્ટ થઇને હાથ જોડીને કહ્યું, દેવિ ! તમે ભર્ત્તાના હિતાર્થિની તથા પ્રિયકારિણી છો. હું તમારી પાસે પ્રિય અને મહત્ વાત સાંભળવાનો પ્રાર્થી છું; એ ધન,

રત્ન અને દેવરાજથી પણ મારા પક્ષમાં વધારે છે. દેવિ! તમે જ્યારે રામને વિજયી તથા સુસ્થિર જોઉ છું ત્યારે વસ્તુત મારૂં દેવરાજ્ય મેળવ્યું.

હનૂમાન રામની પાસે પાછો આવીને તેણે સીતાની વાત જણાવી. ધર્મશીલ રામે એ વાત સાંભળીને એકદમ ચિંતાતુર થયા. તેની આંખમાં પાણી આવ્યાં, તેણે હાથ મારીને અને ચારે બાજુએ જોઇને વિભીષણને કહ્યું, રાક્ષસરાજ! જાનકીને જલદીથી લાવો. ત્યાર પછી વિભીષણે સત્વર અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને સ્વીયા પુરસ્ત્રીથી પહેલાં સીતાને સત્વર ખબર કહાવ્યા. પછી તેણે પોતે મળીને માથા ઉપર હાથ જોડીને સવિનયથી કહ્યું, દેવિ! તમેં ઉત્કૃષ્ટ અલંકારથી સજ્જિત થઇ યાનમાં બેસો, તમારૂં મંગળ થાઓ; રામ પોતે તમને જોવાની ઇચ્છા રાખે છે.

તે વેળાએ પતિવ્રતા સીતા સ્નાન કર્યા પછી મહામૂલ્યવાન વસ્ત્ર તથા અલંકાર પહેરીને પાલખીમાં બેઠી. વિભીષણ સ્ત્રીઓ ઉપાડનારીથી એને ઘણા રક્ષકોની જોડે રામની પાસે લાવ્યો. તે વેળાએ ધર્મજ્ઞ રાક્ષસરાજ ઝડપથી ત્યાંના બધા માણસોને સ્થાનાન્તર કરવાનો હુકમ આપ્યો. પરંતુ રામે કહ્યું, વિભીષણ! ગૃહ, વસ્ત્ર અને કિલ્લામાં સ્ત્રીઓને ઢાંકવા નહિ જોઇએ. એ રાજાડંબર માત્ર છે, ચરિત્રજ સ્ત્રીઓનું ઢાંકણ છે. એટલા માટે તે પાલખી છોડીને ચાલતી આવે. આ બધા વાંદરાં મારી પાસે તેને જુએ. વિભીષણ, રામનું આવું બોલવું સાંભળીને તેની પાસે સીતાને વિનીત ભાવથી લાવ્યો. જાનકી રામની પાસે આવી અને તેણે વિસ્મય, હર્ષ અને સ્નેહથી ભર્ત્તાનું પ્રશાંત મુખ જોયું. બહુ દિવસના અદષ્ટ પ્રિયતમા તે પૂર્ણચંદ્ર–સુંદર મુખ જોઇને તેની મનની ક્લાંતિ દૂર થઇ, અને હર્ષથી તેની મુખકાંતિ પણ નિર્મળ ચંદ્રવત્ જણાવવા લાગ્યું.

ત્યાર પછી રામે વિનયાવતન જનકીને જોઇને કહ્યું, ભદ્રે! હું સંગ્રામમાં શત્રુના ઉપર જય મેળવીને તમને લાવ્યોછું. પુરૂષાર્થમાં જેટલું કરવું જોઇએ તેટલું મેં કર્યું છે. આજ મહાવીર હનૂમાનનું સમદ્ર ઉલ્લંઘનનું સાર્થક થયું,

આજે સુગ્રીવની ઉત્તમ સલાહ ફળવાન્ થઇ વળી જેણે ભાઇને ત્યાગીને પોતે મારો આશ્રમ લીધો છે, આજે તેનો પરિશ્રમ સફળ થયો.

રામના આવા વચન સાંભળીને જાનકીના નેત્ર વિસ્ફારિત તથા અશ્રુ જળથી વ્યાપ્ત થયા. તે વેળાએ એ નીલકુચિંતકેશા કમળ લોચનાને સામે જોઇને લોકાપવાદના ભયથી રામનું હૃદય ચીરાઈ ગયું હતું. તે કહેવા લાગ્યા, અવમાનનો બદલો લેવા જતાં મનુષ્યનું જે કર્તવ્ય છે તે મેં કર્યું છે. મેં રાવણના ભયથી જીવલોકનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. હમણાં હું પોતે સત્કુળની ઓળખાણ આપીને કેવી રીતે તમને ફરી ગ્રહણ કરવા. તમે જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં જાઓ.

જાનકી રામના આવાં રૂવાટાં ઉભાં થાય એવાં વચનો સાંભળીને હાથીના શૂંઢની મારેલી વેલની પેઠે ઘણી વ્યથિત થઇ. રામના આ વચનો તેના હૃદયમાં તીરના જેવા ખુંચવા લાગ્યાં તે રોવા લાગી. પછી લુગડાંના છેડાવતે મોં લોહીને મૃદુ તથા ગદ્દગદ્દ વચનથી રામને કહેવા લાગી, જો તમે મને ત્યાગવાના જ હતા તો મને શોધવા માટે જ્યારે લંકામાં હનુમાનને મોકલ્યો હતો, ત્યારે શા માટે ત્યાગવાની વાત સંભળાવી નહિ ? મેં આ વાત સાંભળી હોત તો તે વાંદરાની સામે તરત પ્રાણ ત્યાગત. આમ થાત તો તમે પોતાને જીવ સંકટમાં નાખીને નકામુ કષ્ટ ભોગવત નહિ, અને તમારા બંધુઓને પણ નકામુ કલેશ પડત નહિ. રાજન ! તમે ક્રોધને વશીભૂત થઈ સાધારણ સ્ત્રીજાતિ તરીકે મને સમજો છો. પરંતુ મારૂં "જાનકી" નામ કેવળ જનકના સંબંધમાંજ નથી, પૃથ્વીજ મારી જનની છે. હમણાં તમે વિચાર કરવાને સમર્થ થઇને પણ મારૂં ચરિત્ર સમજ્યા નહિ, નાનપણમાં જે મતલબથી મારી જોડે લગ્ન કર્યાં છે તે પણ કબૂલ કર્યાં નહિ, અને તમારી ઉપર મારી પ્રીતિ તથા ભક્તિનો પણ વિચાર કર્યો નહિ.

આવું કહીને જાનકી રોતી રોતી ગળગળા અવાજથી દુઃખિત તથા ચિંતાતુર લક્ષ્મણને કહેવા લાગી, લક્ષ્મણ ! તમે મારે માટે ચિતા તૈયાર કરો, હમણાં તેજ મારૂં ઔષધ. ખોટો અપવાદ લગીને હું હવે જીવવા

અહાતી નથી. ભર્ત્તા મારા ગુણમાં અપ્રીતિવાન્ છે, તેમણે સર્વની સામે મારો ત્યાગ કર્યો છે, હમણાં હું અગ્નિમાં પ્રવેશીને દેહ પાત કરીશ.

પછી લક્ષ્મણે ચિતા તૈયાર કરી. તે વેળાએ બંધુઓમાં રામ નીચું માથું ઘાલીને બેઠાછે. સીતાએ તેમને પ્રદક્ષિણા કરી જ્વલંત ચિતાની પાસે ગઈ અને દેવતાઓને અભિવાદન કરી, હાથ જોડીને અગ્નિની સામે કહ્યું, જો રામના ઉપર મારૂં મન અચળ રહે તો આ લોકસાક્ષી અગ્નિ સર્વ પ્રકારે મારી રક્ષા કરે, રામ સાધ્વી સીતાને અસતી સમજે છે! જો હું સતી હોઉં, તો આ લોકસાક્ષી અગ્નિ સર્વ પ્રકારે મારી રક્ષા કરે.

આમ બોલીને જાનકીએ ચિતાને પ્રદક્ષિણા કરીને નિર્ભકથી બળતી આગમાં પ્રવેશ કર્યો. આ બાળા વૃદ્ધ બંધાએ વ્યાકુળ થઇને જોયું, જાનકી બળતી ચિતાનલમાં પ્રવેશ કરેછે. પેલું તપ્ત કાંચનવર્ણા, તપ્તકાંચન ભૂષણાએ સર્વ સામે જ્વલંત અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. મહર્ષિ, દેવતા અને ગંધર્વોએ જોયું, પેલી વિશાળલોચન યજ્ઞમાં પૂર્ણાહુતિની પેઠે અગ્નિમાં પ્રવેશી!

ત્યાર પછી મૂર્તિમાન અગ્નિ જાનકીને ખોળે લઇને ચિતા ત્યાગીને ઉઠયો! જાનકી તરૂણ સૂર્યપ્રભા અને સ્વર્ણાલંકારથી શોભિતા છે, તેનું પહેરવાનું વસ્ત્ર રક્તાંબર છે અને વાળ કાળા અને કોકડાદાર છે, બળતી ચિતાનલની ગરમીથી તેની માળા તથા અલંકાર ઝાંખા થયા નહોતા સર્વસાક્ષી અગ્નિ એ સર્વાંગ સુંદરીને રામના હાથમાં સોંપીને કહેવા લાગ્યો, રામ! આ તમારી જાનકી છે, એ નિષ્પાપી છે. એ સચ્ચરિત્રાએ વાક્ય મનબુદ્ધિ અને આંખથી પણ ચરિત્રને દૂષિત કર્યું નથી. જ્યારથી બળનું અભિમાન રાખનાર રાવણે એને લાવી હતી, ત્યાં સુધી એ તમારા વિરહથી દીનમનથી નિર્જનમાં કાલ ગાળતી હતી એ અંતઃપુરમાં કેદી તથા રક્ષીત હતી. એ આટલા દિવસ સુધી પરાધીન હતી, પરંતુ તમારામાં એનું ચિત્ત હતું, તમે જ એનું એકમાત્ર ગતિ હતી. કદરૂપી, જાડી બુદ્ધિની રાક્ષસણે એને નાના પ્રકારની લાલચો દેખાડી હતી અને તેના ઉપર સર્વદા તર્જ્જની ગર્જ્જન

કરતા હતા, પરંતુ તેનું મન તમારામાંજ અચલ હતું અને એણે રાવણને કદી પણ મનમાં લાવ્યો સુદ્ધા નથી. એનો આન્તરિક ભાવ વિશુદ્ધ છે, એ નિષ્પાપી છે. હવે તમે એને ગ્રહણ કરો. હું તમને આજ્ઞા આપુંછું, તમે કંઇ પણ સંદેહ લાવશો ના.

તે વેળાએ ધર્મશીલ રામ ભગવાન અગ્નિના આ વચનો સાંભળીને ઘણા ખુશ થયા, અને હર્ષવ્યાકુલ લોચનથી બોલ્યા, દેવ! હમણાં મેં જાણ્યું કે જાનકીનું હૃદય મારી તરફ લાગેલું હતું, દોષ એને સ્પર્શ .પણ કરી શક્યું નથી. એ પોતાના પાતિવ્રત્ય તેજથી રક્ષીત હતી, જેમ સમુદ્રને માટે કિનારો છે, તેમ રાવણને માટે એ અંલઘ્ય હતી, એ પ્રદીપ્ત અગ્નિ શિખાનાં જેવી સર્વ પ્રકારે તેના અસ્પૃશ્ય હતી. જેમ પ્રભા સૂર્યથી અવિચ્છિન્ન છે, તેથી એ પણ મારાથી વિભિન્ન નથી. ત્રિલોકમાં એ પવિત્ર છે. જેમ કીર્તિ મનસ્વીના અત્યજ્ય છે તેમ એ પણ મારી અપરિત્યજ્ય છે. આમ કહીને મહાબળ વિજયી રામ જાનકીને ગ્રહણ કરીને સુખી થયા.

ત્યાર પછી ઈન્દ્રલોકમાં ગયલા રાજા દશરથ સ્વર્ગીય વિમાનથી રામ યથા લક્ષ્મણને જોવા આવ્યા. રામ અને લક્ષ્મણે વિમાનમાંના પિતાને પ્રણામ કર્યા. તેમણે જોયું, તે વિમલાંબરધારી, અને પોતાની દેહશ્રીથી પ્રકાશમય છે! રાજા દશરથ પણ પ્રાણાધિક પુત્ર રામને જોઈ ઘણાજ આનંદિત થયા, અને તેને ખોળે લઇ ગાઢ આલિંગન દઇને કહેવા લાગ્યા, વત્સ! આજે લક્ષ્મણની જોડે તમને ખેદ ખુશલ જોઇને અને તમને આલિંગન કરીને નીહારનિર્મુક્ત સૂર્યની પેઠે હું દુઃખયુક્ત થયો. વત્સ! કૌશલ્યાની મનની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ, તે ખુશીથા તમને અરણ્ય વાસથી ઘેર પાછા આવતા જોશે. પુરવાસિયોનું પરમ ભાગ્ય છે કે તેઓ તમને રાજ્યપર અભિષિક્ત અને રાજેશ્વર જોઇ શકશે. વત્સ! હવે તમે ધર્મચારી, શુદ્ધ સ્વભાવના અનુરક્ત ભરતની જોડે મળો, હું આ જોવાની ઇચ્છા રાખુંછું. તમે મારી પ્રીતિ કામનામાં લક્ષ્મણ તથા જાનકીની જોડે મુકરર વનવાસ કાલ

ગાલ્યો. તમારી પ્રતિજ્ઞા સચવાઇ, અને તમે રાવણને વધ કરીને દેવાને સં-તુષ્ટ કર્યા. હમણાં આ દુષ્કર કાર્ય બજાવવામાં યશસ્વી થયા છો, હવે રાજા થઇ ભાઇઓની જોડે દીર્ઘજીવી થાઓ.

તે વેળાએ રામે હાથ જોડીને કહ્યું, પિતઃ! આપ કૈકેયી તથા ભર-તના ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. "મેં તમને પુત્રની જોડે ત્યાગી છે" આવું કહીને આપે કૈકેયીને ઘણો ઠપકો આપ્યો હતો, હમણા તેને ક્ષમા કરો. રાજા દશરથ રામના વાક્યમાં સંમત થયા અને લક્ષ્મણને આલિંગન દઇને કહેવા લાગ્યા, બેટા! રામ પ્રસન્ન રહેવાથી તારો ધર્મલાભ થશે, પાર્થિવ યશ તથા સ્વર્ગ મળશે, અને તું મહિમાન્વિત થઇ પડશે. હમણાં તેની સેવા કર, તારૂં ભલુ થાઓ. બેટા! જાનકીની જોડે એની સેવા ચાકરી કરીને તેને ધર્મ તથા યશલાભ થયો છે.

પછી દશરથે હાથ જોડીને પુત્રવધુ જાનકીને મૃદુ વાક્યથી કહ્યું, રામે તમારો ત્યાગ કર્યો હતો, તેને માટે તમે ગુસ્સે થતા ના. એ તમારો હિ-તાર્થી છે, હમણાં કેવળ તમારી શુદ્ધિ કરવાની મતલબથી આવું કર્યું છે. બેટા! જેવી તમે ચરિત્રની પવિત્રાની રક્ષા કરી છે, તેવી ઘણી મુસ્કેલ છે, એનાથી બીજી સ્ત્રીઓનો યશ નિમગ્ન થઇ જશે. દિવ્યશ્રીવાળા મહાનુભવ દશરથ, રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાને આમ કહીને અને તેઓને આમંત્રણ કરીને વિમાનમાં ઇન્દ્રલોકમાં ગયા.

બીજે દિવસે સવારે વિભીષણે રામને કહ્યું, કુબેરનો પુષ્પક નામનો એક કામગારમી ઉજ્વલ રથ હતો. બળવાન રાવણે તેને હરાવીને તે રથ અધિકાર કર્યો છે. હમણાં તે તો તમારૂંજ થયું છે. તમે એ રથથી નિર્વિઘ્નથી અયોધ્યામાં જઇ શકશો આમ કહીને રાક્ષસરાજ વિભીષણે જલદીથી રથ મંગાવ્યો, એ સોનાથી શણુગારેલા, વૈદુર્યમણિ વેદિવાળો, ઘણી ઉત્તમ દાવપેજની કારીગરીવાળો, પીલા ધ્વજ પતાકાથી શોભિત, કિંકિની જાળ ખંડિત અને મણિમુક્તામય બારીઓથી રમણીય છે। રાક્ષસરાજ વિ-

ભીષણે રથ મંગાવીને રામને કહ્યું, રાજન્! આ રથ આવ્યો છે તે વેળાએ રામ અને લક્ષ્મણે એ દિવ્ય રથ જોઇને ઘણા આશ્ચર્ય પામ્યા.

બધા સવિશેષ સત્કૃત થયા, રામ લજ્જાનમ્રમુખી સીતાને ખોળે લઇને ધનુર્ધારી લક્ષ્મણની સાથે પેલા ઉત્તમ વિધાનપર ચઢ્યા, અને બધા વાનર, મહાવીર સુગ્રીવ અને વિભીષણને સન્માન પૂર્વક કહેવા લાગ્યા, મિત્રને જે કરવું જોઇએ તે તમે કર્યું છે. હવે હું તમારી બધાની જવાની રજા લઉછું, તમે પોતપોતાને મુકામે જાઓ. સુગ્રીવ! હમણાં બધું લશ્કર લઇને કિષ્કિંધામાં જાઓ. વિભીષણ! મેં તમને આ લંકાનું રાજ્ય અર્પણ કર્યું છે, તમે ખુશીમાં રહો. હમણાં હું પિતાની રાજધાની અયોધ્યામાં જાઉછું, એ માટે તમને આમંત્રણ તથા તમારી રજા લઉછું.

રામે આવું કહ્યું, સુગ્રીવાદિ વાનરો અને વિભીષણે હાથ જોડીને કહ્યું, રાજન્! અમે અયોધ્યામાં આવીશું, તમે અમને સાથે લઈ જાઓ. અમે અયોધ્યામાં હૃષ્ટ ચિત્તે વન તથા ઉપવનમાં ફરીશું પછી તમારો રાજ્યાભિષેક જોઇ, દેવી કૌશલ્યાને અભિવાદન કરી પોતપોતાને મુકામે પાછા ફરીશું. ધર્મશીલ રામે તેઓનાં આવાં વચન સાંભળીને કહ્યું, હું તમારા જેવા બંધુઓની જોડે રાજધાનીમાં જઇને જે આનંદ લાભ કરીશ તે તો મારે માટે પ્રિયથી પણ પ્રિયતર લાભ છે. એટલા માટે તમે ત્વરાથી રથમાં ચઢો. ત્યાર પછી બધા ખુશ થઇને વિમાનપર ચઢ્યા. વિમાન રામની આજ્ઞાથી આકાશ માર્ગે ચઢ્યું. રામ એ હંસવાળા વિમાનમાં હૃષ્ટ મનથી કુબેરના જેવા શોભવા લાગ્યા. વાનર, રીંછ અને મહાબળ રાક્ષસો એમાં સુખથી બેઠાં.

ત્યાર પછી રામના ચઉદ વર્ષ પૂરા થયા, પાંચમને દિવસે ભરદ્વાજના આશ્રમમાં આવીને તેમને અભિવાદન કરીને તેમને પૂછ્યું, ભગવાન્! અયોધ્યા નગરીમાં કોઇને પણ અન્નનું કષ્ટ તો થયું નથી ને? બધા કુશળમાં તો છે ને? ભરત પ્રજાપાલન કરેછે ને? મારી માતાઓ જીવતી છે કે? ભરદ્વાજે હસ્તે ચહેરે કહ્યું, રામ! તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે જટાધારી ભરત તમારી પાવડીને સામે રાખી પોતાના ઘરનું તથા શહેરનું કુશલ કરીને તમારી રાહ જુએ છે. જ્યારે તમે રાજ્યચ્યુત થઇને ચીરવસનથી જાનકી

અને લક્ષ્મણની જોડે વનમાં ગયા, જ્યારે તમે સર્વભોગ અને સર્વસ્વ ત્યાગીને સ્વર્ગભ્રષ્ટ દેવતાની પેઠે પિતાના હુકમથી ધર્મ કામનામાં ચાલતા વનમાં ગયા, ત્યારે તમને જોઇને મને બહુ દુઃખ ઉપજ્યું હતું. પરંતુ હમણાં તમને નિઃશત્રુ સુસમૃદ્ધ તથા સબાંધવવાળો જોઇને હું ખરેખર સુખી થયો છું. હમણાં મારા શિષ્યો અહિંયાંથી અયોધ્યામાં તમારા સમાચાર લઇ જશે. હું પણ તમને વરદાન આપુંછું કે તમે અર્ધ્ય ગ્રહણ કરો, કાલે અયોધ્યામાં જજો.

તે વેળાએ રામે મહર્ષિ ભરદ્વાજનાં વાક્યને માથે ચઢાવ્યાં. પછી રામે હનૂમાનને કહ્યું, વીર! તમે અહિંયાંથી ત્વરાથી અયોધ્યામાં જાઓ, રસ્તામાં વનવાસી નિષાદપતિ ગુહકને મારા વચનથી મારા કુશળ પૂછજો. તે મારા જેવો અને સખા છે. તે મને ગતક્લેશ; અરોગ તથા કુશળ સાંભળ્યાથી ખુશી થશે, અને તમને ભરતની વાર્તા જણાવીને અયોધ્યાનો માર્ગ બતાવશે. પછી તમે અયોધ્યામાં જઇ ભરતને જાનકી, લક્ષ્મણ અને મારા કુશળ સમાચાર કહેજો, હું પૂર્ણ કામ થયો છું. હનૂમાનને આવો હુકમ મળતાંજ મનુષ્ય મૂર્તિ ધારણ કરીને તરત અયોધ્યાની તરફ જવા નીકળ્યો અને તેણે રામનો હુકમ પાળ્યો.

ભરત, હનૂમાનના મોંએ આ વાત સાંભળીને બીજે દિવસે સવારે ભરદ્વાજના આશ્રમ તરફ નીકળ્યો. ઘણાક ઘોડેસવાર તથા પગે ચાલતું લસ્કર સાથે નીકળ્યુ. પછી રાજા દશરથની પત્નીઓ દેવી કૌશલ્યા તથા સુમિત્રાને પહેલા લઇને રથમાં બેસાડીને જવા કહ્યું. ભરત બ્રાહ્મણ, વણિક અને મંત્રીઓની જોડે નીકળ્યો. ઘોડાંનાં પગલાંના અવાજ, હાથીના બૃંહણ, રથના ઘર્ઘર અવાજ અને શંખ દુન્દુભિના નાદથી પૃથ્વી વિચલિત થઇ પડી.

રસ્તામાં રામનું વિમાન જણાયું તે વેળાએ વૃદ્ધથી લઇને બાળકો બધાના મોંપર કેવળ "પેલા રામ પેલા રામ" આ શબ્દ સંભળાતો હતો. તેઓના હર્ષધ્વનિ આકાશમાં ભેદીને નીકળતો હતો. બધા યાન વાહનપરથી નીચે ઉતરીને જેમ આકાશમાં ચંદ્રને જુએ છે, તેમ વિમાનમાંના રામને જોવા લાગ્યા. ભરત હાથજોડીને તેની તરપ આંખ ફેંકવા લાગ્યો.

ત્યાર પછી રામની આજ્ઞાથી પેલું હંસ શોભિત વેગવાન વિમાન જ-

મીન ઉપર ઉતર્યું. રામે તેમાં ભરતને ઉપાડયો. ભરત આનંદિત થઈને ફરી તેને નમ્યો. રામે તેને ખોળે લઈને આનંદિત ચિત્તથી આલિંગન કર્યું, પછી ભરત નમેલા લક્ષ્મણની જોડે વાતચીત કરીને પ્રીતિ અને જાનકીને અભિવાદન કર્યા. એ વખતે શત્રુઘ્ને રામ અને લક્ષ્મણને અભિવાદન કરીને વિનીત ભાવથી જાનકીની પાદવંદના કરી. ત્યાર પછી રામ અને દુર્બલવા ફીકી થયલી જાનકી કૌશલ્યાની પાસે જઇને તેને હર્ષવર્દ્ધન તથા પાદવંદન કર્યા, પછી રામ સુમિત્રા, કૈકેયી અને બીજી માતાઓને અભિવાદન કરી પુરોહિતની પાસે ગયો, નગરના રહેવા સીઓએ હાથ જોડીને તેને માન આપ્યું. એટલામાં ધર્મશીલ ભરત પોતે પેલી બે પાવડી લઈને રામના પગમાં પહેરાવી, અને હાથ જોડીને તેને કહ્યું, આર્ય! આપે જે રાજ્ય પ્રતિનિધિરૂપે મારા હાથમાં સોંપ્યું હતું તે મેં આપને પાછું આપ્યું.

બધા અયોધ્યામાં આવ્યા પછી વશિષ્ઠ વગેરે બીજા બ્રાહ્મણોની જોડે યત્નવાન્ થઇને જાનકી તથા રામને રત્નપીઠે બેસાડયા. પછી તેણે અને વિજય, જાબાલિ, કાશ્યપ, કાત્યાયન, ગૌતમ, અને વામદેવ, સુગંધી તથા સ્વચ્છ પાણીથી રામને અભિષેક કરવા લાગ્યાં, પછી તેઓના કહ્યા પ્રમાણે પહેલા ઋત્વિક, બ્રાહ્મણ, શોળકન્યા, મંત્રી, યોદ્ધા અને વેપારીઓએ આનંદિત ચિત્તથી રામને સર્વૌષધિરસથી અભિષેક કર્યો. પછી વશિષ્ઠે સોનાથી મઢેલા અને રત્નથી શોભાયમાન સભામાં રત્નપીઠપર રામને બેસાડયા. અને રત્નશોભિત અત્યુજ્જવલ મુગટ રામના માથે પહેરાવ્યો. ઋત્વિકોએ તેને સર્વાંગ વિવિધ ભૂષણથી ભૂષિત કર્યા. શત્રુઘ્ને તેને માથે શ્વેત છત્ર અને સુગ્રીવ તથા વિભીષણે તેની બેઉ પાસે બરફના જેવા ધોળા ચામર ધારણ કર્યા. વાયુ ઇન્દ્રદેવના નિયોગથી શતપદ્મની ગુથેલી અત્યુજ્વલ સ્વર્ણમાળા અને સર્વે રત્નશોભિત મણિમય મુક્તાહાર તેને આપ્યો. દેવગંધર્વો સંગીત તથા અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી. રામના અભિષેકની વખતે ભૂમિ પાકવાળી, વૃક્ષ ફળવાન્ અને પુષ્પ સુગંધીવાળા થયા.

પછી રામે જાનકીને મણિમંડિત જ્યોત્સનાધવલ મુક્તાહાર, નિર્મળ વસ્ત્ર તથા ઉત્કૃષ્ટ અલંકાર આપ્યા: જાનકીએ ગળામાંથી તે હાર કાઢીને

પૂર્વોપકાર સ્મરણ કરીને હનૂમાનને આપવામાં અભિલાષી થયાથી તે રામની તરફ વારંવાર દૃષ્ટિપાત કરવા લાગી. તે જોયાથી રામ તેનો અભિપ્રાય સમજીને બોલ્યા, જાનકી તમે જેના ઉપર સંતુષ્ટ છો, તેને આ હાર આપો. તે વેળાએ જાનકીએ જેમાં તેજ, ધૈર્ય, યશ, સરળતા, સામર્થ્ય, વિનય, નીતિ, પુરૂષત્વ, વિક્રમ અને બુદ્ધ છે, તે હનૂમાનને એ હાર આપ્યો. જેમ પર્વત સફેદ વાદળાંથી શોભિત થાય છે, તેમ હનૂમાન આ હારથી શોભિત થયો. પછી બીજાં વાંદરાંને તેમની મર્યાદા પ્રમાણે વસ્ત્રાલંકારથી માન આપવામાં આવ્યું. સુગ્રીવ, વિભીષણ, હનૂમાન, જાંબુવાન વગેરે સર્વથી મોટા વીરોને રામે ઘણા ધન રત્ન અને નાના પ્રકારની ભોગવસ્તુથી પરિતૃપ્ત કર્યા. આવી રીતે બધા દાન માનથી પરિતુષ્ટ થઇને મહારાજ રામની પાસેથી રજા લઇને પોતપોતાને મુકામે જવા નીકળ્યા. કપિરાજ સુગ્રીવ કિષ્કિંધ્યામાં જવા નીકળ્યો. ધર્મશીલ વિભીષણ પણ પોતાનું રાજ્ય મેળવીને ચાર મંત્રીઓની સાથે લંકામાં જવા નીકળ્યો.

ત્યાર પછી ઉદાર સ્વભાવના દુસ્મન વગરનાં ધર્મવત્સલ રામ આનંદિત ચિત્તથી રાજ્ય ચલાવવામાં પ્રવૃત થઇને લક્ષ્મણને કહેવા લાગ્યા, ભાઇ ! મનુ વગેરે પૂર્વ રાજાઓએ ચતુરંગ સૈન્યની જોડે જે રાજ્યમાં પ્રતિષ્ટિત હતા, તમે મારી જોડે તે રાજ્યમાં પ્રતિષ્ટિત થાઓ, અને પૂર્વે તેઓ યૌવરાજ્યનો બોઝો ઉપાડયો હતો, તમે પણ તે ભાર ઉપાડો. લક્ષ્મણ રામના આવા વિનંતિના તથા નિયોગના વાક્યમાં કોઈ રીતે યૌવરાજ્યનો ભાર લેવાને રાજી થયો નહિ. તે વેળાએ રામે ભરતને યૌવરાજ્યમાં અભિષિક્ત કર્યો. રામના રાજ્યકાળે આખું જનપદ સ્યુભય વિનાનું હતું અને કોઇને કંઇ પણ અનર્થ થતો નહોતો. તે વેળાએ બધા હૃષ્ટ તથા સર્વ ધર્મ પરાયણ હતા. રામના ઉપર સ્નેહથી કોઇ કોઇનું અનિષ્ટ કરવાના યત્ન કરતા નહોતા. લોકો ઘણા પુત્રોથી વિંટાયલા હતા. બધા નીરોગ તથા નિઃશોક હતા. વરસાદનો દેવ ઘણું પાણી વરસાવતો હતો અને વાયુ અતિમાત્ર સુખસ્પર્શ હતો. બધા પોતાના કર્મમાં સંતુષ્ટ રહીને પોતાના કામમાં મશગુલ રહેતા હતા, પ્રજા ધર્મ પરાયણ હતી અને કોઇ ખોટું બોલતા નહોતા.

ઉત્તર કાંડ.

રામ રાજ્ય અધિકાર કર્યાથી એક વખતે મુનિયો તેને અભિનંદન કરવા માટે આવ્યા. મહર્ષિ કૌશિક અને કણ્વ વગેરે પૂર્વ તરફથી, ભગવાન અગસ્ત્ય અને અત્રિ વગેરે દક્ષિણ તરફથી, ભગવાન કૌશેય વગેરે પશ્ચિમથી અને ભગવાન વશિષ્ઠ, કશ્યપ, વિશ્વામિત્ર, ગૌતમ જમદગ્નિ, ભરદ્વાજ, અને સપ્તર્ષિયો ઉત્તર તરફથી આવ્યા હતા. પ્રાતઃસૂર્યકાંતિવાન ઋષિયો રાજ સભામાં પ્રવેશીને મર્યાદાનુસારે બેઠાથી રામે તેઓના કુશળ પૂછ્યા. મહર્ષિયોએ કહ્યું રાજન્! અમે સૌભાગ્યથી જ્યારે તમને નિશત્રુ તથા કુશળ જોઇએ છીએ, ત્યારે અમારૂં કુશળ છે. અમારૂ પરમ ભાગ્ય છે કે રાવણ સવંશથી નાશ પામ્યો છે! આજે અમે જાનકીની જોડે તમને વિજયી જોઇએ છીએ. અને હિતકર લક્ષ્મણ અને માતાઓની જોડે તમને સુખી જોઇએ છીએ. એટલા માટે અમે તમને અભિનંદન કરવા આવ્યા છીએ. ઋષિયો આવી રીતે નાના પ્રકારની વાતચિત્ત કરીને વિદાય થયા.

ત્યાર પછી એક વખત મહારાજ રામ વચ્ચલા દિવાનખાનામાં બેઠાથી ઘણાક વિચક્ષણ માણસો આવીને તેની આસપાસ બેઠા અને નાના પ્રકારના પ્રસંગ કાઢીને હાસ્ય પરિહાસ કરવા લાગ્યા. એ વખતે મહારાજ રામે પૂછ્યું, ભદ્ર! આ શહેરમાં શી શી જલ્પના થાય છે? ગ્રામ તથા શહેરના રહેવાસીઓ મારા સંબંધમાં શું કહે છે? સીતાના સંબંધમાં કંઇ વાતચિત્ત થાય છે કે નહિ? બધા ભરત, લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નના વિષે શું કહે છે? અને માતા કૈકેયીના વિષે શું કહે છે? જુઓ રાજાની વાતો લઇને વન, નગર બધે હીલચાલ થતી રહે છે. ભદ્રે હાથ જોડીને કહ્યું, મહારાજ! પુરવાસીઓ આપનો કંઇ પ્રસંગ કાઢ્યાથી સર્વ પ્રકારે સારૂ કહે છે. તેઓ રાવણ વધની જયની વળી ઘણીક વાતો કહે છે. રામે કહ્યું, ભદ્ર! શહેરના રહેવાસીઓ સારી નરસી બેઉ બાબતની વાત શી રીતે કહે છે તે તમે ખરે-

ખરૂં કહો, સાંભળીને સારૂં કામ કરીશ, અને ખરાબને ત્યાગીશ. તમે નિડરતાથી વિશ્વાસુ ચિત્તથી અસંકોચથી બધું કહો.

તે વેળાએ ભદ્ર સાવચેત થઇને હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો, મહારાજ ! શહેરના રહેવાસીઓ વનમાં ઉપવનમાં અને પંથે ઘાટે સારી નરસી જે વાતો કહે છે તે કહું છું તે સાંભળો. તેઓ કહે છે કે મહારાજ રામે સમુદ્રપર સેતુબંધન કર્યું છે, આ કામ ઘણું ભારે છે, અમે કદી પણ સાંભળ્યું નથી કે પૂર્વના રાજાઓએ અને દેવદાનવો પણ એ કરી શક્યા છે. રામે દુર્જય રાવણને બળવાહનની જોડે નાશ અને રાક્ષસોની જોડે રીંછ અને વાનરોને વશીભૂત કર્યા છે. તેણે રાવણ વધની પછી સીતાનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, અને ઇર્ષાને પછવાડે રાખીને તેને ફરી ઘરમાં પણ લાવી છે. જાણતા નથી કે રામના હૃદયમાં સીતા સંભોગનું સુખ કેટલું પ્રબળ છે. રાવણ સીતાને બળપૂર્વક લઇ ગયો અને લંકામાં લઇ જઇને તેને અશોકવનમાં રાખી સીતા રાક્ષસોના વશીભૂત હતી. જાણતા નથી કે રામે શા માટે તેને ધિક્કારની આંખે જોઇ નહિ ! રાજાના જેવા આચરણ હોય છે પ્રજા પણ તેનું અનુકરણ કહે છે. હવે સ્ત્રીઓ આવો વ્યતિક્રમ થયાથી અમે પણ ખમીશું. રાજન્ ! આપના સંબંધમાં વાત ઉપડયાથી ગ્રામ નગર સર્વત્ર બધા આમ કહે છે.

તે વેળાએ રામ આ વાત સાંભળતાં જ ઘણા જ દિલગીર થયા અને મિત્રોને કહ્યું, તમે કહો, આ વાત ખરી છે કે નહિ ? તે વેળાએ બધા નીચે પડીને રામને નમીને કહેવા લાગ્યા, રાજન્ ! ભદ્રે જે કહ્યું છે એ કંઇ વગર પાયાનું બોલવું નથી, ત્યાર પછી રામે મિત્રોને રજા આપીને બુદ્ધિબળથી કાર્ય નિર્ણય કરીને સામે આવેલા દ્વારપાળને કહ્યું, તમે જલદીથી લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્નને મારી પાસે લાવો.

પછી શુક્લામ્બરધારી વિનીત કુમારો હાથ જોડીને રામની પાસે આવ્યા, તેઓએ જોયું રામનો ચહેરો રાહુગ્રસ્ત ચંદ્રના જેવો છે, સંધ્યાકાલના સૂર્યના જેવો અને શોભા વિનાના પદ્મના જેવો કરમાયલો છે, અને આંખો

આંસુથી ભરાયલી છે. તે જોયાથી તેઓએ દિલગીર થઇને સત્વર તેમને પ્રણામ કર્યા. રામે સજળનયનથી તેઓને ઉપાડીને આલિંગન કરીને બેસવાનું આપીને કહ્યું, ભાઇઓ! તમે મારા જીવન સર્વસ્વ છો, તમારાથી હું રાજ્ય પાલન કરૂં છું, એટલું જ માત્ર છે, ખરી રીતે જોતાં તમે જ રાજા છો. તમે શાસ્ત્રજ્ઞાનના અનુરૂપ કાર્ય કરો, અને તમે બુદ્ધિમાન છો. હમણાં હું જે કહું છું, તમે બધા તેનું અનુસરણ કરો. શહેરના રહેવાસીમાં સીતા સંબંધી જે વાત ચાલે છે, તે તમે સાંભળી છે? ગામ તથા નગરમાં મારો ઘણો અપવાદ ચાલે છે, તેથી હું ઘણો જ દુઃખિત થયો છું અને મારા હૃદયમાં ઘણો જ ઘા લાગ્યો છે. જુઓ, મહાત્મા ઇક્ષ્વાકુના વંશમાં મારો જન્મ થયો છે, સીતાનો પણ મહાત્મા જનકના કુળમાં જન્મ છે. મારો અંતરાત્મા જાણે છે કે જાનકી સચરિત્ર છે. પરંતુ હમણાં મને આ અપવાદ સાંભળ્યાથી મારા હૃદયમાં મોટો આઘાત લાગ્યો છે. કીર્તિને માટે મહાજનનો યત્ન છે. સીતાની તો વાત જ નહિ પણ હું અકીર્તિના ભયથી મારો પોતાનો પ્રાણ ત્યાગી શકું છું. હમણાં હું અકીર્ત્તિ જનિત શોકસાગરમાં પડયો છું. એટલા માટે ભાઇ લક્ષ્મણ! તમે કાલે સવારે સુમંત્ર ચાલિત રથમાં બેસીને સીતાને લઇ બીજા દેશમાં છોડી આવજો. ગંગાને પેલે પાર તમસાના કિનારાપર મહાત્મા વાલ્મીકિનું દિવ્ય આશ્રમ છે. ત્યાં જાનકીને કોઇ નિર્જ્જન સ્થાનમાં જલદીથી છોડીને આવજો. મારી વાત કબૂલ કરો, તમે જાનકીને માટે મને કંઇ પણ કહેશો ના. પહેલાં સીતાએ મને કહ્યું હતું, હું ગંગાતીરે આશ્રમો જોવા ઇચ્છું છું. હમણાં તેનો તે મનોરથ પૂર્ણ કરો.

ત્યાર પછી રાત્રિ પ્રભાત થયાથી લક્ષ્મણે ફીકે ચહેરે દીન મનથી સુમંત્રને કહ્યું, સુમંત્ર! રાજાનો હુકમ છે કે તમે રથમાં જલદી દોડનારા ઘોડા જોડીને તેમાં દેવી સીતાને માટે આસન તૈયાર કરીને લાવો. હું રાજાના હુકમથી તથા કહેવાપરથી સત્કર્મશીલ ઋષિયોના આશ્રમમાં સીતાને લઇને જઇશ. એટલા માટે તમે જલદીથી રથ લાવો. સુમંત્રે જેવી આજ્ઞા કહીને

દેખાવદાર રથમાં સુખશય્યા બનાવીને તથા ઘોડા જોડીને તે લાવ્યો.

તે વેળાએ લક્ષ્મણે રાજ મહેલમાં પ્રવેશ કરીને સીતાની પાસે જઇને કહ્યું, દેવિ ! મહારાજે તમારી વિનંતિ કબુલ રાખી છે. હમણાં તેમણે તમને ગંગા કિનારાપરના ઋષિયોના આશ્રમમાં લઇ જવાની મને આજ્ઞા આપી છે. મહારાજની આજ્ઞાથી હું તમને ઋષિસેવિત અરણ્યમાં જલદીથી લઇ જઇશ. સીતા જવાની તૈયારી કરીને બોલી, બેટા ! મેં આ સમય તે મહામૂલ્યવાન વસ્ત્ર તથા અલંકાર મુનિપત્નીઓને દાન કરવા માટે લીધાં છે. તે વેળાએ લક્ષ્મણે સીતાનું બોલવું કબૂલ કરીને તેની જોડે તે રથમાં બેઠો અને રામની આજ્ઞા સ્મરણ કરીને ઝડપથી જવા લાગ્યો.

તે દહાડે સીતા અને લક્ષ્મણ ગોમતી નદીના કિનારા ઉપરના આશ્રમમાં રાત્રિવાસો કરીને પ્રભાતમાં પાછા રથમાં બેસીને જવા લાગ્યા. અડધા દિવસનો માર્ગ વટાવ્યા પછી ગંગા જણાઇ. લક્ષ્મણ ગંગા જોતાંજ દુઃખિત મનથી મોટે રોવા લાગ્યો. જાનકીએ તેને દિલગીર થયલો જોઇને ઘણી આતુરતાથી પૂછ્યું, વત્સ ! તમે શા માટે મારી ચિર પ્રાર્થિત ગંગા કિનારે આવીને રૂવોછો ? હર્ષની વખતે તમે શા માટે મને વિષણ્ણ કરોછો ? તમે નિરંતર રામની પાસે રહો છે, આજે બે રાતથી તેને જોવા પામ્યા નથી તેથી શું આવા શોકાતુર થયા છો ? રામ મારા પણ જીવ કરતાં પ્રિય છે, પરંતુ હું તમારા જેવી શોકાતુર થતી નથી. હમણાં તમે આવાં અધીર થશો ના. તમે મને ગંગા પાર કરો અને તપશ્વીઓને દેખાડો. હું તેઓને વસ્ત્રાલંકાર આપીશ. પછી તેઓના આશ્રમમાં એક રાત રહીને તેઓને અભિવાદન કરીને અયોધ્યામાં જઈશું. જુઓ મારી પણ પેલી વિશાળ છાતીના કૃશોદર પદ્મપલાશ લોચનવાળા રામને જોવા માટે મન ચંચળ થયું છે. ત્યાર પછી લક્ષ્મણ આંખમાંના પાણી લોહીને ખારવાઓને બોલાવ્યા. ખારવાઓએ મછવો તૈયાર કર્યો.

ત્યાર પછી લક્ષ્મણે નિષાદોપનીત સુસજ્જિત મછવાપર પહેલાં જાન-

ઠીને ચઢાવીને પછવાડેથી પોતે ચઢયો. પછી સુમંત્રને રથની જોડે રાહ જોવાને કહીને શોકાતુર ચિત્તથી ખારવાઓને કહ્યું, તમે મછવો લઈ આઓ. ધીરે ધીરે તે બીજે કિનારે ગયો, અને તેણે સજળ નેત્રથી હાથ જોડીને સીતાને કહ્યું, દેવિ! મારૂં હૃદય ચીરાઇ જાય છે. આર્ય રામ ધીમાન હોવા છતાં જ્યારે આ કામમાં મને લગાડયો છે ત્યારે હું લોકોની પાસે જરૂર નિંદનીય થઇશ. આજે મારૂં મરણુજ ઘણુંજ સારૂં છે. તમે પ્રસન્ન થાઓ, મારો અપરાધ લેશો ના. આમ બોલીને લક્ષ્મણ હાથ જોડીને જમીન ઉપર પડયો.

તે વેળાએ જાનકીએ લક્ષ્મણને કહ્યું, વત્સ! હું કંઈ સમજી શકતી નથી, ખરી વાત શી છે તે મને સ્પષ્ટ કહે. તમે શા માટે આપ ગભરાવો છો? મહારાજ તો કુશળમાં છે ને? તેમણે શું કોઈ વિષય તમને કહેવા કહ્યું છું, તે માટે શું તમને અનુતાપ થાય છે, હું આજ્ઞા કરૂં છું કે ખરી વાત શી છે તે તમે બધી કહો.

લક્ષ્મણે લાગાટ આંસુ પાડીને દીન મનથી નીચું માથું ઘાલીને કહ્યું, દેવિ! ગામ તથા નગરમાં તમારો જે ભારે અપવાદ પસર્યો છે, મહારાજે તે સભામાં સાંભળીને સંતપ્ત મનથી મહેલમાં આવ્યા. તમે નિર્દોષી છો. એ પ્રમાણિત થયું હતું, તથાપિ મહારાજ અપકલંકના ભયથી તમને ત્યાગી છે. હમણાં રાજાની આજ્ઞાથી હું તમને આશ્રમની હદમાં છોડીને જઇશ. આ ગંગાનદીના કિનારે બ્રહ્મર્ષિયોના આ પવિત્ર અને સુંદર તપોવન છે, યશસ્વી મહર્ષિ વાલ્મીકિ મારા પિતાશ્રી દશરથના પરમ મિત્ર થાય છે, તમે તે મહાત્માની ચરણચ્છાયામાં આશ્રય લઇને રહો. તમે પાતિવ્રત્ય અવલંબીને અને રામને હૃદયમાં ધારણ કરીને એકાગ્ર મનથી કાળ ગાળો.

જનક નન્દિની સીતાએ લક્ષ્મણના મોંએથી આ ભયંકર વચનો સાંભળીને દુઃખિત મનથી મૂર્ચ્છિત થઇ પડી. તે થોડી પળ પછી શુદ્ધી મેળવીને જળધારાકુલ લોચનથી દીનવદનથી કહેવા લાગી, લક્ષ્મણ! વિધાતાએ મારૂં

આ દેહ નિશ્ચય દુઃખ ભોગવવાને માટે ઉત્પન્ન કર્યું છે. હું કેવળ દુઃખનું જ મોં જાઉં છું. મેં આગલે જન્મે એવા શા પાપ કર્યા હશે કે હું શુદ્ધ ચારિણી પતિ પરાયણ હોવા છતાં પણ મહારાજે મારો ત્યાગ કર્યો ? પૂર્વે મેં પતિની પાસે રહીનેજ વનવાસના બધા કષ્ટ સહન કર્યા હતા, હમણાં હું એકલી શી રીતે આ આશ્રમમાં રહીશ ? દુઃખની વાતો કહું ? મુનિયો જ્યારે મને પૂછશે કે મહાત્મા રામે શા માટે તમને ત્યાગી છે, તમે આવું અસત કામ અથવા શું કર્યું હતું, ત્યારે હું તેઓને શું કહીશ ? લક્ષ્મણ હું આજે ગંગાનાં પાણીમાં પ્રાણ ત્યાગત જો મારા ગર્ભમાં રામના રાજવંશધર છોકરો મરી જાત નહિ, હમણાં જેવી તેમની આજ્ઞા હોય તેમ તમે કરો. આ દુઃખિનીને છોડીને જાઓ, રાજાનો હુકમ બજાવો. વત્સ ! તમે મારી તરફથી સાસુઓના ચરણમાં પ્રણામ કરીને બધાને કુશળ પૂછજો. પછી પેલાં ધર્મનિષ્ઠ મહારાજને કુશળ પૂછીને અભિવાદન કરીને કહેજો કે હું શુદ્ધ ચારિણીછું, તમારી તરફ ઘણીજ ભક્તિવાન્ છું. અને તમારી હમેશાં હિતકારી છું, તે તમે ખરેખર જાણોછો. કેવળ લોકનિંદાના ભયથી તમે મને ત્યાગી છે તે પણ હું જાણુંછું. મહારાજ ! મારો પ્રાણ જો જાય તો તેને માટે હું કંઇ પણ અનુતાપ કરતી નથી. પરંતુ પ્રજાની પાસે તમારો જે અપયશ ગવાયો છે, જેનાથી તે ધોવાય તે તમે કરો. સ્ત્રીઓનો પતિજ પરમ દેવતા છે, પતિજ મિત્ર છે, અને પતિજ ગુરૂછે. એટલા માટે તુચ્છ પ્રાણ આપ્યાથી જો પતિનું મંગળ થાય તો સ્ત્રીઓનું તેજ કર્તવ્ય છે. લક્ષ્મણ આ વાત તમે મહારાજને આમ કહેશો.

તે વેળાએ લક્ષ્મણે દીન મનથી સીતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યો તેને બોલવાની શક્તિ રહી નહિ. તે મોટેથી રોઇને તેને પ્રદક્ષિણા કરી. ત્યાર પછી લક્ષ્મણે જાનકીને પ્રણામ કર્યા અને ફરી હોડીમાં ચઢીને ખારવાઓને જવાનું કહ્યું. પછી થોડી વારમાં ગંગાના બીજે કિનારે જઇને શોક દુઃખથી વિમોહિત થઇને રથપર બેઠો. પેલી બાજુએ સીતા અનાથના જેવી પૂર્વ પારે

ધૂળમાં રોળાય છે, લક્ષ્મણ વારંવાર પાછું વાળીને જોતો જવા લાગ્યો, જાનકી પણ વારંવાર લક્ષ્મણને જોવા લાગી. જ્યાં સુધી રથ જણાવવા લાગ્યો ત્યાં સુધી જોયું. પછી ઉદ્વેગ તથા શોકે તેને વિમોહિત કરી. એ પતિવ્રતા કોઈ આશ્રય નહિ જોઈ શકયાથી એ વનમાં દુઃખથી મોટેથી રોવા લાગી.

ત્યાર પછી ઋષિ કુમારો જંગલમાં સીતાને રોતી જોઇને મહાત્મા વાલ્મીકિની પાસે દોડયા, અને તેમના ચરણમાં પ્રણામ કરીને તેઓએ કહ્યું, ભગવન્! કોઇ એક સ્ત્રી શોક મોહથી ગભરાઇને ઘણી મોટેથી રૂવેછે. અમે તેને કદી જોઇ નથી. સાક્ષાત્ લક્ષ્મીના જેવી રૂપવાન છે. તે કિયા મહાત્માની પત્ની હશે. ચાલો આપ જઇને જુઓ. તે જાણે આકાશમાંથી પડેલી કોઇ દેવી હોયને અમે જોઇ આવ્યા છીએ, તે નદીના કિનારે શોક દુઃખથી વ્યાકુળ થઇને રૂવે છે.

તે વેળાએ ધર્મજ્ઞ મહર્ષિ વાલ્મીકિએ તપોબળ લબ્ધ દિવ્ય ચક્ષુઃપ્રભાવથી સર્વ સમજ્યા, અને બુદ્ધિબળથી કાર્યનિર્ણય કરી જાનકીને પાસે ઝડપથી ચાલ્યા. ત્યાર પછી તે ગંગાના કિનારા જઈ પહોંચ્યા અને તેમણે જોયું, રામની પ્રિયપત્ની જાનકી અનાથના જેવી આર્ત્તસ્વરથી રૂવે છે. તે જોઇને વાલ્મીકિએ મધુર વાકયથી તેને આનંદિત કરીને કહ્યું, વત્સ! તમે રાજા દશરથની પુત્રવધૂ છો, રામની પ્રિય મહિષી છો, તથા રાજર્ષિ જનકની કન્યા છો, મેં તે જાણ્યું છે. તમે શુદ્ધ સ્વભાવના છો, તે પણ મેં જાણ્યું છે. હમણાં તમે આશાવાન થાઓ. હવે મારી પાસે તમારે રહેવું પડશે, મારા આ આશ્રમની થોડે છેટે તાપસીઓ તપ કરેછે. તેઓ નિત્ય કન્યા સ્નેહથી તમારૂં પાલન કરશે. હમણાં તમે નિશ્ચિંત થઇને તમે તમારા ઘરની પેઠે મારા આ આશ્રમમાં રહો, કંઇ પણ ખેદ કરશો ના. જાનકીએ મહર્ષિ વાલ્મીકિના આ દીલાસાના વાકય સાંભળીને તેને પ્રણામ કરીને કહ્યું, તપોધન! હું આપનાજ આશ્રયમાં રહીશ.

ત્યાર પછી વાલ્મીકિ આશ્રમ તરફ ચાલ્યા, જાનકી પણ હાથ જોડીને

તેની પછવાડે જવા લાગી. મુનિ પત્નીઓએ જાનકીની જોડે મહર્ષિને આવતા જોઇને આગળ ચાલી આવીને પૂછ્યું, તપોધન! કહો, આપની જોડે આ કોણ આવે છે? વાલ્મીકિએ કહ્યું, તાપસીઓ! એ ધીમાન રામની મહિષી છે, રાજા દશરથની પુત્રવધૂ અને રાજર્ષિ જનકની કન્યા સીતા છે. એ નિષ્પાપ છે પરંતુ રામે એનો ત્યાગ કર્યો છે. હમણાં એ મારી પ્રતિપાલ્ય છે. તમે એને વિશેષ સ્નેહથી સર્વદા જોજો. આમ કહીને વાલ્મીકિ મુનિએ પત્નીઓના હાથમાં વારંવાર જાનકીને સોંપીને શિષ્યોની જોડે પોતાના આશ્રમમાં પાછો પ્રવેશ કર્યો.

જાનકી આશ્રમમાં રહેવા લાગી, અને યથા સમયે કુશ લવ બે પુત્ર પ્રસવીને તેઓનું લાલન પાલન કરવા લાગી. કેટલાક વર્ષ આવી રીતે ગુજર્યાં ત્યાર પછી રામે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. અશ્વ છોડવામાં આવ્યો. લક્ષ્મણ ઋત્વિકોની જોડે એની રક્ષા કરવામાં મુકરર થયો. રામે ઘોડો છોડીને સસૈન્યથી તે નૈમિષ અરણ્યમાં ગયો, અને અદ્દભૂત યજ્ઞસ્થાન જોયાથી ઘણો હૃષ્ટ થયો. એ વખતે દેશોદેશથી રાજાઓ આવીને તેને નાના પ્રકારની ભેટ આપવા લાગ્યા. યજ્ઞાનુષ્ઠાન કાલે કોઇને પણ ગરીબ દીન તથા મલિન જોવામાં આવ્યા નહિ. બધા હૃષ્ટ પુષ્ટ જણાયા. જે સોનાને ચહાનાર હતા તેને સોનું મળ્યું, જે ધન માગનાર હતા હતા, તેને ધન મળ્યું, જે રત્નનો યાચક હતો તેણે રત્ન મેળવ્યું. એ યજ્ઞક્ષેત્ર નિરંતર દીપમાન ધન રત્ન અને વસ્ત્રના પહાડના જેવા ઢગલા ચારે બાજુએ જણાવવા લાગ્યા.

એ અશ્વમેધ યજ્ઞમાં મહર્ષિ વાલ્મીકિ શિષ્યોની સાથે આવ્યા. તેમણે આ આશ્ચર્ય યજ્ઞ જોઈને જ્યાં ઋષિયો રહેતા હતા ત્યાં એક ઝુંપડીમાં આશ્રય કરીને રહેવા લાગ્યા. તે અવસરે તેણે પોતાના શિષ્ય કુશ લવને બોલાવીને કહ્યું, તમે જઇને પવિત્ર ઋષિક્ષેત્ર, વિપ્રાલય, રાજમાર્ગ, અભ્યાગત રાજાઓના ઘર, રાજદ્વાર, યજ્ઞસ્થાન અને વિશેષ કરીને યજ્ઞદીક્ષિત ઋષિયોની પાસે ઘણા ઉત્સાહથી આખું રામાયણ કાવ્ય ગાવો. આ

ઝુંપડીમાં આ બધા પહાડી સુસ્વાદુ ફળ મૂળ છે તે તમે ખાઇને સર્વત્ર ગાતા ફરો. જો રાજા રામ ગીત સાંભળવા માટે બેઠેલા ઋષિયોમાં તમને બોલાવે તો તમે ત્યાં જઇને રામાયણ ગાજો, મેં પહેલા જેમ કહ્યું છે તે પ્રમાણે તમે દરરોજ શ્લોકવાળા વિંશતિ સર્ગ માત્ર ગાજો. ધનતૃષ્ણામાં કંઇ પણ લુબ્ધ થશો ના, જેઓના આશ્રમમાં રહીએ છીએ અને ફળ મૂળ ખાઇએ છીએ, ધનથી તેઓનું શું થશે? જો રામ તમને પૂછે, તમે કોના પુત્ર છો, તો તમે કહેજો કે અમે વાલ્મીકિના શિષ્ય છીએ. આ તમારા સુમધુર વીણા, વીણા દંડમાં આ બધા ષડ્જાદિ સ્વરોદ્ ભાવક સ્થાનૂ છે, તમે મૂર્ચ્છનાની સાથે અક્લેશે ગાજો. જુઓ ધર્માનુસારે બધાનો પિતા છે, તમે તેમને અવજ્ઞા નહિ કરતાં આદિકાંડથી ગાવાનો આરંભ કરજો. તમે કાલે પ્રભાતથી હૃષ્ટ મનથી તંત્રીલય યોગથી ગાવાનો આરંભ કરજો. ઉદાર હૃદયના મહર્ષિ વાલ્મીકિયે બે શિષ્યોને આવો હુકમ આપીને મૌનાવલંબ કર્યું. કુશ લવ પણ તેમની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને રાત ગાળવા લાગ્યા.

પ્રભાત થયું. કુશલવ કૃતસ્નાન કરીને હોમ પૂરો કર્યા પછી મહર્ષિ વાલ્મીકિએ કહેલા સ્થાનમાં જઇને ગાવાનો આરંભ કર્યો. રામ બે બાળકના મુખથી આ અપૂર્વ પૂર્વ ચરિત ગાયનમાં સાંભળીને ઘણાજ આશ્ચર્ય પામ્યા. આ બે મુનિ બાળકે બધાને આનંદિત કરીને ગાવાનો આરંભ કર્યો. ગીત અલૌકિક અને મધુર હતું. સાંભળીને સાંભળનારાઓની શ્રવણેચ્છા ધીરે ધીરે વધવા લાગી. મુનિ અને રાજાઓ ઘણાજ ખુશ થઇને બે બે ગાનારને વારંવાર જોવા લાગ્યા. જણાવવા લાગું કે જાણે બધા પોતાની આંખથી પાન કરતા હોય ને. તે વેળાએ બધા એકમેકને કહેવા લાગ્યા, આ બે મુનિ બાળકો સર્વે પ્રકારે મહારાજ રામના જેવા છે, જાણે સૂર્યબિંબથી બીજા સૂર્યબિંબ ઉત્પન્ન થયા હોયને. જો તેઓ જટા વલ્કલ ધારી નહિ હોત તો અમે રામની સાથે એઓનું કંઇ પણ જૂદાપણું સમજી શકત નહિ.

મુનિબાળકોએ પૂર્વ સર્ગ નારદોક્તિથી આરંભ કરી વીશ સર્ગ સુધી

ગાયુ ભ્રાતૃવત્સલ રામે બરોબર એ વીશ સર્ગ સાંભળીને ભાઈઓને કહ્યું, તમે આ બે બાળકોને અઢાર હજાર નિષ્ક અને બીજું જે તેઓની ઇચ્છા હોય તે જલદી આપો. લક્ષ્મણે હુકમ મળતાજ તેઓને પ્રત્યેકને તેટલું અર્થદાન કર્યું. પરંતુ કુશલવ પૈસા લેવાને સંમત થયા નહિ, અને વિસ્મિત થઈને કહ્યું, પૈસા લઈને અમારૂં શું થશે? અમે વનવાસી છીએ, જંગલના ફળ મૂળથી દિવસ ગાળીએ છીએ. અર્થ લઈને અમારૂં શું થશે?

મુનિબાળકોએ કહ્યું, રાજન્! ભગવાન્ વાલ્મીકિ આ કાવ્યના રચનાર છે, એના શ્લોકની સંખ્યા ચોવીસ હજાર અને ઉપાખ્યાન એકસો છે. એમાં આદિથી પાચસો સર્ગ, છ કાંડ, અને ઉત્તરકાંડ પણ નિબદ્ધ છે, અમારા ગુરૂ મહર્ષિ વાલ્મીકિ આ કાવ્યમાં આપનું જ ચરિત્ર રચ્યું છે. આપનાં જીવન કાળમાં જે કંઇ શુભ અશુભ બનાવ બન્યા છે. તેમાં સર્વ વર્ણિત છે. હવે આ કાવ્ય સાંભળવાની જો આપની ઇચ્છા હોય તો આપ ભાઇઓની સાથે સાંભળો. તે વેળાએ રામ આ બે મુનિબાળકોના વાક્યમાં હા પાડીને હૃષ્ટ મનથી મહર્ષિ વાલ્મીકિની પાસે ગયા, અને બીજા મુનિ તથા રાજાઓની સાથે આ ગીત માધુર્ય શ્રવણમાં આનંદિત થઈને કર્મશાળામાં પ્રવેશ થયા.

રામે ઘણા દિવસ સુધી મુનિ અને રાજાઓની જોડે કુશલવના મોંથી આ મધુર રામાયણ ગાયન સાંભળ્યાથી અને ગીતિ પ્રસંગમાં કુશલવ સીતાના જ ગર્ભજાત છે એ જાણી શક્યાથી દૂતોને સભામાં બોલાવીને કહ્યું, તમે ભગવાન્ વાલ્મીકિની પાસે જઈને મારા કહ્યા પ્રમાણે કહો. જો જાનકી સચ્ચરિત્ર હોય, જો તેમાં કોઈ જાતનો પાપ સ્પર્શ નહિ થયો હોય તો તે મહર્ષિ વાલ્મીકિના આજ્ઞાથી આવીને આત્મ શુદ્ધિ કરે. ત્યાર પછી દૂતને રામનો આવો આદેશ મળતાજ મહર્ષિ વાલ્મીકિની પાસે દૂત ગયા, અને એ તેજ પુંજઃ શરીરના મહાત્માને પ્રણામ કરીને રામના કહ્યા પ્રમાણે બધું તેઓએ કહ્યું. ત્યારે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ દૂતના મોંએ રામના અભિપ્રાય જાણીને કહ્યું. દૂતો! રામનો અભિપ્રાય ગમે તેવો હોય. સ્ત્રીને પતિજ દેવતા

છે, તેથી તે જે કહેછે જાનકી તેજ કરશે;

પ્રભાત થયું. રામે યજ્ઞસભામાં આવીને ઋષિઓને બોલાવ્યા. તેના બોલાવ્યાથી વશિષ્ઠ, વામદેવ, જાબાલિ, કશ્યપ, વિશ્વામિત્ર, દીર્ઘતમા, મહાતપા, દુર્વાસા, પુલસ્ત્ય, શક્તિ, ભાર્ગવ, વાયદીર્ઘાયુઃ માર્કંડેય, મૌગલ્ય, ગર્ગ, ચ્યવન, ધર્મજ્ઞ શતાનંદ, તેજસ્વી ભરદ્વાજ, અગ્નિતનય, સુપ્રજ્ઞ, નારદ, પર્વત અને ગૌતમ આ બધા અને બીજા ઋષિયો આશ્ચર્યવાન થઇને સભામાં હાજર થયા. ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર તથા દિગદિગન્તરવાસી બ્રાહ્મણો આવ્યા. બધા આ અદ્‌ભુત શપથ વ્યાપાર જોવા માટે પર્વતના જેવા નિશ્ચલ થઇને કાલ જોતા હતા. એટલામાં મહર્ષિ વાલ્મીકિએ જલદીથી જાનકીની જોડે સભામાંપ્રવેશ કર્યો.

જાનકી રામને હૃદયમાં ધ્યાન કરીને હાથ જોડી, સજળ નયનથી નીચું માથું ઘાલીને મહર્ષિના પછવાડે પછવાડે ચાલી. બ્રહ્માની અનુગામિની વેદશ્રુતિના જેવી જાનકીને મહર્ષિની પછવાડે પછવાડે આવતી જોઇને ચારે બાજુએ સાબાસીના અવાજ ઉઠ્યા. સભામાં બધા શોક દુઃખથી વ્યાકુલ થઇને ગડબડ કરવા લાગ્યા. તે વેળાએ કોઇ રામને કોઈ સીતાને અને કોઈ બેઉને સાધુવાદ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા. મહર્ષિ વાલ્મીકિએ જાનકીને લઇને આ જન સમૂહમાં પ્રવેશીને રામને કહ્યું, રાજન ! આ તમારી પતિવ્રતા ધર્મ ચારિણી સીતા છે. તમે લોકાપવાદના ભયથી મારા આશ્રમની પાસે તેને ત્યાગી હતી. હમણા એને અનુમતિ આપો, એ તમારા મનમાં આત્માશુદ્ધિનો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવશે. આ બે જોડિયા કુશલવ જાનકીના પેટના છે, તેઓ તમારા પુત્રો છે. મેં ઘણો કાળ સુધી તપશ્ચર્યા કરી છે, હમણાં જો જાનકીના ચરિત્રગત અણુમાત્ર પણ ફેર પડ્યો હોય તો મારૂં આ એકઠું કરેલું તપશ્ચર્યાનું ફળ ભોગ કરૂં નહિ. મેં આખી ઉમ્મર સુધી કાયમનો વાક્યથી કદી પણ કંઇ પણ પાપાચરણ કર્યું નથી, હમણાં જો જાનકી પાપીષ્ટ હોય તો તે પાપ કરવાનું ફળ મારે ભોગવવું પડે. હું દિવ્ય જ્ઞાનથી કહુંછું કે જાનકી શુદ્ધ સ્વભાવનીછે, તમે એને પવિત્ર જાણ્યાછતાં પણ કેવળ લોકોપવાદથી ત્યાગ કરીછે.

રામે વાલ્મીકિના આ વાકય સાંભળીને હાથ જોડીને કહ્યું, ભગવન્! આપનાં વિશ્વાસ પૂર્વક વાકયથી જોકે જાનકીને શુદ્ધ સ્વભાવની સમજી, તથાપિ આપ જેમ કહો છે તેમજ થાઓ! પૂર્વે લંકામાં દેવોની સામે જાનકીની પરીક્ષા થઈ હતી. પરંતુ લોકાપવાદ ઘણો પ્રબળ છે, મેં તે કારણથી જાનકીને ત્યાગી છે. મેં એને નિષ્પાપ જાણ્યા છતાં પણ કેવળ લોકાપવાદના ભયથી ત્યાગી છે. એટલા માટે આપ મને બચાવો. આ જોડીઆ કુશ લવ મારાંજ પુત્રો છે એ હું જાણું છું. હવે શુદ્ધચારિત જાનકીના ઉપર મારી પૂર્વવત્ પ્રીતિ સંચારિત થાઓ.

સીતાના આ શપથ પ્રસંગમાં સુરો સર્વ લોકક પિતામહ બ્રહ્માને લઈને હાજર થયા હતા. આદિત્યો, વસુઓ, રૂદ્રો, વિશ્વદેવો, મરૂતી, સાધ્યગણ, નાગ, સુપર્ણ, અને સિદ્ધી આવ્યા છે. રામે તેઓની તરફ નજર કરીને ફરી કહ્યું, ઋષિયો વિશુદ્ધ વાક્યમાં સીતાના ઉપર મારો વિશ્વાસ થયો છે. એ જગતમાં શુદ્ધચારિણી છે. હમણાં તેના ઉપર મારી પહેલાંના જેવી પ્રીતિ સંચારિત થાય.

આ અવસરે કાષાયવસના જાનકી હાથ જોડીને નીચે માથું ઘાલીને બોલી, મેં રામના વિના જો કોઇ બીજાને મનમાં સ્થાન નહિ આપ્યું હોય તો તે પુણ્યના બળે દેવી પૃથ્વી ચીરાય અને હું પ્રવેશ કરૂં. જો હું કાયમનો વાક્યથી રામની અર્ચના કરતી હોઉ તો તે પુણ્યના બળથી પૃથ્વી ચીરાય હું તેમાં પ્રવેશ કરૂં.

જાનકી આવી રીતે સોગન ખાયછે, એટલામાં એકદમ રસાતળમાંથી એક દિવ્ય સિંહાસન નીકળ્યું. દેવી પૃથ્વીએ હાથ ફેલાવીને જાનકીને લઇને એ સિંહાસનપર બેસાડી. સિંહાસને એકદમ રસાતાળમાં પ્રવેશ કર્યું. તે જોઇને દેવો સાધુવાદ આપવા લાગ્યા. અન્તરીક્ષથી લાગટ પુષ્પવૃષ્ટિનો આરંભ થયો. ઋષિ તથા રાજાઓ ઘણાજ વિસ્મત થયા. ભૂલોક તથા દ્યુલોકમાં સ્થાવર જંગમ બધા જીવ હૃષ્ટ મનથી ગડબડ મચાવવા લાગ્યા. માતા પૃથ્વીના ગર્ભમાં સીતાનો પ્રવેશ જોઇને આખું જગત મોહિત થયું.